مُنْتخباتِ هِنْدِي

هِنْدِي زبان كي طالِبون كي فائِدي كي واسْطي

اِنْتخاب كِيا هُوا

جان شيكسپير كا

سنه ايكْ هزار آٹْهـ سَي چوتيس عِيسوِي مين

مُطابِق سنه باره سَي پچاس هِجْرِي كي

تِيسْرِي دفْعه سرِ نَو سي چهاپا گَيا

LONDON:

Printed by J. L. COX and SON, 75, Great Queen Street, Lincoln's-Inn Fields.

1834.

کِسي کُتّي ني دریا کناري ایک هڈّي پائي اَور مُنْہ مین لی جون پرچھائین اُس
کِي پانِي مین دیکھِي سمجھا کِہ دُوسرِي هڈّي هَي ماري لالچ کي مُنْہ پسارا کِہ
اُسي بِھي پانِي سي نِکال لي آخِر هڈّي جو مُنْہ مین تھِي کھو دِي

---

۲ نقل

یُون کہتي هَین کِہ شادِي نام ایک بنیي ني بازار سي گھڑا بھر کڑوا تیل خرِیدا اَور
وَهان کھڑا هو پُکارني لگا کِہ جو کوئي مِحنتِي اِسي میرِي دُوکان تک پہنچاوي
تو ایک ٹکا اُسي مزدُورِي دُونگا دلوالِي نام ایک نعل‌بند وَهان کھڑا تھا وُہ گھڑا
اپني سِر پر اُٹھاکر اُس کِي دُوکان کِي طرف لیچلا اَور چلتي هُوئي یِہ دِل مین
منصُوبہ کرنِي لگا کِہ اِس ٹکي کِي مُرغي لُونگا وُہ بیس انڈي دیگي پھر اِس

دِن کي بعد بِس بچّي نِکالیگي جب وي بڑي هونگي اُن کو بیچکر بکري خریدونگا اُس کي کچھ بچي ہوگي پهر اُس سي گهوڑي سي اونٹني پهر هتهي مول لونگا

جب اِس سوداگري سي بہت دَولت هاتهہ آئي سب چار ساه کرونگا هر ایک جورو سي چار چار بیٹي تولّد هونگي جب وي جوان هوکر شہزادون کي طرح تازی گهوڑون پر سوار هوکر شِکار کا اِرادہ کرینگي تو مَین اُن کي جِلو مین چلونگا تا کہ اَور لوگ اُن کي تعظیم و تکریم کرین

اِس بیہودہ خیال مین گهڑیکا دهیان جاتا رہا وہ سِرسي زمین پر گرکي پهوٹ گیا اَور سارا تیل بہہ گیا تب بنیي نی اُس کي سِر کي بال پکڑکر اَیسا لِسایا کہ اُسي وہ مار عمر بهر نہ بهولیگي

---

۳ نقل

کِسي مکان کي بیچ پانچ سات سپاهي بیٹهي آپسمین ڈینگ مارتي تهي کوئی کہتا تها مَین نی چار گهاؤ کهائي اور کوئی کہتا تها پانچ غرض هر ایک نی اپني اپني لڑي اَور زخم کهاني کا احوال بیان کیا ۔ایک بوڑها تهتهول اُن کي پاس

بَیٹھا تھا بولا کِہ مِیان جَوانِي مین ہم بھِي سَیکڑون لڑائِیان لڑي اَور ہمنِي بھِي ہزارون زخم کھاَئي آیسي کِہ کہِین بدن پر تِل دھرنِي کِي جگہہ باقِي نہِین رہِي ہماري آگي اب کوئِي کیا لڑیگا اَور کیا زخم کھائیگا

اِتنِي بات کي سُنتي ہِي اُن مین سي ایک جَوَان خفا ہوکر بولا بڑي مِیان کپڑي تو اُتارو دیکھِین تُم نِي کہان گھاؤ کھاَئي ہَین وُہ ہنسکي بولا مِیان گبرُو نہ وُہ زمانہ رَہا نہ وي دِن رَہي نہ وُہ جَوَانِي رہِي نہ وُہ تیَارِي رَہِي نہ وُہ جِسم ہِي رَہا اب کیا دیکھوگي اِتنا کہہ چنپت ہوُا

---

۴ نقل

ایک عرب بَدَوِي شہرِ بغداد مین آیا اَور گِردي نان بائِي کِي دُوکان مین دیکھ کر مُضطرِب ہُوا بیچارہ صِرف بو سي جِیتا تھا جب کِہ روٹِي کا مُنہہ دیکھا صبر کا گِریبان چاک کرکي نان بائِي کي پاس گیا اَور کہا اَي خَواجہ میري پیٹ بھر روٹِیان کھِلانیکا کیا لوگي اُس نِي اُس جَوَان کو اَورون کي مانند خَیال کِیا کِہ کِتنا کھائیگا اگر بہُت بھُوکھا ہو تو دو تِین روٹِیون سي زیادہ نہ کھا سکیگا بولا اَي عرب آدھي دِینار دي اَور جِتنِي چاہي کھا

عرب نے آدھی دینار دی اور دجلے کے کنارے بیٹھا نان بائی روٹیاں نکال نکال
دیتا تھا اور وہ پانی میں بھگو بھگو کر کھاتا تھا روٹیاں آدھی دینار کی قیمت سے
گذر کر چار دانگ تلک پہنچیں بلکہ اُسے گذر کر دینار کی نوبت آئی ہاں
بائی بے اختیار ہوکر بولا اے عرب کتنی کھائیگا اُس نے جواب دیا کہ جب تلک
یہہ پانی بہیگا مَیں کھاتا جاؤنگا

---

٥ نقل

نقل ہے ایک جنگل میں کوئی لومڑی کھانے کی تلاش میں ہر طرف پڑی پھرتی
تھی کہ نظر اُس کی ایک مُرغِ خانگی پر جا پڑی جو درخت کے نیچے چرتا
تھا گھات کرکے چاہا کہ اُس کو شکار کرے ایک بارگی ایک نقاری کو کسی
درخت میں لٹکا ہوا دیکھا کہ ڈالیوں کی لگنی سے سہمناک آواز اُس سے
نکلتی ہے اُس نقاری کی بڑی ہی مہیب آوازنے اُس کو نیم مُردہ سمجھ کر
دل میں اپنے سوچی کہ گوشت و پوست اِس کا موافق ڈیل اَور آواز کے ہوگا
درخت کی طرف متوجہ ہوئی تو مُرغ اِس حادثے سے واقف ہوکر بھاگا
لومڑی بہ ہزار تکلیف درخت کے اُوپر چڑھکے کوشش کرتی رہی یہاں تک

کہ نقاری کو پھاڑا تو سواے خشک چمڑی اور سخت لکڑی کی کوئی چیز نہ پائی آتشِ پشیمانی سے جی اُس کا جلنے لگا اور آنسو آنکھوں سے جاری کرکر کہنے لگی کہ افسوس مَیں صرف اِس دھوکھے کے سبب بہتری سے اپنی باز رہی سچ ہے کہ ڈھول ہمیشہ شور کرتا ہے پر بیفایدہ اندر اُس کے کچھ نہیں

---

٦ نقل

یوں سنا ہے کہ لکھوتی ایک بستی ہے وہاں کسی معلم سے ایک لڑکا پڑھتا تھا اور میانجی اُس کا افیمی جب افیم اُتر جاتی اُسے نیند آتی اور اونگھنے لگتا اگر اُس حالت میں کوئی اُسے کچھ کہتا یا شاگرد کوئی لفظ سبق کا پوچھتا تو خفا ہوکر شاگرد کو خوب مارتا اور کہتا کہ اے بیوقوف اول مکتب میں ادب سیکھا چاہیے کہ جس کے باعث سے بہت کام نکلتے ہیں

غرض ہر روز شاگرد کو یہی تاکید کیا کرتا تھا کہ اگر پھر کبھی بغیر پوچھے مجھ سے کچھ بات کی یا مجھے سوتے سے جگایا تو ملوتی مارتے مار ڈالونگا شاگرد نے توبہ کی کہ پھر ہرگز ایسا کام نہ کرونگا ایک دن رات کو چراغ اپنے سامھنے رکھ کر سامھنے شاگرد کو پڑھا رہا تھا اتنے میں اُسے پینک جو آئی تو شملہ اُس کا چراغ کی لَو پر جا پڑا اور پگڑی جلنے لگی

گرمي جو اُس کو پہنچي تو چونک کر شاگرد سي کہني لگا کہ اَي بد ذات تو دیکھتا تھا کہ پگڑي مِري جلتي ہي مجھي کیون نہ جگا دِیا یہہ کہکر اُس کو بہت سا مارا اُس ني رو روکر کہا کہ آپ ہِي ني مجھي منع کیا تھا سوني کي وقت مجھي مت جگائیو اَور بي پوچھي بزرگون کي بات مین نہ بولیو کہ بي ادبي هي اِس واسطي مَین ني آپ کو نہ جگایا آخوند جي ني کہا کہ لا حَول ولا قوت مَین ني اِس بات کو منع نہین کِیا تھا کہ کِسي کا نقصان اپني سامھني ہو وہ اُسي خبر نہ کري اَور بیٹھا دیکھا کري

---

٧ نقل

کَلیان پور نام ایک شہر هي اُس مین ایک شخص حاکم تھا نام اُس کا پرمان اِتفاقًا ایک دِن سَوار ہوکر شِکار کي واسطي کِسو جنگل مین گیا جاتي ہِي وہان ایک ہرن خوب صورت سا نظر آیا جلدِ گھوڑي سي اُترکر اُس ني اُسي تیر مارا وہ اُس کي هاتھ کا تیر کھاتي ہي تھرتھراکر گرا اُس ني اُس کو اپني کاندھي پر اُٹھایا اَور گھوڑي کي طرف چلا وونہین ایک بڑا سا خوک اپني سامھني آتي دیکھا آہو تو اُس ني ماري حرص کي کاندھي سي زمین پر رکھ دِیا اَور تُک ایک سامھني سی اُس کي کتراکر اَور آنکھ اُس کي بچاکر پیچھي اُس کي لگ لیا

آخرش قابو پاکي اُسي بهي تِىرسي مارا سُوار کي جب تِير لگا تو جهنجهلاکر اپني دانتون سی اُس کو بهي مار رکها اَور آپ بهي وَهان مر رها عرض پرمان شِکارِي هِرن اَور خُوک تِينون ايک هِي جگهه پر مرکر ره گئي

گهڙِي دو ايک کي پِيچهي اُسي مَيدان مين اُرتهه لوبهي نام ايک گِيدڙ وَهاں آ پهنچا خُوشي بَهت سي کِي اَور خُدا کا شُکر بجا لايا اَور کها اَيسي غِذاي لطِف مُجهی کبهي مُيَسّر نہين هُوئي تهي جَسِي آج هُوئي اب چند رور اچهي طرح فراغت سی کهاوُنگا اَور کمانون کي واسطي اچها اچها گوشت سُکهاکر رکهُونگا خَسروه حرِيص يِهه خَيَال اپني دِل مين باندهه کي پهلي کمان کي چِلّي کو لگا چبانی کمان نوچڙهي هُوئي تهي جب زِه کٹ گَئِي تب کمان کا گوشه اَيسا زور سی سِيني مين اُس لالچِي کي لگا که پانی نه مانگا

---

۸ نقل

نقل هَي که کِسِي بڑهيا کي مُهستِي نامي ايک بيٹي تهي نِهايت خُوبصُورت اَور حسِين ، قضارا زمانکي گردِش سی بِيمار هُوئي اَور تب کِي سوزِش سی بيتاب ، بڑهيا اُس کي گِرد پهرتي تهي اَور دُعا و نِياز سی کهتي تهي

اَي جانِ مادرِ مبري جان تجھ پر قُربان هُوجيو مَين اپني تَئِين تجھ پر صدقي
كرُون همىشه صُبح كي وقت آه و ناله كرُكي كہتي يا خُدا اِس نَو جوَان كو
بَخش اَور اِس بڑهيا پهوس كي جان جو اپني زِندگي سي سير هَي اُسكي بدلي
لي غرض شفقتِ مادرِي سي بڑهيا شب و روز دُعا و زارِي كرتي تهي

اِتفاقاً اُسكي ايك گائي هارسي آئي اَور باورچي خاني مين جاكر شوربي كي بُوسي
سِركو ديگچي كي اَندر ڈال جوكچھ تها كها گئي جب سِر نِكالني لگي نِكال نه سكي
بستاب هُوئي اَور يُهي طرح ديگچه سِر پر لِئي باورچي خاني سي نِكل كر اِس كوني
سي اُس كوني پهرتي تهي ناگاه بڑهيا كي نظر اُس بهيانك صُورت پر پڑي بَهت
ڈري اَور سمجهي كِه لوگ كهتي تهي كِه فِرِشته آكر جان قبض كرتا هَي سو
يهي هَي بي شك مهستِي كِي جان قبض كرنكو آيا هَي چِلّائي اَور ناله و زارِي
كركي كهني لِگي ملكُ المَوت مَين مهستي نهين هُون مَين تو ايك مِحنتي
بڑهيا هُون اگر تو اُسكي روح قبض كرني آيا هَي تو مهستي گهر كي اندر هَي وهاں
جا اَور اُسكي روح قبض كر اَور مجهي چهوڑ

۹ نقل

یوں سنا هَي کِه ایک مرد مُلتانِي بازار سي بکرِي خرِیدکي اُس کِي رسّي هاتهه مین پکڑي هُوئي اپني گهر لِئي آتا تها جب نزدیک گانوں کي پہنچا کئي ایک رِند ایک جگهه کهڑي تهي آپس مین صلاح کِي کِه اِس آدمِي سي کِسي چهل بل سي بکرِي اُڑایا چاهِئي سب ني ایک دِل اَور ایک زبان هوکر بندِش باندهِي اَور تِین چار جگهه جُدا جُدا راه مین بیٹهي اُنهه مین سي پہلي ایک نی اُس سي مُلاقات کِی اَور کہا کِه اَي بهائِي یِهه نجِس کُتّا تُوني کہان پایا اُنّي جواب دِیا کِه یِهه کُتّا هَي کِه بکرِی مَین اِسي بازار سي مول لِئي آتا هُون لیکِن دِل مین کُچهه شک پڑي مُنهه پهیر کر بکرِي کِي طرف دیکها معلُوم کِیا کِه بکرِي هَي تب کاندهي پر رکهه لیچلا تهوڑِي دُور بڑها تها کِه دُوسري سي مُلاقات هُوئي وُه بولا اَی مُلتانِی اِس کو کاندهي پر رکهه کر لیجاتا هَي اگر یِهه مُوتي تو کپڑي تیری ناپاک هونگي ـ

مُلتانِي اَپني دِل مین سوچا کِه آگي ایک کُتّا کہه چُکا هَی دُوسرا بهِي ناپاک کہتا هَي کاندهي سي اُتار کر پهر دَریا لیا تهوڑِي دُور آگی چلا تها کِه ایک بوڑها درخت کي نِیچي سي بول اُٹها کِه اَي مرد تُو دِیوانه هَي کِه آنکهون کِي جوت هِي گهٹ گئِي هَي کِه کُتّا سا ناپاک جانور هاتهه مین پکڑي لِئي جاتا هَي یِه

سب باتین سُنکر تب تو یَقِین هُوا کِه شایَد کُچْھ عقل مین یا بِینائِي مین خلل هُوا هَي کِه کُتّي کو بکْرِي جانکر مول لیجاتا هُون کُچْھ انْدیشه نه کِیا بکْرِي کِي رسّي هاتْھ سي چھوڑ دِي اَور آپ کپْڑون بسمیت ندّي مین جا کُود پڑا نها دهو گھر کِي راه پکْڑِي اَور بکْرِي اُنھ رِنْدون ني لیجاکر شَوق سي چٹ کِي

---

١٠ نقْل

نقْل هَي کِه ایکْ باغْبان تها جو بیوُقُوفِي کِي مارِي کِسِي رِیچْھ سي دوسْتِي کرْکي همیشه کیا باغ کیا کهیت مین دونون اِکٹّهي رهْتي رِیچْھ ني بهِي مُحبّت پاکر اُسّي اُلْفت پَیدا کِي تهِي یهان تکْ کِه جب باغْبان سو جاتا سِرْهاني بَیٹْھ مُنْھ پر سي اُسْکي مکّهِیان هانکا کرْتا

ایکْ دِن باغْبان سوتا تها مکّهِیان بَهُت سِي اُسْکي مُنْھ پر جمْع هُوئِین اَور رِیچْھ بدسْتُور آکر مکّهِي هانْکْني لگا هر چنْد مکّهِیون کو اِدْهر سي اُڑاتا اُدْهر سي جمْع هوتِي تهِین وُه اِس حال سي کهُنْسایا اَور بڑا سا ایکْ پتّھر اُٹْھاکر اِس خَیَال سي کِه مکّهِیان دب کر مر جائینْگِین باغْبان کِي مُنْھ پر دِي مارا تو سر اُس بیچارِي کا پِس گیا ✿ یهِین سي درْیافْت کِیجِي جو عقْلْمنْدون ني کها

هَي کِہ نادان دوسْت سی دانا دُشْمن بهلا هَي دانا دُشْمن جو جان کي دَر پَي هو بِہتر هَي اُس دوسْت سي جو نادان هو

---

۱۱ نقْل

دو کایَتهہ عقْل منْد لِکْهي پَڑهي کِسي مکان پر بیَٹهي بحثْتي تهي ایک کہْتا تها کِہ آدْمِي اُتم برن مین پَیدا هونے سي پَنْڈِت چتُر هوتا هَي اَور دُوسْرا کہْتا تها کِہ اچهِي سَنگت سي اُنْکا بحثْنا دیکْهہ کِسي مرْدي آدْمِي ني کها کِہ اِس بحثْني سي تو تُمْهارا قصیہ نہ مِٹیگا بِہْتر هَي کِہ اِس مُعاملی مین کِسي کو مُنْصِف مانو یِہہ بات اُن دونون کو پسنْد آئي اَور سُوردَاس جِي کي پاس جاکر هر ایک ني اپْنا دعْوا اِظْهار کِیا سُنْتي هِي سُورْداس ني اُنْکي جَوَاب مین یِہہ دوها پَڑها

" سُوَات بُونْد سِیپِي مُکْت کدلي بهیَو کپُور "

" کاري کي مُکْهہ بِش بهیو سنْگت سوبْها سُو "

---

۱۲ نقل

ایک سپاہي بڑا جُواري تھا جب جِیتتا تب ماري خُوشي کي اَیسا غافِل ہو جاتا کِہ کوئي اُس کي پہرنے کي کپڑے بھِي اُتار لیتا تو بھِي اُسي معلُوم نہ ہوتا اِسي اُمید سي دس پانچ شُہدے ہر وقت اُسکي ساتھ لگي رہتي اَور جد تانو پاتي تد اُسکا مال اُڑاتي ایک روز وُہ کِسي عمر محفِل مین جُوا کھیلني کو گیا اَور لگا جِیت جِیت رُپَي اپني آگي سي پیچھي کھِسکائي اَور اُسکي ساتھ کي لُقندي لگي اُڑانے اِس مین کِسي ني دیکھکر ایک سي کہا کِہ دیکھو کِسي کِي کَوڑي کوئي اُڑاوي دُوسري ني جَوَاب دِیا کیا تُم ني یِہہ مثل نہین سُني جو تعجُّب کرتي ہو کِہ اندھي پِیسي کُتا کھائي پاپي کا مال اکارتھ جائي

۱۳ نقل

کوئي بنیان بتوھِي بات بھوُل کي ایک بن مین جا نِکلا وِسي وَہان اَور تو کوئي نہ نظر آیا پر ایک جوگي دِکھائي دِیا اِس ني اُسي ڈنڈوت کرکي پُوچھا ناتھ جِي آتي ہو کہان سي اَور جاوگي کہان جَوَاب دِیا بابا ہِنگلاج جوالا مُکھِي ہردوار کُرچھیتر کرکي نو آتا ہُون اَور کاشِي ہو گنگا گوداوري کا میلا

کر سبت بنّدہ رامبشّور کو جاُونگا بسُي ني کہا مہاراج ایک بات پُوچہُوں جو خفا نہو بولا بابا ایک نہین دو کہا مہاراج ہم گرِہستِي ہَین جو دیس دبس پہِربن تو کُچہ دوش نہین آپ ففیر ہو بھٹک بھٹک کیون بھرم گنواتي ہو ایک ٹھور بیٹھ کرکس لِیي اپني بھگوان کا دھیان نہین کرتي کہا بابا نُوبي یہہ کہاوت نہسن سُنِي

بہتا پاني نرملا بندھا گندھیلا ہوئي
سادھو جن رمتا بھلا داگ نہ لاگي کوئي

---

۱۴ نقل

کوئِي مردي آدمِي کِسِي طالِبُ العِلم کِي زباني ایک عالِم کي عِلم کِي تعرِیف سُنکر مُشتاق ہو اُس کي گھر مُلاقات کو گیا وہ اپني دروازي پر بیٹھا کِتاب مُطالعہ کرتا تھا یہہ سلام کر اُن کي سونہین مُأدب بیٹھ بولا حضرت سلامت یہہ کونسِي کِتاب ہَي جواب دیا تو کون ہي جو مُجہ سي پُوچھتا ہَي کہا آپ کا خادِم ہون بولا جا تجھي اِسکي سمجھني کِي لِیاقت نہین اِس نی کہا بس معلُوم ہُوا کِہ آپ عِلمِ غیب کِي کِتاب دیکھتي ہین کِہ جِس سي بي مُلاقات آپ ني میرِي لِیاقت دریافت کِي اِس بات کو سُن وہ شرمندہ ہو بولا اخلاق کِي کِتاب

هَي تب اِس ني هَنْسْكريهہ كها كِه آپ اِسي سي اَيسي صاحِبِ اخْلاق هَىن
اَور اپْني راه لِي

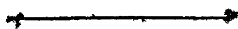
١٥ نقْل

كِسي تاجِركا لَڑْكا بڑا خانه جَنْگ هُوا جب وُہ خانه جَنْگي كرْكي پَكْڑا جاْئي
تب اُسْكا باپ رُپَي دیكر چهُڑا لاْئي ايكْ روز وِسْكي باپ سي كِسي اُسْكي
بهاْئي نی سَمْجهاكركها كِه جو تُم اِسي طرح بیٹي كِي مامِي پِب كي نِت ڈانْڈ
بهروگي توايكْ دِن سب دَولت كهو بهُوكْهي مروگي اُسْني پُوچْها مَين كيا كرُون
جَوَاب دِيا اب خانه جنگي كرني [illegible] آپ هِي سِيدها هو
جاْيگا كها بهت اچها غَرض وُہ خانه جنگي كر كيد مين پڑا اور اِس نَي نه
چهُڑايا پانْچ چار برس وَهِين رهي دِيا اِسْمين كِسي بهلي آدْمِي ني آكر اُسي
كها كه اب تُمْهاري بیٹي ني خانه جَنْگي سي هاتْه اُٹْهايا اَور توبه كِي اِنهون ني
اِسْكي بات مان اُسي چهُڑا مَنْگايا ايكْ دِن وُہ باتون هِىن باتون مين كِسي پر
خفا هُوا تد اُسْكي باپ ني كها مِيان يِهہ وَهِي مثل هَي رَسِّي جلْگَئِي پربل نه گيا

---

١٦ نقل

لاڑ کپور نام دو کلاونت اکبر کي یہان تھي اکثر بادشاہ اُن سي چُھل کرتي اِس
سي وي بھي گُستاخ ہو رہي تھي ایک دِن بادشاہ ني اُن میں سي کِسي کو کہا
گا وُہ بولا نہیں جہان پناہ بیل پھِر حضرت ني فرمایا ابي کُچھ بول جواب دیا
مول بِس رُپي پھِر شاہ ني کہا کیا حرام زادہ ہَي اُس ني کہا حرام زادہ ہو تو
کوڑي نہ لُون اِتني بات کي سُنتي ہِي بادشاہ ني خفا ہو کر اُنھین کہا کہ میری
مُلک میں رہي تو بیطرح پیش آؤنگا اَور قلعي سي نِکلوا دِیا یی ماري ڈر کي
دِن کو تو دو کوسي چَو کوسي شہر کي باہِر گانو میں نِکل جاتي اَور رات کو آتي
اِسي بھانت نِت شام کو آتي اَور دو گھڑي کي تڑکي چلي جاتي اِتفاقاً ایک
روز یي اِدھر سي جاتي تھي اَور اُدھر سي شِکار کِیي بادشاہ گھوڑي پر سَوار چلي
آتي تھي یِہہ دُور سي دیکھتي ہِي ایک اُونچي بڑ کي درخت پر جا چڑھي اَور
اُنھون ني بھي گھوڑا مار اُسي پیڑ کي نِیچي لا کھڑا کِیا اَور اِنھین پہچان کر کہا
کیُون بي مَین ني جو تُمسي کہا تھا کِہ میری مُلک میں نرہنا جواب دِیا تلیا
لیُون ہم سب مُلکن میں پھِر آئي جہان دیکھو تہان آپ ہِي کو مُلک دیکھیو
یا تین ہار مان اب آسمان کِي راہ لِیي ہَي اِس لطِیفي سي خُوش ہو بادشاہ ني
اُنکي تقصِیر مُعاف کِي اَور نوکري بحال ۔

۱۷ نقل

ایک دِن اکبر بادشاہ نی بیربل سی کوئی بات کہکی اُسکا جواب پوچھا بیربل نی وہ جواب دِیا کِہ جو بادشاہ کی دِل مین ٹھہرا تھا سُنکر شاہ نی کہا کِہ یہی بات میری بھی جیمین آئی ہی بیربل بولا کِہ پیر مُرشد یہہ وہی بات ہی جو سو سِیانی ایک مت شاہ نی کہا کِہ یہہ مثل بھی تو مشہور ہی جو سِر سِر عقل گُر گُر بدیا پھر بیربل نی عرض کی کِہ جہان پناہ مزاج مین آوی تو اِس بات کو آزما لیجی فرمایا بہت اچھا اِتنی بات کی سُنتی ہی بیربل نی شہر مین سی سو عقلمند بُلا بھیجی اور دو پہر رات کی وقت بادشاہ کی حُضور اُنھین ایک خالی حوض بتاکر کہا حُضور کا حُکم ہی کِہ اِیسی وقت ہر ایک آنمی ایک ایک گھڑا دُودہ کا بھرکر اِس حوض مین لا ڈالی

حُکم بادشاہی کو سُنتی ہی ہر ایک نی اپنی جی مین یہہ بات سمجھکی کِہ جہان نِناوی گھڑی دُودہ کی ہونگی تہان میرا ایک گھڑا پانی کا کیا معلوم ہوگا پانی ہی لا ڈالا بیربل نی شاہ کو دِکھایا شاہ نی اُن سب سی کہا تُم نی کیا سمجھکی میری حُکم کو نمانا سچ کہو نہین تو بیطرح پیش آؤنگا وِن مین سی ہر کِسی نی ہاتھہ باندہ کر کہا کِہ جہان پناہ خواہ مارِیی خواہ چھوڑِیی غُلام کی جی مین یہہ بات آئی کِہ جہان نِناوی گھڑی دُودہ کی ہونگی وہان ایک گھڑا پانی کا

كيا مَعْلُوم هوگا يِهہ بات ست كِي زبانِ سُكر بادْشاه ني بِيرْبل سي كها جو كانون سُنْتي تهي سو آنْكهون ديكْها كِه سَو سِيايي ايك مت ٠

---

١٨ نقْل

كِسي مكان پر كوئي مُلّا بيتْها لَڑْكي پَڑْهاتا تها كِه ايك لَڑْكي كي باپ ني آكر اُسي اُلَهنا دِيا مِيان صاحِب ميري بيٹي كو آپ ني كُچْهہ نه تربِيَت كِيا ديكْهو اَبْتك چهوكْرون كي ساتْهہ وُه كهيلْتا پهِرْتا هَي اَور ميرا كها نهِين مانْتا اِتْني بات كي سُنْتي هِي مِيان جِي خفا هوكر بولا كِه هان صاحِب نيكي برْباد گُنهہ لازِم مَين ني ايك برس مِحْنت مشقّت كر لِكْها پَڑْها گَدْهي سي آدْمِي بنايا اَور تُم ني يِهہ بات كہِي اب مُجْهي تُم سي كُچْهہ ليني پاني كِي اُمّيد باقِي نَهِي يِهہ ياس كا كَلِمهُ سُن كر لَڑْكي كا باپ تو مِيان جِي كو بهُت سِي تسلّي دي كي چلا گَيا پر ايك دهوبِي اَور دهوبِن بڑي دَولَتمَنْد جِنْهون ني مِيان جِي كِي زبانِي يِهہ بات رَسْتي مَين كهڑي هوكي سُنِي تهِي كِه مَين ني تُمْهاري لَڑْكي كو برس دِن مين لِكْها پَڑْها گَدْهي سي آدْمِي كِيا وي دونون جورُو خصم آ مَوْجُود هُوئي اَور هاتْهہ جوڑكر بولي كِه مِيان جِي صاحِب جِتْني رُپَي چاهِيُي لِيجِيُي اَور ميري بهِي گَدْهي كو آدْمِي بنا دِيجِيُي ٠

مُلّاني اُن دونون کِي بات سُنْکي دِل مین بِچارا کِه یِہ ہِئي کِي اَنْدھي مت کِي ہِیني گانْٹھ کي پُوري مِیري قِسْمت سي آن مِلی ہَین اِن سي رُپَي کِیُون نہِین لیتا یِہہ سمَجھ اِن نِي اُن سي کہا کِه ہزار رُپَي دو اَور گَدْھي کو باندْہ جاؤ ایک برس کِي بعْد آکر لي جائیو اِس بات کِي سُنْتي ہِي وِي جھٹ توڑا دی گَدْھا باندْہ گئي اَور ایک برس بعْد پِھر آن مَوْجُود ہُوئي اُن کو دیکْھتي ہِي مِیانْجِي نِی کہا کِه دو دِن پہْلي آني تو اُسي پاني اب تو وُہ جاکي جَونْپُور کا قاضِي ہُوا اُنْھون نِي پُوچْھا کِه اب ہم اُسي کِیُونکر پاوین مِیانْجِي نِي کہا کِه تُم اُس کی باندْھنی کِي رَسّي اَور دانه کھاني کا تَنْدولا لیجاکي سونْہین کھڑي ہو دِکْھلاؤ جب وُہ پہچانْکي تُمْھین پاس بُلاوي تب تُم نِرالي لیجاکي سب احْوال کہیو اپْنا احْوال سُنْکر وُہ تُمْھین بہُتیرا ڈراویگا پر تُم نه ڈریو اَور کہیو کِه جو تُم ہمارِي بات نه مانو تو چلْکر مِیانْجِي سي پُوچْھ لو

غرض وِي دونون جَونْپُور گئي اَور اُسي طرح کرنْي لگي تب قاضِي نِي اِن دونون کو پاس بُلاکر پُوچْھا کِه تُم یِہہ کیا کرْتي ہو بولي نِرالي چلو تو اِس کا احْوال کہین قاضِي اُنْھین نِرالي لیگیا پِھر اِنْھون نِي سب احْوال کہہ سُنایا قاضِي نِي دَرْیافْت کِیا کِه کِسی شخْص نِی اِنْھین بہْکایا ہَی اِس سي اِن کِي بات بِن قَبُول کِئي کِسِي طرح مِیرا پِیچْھا نه چھوڑینْگي یُون سمَجْھ قاضِي نِي کہا جو تُم نِي کہا سو سب سچ پر اب تُم ہم سي کیا چاہْتي ہو بِي بولي ہم بي اَولاد ہَین۔ہماري مال اموال کی

• وارث هوكي مرني سي بِتّي دِيجويهي هم چاهتي هَين آخر ماري شَرم كي فاضي •
• بي اُن كِي بات قَبُول كِي اِس لِئي كِه كوئي اَور نه سُني •

• ١٩ نقل •

اكبر بادشاه. كي . رُوبَرُو. ايک. روز مِيان. تان سين ني . سُورداس كا. يِه بِسن • پد گايا •

• جسودا بار بار يِه بهاكهي "
• هَي كوُو برج مين هِتُو همارو "
• چلت گُپالهِه راكهي " •

شاه ني اِس كي مَعني. پُوچهي. مِيان. ني كها. جسودا گهڑِي. يِه كهب هَي هَي كوئي برج مين. دوست همارا جو چلتي هُوئي گوپال كو ركهي مِيان تو گائي سَمَجهائي چلي گئي اِس مين. آئي بِيربل حضرت ني اُن سي بهِي اُس كا ارتهه پُوچها. بِيربل بولي پِير و مُرشد بار كهتي هَين دروازي كو سو جسودا. دروازه دروازه يِه كهتي هَي كِه هَي كوئي برج مين. دوست همارا جو گوپال كو نجاني دي اِتني مين راجا توڑل مل آئي. حضرت ني اُن سي بهِي مَعني پُوچهي كها حضرت

۴ سلامت۔جسودا کرشن کی ما۔ بار کہتی ہین پانی کو اور۔دروازی کو سو پانی کا ۴
دروازہ ہوا گھاٹ۔اس سی معنی یی ہوئی کہ جسودا گھاٹ۔گھاٹ یہہ کہتی ہی
کہ ہی کوئی برج مین دوست ہمارا جو گوپال کو چلنی سی باز رکھی اِس درمیان
آئی ملا فیضی بادشاہ نی اُن سی بھی وِس کی معنی پوچھی جواب دیا جہان
پناہ سلامت، بار بمعنی۔آب اور در یہان آب سی مراد ہی۔آنسو اور در سی
مراد ہی آنکھ اِس سی معنی یی نکلی کہ جسودا روکر یہہ کہتی ہی کہ ہی کوئی
۴ برج من دوست ہمارا جو گوپال کو نجائی دی ۴ ۴ ۴ ۴
اِس عرصی۔ مین۔آئی نواب۔خانخانان شاہ نی اُن سی۔بھی۔اُس کی۔معنی
پوچھی تب نواب نی عرض کی کہ قبلہ عالم اِس بِسن پد کی معنی کسی۔اور
نی بھی کہی۔ہین اِس۔بات کی سنتی ہی۔جس۔جس نی۔جو جو معنی کہی
تھی حضرت نی کہہ۔سنائی۔تب۔نواب نی کہا جہان پناہ یہہ تو اُس بِسن پد کی
معنی نہین پر ہان ہر ایک نی اپنی دِل کا خیال بیان کیا شاہ نی فرمایا سو
کیا بولا وہ بچارا کلاونت جیسی ایک نوم توم لفظ کو گھڑی گھڑی کہتا ہی وِس کی
دِل مین یہی خیال بندھا کہ جسودا بھی گھڑی گھڑی کہتی ہی اور بِربل ذات
کا باھمن در در کا پھرنی والا اُس کی بھی دِل مین یہی خیال بندھا کہ جسودا
در در کہتی ہی اور تورل مل متصدی اُس کی خیال نی بھی بندش باندھی

کہ جسودا گہاٹ گہاٹ کہتي هَي۔اَور فَيضي شاعِر اُسي سِواي رونِي کي اَور مَضمُون نه سُوجها اِسي اُس کي خَيال مين آيا کہ جسودا رو روکہتي هَي يِہہ۔بات سُن کر۔شاه ني فَرمايا کہ بهلا اب ،تُم کہو اُسکي کيا مَعني هَين ۔عَرض کي کہ ۔جهان پناه بار کہتي هَين بال ۔کو سو جسودا کا بال بال يِہہ کہتا هَي کہ هَي۔کوئي درج مين دوست همارا ۔جو گوپال کا چَلنا مَوقُوف۔کري مَعني۔کي سُنتي۔هي شاه ني خُوش هو سب کي۔داد دِي اَور وُسعتِ زبانِ درج ۔کي نِہايَت تَعرِيف کي

۲۰ نقل

ديباپُور شہر مين۔ايک پارس نانہہ۔دهوبي تها قضاکار۔اُس کي۔گَدهي کي پيٹهہ پر يُونہين ايک زَخم۔سا نَمُود هُوا کوون ني چونچين اَيسي۔مارِين کہ گَدها نِپٹ مَجرُوح هو۔گَيا يہان۔تک کہ کهانا پِينا۔چهُٹ گيا۔اَور نِہايَت دُبلا هو گَيا دهوبي ني۔ديکها کہ دو تِين رور جو اَور اِس کي۔پيٹهہ۔کهُلي رَهتي هَي۔تو کوي اِسي مار ڈالينگي۔دهوبن۔سي کہا کوئي کَپڑا هو تو دي۔اِس کي گهاؤ کو۔چهپاؤن وه بولي کہ شہر کا۔چهالا مُدّت سي۔هماري گهر مين يُونہين پڑا هَي کہو تو نِکال دُون اُسي اُس۔کي کمر پر ڈال دو دهوبي ني۔خُوش هوکر گَدهي کي پيٹهہ پر گهاؤ کي

حِفاظت کي لِئي باندْه دِیا ونْهین اُس کِي شکل شیر کِي سِي دِکْهائِي دینِي لگِي ٭ تب وُہ گدْها گهر سي نِکَل کر کهیتون مین چر چُگ کر کهانِي لگا٭ ٭٭ ٭٭ لوگون نِي جب اُس کِي شیر کِي سِي صُورت دیکْهِي جانا کہ یِہہ شیر هَي گهر چهوڑ چهوڑ بهاگْنِي لگِي گدْهِي نِي جو کِسانون کِي کهیتون کو رکْهوالون سي سُونا پایا تو چند روز خُوب سا کهاکر موٹا تازہ هُوا اِتفاقًا ایک روز کِسِي کهیت مین ایک هِرن چرتا تها اُس نِي جانا کہ یِہہ شیر هَي وُہ بهاگْنِي لگا گدْهِي نِي اُسِي کہا تُو ڈر مت مَین شیر نہین هُون اِرادہ میرا یِہہ هَي کہ تُجْهہ سي دوسْتِي کرُون هِرن نِي بهِي دریافت کیا کہ واقِعِي یِہہ شیر نہین گدْها هَي خیر دونون مین دوسْتِي هُوئِي ایک هِي جگہہ شب و روز رهْنِي لگِي فراغت سي بي روک ٹوک لوگونکِي کهیتیان کهایا کرین کهُلِي بندون جهان چاهین سَیر کِیا کرین ٭ ٭٭ ٭٭ قضاکار ایک دِن کہین چرتِي چرتِي وي دونون اَیسِي کهیت مین جا نِکلِي کہ وُہ نِہایت تر و تازہ اَور سرسبز هو رها تها اَور ایک کِسان بهِي اُس کِي رکْهوالِي کِي واسْطِي وَهان بَیٹْها تها اُس نِي اُس گدْهِي کو شیر کِي شباهت مین دیکْها تو اُس نِي جانا کہ یِہہ باگْهہ هَي اُس کِي ڈر سي کهیت کِي پیغار مین جا چهِپا یِي دونون خاطِر جمع سي اُس کهیت مین چرنِي لگِي یکایک گدْها وَهان خُوش هوکر رینکْنِي لگا هِرن نِي یِہہ مکرُوہ آواز اُس کِي سُنکر اپنا چرنا چهوڑکِي اُدهر

کان رکھا گدھي نے پوچھا یار تو کس واسطي چرنا چھوڑکر چپکا کھڑا رہا۔ اُس نے جواب دیا کہ تم مري احوال کو کیا پوچھتي ہو۔ اپني کام مین لگی رہو۔ گدھی نے اپنی سر کي قسم دي کہ بھائي سچ کہو مجھ سي کون سي حرکت بیجا ہوئی کہ وہ تمھاري پریشانی کا موجب ہوئي ✤ ✤ ✤ ✤ ✤

ہرن بولا اَي یار تیری خوش الحانی نے مري دل کو مرغ ذبح کر ڈالا ایک عشق کی سي حالت میري آنکھون کي آگي پھر گئي کیا ہی تو اُس وقت خوش الحانی سي گایا کہ بیر عشق کا میري جگر مین ترازو ہو گیا ✤ ✤ ✤ ✤

گدھا بولا کہ بھائي مجھي ابتک معلوم نہ تھا کہ تمھین بھی علم موسیقي سي کمال بہرہ ہی نہین۔ تو مین تمھین اکثر سنایا کرتا۔ خیر جو ہوا سو ہوا۔ آیندہ ایسا نہ ہوگا مین تمھین ہر وقت سنایا کرونگا سنتي ہو یار مین دنیا مین بہت پھرا ہون پر اپني اُس علم کا گاھک کسي کو مین نے نپایا جو اُس کو اپنا ہنر دکھاؤن پھر ہرن قسم دیکر پوچھنے لگا کہ سچ بتا تیرا اُستاد کون ہي گدھي نے کہا کہ مین اوائل مین اکثر ایک ندي کي کناري جایا کرتا تھا وہان بہت بھی مینڈک راگ کي چرچي مین رہا کرتي تھي مین نے یہہ سوز بڑي محنت سي سیکھا ہی یہہ بات سنکر وہ بہت ہنسا اور کہا کیون نہ ہو جب تم اپني بزرگون کي خدمت مین رہي تب ایسي صاحب کمال ہوئي ان شاء اللہ تعالی یہان سي گھر پہنچکر

خاطِرِ جمع سي مَين. سُونگا گدھي نے کہا. بھائي جو تُم مُتوجِّہ ہوکر گھر مین سُوگي. تو مَين دِل کھول کر گاؤنگا. اَور اچھي اچھی دھرپد سُناؤنگا بِالفِعل اگر کہو تو آستي آستي. تمھاري سامھني کُچّھ گاؤن

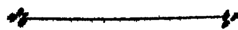
ہرن نے جَواب دِیا کہ اَي یار! اگر تُو اِس وقت گاویگا. تو اپني پردہ دري آپ ہی کریگا وُہ بولا گانیوالي کو تو جان کَندنی ہَي. اَور سُنني والي کو راحت تُو سُنیگا مَین گاؤنگا اِس مین کیا بُرائي. ہَي ہرن نے پھر صرِيحًا کہا کہ اِس وقت بولنا تیري حق مین خُوب نہین اُسی کُچّھ عقل تو نہ تھي کہ اِشارہ کِنایہ سَمَجھي بلکہ وُہ گدھا اپني حِماقت سي یہہ سَمَجھا کہ اگر مَین نہ بولون تو یہہ جانیگا کہ جھوٹھا ہَی اَیسی مُنہہ کو کھول کر بڑي زور شور سي رینکني لگا ہرن اُس کي مُصاحبت سي مُتنفِّر ہوکر بھاگا کِسان جو چُپکا خندق مین چھپا ہُوا تھا اُس کي آواز سُنکر بِہایَت خُوش ہُوا اَور جانا کہ یہہ گدھا ہَي ایک لٹھہ لیکر دَوڑا اَور پھرا پھرا کر پانچ چار ہاتھ اَیسي ماري کہ اُس کا سر پھٹ گیا اَور کھوپڑي چُور ہو گئي

۲۱ نقل

نقل هَی کہ کِسي کِسان کا ایک پھُولا پھلا باغ تھا (بَیت) گُلِسْتان جوَانِی کي گُلدار سا ، گُل و سبْزہ سراب اَور ڈھڈّھا ، گوشہ چمن مین ایک جھاڑ گُلاب کا نھا ، نِہالِ کامرانِی سي تازہ ؛ اَور درخْتِ شادمانِي سي ہر ایک شاخ اُسْکي زِیادہ ، ہر صُبْح پھُول کھِلْتي اَور باغبان اُنھن دیکھ کر خُوش ہوتا ایک روز پھُولون کا تماشا دیکھنی کو نِکلا تھا ایک بُلْبُل کو دیکھا کہ مُنھ کو گُل کي صفْحي پر رکّھکی چھچھہي مار رہِي تھِي اَور اُسْکي رنگِین پتّون کو اَپْني تیز چونْچ سی نوڑتي تھِي باغبان گُل کي پریشانِي دیکھ بیصبْر ہُوا اَور بُلْبُل سي رنْجِیدہ ہوکر فریب کا جال راہ مین بِچھایا اَور حِیلی کي دانی ڈال کر اُسی پکڑ پِنْجري مین بنْد کِیا اُس ببدِل بُلْبُل نی طُوطِي کي مانند زبان کھولي اَور کہا اَی عزِیز مُجھ آزُردہ خاطِر کو کِیُون قید کِیا تو نی جو میرِي خُوش آوازِي تُجھي اِس بات پر لائِي تو میرا آشیانہ تیري ہِي باغ مین هَي اگر کوئِي اَور بات تیرِي خاطِر مین آئِي ہو اُسي مُجھي اِطّلاع کر تو صبْر کر چُپ رہُونگِي ؛

کِسان نی کہا نہِین جانتي هَي کہ تُو نی میرا کیا احْوال کِیا اَور گُلون پر جو وسِیلہ میرِي زِنْدگِي کا هَي کیا خرابي لائِي اَور مُجھي بسبب اُسْکي کِتْنا آزُردہ کِیا بُلْبُل بولِي اِس بات سي در گُذر اَور سوچ تو سہي کہ میں اِتْني قصُور سي جو ایک

گُل کو پریشان کیا پنجری میں بند ہوئی اور تو جو دِل کو رَنجیدہ کرتا ہی تیری حالت کیا ہوگی اِس بات سے اُسکی دِل میں اثر کیا بُلبُل کو آزاد کر دیا بُلبُل اُسکا شُکر ادا کرکی بولی جب تونی مُجھ سی سکی کی تو اللّه میں بھی اِسکی بدلی بھلائی کَروں معلُوم کر جِس درخت کی نیچی تُو کھڑا ہی یہاں ایک آفتابہ اشرفیوں سی بھرا ہُوا گڑا ہی نِکال کی اپنی کام میں لا کِسان نی جب وُہ جگہہ کھودی اور بُلبُل کی بات سچ ہُوئی کہا اَی بُلبُل عجب ہی کہ آفتابہ زمین کی نیچی تُجھی نظر آیا اَور دام خاک کی اُوپر تو نی نہ دیکھا بُلبُل نی جواب دِیا تو نہیں جانتا ہی جب قضا پہنچی نہ دِیدہ دانش میں روشنی رَہی نہ تدبیر عقل کی کُچھ فایدہ کری

۲۲ نقل

کِسی شہر میں ایک بڑھئی اَور سُنار سی اَیسی دوستی تھی کِہ جو کوئی اُنھیں دیکھتا تھا سو یہی کہتا تھا کِہ یہی عاشِق و معشُوق ہَیں اگر یہ نہیں ہَیں تو ماجائی بھائی ہَیں اِتفاقاً وی دونوں سفر کو گئی کِسی شہر میں جاکر مُفلِس ہُوئی اَور آپس میں کہنی لگی کِہ اِس شہر میں فلانی جگہہ بُتخانہ ہی کِہ اُس

مین گئی بُت سونی کی هین یهان سی برهمنون کی صورت بن کر چلئی اَور عبادت مین مشغول هوجئی کسی وقت فرصت پاکر دو چار بُت چُرا لیی اَور مری سی اُن کو بیچ کر گذران کیجئی ۰

یهه بات ٹهہراکر وی دونون اُس بُتخانی مین گئی اَور عبادت کرنی لگی وهان کی برهمنون نی جوان کی عبادت دیکهی تو سب شرمنده هوئی اَور هر روز ایک دو برهمن اُس بُتخانی سی جاتی اَور پهر نه آتی اگر کوئی پوچهتا کِه تم نی کیون اُس بُتخانی کو چهوڑا تو وی یهی کهتی کِه کئی دن سی دو برهمن اَیسی دهرم مورت صاحب لج پوجا کرنی والی آئی هین کِه ایک دم بهگوان کی دهیان سی سر نهین اُٹهاتی اَور کِسی سی آنکه نهین ملاتی اِس واسطی هم چلی آئی هین کیون کِه اُن کی برابر هم سیوا اَور تپسیا نهین کرسکتی ۰

جب اُن دونون کی سوا اُس بُتخانی مین اَور کوئی نه رها تب اُنهون نی شب کو فرصت پاکر کئی بُت سونی کی چُراکر اپنی گهر کا رستا پکڑا اَور وی نزدیک شهر کی پهنچ کر کسی درخت کی نیچی اُن بُتون کو گاڑ کر اپنی اپنی گهر گئی بعد آدهی رات کی سنار اکیلا جاکر اُن بتون کو وهان سی اُکهاڑ کر اپنی گهر لی آیا اَور صبح کو جاکر اُس نجار سی کهنی لگا کِه اَی بڑهئی بی ایمان جهوٹهی دغا باز چوٹّی میری آشنائی کا پاس نه کیا اَور اَیسی قدیم دوستی مین خلل ڈالا کِه

اُن بُتون کو تُو چُرا لایا اِس بی اِیمانِي سي کَي برس جِیئیگا اَور کَي دِن گُذران کریگا کیا خُوب اب زمانِي مین دوستي کا بهی اِعتبار نه رَها

وُہ اُس کِي باتین سُن کر دِل مین حَیران هُوا کِه یِه کیا بکتا هَي آخِر لاچار هوکر کهني لگا کِه اَي زرگر جو کِیا سو کِیا اَور جو هُوا سو هُواہ جاني دي مَین بهی جانتا هُون خُدا کي واسطي مُجهه پر مت تُهمتان باندھ از بس کِه وُہ عقلمند تها اُس سي لڑنا اَور قضِیَه کرنا مُناسِب نه جانا چُپکا هو رَها بعد کَي دِن کي ایک پُتلا چوبی اُس بڑهَي ني اُسي سُنار کي صُورت بنایا وَیسي هی کپڑي اُسي پہناي اَور دو بچي خِرس کي کہین سي لایا اَور اُس پُتلي کي آستین اَور دامن مین کُچهه کُچهه اُن بچون کي کهاني کي چیزین رکهه دِین جب اُن کو بهُوکهه لگتي تو اُس بُت کي پاس جاتي اَور جو اُس کِي آستین یا دامن سي پاتي سو کهاتي اَور اپني جي مین جانتي کِه همارا باپ یا ماں جو کُچهه کِه هَي سو یِهي هَي اَور یہان تک اُس پُتلي سي آشنائي رکهتي تهي کِه هر روز اُلفت سي اُس کي دامن پر آکر بیٹهتي تهي

جب خِرس کي بچون کو اُس صُورت سي مِہر و مُحبت هُوي تب بڑهَي ني سُنار کِي اَور اُس کِي عورتون کِي ضِیافت کِي بلکِه همساي کِي عورتون کو بهِي بُلایا چُنانچِه سُنار کِي جورو اپني دو لڑکون کو ساتهه لیکر اُس کي گهر گَیي نجا

اپنی گہات میں لگ رہا تھا بعد دو گہڑی کی اُس سنار اور سنارنی کو غافل پاکر
اُن دونون لڑکون کو چہپا رکہا اور اُن خرس کی بچّون کو چہوڑ کر غل مچانی لگا
کہ ہی ہی یی لڑکی سنار کی خرس کی بچّی کیون کر ہو گئی یہہ بات سنتی
ہی وہ سنار باہر سی بی اختیار روتا ہوا آیا اور اُس کی کمر پکڑ کر کہنی لگا
ابی جہوٹہ کیون بکتا ہی کہین آدمی بہی جانور ہوئی ہین ٭

آخر یہہ قضیہ قاضی کی روبرو گیا اور قاضی نی پوچہا کہ ای بڑہئی آدمی کی
لڑکی خرس کی بچّی کیون کر ہوئی تب اُس نی کہا کہ پیر و مرشد وو دونون
میری سامہنی آپس مین کہیلتی تہی اور کشتی لڑتی تہی زمین پر گرتی ہی
خرس کی بچّی ہو گئی قاضی نی کہا کہ یہہ بات مین کس طرح سی سچ جانون
تب نجّار کہنی لگا کہ خداوند مین نی کتاب مین لکہا دیکہا ہی کہ کسی وقت
مین ایک گروہ انسان کا خدا کی غضب سی حیوان ہو گیا تہا لیکن عقل اُس
گروہ کی جون کی تون رہی تہی اور اُلفت و محبت بہی ویسی ہی لازم یہہ
ہی کہ اس وقت دربار عام مین اُن بچّون کو سب اہالی موالی کی سامہنی
منگواکر اُسکی روبرو کیجئی اگر وی اُس کی لڑکی ہونگی تو اُس سی اُلفت
کرینگی اور نہین تو جو جی چاہیگا سو مجہی کیجیگا ٭

یہہ بات اُسکی قاضی نی پسند کی اور اُن بچّون کو منگواکر اُس زرگر کی آگی

چھڑوا دِیا وے اُس صُورت کے سبب سے آشنا ہو رَہے تھے با وُجُود اُس پھر کے بے اِختِیار دَوڑ کر اُس سے جا لِپٹے اَور اُسکے پاوٗن پر مُنْہہ ملنے لگے اَور اُسکے نعلون مین سِر ڈالنے تب قاضِی نے کہا کِہ اَے سُنار دغا باز یے دونون تیرے لڑکے ہَین مُجھے بَقِین ہُوا سو اب اِدْھر آ اَور اِن دونون کو اُٹھاکر اپنے گھر لیجا ناحق کیون شرارت کرتا ہے اور اِس غرِیب نجّار سے لڑتا ہَے تب تو وہ زرگر اُس نجّار کے پاوٗن پر گِر پڑا اور مِنّت کرنے لگا کِہ اَے یار اگر یِہہ حِکمت تُو نے اپنا حِصّہ لیبے کے واسطے کِی ہَے تو اپنا حِصّہ لے اَور میرے لڑکے مُجھے دے اُس نے کہا کِہ اَے سُنار تُو نے بڑا گُناہ کِیا ہَے اَور امانت مین خِیانت کِی ہَے اگر اب جھُوٹھ بولنا چھوڑ دے اَور دغا بازِی کِی تَوبہ کرے تو شاید پھر تیرے بیٹے اپنی اَصلِی صُورت پر آوین غرض اُس زرگر نے اُسکا حِصّہ دِیا اَور اپنے بیٹے اُس سے لِیے ٭

٭ ۲۳ نقل ٭

کِسی شہر مین ایک سُنار نِہایَت مالدار تھا اَور ایک سِپاہی اُس سے بہ دِل دوستی رکھتا تھا اُس کِی آشنائی کو سچ جانتا تھا اِتِفاقًا اُس سِپاہِی نے ایک

بهَلِي اشرَفِيون سي بهرِي هُوئِي كهِين سى پائِي اَور نِهايَت خُوشِي حاصِل كِي اَور اُس كو كهول كر گِنا تو اڑهائِي سَو اشرَفِي تهِي وُه سِپاهِي بهَلِي لِئِي هُوئى خُوشِي خُوشِي سُنار كي پاس گيا اَور كهني لگا مِري بخت اچهي تهى جو بي رنج و محنت اِس قدر رر راه سى مَين ني پايا حاصِل كلام وُه تهَلِي اُس سُنار كو سَونپِي اَور يِه بات كهِي كِه بهائِي يِه ميرِي امانت اپنى پاس رَهني دى جب چاهُونگا لي لُونگا ؞

بعد كِئِي دِن كي اُس تهَلِي كو سِپاهِى ني سُنار سي طلب كِيا تب وُه كهني لگا اَى سِپاهِى تُو ني اِسي واسطي مجهه سي آشنائي كِي تهِي كِه تهمت لگاوي اَور مجهي چور ساوي بهلا تهيلِي تُو ني مجهى كب دِي تهِي تو جهوٹهه كهتا هَى كيا خوف اب تُو يهان سي جا اَور كِسِي بڑى مال دار پر تهمت لگا جِس كى سبب سي كُچهه مزه اُٹهاويگا اَور مجهه غرِيب كي ستاني سي كيا پاويگا مَين تجهي اپنا دوست جانتا تها اَور يِه كب معلُوم تها كِه تُو دُشمن هوگا اب جهوٹهه سچ لگاكر مجهه سي مال لِيا چاهتا هَي مثل مشهور هَي اُلٹي چور كُتوالى ڈانڈي جهوٹهي كي آگي سچّا رو مري ؞

آخِر كار اُس سِپاهِي ني بيچارِي قاضِي كي پاس جاكر فريَاد كِي اَور يِه حقِيقت مُو بمُو اُس سي كهِي جب قاضِي ني اُس سي پُوچها كِه اِس بات كا كوئى گواه

هَي اُس نی کہا حضرت سلامت ساکهي کوئي نہین. قاضي نی عقل سي معلُوم کیا کہ یہہ قوم سُنارون کِي دغا باز هوتي هَي کُچھ تعجب نہین اِس سُنار کی خوَاه نخوَاه دغا بازي کی هوگي اِس اِحتِمال پر قاضي نی سُنار کو اَور اُس کِي سُنارنِ کو بُلوا بهیجا اَور هر چند دم و دِلاسا دیکر پُوچها پر اُنهون نی سِوا اِنکار کي هرگز اِقرار نه کِیا تب قاضِي ني کہا مَین خُوب جانتا هُون مُقرر تُو ني اُس کِي تهَیلِي اُڑائِي هَي جب تک اُس کِي تهَیلِي نه دیگا تب تک تُجھ کو نه چهوڑُونگا

یہہ کہکر قاضِي گهر مین گیا اَور دو شخصون کو ایک صندُوق مین بند کِیا اور اُس صندُوق کو کوٹهرِي مین دهر دِیا پهِر باهر نِکلکر سُنار سی کہا اگر اُس کا زر دینا نه قبُول کریگا تو مَین فجر کو تجهي سزا دُونگا

یِہہ کہکر اُن دونون کو اُس کوٹهرِي مین قَید کِیا اَور فرمایا کہ صُبح کو بعد نماز کي تُمهین قتل کرُونگا یِہہ کہکر قاضِي جِي اَندر گئي اوروي دونون اُسِي جگہہ قید رَهي جب آدهِي رات گُذرِي تب اُسکِي جورُو ني کہا اگر تُو ني اُسکِي تهَیلِي لِي هَي تو مُجهي بتا دی کہان رکهِي هَي اَور نہین تو اُس تهَیلِي کي ساتھ هماري بهِي جان جاوېگي یِہہ قاضِي بی تهَیلِي لِیي هم کو هرگز جیتا نه چهوڑیگا تب اُس سُنار ني کہا کہ فلانِ جگہہ جہان میري چارپائي بِچهِي هَي وہِین وُه تهَیلِي بهِي گڑِي

هَي يِهه بات اُن دونون شخصون نې اپني كانون سي سُني اِتني مين صُبح هُوئي جب قاضِي ني اُن چارون كو كچهري مين بُلوايا اَور اُن دونون شخصون سی پُوچها كِه سچ كهو رات كو اُن دونون نې آپس مين كيا باتين كِي تهين تب قسم كی رُو سي اُنهون نې جو سُنا تها سو كهه دِيا قاضِي نې اُس جگهه سی وُه تهيلِي اپنی لوگون كي هاتهه منگواكر سِپاهی كي حَوَالي كِی اَور سُنار كو سُولِي دِی

---

۲۴ نقل

نقل هَي كِه فارس كي بادشاه كي يهان ايك بيٹا پَيدا هُوا اُسكي شانې پر هتهيلِي كي برابر ايك سِياه داغ تها بادشاه اُسي ديكهكر حَيران هُوا اَور داناؤن سي اُسكِي خاصِيَت پُوچهِي سبهون ني جَوَاب دِيا كِه حكِيمون ني يِهه مُقرر كيا هَي كِه جسكي اِسطرح كا داغ هو بادشاه هوتا هَي پر اُسكو بڑي بڑي خطري پيش آتي هَين بادشاه اِس بات سي كُچهه خُوش هُوا اَور كُچهه مغمُوم پر هميشه اُسكِي حِفاظت كرتا هَي

جب وُه چودہ برس كا هُوا شاهزادي كي محل كي نزديك ايك پاجي اَور بد خو موچي رهتا تها بادشاهزاده هميشه اُسكي گهر مين آيا جاتا اَور كهيلا كرتا

یہان تلک کہ اُسی بڑی اُلفت ہو گئی وزیرنی کہا جہان پناہ لڑکون کو کمسنون کی صُحبت مین رکھنا خراب کرنا ہی تھوڑی سی عرصی مین اُنکی خو بو لڑکون مین اثر کرتی ہی کہ آدمی کو جیسی صُحبت پڑتی ہی ویسا ہی اُسکا مزاج ہو جاتا ہی چاہئی کہ شاہزادہ موچی کی صُحبت سی پرہیز کری بادشاہ نی فرمایا کہ وہ بچہ نادان ہی اور موچی سی اُسی اُلفت ہو گئی ہی اگر اُسکی صُحبت سی باز رکھون آزردہ ہوگا اور مبادا اِس غم سی بیمار ہو جاوی کتنی روز صبر کیا چاہئی جب بڑا ہوگا نصیحت کرکی اُسکو موچی کی صُحبت سی باز رکھینگی وزیر چُپ ہو رہا

بادشاہ نی کفش دوز کو بُلواکر نوازشین کین اور فرمایا کہ تُو میرا ہمسایہ ہی اور میری اِس جگر گوشی کی تجھ سی اُلفت پیدا کی ہی چاہئی کہ اِسکی احوال سی بخوبی خبر دار رہی ایسا نہو کہ اِسی کوئی بُرا کام ظاہر ہو اُسنی عرض کی میرا کیا حوصلہ کہ لایق اِس خدمت کی ہون پر جو جہان پناہ توجہ فرماتی ہین اُمید ہی کہ آپکی توجہ نی جو اکسیر کی تاثیر رکھتی ہی جہان تلک ہو سکیگا اچھی خدمت بجا لاونگا غرض موچی نی اُسکی حفاظت و خدمت مین بہت سی کوشش کی شاہزادی کو اُسی اور اُلفت ہوئی اتفاقا بادشاہ [illegible] کو گیا اور شہزادی کو اُسکی اعتماد پرچھوڑا کسی جشن مین بادشاہ

زادي کو قيمتي جَوَاهِر پہناکر باغ کي سَير کو لگئي اُس بد ذات موچي نے ديکها کِه ايک تاجِ مُرصع اُسکي سِر پرهَي اَور خِلعتِ پُرتکلُّف جَوَاهِر نِگار گلي مين خباثتِ جِبلِّي اُس بد ذات کِي حرکت مين آئي اَور دِل مين سوچا کِه يِہه تاج و خِلعت اَور دُر و جَوَاهِر هزار سَوداگر کِي پُونجي هو سکتي هَي اب يو بادشاه سفر کو گيا هَي صلاح يِہه هَي کِه اِس لڑکي کو اُٹها کِسي دُور دراز شهر مين ليجاکر زيور اِسکا بڑي مول کو بيچُون اَور پُونجي اپني کرُون آخِر اُس کم بخت کمينی نے اِس راز کو اپني کِسي مُعتمد غُلام سي کها اَور کُچهه نشا بي هوشي کا بادشاه زادي کو اَور اُسکي غُلامون خِدمتگارون کو جو حاضِر تهي اِس طرح کا پِلايا کِه سب بي هوش هو گئي تب شاهزادي کو ايک بڑي سي صندُوق کي اندر لِٹاکر ايک جِلد رَو سانڈني کِي پيٹهه پر باندهه دِيا آپ اور کئي غُلام تيز رفتار گهوڑون پر سَوار هُوئي اَور دو کوتل گهوڑي ساتهه لي کِئي اَور راه کي کهاني پِيني کا سرانجام ليکر باغ سي نِکلي دِن اور رات چلتي تهي آخِر تهوڑي دِنون مين اُس بادشاه کي ممالِکِ محرُوسه سي نِکل اَور مُلک مين پہنچي

يهان بادشاه زادي کي غُلام اَور خِدمتگار دو پهر دِن تلک بي هوش پڑي تهي اَور کِسي کو اُن کي حال پر اِطّلاع نه تهي آخِر باغبان نے سونا اُن کا حد سي زِياده ديکهه کر خبرلي اَور احوال سي اُنهه کي واقِف هو روغنِ بادام پُراني سِر کي

سن ملاکر هر ایک کی ناک مین ڈالا اُسکی سُنگھاتے ہی ہوش مین آئی جو شاہ زادی اَور موچی کا نشان نپایا ملکہ آفاق سی جاکر عرض کی وہ سوار ہو باغ مین آئی اَور حکم کیا کہ لوگ اُن کا پیچھا کرین اَور کوشش بجا لاوین موافق حکم کی لوگون نی بہتیری جُستجو کی پرکہین نشان نہ پایا اَور ملکہ دن رات آنما کی درد سی روتی اَور زمین پر سر پٹکتی تھی یہان تلک کہ اُسی غم مین روتی روتی جان سی گذر گئی

جب یہہ خبر بادشاہ کو پہنچی شہر مین اپنی آیا اَور ماتم داری کرکی اُسنی صبر اختیار کیا اَور دل مین اپنی کہا جو کوئی عقلمند دولت خواہون کی بات نہ سنیگا یہی اُسی در پیش ہوگا

نمک حرام بی وقوف کم بخت موچی نی شاہزادی کو شام کی مُلک مین لیجاکر قیمتی جواہر چھین لیی اَور اُس کو ایک مسافر سوداگر کی ہاتھ بیچ ڈالا سوداگر نی غلام کو مول لیکی دس برس تک تربیت کی جب اُسنی اچھی آداب سیکھی تب بطور تحفی کی فارس کی بادشاہ پاس کہ جسنی اُسکی بخشش کا سنا تہا لیا شاہزادہ جو چھٹ پنی مین جدا ہوا تہا بادشاہ نی اُس کو نہ پہچانا بہت سی روپیی دیکر اُسی مول لیا اَور خاص غلامون کی زمری مین داخل کیا جو آثار دولتمندی کی اُس کی چہری اَور پیشانی سی ظاہر تھی بادشاہ

اُسْکي تربِیَت میں کوشش کرنی لگا تھوڑي سي عرصي میں مُعْتمد ہُوا اَور حُضُورِي خِدْمت مںں اُسْني سرفرازِي پائي اِس میں ایک جوھَرِي سي جو ھمیشه خِزانی مںں رَھتا تھا اَور جَواھِر خانِي کا مُقِیم تھا دوستِي ھُوئي اُس بد گُھر جَوھَرِي نی اُس غُلام کو کہ جِسْني کمِینوں کي ساتْھ پَرْوَرِش پائي تھِي فریب دِیا اَور کہا کِه سوتی وقْت بادْشاہ کي ھاتْھ سي اَنْگُوٹھِي نِکال کر مُجْھي لا دي تو ایک نیک ساعت تیرِي اُنْگلِي مںں پہْنا وُں لیکن اِس شرْط سي کہ تُو مُجْھي وزِیر اپْنا کري اُس اَنْگُشْترِي مںں ایک نقْش ھَي جو کوئي اُسْکو اچّھِي ساعت میں پہْنی بادشاہ ھووي

غُلام نی فریب کھاکر رات کي وقْت جب بادْشاہ سو گَیا ھاتْھ اُس کِي اَنْگُوٹھِي کِي طرف بڑْھایا اَور آھِسْته آھِسْته اُنْگلِي سي نِکالْتا تھا کِه یَکْبارگِي بادْشاہ چَونْک پڑا اَور غُلام سي کہا اَي بیوُقُوف یِه کیا کام ھَي جو تُو کرْتا ھَي غرض غُصّي ھوکر اُسْکي قتْل کا حُکْم کِیا اُسْکي بدن پر سي کپْڑي اُتارْتي ھِي بادْشاہ کِي نظر اُس داغِ سِیاہ پر پڑِي بیھوش ھو گَیا اَور جلّاد نی اُسْکي قتْل کرْني میں تَوَقُّف کِیا جب بادْشاہ ھوش میں آیا لڑْکي کو چھاتِي سي لگایا اَور کہا اَي نُورِ چشْم مَیں نی وَزِیر کِي بات نه سُنِي اَور تُجْھي کمِینی موچِي کِي صُحْبت میں رکْھا اِس لِئي آفتوں میں پڑا اَور اَیسي غم و الم میں رَھا لڑْکي نیعِھْت سي معْذِرت کِي

اَور کہا جَوھَرِي کِي دوستِی کي سبب مُجھ سي اَیسا بُرا کام ھُوا ھَي بادشاہ نے جَوھَرِي کو سزا دِي اَور اپني فرزندِ عزیز کو نصیحت کِي کِہ پھر کمینون کِي صُحبت کي گِرد نہ پھرنا اَور ھمیشہ عالِي منِش داناؤن کی ساتھ گذران کرنا ۞ اِس قِصّی کا فائِدہ یِہہ ھَي کِہ کم ذاتون کِي صُحبت آزاد کو غُلام اَور غُلام کو خراب کرتِي ھَي

---

۳۵ نقْل

کوئِي کایَتھ ھمیشہ اپنِي بیٹی کو سمجْھاتا اَور یِہہ کہتا کِہ بابا جان دُنیا بُرِي جگہہ ھَي کرنو تَو ڈر نکرتو بھِي ڈر اُسکا بیٹا یِہہ سُنکر یِہہ جواب دیتا لالاجِي بُرِي بُرِي کي واسطي ھَي کرتو ڈر نکرتو نہ ڈر غرض جب نہ تب اُن دونون میں یِہی گُفتگُو ھوتِي ایک روز اُسني اپنا وہ گھوڑا سوارِي کو منگْوایا کِہ جِس پر کبھِي سوار نہُوا تھا اَور کہلا بِلاکي خوب تیّار کِیا تھا گھوڑی کي آتي ھِي باپ نی بیٹي سی کہا بابا جان اِس پر تُم سوار ھو ھم دیکھین بیٹي نی بھِي یِہی کہا لِندان بہت مِنّت کہا سُني کي بعد اُسکا باپ ھِي سوار ھُوا اَور بیٹا پیچھي پیچھي دیکھتا چلا

اِس میں کئِي ایک شخصون نی دیکْھ کر کہا دیکھو یِہہ کیا کم بخت ھَي کِہ قہر

مس پانو لٹکا چکا اَور نو بھي اِسکي ھَوَس نہس گئي جَوان ستا پیچھی جوبي چٹکاتا آتا ھَي اَور آپ گھوڑي پر چڑھا جاتا ھَي یہہ سُن وُہ اُتر پڑا اَور بیٹي کو چڑھا آپ پیچھي پیچھي دیکھتا چلا پھر کَئي آدمي دیکھکی بولی کِہ دیکھو یہہ کیا نا لائق و نا خلف ھَی جو آپ سَوار ھو باپ کو جِلَو مس دَوڑاتا ھَي یہہ سُن آگي بڑہ وي دونون جڑہ لِئي تب کوئي بول اُٹھا کِہ یي کیا مسخري ھَین جو ایک گھوڑی پر دو لد لِئي ھَین یُوں سُن وي دونون اُتر پڑي اَور سائیس بي گھوڑا ڈرِیا لیا بي پیچھي پیچھي دیکھتي چلی سب اِنہین دیکھ ایک نی ایک سی کہا کِہ بھائي دیکھو حرام کا مال مُفت جاتا ھَي اَور کِسي کي کام نہین آتا

اِس بات کی سُنتي ھِي کایتھ نی ستی سي کہا کیون بابا جان دُنیا کِي زبان سي بچنی کِي کوئي اَور تدبیر ھو تو کرو مُجھسي تو اب کُچھ نہین بن آتي لا جَوَاب ھو بیٹا بولا لالا جي تُم سچ فرماتي تھي دُنیا بُري جگہہ ھَي کر تو ڈر نہ کر تو بھي ڈر اس کا کُچھ عِلاج نہین

۲۶ نقل

دو زمیندار اپني گانو سي کہین کو چلي جاتي تهي راہ مین ایک پچاس ساٹھ بِگھی اچھي زمین کا قطعہ دیکھ کر اُن مین سی ایک نی کہا کہ بھائي یہہ جگہہ اگر همارے تمہارے هاتھ لگی تو کیا کرو بولا مَین تو اپني حصي کي زمین مین پھلواري لگاؤن کہو تُم اپني جگہہ مین کیا کروگي کہا مَین اپني گائین بھینسین چراؤنگا اس ني کہا بھلا مانو یا بُرا مَین تو اپني باغیچي کي پاس نہ چرانی دُونگا وُہ بولا تُمھارا کُچھ اِجارہ نہین هَي مَین اپنی زمین مین جو چاهُونگا سو کرُونگا غرض اِسي طرح هُدا هُدي کرکي لگي هاتھا پائي کرنی اس مِین کَئی ایک راہ گیر جو اِن کو جھگڑتي دیکھ جمع هوگئي تهی اُنهون ني بیچ بچاؤ کرکي اِن سی پُوچھا کہ تُم کیون آپس مین لڑتي هو اُسکا سب کہو اُنهون ني سب ماجرا کہہ سُنایا سُنتي هِي اُن مین سي ایک شخص بولا کہ بھائي تمہاري وهي مثل هَي کہ سُوت نہ کپاس کولي سي لٹھا لٹھي

یہہ اِنْتِخابْ کِیا گیا هَي کِتابِ آرایِشِ محْفِل مین سي کِہ جو اکْثرِیّہ مُشْتمِل هَي مَضْمُونِ خُلاصۃُ اَلْہِنْد پر ٭

یي چنْد سطْرین ممْلکتِ ہِنْدُوسْتان کِي تعْرِیف مین

جب سي یِہہ مرکزِ خاکِي حَیوانات کِي آرامگاہ ھُوا سَیکْڑوں ہزارون لاکْھون شہْر قصْبي سي اَور بسْتي جاتي ھین کوئِي ادنيٰ کوئِي اعْليٰ لیکِن ہِنْدُوسْتان کِي سرزمین کا عالم سب سي نِرالا هَي کوئِي وِلایَت اِسْکِي وُسْعت کو نہِین پہُنْچتِي اَور کِسِي ممْلکت کِي آبادِي اِس کو نہِین لگْتِي یہان کِي هر ایک بسْتِي مین گہْماگہم جا بجا ایک نئِی طرح کا عالم هر شہْر و قصْبي مین سُتْھرِي پاکیزہ پُخْتہ مُتعدِّد سرائِین " مُسافِرکی واسْطي هر موسِم کي اوڑْھني بِچْھَونِي اَور اقْسام کِي غِذائِین " اکْثر بسْتِیون مین مسْجِدین خانْقاهین مدْرسي باغات " غرِیبون بیکسون مُسافِرون کي لِئي مُتعدِّد مکانات " قلْعي بڑي بڑي مضْبوط وُسْعت مین اَیسي کِہ سَیکْڑون گاؤن اُن مین بسین " اَور رفْعت مین اِس قدْر کِہ بادل اُنکي نِیچي برسْین " ندِّي نالي تالاب کُوئي لطِیف و پاکِیزہ هزارْھا " پانِي اُن مین مِیٹْھا ٹھنْڈا سُتْھرا بھرا ھُوا " بڑي بڑي دریاؤن مین کِشْتیان نِواڑي

بجْري و غيره بي شُمار" شاه راه كي نديّ نالون پر بيشْتر مقامون مين پُل بندْهي هُوئي تيّار" اكْثر رسْتون مين كوسون تلك سايه دار درخْتون كِي دُورَسْته§ قطار" ايك ايك كوس كِي مسافت پر ايك مِينار نَمُودار" هر ايك چوكي پر همه چيز مُهيّا" سَودي والون كِي دُكانين جابجا" مُسافِر خُوش وخُرّم كهاتي پِيتي اُتْهتي بَيْتْهتي دِن بهر چلي جاتي هَين" اَور شام كو منْزِل پر بهِي سب طرح كا آرام پاتي هَين" (بَيت) جهان ديكْهِي خَير هِي خَبر هَي" سفر يهه بهين باغ كِي سَير هَي" سِواي اِس كي راه مين اگر سونا اُچهالتي چلي جائين كهين خطْره نهين اَور جنْگل مين رات كو جهان چاهين سو رَهين كُچْه پروا نهين چُنانْچه هميشه سَوداگر بنْجاري مال متاع علّه دُور دُور سي بهر لاتي هين اَور منزِل مقْصُود پر سلامت جون كا تون بينْچ جاتي هَين مشْرِق كِي طرف اِس مملُكت كي بنْگالا هَي اَور جَنُوب كِي سمْت دكْهن مغْرِب كِي جانِب تهتْهه وهان سي شور دريا نزْديك هَي اَور شِمال كِي طرف ايك بڑا پهاڑ هَي كه اُسْكِي اِنْتِها كو كوئي نهين پهنْچا هرچنْد اِس سرْزمِين مين اَلْماس ياقُوت سونِي رُوپِي تانْبي لوهي سُرْب و غَيره كِي كهانين موْجُود هَين اَور اِنْكا حاصِل بهِي بهت سا هَي لىكِن بيشْتر آمْدنِي يهان بَدَولت علّي كِي هَي اَور وه انْواع و

§ *du-rasta* for دورسته *do-rasta*, Two roads or rows, on both sides of the way.

اقسام کا هوتا هَي اُنکا تفصِیل وار لِکّهنا دِقّت سي خالِي نہِين پر یہان کا اکثر اناج با مزه و خُوش ذائِقه هوتا هَي خُصُوصاً سُکّهداس کي چانوَل بِہایَت لطِیف لذِید خُوشبو هوتی هَین پادشاه وزِیر امِیر بلکِه ساري دَولتمند جنکو خُدا نی ذائِقه دِیا هَي هر روز پکواتی هَین اَور چاه کر کهاتی هَین سچ تو یِہ هَي کِه اگر بہِشت مین هوتی تو حضرت آدم علَیهِ آلسَّلام گیہُون کا دهیان نکرتي نوڑنا کهانا تو معلُوم غرض غلّي کِي بہُتایَت زِراعت کِي کثرت پر مَوقُوف هَی اَور اُسکا مدار بارِش پر هر چند بعضي بعضی مقامون مین کهیتیان جهِیل تالاب اَور کُوئي کي پانِي سي بهِي هوتین هَین خُصُوصاً پہاڑ کِي ترائِي مین کِه وَهان ندِّي نالي بہُت بہتي هَین قطعي وَهان کِي زمِین کي سدا اَوقات نمناک رَهتی هَین وُه چندان مینہ کِي مُحتاج نہین پروُه کِتنِي اَور کیا بِساط رکّهتِي هَي کِه غلّه اُسکا وفا کري اَور ایک خلق خُدا کا پیٹ بهري الغرض اکثر زمِینین یہان کِي جو قابِل جوتنی بونِي کي هَین اُنکِي زِراعت مَوقُوف بارِش پر هَی سِینچنا وَهان مُتعذّر اَور لا حاصِل کیُونکه وي اِس قدر هَین کِه شُمار بهِي اُنکا دُشوار هَي پهر کِسانون کا کیا مقدُور جو اُنکی عُشرِ عشِیر کو بهِي پانِي دي سکین سیراب کرنا تو درکِنار یِہ قادِرِ لا یزال نی ابر هِي کو قُدرت بخشِي هَي کِه ایک پل مین جل تهل بهر دیتا هَي حاصِل یِہ هَي کِه غلّي کِي فراوانِي اَور اناج کِي

اَرْزانی کا سبب مُسَبِّبُ الْاَسْباب نی بارانِ رحمت ہی کو بنایا ہَی سینْچی
سچائی سی یہہ بات کہان اَور بعضی سیر حاصل کہ وہ سال مین دو بار مزروع
ہونی ہَی بلکہ تین بار سُبْحان الله کیا صانع ہَی کہ ہیولا و عناصر کا ایک
کیا پہر ایک کی ایک کو ضِدّ بنایا اَور تاثیراتِ مُخْتلفہ اُن سی ظاہر کین بلکہ
ہر ہر واحد کو بہی خواص و اَوصاف ایک سی ندیی چنانچہ کسی مُلک کی
ہَوا کُچْہہ ہَی اَور کسی شہر کی کُچْہہ علیٰ ہذا الْقیاس پانی مین بہی کیفیت
اَیسی ہی کُچْہہ دیکہی جاتی ہَی ہر چند کہ جنس مین اِتّحاد رکہتا ہو اب
گنگا جمنا مین کس قدر فرق ہَی ساتہہ اِسکی پانی کی تاثیر بلکہ رنگت
بہی جُدی ہَی پہر جن دریاون مین کہ کالی کوسون کا تفاوت ہَی اُنکی پانی
کی خاصیت کا فرق لکہنا زیادہ ہَی اَور کوئی تو ساتہہ اِس بات کی کہین
کہاری کہین میٹہی ہوتی ہَین یہان تو رات دن کا تفاوت ہَی لکہنا اُسکا محض
لغو زمین کی بہی ماہیت اَیسی ہی کُچْہہ ہَی کسی جاگہہ تو ایک سال
مین دو دو تین تین مرتبی اناج پَیدا ہوتا ہَی کہین ایک مرتبی کسی مقام
مین مُطْلق نہین گو کہ مینہہ سب جگہہ مُساوی برسی سوای اِسکی کہین کا
چانول خُوب ہوتا ہَی کسی جگہہ کا گیہون کسی طرف کا چنا معہذا کمتی
زیادتی بہی ہر اناج کی جا بجا دیکہنی مین آتی ہَی وجہ اِسکی کما حقّہٗ ہم

پر نہیں کھلی مگر آگ کی خاصیت و کیفیت میں فرق معلوم نہیں ہوتا شاید اسکا سبب یہہ ہو کہ وہ بدون لکڑی کوئلی و غیرہ کی علیحدہ موجود نہیں ہوتی یا کچھہ اور ہو کہ اسی ہم نہیں جانتی العلم عند اللہ ؞

؞ چند سطرین موسم بہار و برسات کی تعریف میں ؞

اگرچہ فصل ربیع میں بھی اس ملک کی بیچ پھول پھل بہتایت سی انواع و اقسام کی پھولتی پھلتی ہیں آم موراتی ہیں بلکہ گلاب بھی باغوں کی بیچ بشتر اسی فصل میں پھولتا ہی اور جنگلوں میں ٹیسو سرسوں اس کثرت سی کہ نگاہ کام نہیں کرتی اور آنکھہ نہیں ٹھہرتی رنگت اسکی عاشقوں کی چہری کی زردی زیادہ چمکاتی ہی اور ہوا آتش عشق کو دونا بھڑکاتی ہی (ابیات) جنکو وصل گلرخان ہی انکو بھاتی ہی بہار ؛ ہم سی مہجوروں کو لیکن کب خوش آتی ہی بہار ؛ دید گل کیا کیجئی تڑھتی ہی دونی بیکلی ؛ خار ہجران اور بھی دل میں چبھاتی ہی بہار ؛ فی التحقیقت رات دن اسکا خالی کیفیت سی نہیں کیونکہ دھوپ بی حدت اور چاندنی بی کدورت ان دنوں رہتی ہی اور باو بھی عطریت و اعتدال کی ساتھہ بہتی ہی چنانچہ اسکی

جهوکي کي لپٹ دماغوں کو مہکاتي هي اور رطوبت اجسام کي تازگي بڑهاتي هي مرزبانِ هند اِس موسم کو فصلِ بہار یا موسمِ بہار کہتي هَين پر اکثر خاص و عام گلابي جاڑا اِبتدا اِس رُت کي مين کي سنکرات هي یعني آفتاب کا آنا بُرجِ حوت مين اور اِنتہا مکھ کا آخر یعني بُرجِ حمل کا تیسوان درجه اور پنچمين بسنت جو هولي کي پہلي هوتي هي وه ایک تیوهار هي که جہان مين رائج هو گیا و اِلا هولي موافق اِس حساب کي اِس رُت سي مُقدم هي کیونکه دهلینڈي چیت کي پہلي کو هوتي هي لیکن نو روز که وه عبارت تحویلِ آفتاب در بُرجِ حمل هي هولي کي آگي پیچهي هوتا هي پر تهوڑي دنون کي فرق سي اور بعد سالہاي سال کي اِتفاق ایسا هوتا هي که هولي اور نوروز ایک دن جمع هو جاتي هين لیکن اِس مُلک مين برسات کا موسم نہایت لُطف دکهاتا هي آسمان پر رنگ برنگ کي گهٹا ٭ چارون طرف خوش آیند هوا ٭ زمین یک لخت سبزه زار ٭ هر ایک پہاڑ مثلِ گلزار اور گلزار سراپا بہار ٭ پهول طرح بطرح کي چمنون مين کهلي هوئي ٭ درخت هري هري گنجان آپس مين ملي هوئي ٭ نہرون کي لبریزي کا طور هي جدا ٭ سبزي کي نو خیزي کا عالم هين علیحده ٭ هر ایک ندي بالا دریا و چڑها هوا ٭ ڈبرا ڈبرا تالاب پاني سي بهرا هوا ٭ سبزي کي لہک بسر بہتي کي دهک بجلي

کِي چمک. بادل کِي کڑک. ایک عالم دِکھاتِي هَي. بگلون کِي ڈار منہ کِي پُھہار. مورون کِي جِھنگھار پپیہون کِي پُکار دِلونکو لُبھاتِي هَی تھم حا بجا گڑي هُوئِي. جھُولِي پڑي. هُوئِي هنڈولِي کھڑِي هوئِي اُن میں رنگ برنگ کِي پوشاکین بہنِي هُوئِي. سیکڑون پرِي پیکرین. جھُولتِیان هَین کوئِي پینگ چڑھا رهِي هَي کوئِي هنڈولا گا. رهِي هَی کوئِي پاٶن جوڑ کر کِسیکِي. ساتھ جھُولتِي هَي کوئِي کِسِي کا دِل لیکر بھُولتِي هَي (اَبیات) هر ایک کام مین اپنی مشغُول هَي ادا اُسکِي جو هَي سو مقبُول هَي چڑھِي هَي سبھوں کو جوانِي کِي مَي جِسي دیکھِي مست هَي مست هَي عجب طرح کِي رُت هَي برسات کِي کِه شکل اور بدلِي هَی دِن رات کِي گھٹا کِي یہہ کثرت هَی شام وسحر بس اب ایک صُورت هَي شام وسحر هر ایک طرف هَي بادلون کا هُجُوم یِہہ کُچھ منہ کِي هَي زمانِي مین دھُوم همیشه بندھا مینہہ کا تار هَي برستا پڑا مُوسلا دھار هَي عیَان هَي هر ایک چشمه با آب و تاب پر یک هَي نِہان چشمه آفتاب زمانِي مین دَورِ مَي ناب هَي بسا هر طرف عالمِ آب هَي نه دِن کِي خبر هَي نه اب رات کِي اگر کُچھ خبر هَي تو برسات کِي شُرُوع اِس رُت کِي سنکرات کرک کِي یعنِي آنا سُورج کا سرطان مین اور تمامِي اُسکِي سِنگھ کا آخر مُراد اِسِي تِسوانِی

درجه اسد کا هي پس اِس حِساب سي ساوَن بهادون هين اِس رُت مين داخِل هين اَور اساڑه کوآر خارِج لکِن خاص و عام مين چارون هين مُوافق اِسکي پہلا اساڑه هي اِس مين اکثر ابرِ غُبار آلود بلکِه گاهي آندهِي کي ساتهه آتا هي اَور مينهه زور شور سي برس کر کهُل جاتا هَي دُوسرا ساوَن اُس مين بيشتر سُهاونِي سُهاونِي گهٹائين ٹهنڈي ٹهنڈي هوَائين بارِش بهِي اکثر مبانه و مُعتدِل ليکِن کَئِي کَئِي دِن ابر گهِرا رهتا هَي اَور آفتاب چهِپا رهتا هي تيسرا بهادون بِجلِي اُس مين اکثر کڑکتي چمکتِي هي اَور مينهه دڑيڑي سي برستا هَي پر بيشتر جلد کهُل جاتا هي اَور اُسکي آخِر مين يُون بهِي هوتا هي کِه ايک طرف مينهه ايک طرف دهُوپ بلکِه مُبالغه يهان تلک کرتي هين کِه بهادون کا مينهه اچنّهي کا هَي کِه بَيل کا ايک سينگ گِيلا اَور ايک سُوکهي کا سُوکها رها بنابر اِسِي کي اساڑه کي دونگڑي ساوَن کِي جهڑِيان بهادون کي دڑيڑي مشهُور هين چوتها کُوآر پر وه جاڑي کا دوار هي مينهه اِس مين بهِي برستي هين بلکه کَئِي کَئِي دِن کِي جهڑِيان لگ جاتين هين لبکِن کوئي خاص طَور اُسکِي بارِش کا نه تها اِس واسطي لِکهني مين نه آيا

چند سطرین میوون کی وصف مین

میوی بھی رنگ برنگ کی۔اِس سرزمین کی بیچ اپنی اپنی رُت مین ہوتی ہین ہر ایک گِرد و نواح مین جہان۔تہان تربُوز خربُوزی سی۔فالریز معمُور؛ اَور سیب۔انار شفتالُو انجیر انگور و غیرہ کا باغون مین۔بہایت۔وفُور" لیکن نہ وِلایت کی سی۔حق تو یُون ہَی کِہ اِن مین اُن مین۔فقط نام کِی شراکت ہَی اَور ذات۔صِفات۔مین۔اُس سِری۔کا تفاوُت پرھِند کی۔بعضی خاص میوی کو کِہ۔وَہان کی،میوون پر ترجِیح دیتی۔ہین وُہ۔آم ہَی لیکن۔سچ تو یِہ ہَی کِہ کھانی۔پینی کِی۔چیزون مین عادت اَور۔رغبت کو دخل بہت۔ساتھی یہین کی باشِندی۔بعضی تو ایک میوی کو چاہ۔کر کھاتی ہَین اَور۔کِتنی۔اُس کِی بو سی بھاگ جاتی ہَین چُنانچِہ کٹھل کِی۔باس سی۔راقِم ہِمن سرار ہَی۔حال آنکِہ ایک عالم اُسکا۔خرِیدار ہَی۔قِصہ مُختصر یہان کا۔خاص میوہ ایک اناس ہَی جِسکا۔وُہ رُو شِناس ہُوا اَور جِسکی ٹُک مُنہہ لگا پھِر نہ چھُٹا باس اُسکِی دِماغ کا آرام؛ شِیرہ اُسکا شِیرۂ جان کا قِوام؛ حلاوت اُسکِی۔ناشپاتِی کو پھِیکا کری؛ رنگ پر اُسکِی بِہِی پِتک پڑی؛ اَور شرِیفہ سب سی۔شرِیف تر ہَی وَضع۔و شرِیف اُسکو چاہ۔کر منگواتی ہَین؛ بلکِہ اکثر صاحِب۔ذائِقہ سراہ کر کھاتی ہَین؛ کٹھل؛بڑھل بھِی اپنی اپنی مزی مین بی بدل ہَین لیکن

اُنکي۔ ایک ھِي کوئي سي جِی پھِر جاتا ھَي٭ اَور یِہہ اکثر کھانے مین آتا ھَی٭ اَور کیلا تو سب۔میوون پر بھارِي ھَي اُسي۔اکیلي ھِی کھایا۔چاھِیي کیونکِہ حلوۂ۔بي دُود ھَی۔خصوصًا۔امرِت بان۔کِہ عطرِیت۔مُلایمت حلاوت بِستون اُس۔ مین بخُوبي مَوجُود۔ ھَین۔ اگرچِہ۔چنپا کیلا بھِي۔نِہایَت لطِیف لذِید۔خُوبصُورت خُوش ذایِقہ۔ھَي پر وَیسا۔کھان اب۔اَور قِسموں۔کا بَان لا حاصِل ھَی ھر چند۔کِہ بعضا اَور بھِي۔ایک طَور کا۔مزا رکھتا ھَی۔اَور ھِند کی سب۔مُلکون مین ھوتا ھَی۔لیکِن بنگالي۔برابر کہین۔نہِین چُنانچِہ۔وُہ دونون قِسمِ خاص اِسي مُلک مین ھَین کَولا سنگترا بھِي عجِیب۔تر میوہ۔ھَي۔رنگت مین نو گُل سا٭ اَور رس اُنکا مُل سا٭ باغ کِي۔بہار دُونِي کر دِکھائي۔اَور گھر کو باغ بنائي مزي مین بي۔بدل صفرائِي مِزاج۔کي لِئی امرِت پھل ھرچند زِیادَتِی اُنکِي۔دانت کھٹي کرتِی ھَي پر زبان چٹکاري ھِي بھرتِی ھَي۔محمّد شاہ فِردَوس آرام گاہ نِي نام قِسمِ ثانِی۔کا رنگترا رکھا ھَي اِس لِئي کِہ۔اِسم با مُسمّي ھو اَور یِہہ خاصّ شاھجہان۔آباد مین نِہایَت پاکیزہ خُوش ذایِقہ۔رِسیلا بڑا ھوتا ھَی٭ اَور۔لکھنو و غیرہ مین بھِي بھلا چنگا پر قِسمِ اَول اِن مُلکون۔مین بہُت بڑا بِہت۔رِسیلا بکثرت دیکھي مین۔آیا ھَي مزي مین بھِي اِتنا۔کِہ برعکس کھائِیي لیکِن سِلہٹ اَور بتَول۔کا کَولا ھر طرح سی۔اَوّلا ھَي اُنکي۔ھوتی۔کوئِي اِتھین

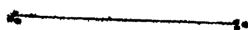
دستوري۔ مين بهي بلي بلکه اندرابن کا۔ پهل جانب کونکه سدانه انگور بهي
اسکي آگي بهي پهلتا اور کسي شمر کا جي۔ اس پر بهين چلتا جهان تلک
مبالغه اسکي حلاوت و عطربت پر کيجئي بجا هي بلکه قسم کهاني بهي اس
پر روا هي۔ اور جنگل بهي يهانکي ثمر بخش هين۔ بشتر گهسياري لکڑهاري
وهان سي بعضي بعضي پهل توڑ لاتي هين۔ اور عوام الناس ان کو مول ليکر
کهاتي هين۔ خصوصا جهڑبيري کا بير که سبکڑون لڑکيان لڑکي ٹوکري پر بوٹ
پڑتي هين بلکه بعضي بعضي رنڈيان بهي چاه کر کهاتين هين ليکن مزا اسکا في
الحقيقت مسافرون سي پوچهيي که هر هر قدم پر جهاڑ ان کا دامن پکڑتي
هين اور کانٹي سر سر پاؤن پڑتي هين غرض کهائي بن نهين چهوڑتي قصه کوتاه
نچوڑ هند کي ميوون کا آم پر هي في الواقع عجب پهل هي کچا تو مادة
کهاوي اور پکا تر رنگت مين کهو پيلا کبهي هرا هري مين کسي وقت کهٹا
کسي وقت مٹها ميٹهي کي مٹهاس سيب ثمرقند کو حلاوت بخشي اور کهٹ
مٹهي کي چاشني انار رماني کي دانت کهٹي کري درخت اسکا باغ کي
آرايش اور مور کي بو باس دماغ کي آسايش سايه اسکا مسافرون کي آرام گاه
هر ايک تهکا ماندا دهوپ کا جلا اسکا هوا خواه (ابيات) کيون نه درختون مين
وه هو سربلند۔ اسکا هي پهل شاه وگدا کي پسند۔ هند کي سب ميوون کا

سَرْدار هَی ؞ رَونقِ هر کُوچه و بازار هَی ؞ جو صِفهانی اُسي ایکٹ بار کهائی ؞
سُوي صِفاهان کي سبہي بهُول جائي ؞ اُسکِی مِٹّهائي کا کَرُون کیا بیان ؞
هَیگا هر ایکٹ کِي وُه زبان پر عَیان ؞ چُوسي تو لب کُهل نه سکین بار
بار ؞ کاٹي اگر بند چهري کِي هو دهار ؞ اَور مِٹّهائی جو کَہُو ایکٹ ذَرِی ؞
کهائي ایکٹ بار تو بهر جائي جِي ؞ آم مین هَي یکٹ حلاوتِ عجب ؞ رَهتِی
هَي اُسکِي تو همیشه طلب ؞ پیٹ بهري جِي نه پر اُس سی بهری ؞ آدمِي
پِهر کهائي نه تو کیا کري ؞ هوتا هَي شِیرِین تو بہُت پال کا ؞ لیکٹ هَی
ٹپکگا بهِي طُرفه مزا ؞ سُوون مین هَي قوتِ اُسکي تَپن ؞ باغ مین پِهر
کیُون نهو بالا نشِین ؞ بس کِه سراپا هَي بهرا اُس مین رس ؞ کیُون نه هر ایکٹ
سُوي سی هووي مرس ؞ شوخ یِهه سیندُورِیی کا رنگٹ هَي ؞ سب ثمرقند بهِي
یہان دنگٹ هَي ؞ هیگا فواکِه مین وُه هر دِل عزِیز ؞ سب غُلام اُسکا بہِي هَی
کنیز ؞ بعد اِسکي نَیشکرمِٹّهاس اُسکي خُدا داد هَي ؞ اَور بھِي ساري مِٹّهائِیون
کِي بُنیاد ؞ اَوده لَکّهنو و غیره کي گنوار زمِیندار اُوکه کهتی هَین اَور دِلّي کي
قُرب جوار کي ایکه افسام اُس کي بهت هَین اَور هر قِسم کا ایکٹ نام علیحده
لیکن صاحِبانِ اُردو کِي زبان پر سِواي گنّي کناري پَونڈے کي اَور قِسمون کا نام
جارِي نہین پہلا تو اِسمِ جِنس سا هَي کِه هر قِسم کو کهه سکتِی پر دُوسرا تیسرا

خاص خاص قِسْم کا نا ؤن هَي چُنانْچِه کتارا کرارا پتْلا هوتا هَی. لَنّائِي مىن تو پَوْنڈِي سي. کُچْھ برابر سرابر لیکِن بہت سخْت. اَور کم رس کھانْڈ مِصْرِي وعبرہ اُسِی سي بنْتِي هَي پَوْنڈا بِهِي دو طرح کا هوتا هَي بعْنِي سِاه و سُفَید اگرچِه سِاه کو اکْثر گنون پر نعْصی. وصْفون مىن سرسائِی هَي پر اُسْکِي مِٹْھائِي قدْري تلْخی لِئی هوتِی هَي اَور نعْصي کِي شورِیَت کي ساتْھ با وُجُود اِسْکی حلاوَت سي خالِي نہِین هر چنْد سخْتِي اُسْکِي دنْدان و زباں کو اِذِیَّت دیتِي هَي. بہر صُورت سُفَید سب طرح سي بِہْتر هَي. پور پور مىن اُسْکِي. مرا گنْڈیرِي اُسْکِي. خُوش دائِقه اَور گانٹْھ هر یک اُسْکِي رس کِي گانٹْھ ساتْھ اِسْکِي نرْم. اَیسِي کِه. پوپْلا. بي اذِیَّت کھائِي بلْکِه دُودْه. کا بچا. بِهِي. بَآسانِي. چُوسِي رس اُسْکا شِیره. جان کو بڑھاوی مِٹْھاس اُسْکِي. کام و دَهن کو. حلاوَت بخْشي. (ابْیات) کیُوں. بہو مىوون مىن بلند اُسْکِی شان کہت اُسِی. کا. هَی. مِٹْھائِي کِي کھان ساتْھ طراوَت کِي. هَي اُس کِي مِٹْھاس کھائِي جو پِیاسا. تو بُجْھي اُس کِي پِیاس وصْل. مىن. گنّي کِي سعر جو کري پیٹ وُہ رسْتي. هِي. مىين. رس سي بھری جِتْني مُسافِر هون. وُہ چھک. جائِین. کُل بانْدہ دي وُہ پل مىین مِٹْھائِي کي پُل حلاوَت مضْمُون سي. سِیاهِي نِي. خاصِیت شہْد کِي پکْڑي. قلم کِي زبان بنْد هو گئِي راقِم لِکْھنِي سي باز رَها وِالّا کِتاب. کو شکرِسْتان بنا دیتا هر. چنْد ساگ پات. اِس

سر زمین میں بہانت بہانت کي ہوتي ہیں کتني بوئي سي اور کتني بے مزہ اصل یون ہي بنتا جب تلک درخت میں لگا رہي ڈھنڈھا رہي مگر پان ظرفہ برگ ہي کہ ٹوٹ کر زیادہ تازگي پکڑي بلکہ جون جون پرانا ہوتا جاوي طراوت اور پیدا کري ہر ایک امیر فقیر کي طبع کا مالوف ہي اور مدارات شاہ و گدا کي بیشتر اسي پر موقوف خواہ اس کو سونے روپے کي تہالي میں اسکي آگي رکھیں خواہ سفالي میں (مصرعہ) "برگ سبز است تحفۂ درویش" سر سبز ہر ایک برگ پر کسو بہو کہ لالہ رخون کي مکہڑي کي بہار دوني کر دیا ہي اگر اس کا لاکہا ہونٹ پر بہو نو رنڈي کا بناؤ پہیکا ہي ہر چند کہ نمکین ہو مسي کي دھڑي بغیر اسکي رونق نہ پکڑي اگرچہ وہ کسي ہي رنگین ہو اقسام اس کي اکثر ہیں پر دلي آگري میں کپوري اور پٹڑي کي بہت بکري ہي کیونکہ ان میں لطافت اور نزاکت بیشتر ہي خصوصا پٹڑي میں تو ایسي کہ احیانا جو ہاتہ سي چہٹ پڑي تو ٹکڑي ہو جاوي اودہ لکہنو سي لیکر بنگالي تلک بنگلي اور بساوري کي پر حق تو یون ہي کہ مگہي نہایت نفیس و لطیف و خوش بو ہوتا ہي اگر ایک گلوري کوئي اسکي کہائي تو سارا گہر خوش بو سي بہر جائي ہر چند کہ پان کا لازم کتہ چونا سپاري ہي پر رنگ ڈھنگ میں اسي کا نام زبان پر جاري ہي (ابیات) ساتہون بن گو نہیں

کرتا وہ کام ؛ لیتا ہے ہر ایک پر اُسکا ہی نام ؛ دم میں وہ تبدیل کرے ذائقہ ؛ تلخی و تیزی میں ہے اُسکی مزہ ؛ آٹھ پہر پانی میں رہتا ہے تر ؛ اُسکی حرارت نہیں گھٹتی ہے پر ؛ نت ہی اُسی کھائیے بعد از طعام ؛ ہاضمہ کا ہے وہ معین لا کلام ؛ کیوں نہو ہر ایک کو اُسکی طلب ؛ ہے وہی آرائش بزم طرب ؛ اِس لیئے ہے شمع رُخوں کی پسند ؛ حُسن کا شعلہ وہ کرے ہے بلند ؛ جو کوئی خوبان میں اُسی مُنھ لگائے ؛ اُسکی وہ مکھڑی کو بھبھوکا سا ئے ؛ کیوں نہ سنگاروں میں ہو اُسکا وقار ؛ گلبدنوں کی ہے وہ مُنھ کا سنگار ؛ گورا ہو یا سانولا جو اُسکو کھائے ؛ غنچہ لالہ وہ دہن کو سائے ؛ بھاؤ میں کم ہے پہ بہت دے ہے سود ؛ خوبی لب کی ہے اُسی سے نمود ؛ کھائیں نہ کیونکر اُسی انسان کل ؛ لب کو بنا دیوے ہے وہ برگ گل ؛ اِس لیئے معشوقوں کی ہے منھ چڑھا ؛ رنگ سے دے عاشقوں کو خون بہا ؛ کیا کہوں اُس برگ کی میں ڈھنگ کو ؛ کرتا ہے خونیں لب گلرنگ کو ؛ زیادہ نہ لکھے وصفوں کا اُسکی بیان ؛ ہو نہ کہیں لال ؛ قلم کی زبان " ؛

یہ چند سطریں پھولوں کی تعریف میں

پھول یہی بہار ساری دیکھنی اور سونگھنی کی اپنی۔ اپنی بہار میں سشمار ہوتی ہیں رنگ ڈھنگ میں بھی۔ کچھ ایران توران و غیرہ کی پھولوں سی کم نہیں۔ چنانچہ عباسی۔ کئی رنگ کی بہت۔ ٹھنڈھی اور گل مہندی۔ بھانت بھانت کی نپٹ۔ جھنجھی۔ گلاب و یاسمن۔ و سوسن۔ کاہ وفور۔ نرگس و نسرین و نسترن سی چمن کی چمن معمور۔ زنبق و بنفشہ۔ جدھر تدھر۔ صدبرگ و تاج خروس جیبی چپی پر۔ چمن کی چمن ریحان و ارغوان کی۔ تختی کی تختی لالہ و نافرمان کی۔ رعنا و زیبا جہاں تہاں داودی و صدبرگ کی ہزاروں کیاریاں۔ اور وی پھول جو خصوصیت اس سرزمین سی رکھتی ہیں ہزاروں ہیں ہیں اگر ان سب کی فقط نام لکھوں تو یہہ فصل برابر گلستان کی ہو جائی۔ اور تھوڑی سی۔ فایدی۔ کی۔ لئی کلام میں طول۔ بہت سا لازم آئی لیکن۔ مشہور و معروف خلق میں بشتر اپنی ہین سوتی سکھدرسن سورج مکھی۔ چنپا۔ چنبیلی۔ چاندنی۔ جاہی۔ جوہی۔ جعفری۔ موگرا۔ موتیا۔ مدن۔ بان مولسری۔ کرنا کپور بیل کنول کیوڑا کیتکی گڑہل ہارسنگار بولڑی بیلا کٹھ سلا رنن۔ منجری۔ رائی بیل رتن۔ مالا دپہریا (اناث) ہی اس مملکت کی عجب گل زمین کہیں پھول۔ یہاں کی سی ہوتی نہیں دل ستہ دیکھ انکو ہو باغ

باع ؛؛ جو سونگھي تو بھر جائي بو سي دِماغ ؛؛ گُندھي بِن گُندھي گروہ محفِل مين آئين ؛؛ تو محفِلِ کا عالم چمن کا بنائين ؛؛ جو پہنين اُنہين حُسن اُنکا پھلي ؛؛ کہ عاشِق کا دِل اُن پہ دَونا چلي ؛؛ جو لِکھني کي مائِل ہو مُوکا قلم ؛؛ نزاکت ہو کُچھ سوتِي کِي رقم ؛؛ سُفیدہ سحر کا جو حل ہوکي آئی ؛؛ صباحت ذرا اُسکِي تب لِکھِي جائي ؛؛ کرون وصف کيا موگريکا بيان ؛؛ کِہ ايک ايک کلِي اُسکِي ہَی عطر دان ؛؛ معطر ہَي شِدت سي سلي کِي باس ؛؛ پہ آتِي نہين حَيف عاشِق کو راس ؛؛ جو سوتی مين آجائي اُسکِي لپٹ ؛؛ پھڑک جائي دِل نسد جاوی اُچت ؛؛ ہَي کرني کِي اِس مرتبہ مست بو ؛؛ جو سونگھي اُسي ٹک سِہ مست ہو ؛؛ مدن بان کِي ادہ کھلِي ہرکلِي ؛؛ بڑھاتِي ہَي عُشاق کِي بيکلِي ؛؛ خوشايند ہَي نکہتِ رای بيل ؛؛ رَہي بزم مين اُسکِي نِت ريل پيل ؛؛ چنبيلِي کِي بو ہَي نزاکت بھرِي ؛؛ سُبکِني ہُوئِي سونگھی اُسکو پرِی ؛؛ يِہہ ہَين خُوش نُما جاھِي جُوھِي کي پھُول ؛؛ کِہ ديکھ اُن کو بس سرت جاتِی ہَي بھول ؛؛ صفائِي کا عالم کہون اُن کِي کيا ؛؛ کِہ پائی نطريہان پھسل ہِي پڑا ؛؛ بہت موتِيا کِي پياري ہَي بو ؛؛ ہر ايک گُل سي اُسکِي نيارِي ہَي بو ؛؛ انوٹھِي نہو کيُونکِہ اُسکِي کلِي ؛؛ نشائيت اُسکِی ہَي بو مين بھرِي ؛؛ نِواڑِي کِي ار بسکِہ ميٹھِي ہَي بو ؛؛ دِلون کِي وہ معمُول

کسُونکر بہو ؛؛ جُدا. سب سی دوپہریا کا. ہَی رُوپ ؛؛ کہان اُسکی رَنگت کو لگی. ہَي دھُوپ ؛؛ گلون سي نِرالا ہَي گل چاندنِی ؛؛ چمن کا اُجالا ہَي گل چاندنِی ؛؛ بِہہ چنپا کی پھولون مین ہَکي مہک ؛؛ لپت اُنکي جاتِی ہَی گرڈُون تلک ؛؛ مَین رنگت مین تشبِیہ دُون اُس سی کیا ؛؛ کِہ بِن پاس جَوہر ہَي پُکھراج کا ؛؛ ہر ایک گُل کا ہَی رنگ و عالم جُدا ؛؛ نہین لُطف سي کوئی خالِي ذرا ؛؛ جِسی دیکھِي ہر طرح خُوب ہَی ؛؛ طبیعت کا ہر ایک کِی مرغُوب ہَي ؛؛ بِہہ گو ہر طرف ستی نِکتی پھرین ؛؛ پہ خُوبان جہان دیکھ سِر پردھر بن ؛؛ ہُوئي ستي یُون تا کِہ پہنی منگا ؛؛ زنِ ببوا و زنِ بادشاہ " جو عالم دِکھاتی ہَین دمڑِي کي پھُول ؛؛ وُہ ہرگز بہو موسِون سی حُصُول ؛؛ پہننی کا اُنکي بہو کیُونکِہ چاؤ ؛؛ کِہ ہونا ہَي یہان کوڑِیون مین بناؤ ؛؛ کِسِی خُوب کِی دِل مین کھٹی نہ آن " نہ ہوتی جہان مین اگر پھُول پان ؛؛ الِقصّہ کوئی پھُول چمنِ دَہر مین رنگ و بو سي خالِي نہین (مِصرعہ) ؓ ہر گُلی را رنگ و بُوئي دِیگر است ؛؛ لیکِن موتِیا چنبیلِی. بعضي. بعضی. وصفُون مین سب سي زیادہ ہَین تیل عطر اُنہین کا نِکلتا ہَي اَور ہر ایک. صاحِب طبع اُسکو چاہ کر ملتا ہَی. خصُوصاً وي. عَورتین کِہ جنکي مِزاج مین سُتھرائي سگھڑائي بیشتر ہَي وُہ ہمیشہ. بدن کو لگائي اَور بالون کو اُس مین بسائي ہی رکھتي ہَین یا چاہتي

والي کي خواهش زيادہ بڑھي اور چاہ کي آنکھ اکثر پڑي (بست) اگر تيل اور عطر ہوتي نہ يہاں ؛؛ تو رونق پکڑتا نہ حسن بتان ؛؛ بڑھائي انھون نے حسن بہہ انکي قدر ؛؛ عجب چيز ہمسکي عرض تيل و عطر ؛؛ اور کتکي کيوڑي کي بو باس صورت شکل کسي پھول سي نہين ملتي انکا عالم ہين جدا ہي اگر ہزار پھول خوش بو دھري ہون اور کيوڑي کا ايک پھول بھي آئي تو انکي مہک اسکي لپٹ مين چھپ جائي گلاب و بيد مشک اسکي عرق سي خجالت کھينچي عطر کو اسکي کوئي عطر لگ سکي (بست) جو ايک پھول ہو کيوڑي کا دھرا ؛؛ تو روشن نکيجي کہين لخلخا ؛؛

؛ چند سطرين اسپ کي تعريف مين ؛

گھوڑي بھي بعضي بعضي اس مملکت کي زمينون مين بہت اسلوب دار اور چالاک رہوار پيدا ہوتي ہين خصوصاً جنگل کا گھوڑا نہايت اصيل شايستہ جانباز ہوتا ہي اور دکھن کي بھي بعضي مقامون کا علي ہذا القياس خصوصاً گھوڑي بہت چالاک ہوتي ہي پر ولايت کي گھوڑي کي قوت و چالاکي سي لگا ہي نہين کھاتي کيونکہ جب بھاؤ مارا گيا اور اسکا لشکر تباہ ہوا تب ايک

سردار بھل گھوڑیا بچکر بھاگ نکلا جونہین ایک درانی نی اسي دیکھا ونہین پیچھی لگا عرض جب یہہ اسکی قریب پہنچتا مرھٹا سرپٹ پھنکت جاتا دو تین کوس پر دم لیتا بعد ایک گھڑی کی جو مڑکر دیکھتا تو وھی مغل گھوڑا ماري خچر خچر کرتا چلا آتا هي تب پھر وہ گھوڑي کو بدستور بھگا جاتا آخر تیس یا چالیس کوس چلکر گھوڑي تھک کر کھڑي ہو رھی اور درانی آن پہنچا مرھٹا ناچار منہہ دیکھنی لگا کیونکہ نہ گھوڑي مین سکت نہ اس مین طاقت بدان درانی نی ایک سرہ مارا اور یہہ اسکي ضرب کھاتی رھي گھوڑي سي جدا ہوکر گر پرا سانس الٹي لینی لگا تب مغل اسکي ہتھیار ہمیانی اشرفیون کي تھیلي زین کي کاٹھي معہ ساز لیکر اپني لشکر کو روانہ ھوا اور گھوڑي کو ناکارہ سمجھکر وھین چھوڑا بعضي اس واردات کو پٹیل مہاجیہ سیندھیا سي منسوب کرتي ہین اور بعضي کسي اور سردار سي واللہ اعلم بالصواب

تعریف فیل

لیکن یہان کی چوپاون مین ہاتھي عجیب خلقت هي صورت سیرت مین سب سي جدا قد و قامت مین نہایت اونچا جسامت مین کوہ پیکر اور

فوت میں۔ اکثر حیوانوں سے بالا تر رنگت میں۔ سشتر سیاہ۔ خال خال بھورا
بھی دیکھنے میں آیا ہے سواے اِسکے بڑا۔ چھوٹا بھی لیکن چھوٹے۔ کو کمسنڈ ھا
اور بڑے۔ کو کنجل کہتے ہیں ناک کے جاگہ اُس کے ایک لٹتی سونڈ اژدھے
کے مانند جس چیز کو۔ چاہے اُس سے اُٹھا لے اور کان ایسے چوڑے کہ چھاج
کے برابر جب انہیں جھڑجھڑائے ایک مڑاتا۔ باؤ کا آئے دو دانت اُسکے طول
میں ایک گز سے کچھ کم و زیادہ عارِ دہن سے لگے ہوئے ایک بھسونڈے
کے اِدھر اور ایک اُدھر سفید اِسقدر کہ شمعِ کافوری کو بے نور کر دیں اور
سخت۔ اِس مرتبہ کہ پہاڑ کو چکناچور کر دیں طرفہ یہہ ہے کہ تمام اعضا
اُس کے موافق ڈیل کے ہیں لیکن آنکھیں۔ چھوٹی وجہ اِسکی خالق کو بہتر
معلوم ہے۔ مخلوق کا جانے پر اِتنا خیال میں۔ آتا ہے کہ صانع نے اُس کے
آنکھوں کو شاید اِسواسطے بڑا۔ کیا کہ خود بیں ہو۔ جاتا بلکہ خاکساری کی
خصلت۔ عطا کی چنانچہ تہاں پر کھڑا اکثر خاک سر میں سونڈ سے ڈالا کرتا
ہے پر جسوقت۔ ہتھائے پر۔ آوے شیر خشمناک کی کیا تاب کہ اُس کے منہہ
چڑھہ سکے ایک چنگھاڑ میں۔ زہرہ آب ہو جائے حملے کی نوبت بھی نہ
پہنچے چنانچہ آزمودہ کار ایک فیلِ جنگی کو لڑائی کی وقت برابر ہزار
سوارِ جرار کی جانتے ہیں واقعی کہ وہ بہادر بھی ایسا ہی ہوتا ہے کہ توپ

بندوق کو پھلجھڑی سي زیادہ نہین سمجھتا (قطعہ) چرخی کما چپر ھي لاوي
وہ جسی خاطر مین ٭ یاں بجلی کی کڑک کا کبھو پہنچي اُس تک ٭ چابک
وہ موڑکي. جون نیشکر اُس کی چھڑ کو ٭ پاؤن کھجلای لگي سونڈ مین لسکر
پولک ٭ اُٹھا سونڈ اپني کو چنگھاڑ مار ٭ جو حملہ کری فوج پر ایکبار ٭
سواروں کا. ستھراؤ ہو ایک قلم ٭ پیادون کي پھر خاک تھہرین قدم ٭ کوئی
آہ پاوي نہ. جاي گریز ٭ اُکھڑ. جای ہر ایک کا پای گریز ٭ فی الواقع فتح
نشان اِسي سی نمودار ھی اَور وھي. دل کا سنگار سوارون کی پری کی اسپ سی
رہنت ٭ لشکر مین اُسکي یمن قدم. سي برکت ٭ سوار اُسکا سب سی بلند
و بالا ٭ سمت مین بھی وہ اکثر گھوڑوں. سي اعلی ٭ کیونکہ گھوڑا پچاس روپی
کا بھي نوکر لی سکي ٭ پر یہہ طالع مند ھی کي دروازی پر بندھي ٭ سوارون
کي ٹکڑي. ایک. رسالہ. دار کي ساتھ بھي. نکلتي ھي ٭ پر اسکي دور بادشاہ
وزیر ھی کی. پیچھي چلتي ھَي گھوڑا کسا ھي. چالاک ھو چالیس پینتالیس
کوس سي. آگي نہ. چل سکي اَور یہہ اسّي پچاسي. کوس. جای. اَور نہ تھکي
اِس ڈیل پر. سُبک رَو اَیسا کہ. سوار کي. پیٹ کا پانی. نہ ھلي اَور. آہٹ پاؤن
کي کسي. کو معلوم نہووي. رحم دل اِس مرتبہ کہ. چھوٹا لڑکا. راہ. مین جو پڑا
دیکھي. تو اُس کو سونڈ سي. اُٹھا کر اِس. طرح. الگ رکھہ دي کہ ایک ذرہ صدمہ

نہ پہونچی حیا دار اِسقدر کہ سِواے اپنی جنس کی مادہ کی کسی مادہ پر رغبت نہیں کرتا معہذا آدمی کی رو برو آتے بھی نہیں لگتا اور اُس کا بچہ بھی بشتر جنگل میں پیدا ہوتا ہی احیاناً اگر ہتھنی گانوں آئی اور بستی میں جنی نو حاکم کو یا مبارک ہی اور عمر طبیعی اُسکی مانند اِنسانکی ایک سَو بیس برس سواے ساٹھہ برس کی بعد اور مستی ہشیاری کی ساتھہ کیونکہ اُسی عالم میں ایک کا ایک سامہنا کرتا ہی اور ایک دوسری سی کس کس گہات سی لڑتا ہی کبہو تو یہہ اُسکو دور تلک ریل لی جاتا ہی کبہی وہ اُسکو اُسطرح پیل ملاتا ہی غرض سونڈوں کی پیچ اور مستکوں کی رگڑی اور دانتوں کی صدمی اُنہیں کا جگر ہی کہ آپس میں اٹھاتی ہیں اور باب لاتی ہیں گویا پہاڑ سی پہاڑ ٹکراتا ہی اور دیو سی دیو جت رہا ہی بشر کی کیا طاقت کہ اُسوقت اُنکی پاس آسکی اِلّا بہالی بردار اور بوڑی بردار بہالی لیئی اور چرخیان داغی لگی ہی جاتی ہین اور مہاوت اُن سی بہی زیادہ کام کرتی ہین اگر ایک مارا گیا تو دوسرا وونہیں اُس پر قایم ہوا آفرین ہی اُن کی پہرتی اور جانبازی کو کہ ایک دیو کی تئین اس حالت میں آنکس اور آسن کی زور سی زیر کرتی ہین (ابیات) یہہ حق نی آدمی کو زور بخشا ؛ ہوا تابع ہر ایک حیوان اُسکا " کوئی عہدہ برا اُس سی ہوا ہی ؛ مِسان

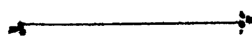
یہہ کلسرا ایک بد بلا هی ❊ القصه راقم نے اِسی سرزمین سی جو هاتھی کو نسبت دی سو سار کثرت کی هَی کیونکه یہاں نہایت کی ساتھ هوتا هی اَور ترجیح بھی اُسکی بعضی اَوصاف و قیمت میں مطلق اَسپ پر منظور نہیں بلکه خاص اِس مملکت کی گھوڑون پرهی اِس لیئی که هاتھی اگر کیسا هی خوبصورت بابل نجھول چالاک هو پانچ چھ هزار رپی سي زیادہ نہیں آتا اَور گھوڑا عربي عراقی ولایتی پچیس هزار رپی بلکه زیادہ کو بکتا هَی

❊ ❊ ——— ❊ ❊

❊ ❊ گینڈی کی صفت ❊ ❊

گینڈا بھی ایک جانور بڑا قوی هیکل عجیب خلقت هَی پاؤن اَور پچھلا دھڑ اُسکا هاتھی کا سا گردن اُسکی لنبی گٹھی هوئی شیر کی سی اَور آنکھیں کان منہہ بیل کی مانند سبحانَ اللّٰه صانع کی کیا صنعت هَی که ایک حیوان کی جسم میں اجزا تین حیوان کی اعضا کی صورت هیں اَور بدن اُسکا لوهی سي سخت یہاں تک که تیر گولی بلکه کوئی هتھیار اُس پر کارگر نہیں هوتا اَور اُسکی ماتھی کا سینگ بہت سخت و قوی که سنگ اُسکی آگی حکم پانی کا رکھتا هی اَور فولاد خشک پتّی کا پھر حیوان کا جسم تو کیا چیز هی عجب کیا هی

اگر هاتھی کی بدن میں وہ مار ڈالی اَور شیر کو مار ڈالی۔ غرض یہہ حیوان کیا
ہر کیا مادہ ساری حیوانوں پر غالب ہی اِسکی جنگل میں شیر ہاتھی۔ اَرنا
کوئی نہیں آتا رہنی کا تو کیا ذِکر ہی (بیت) جہان وُہ ہو ہاتھی کا گذر
ہو گذار؛ کری شیر سایی سی اُسکی فِرار؛ غصب سی۔ اگر ماری وُہ اپنا
کھاگ؛ جو ہوں کوہ کی پاون تو جائی بھاگ؛ پیدایِش بھی اُسکی جنگل
ہی میں ہوتی ہی ؛

اَرنی بھینسی کی اَوصاف میں

اَرنا بھینسا بھی بڑا زور آور۔ آھنی پیکر ہوتا ہی سینگ۔ اُسکی ایک گز سی
کُچھ بڑی۔ بہت نکیلی۔ اَور رنگ اَیسا سیاہ۔ چِکنا گویا تیل۔ ڈھلتا ہی۔ دِلیر
اِسقدر کِہ شیر سی نہیں ڈرتا ہاتھی سی بھی۔ خطرہ نہیں کرتا اگر دو اَرنون
میں ایک شیر آ جاتا ہی تو اُسکو گیند بنا ڈالتی ہین۔ ایک سینگوں پر اُٹھا
دُوسری کی طرف پھینک دیتا ہی دُوسرا اُسی طرح اُسکی طرف اُچھال دیتا
ہی غرض جب تلک اُسکا دم نہیں نِکلتا دم نہیں لینی دیتی کبھو کبھو
شہرون میں بھی اَیسی لڑائی بادشاہ وزیر کی حُضور ہوتی ہی اَور دیکھی

والوں کی تعجب سے ہوش کھوتی ہے۔ سواے اسکے بہت حیوان صورت دیو سیرت آپس میں بھی ایسی لڑتی ہیں کہ بدن سینگوں سے چھن جاتی ہیں اور ساری اعضا غربال بن جاتی ہیں ایسی ایسی اوجھڑیں باہم جلتیاں ہیں کہ دیکھنے والوں کے مارے ہیبت کے جانیں نکلتیاں ہیں اور بعضا ایسا جیوٹ ہوا ہے کہ اکیلا ہاتھی پر دوڑ پڑتا ہے، چنانچہ نواب آصف الدولہ مرحوم جاڑے کی موسم میں ایک دن لکھری کی جھیل کی جنگل میں شکار کھیلتے تھے کہ کئی ارنے نکل آئے سدوقیں ان پر چلنے لگیں کہ ایک ان میں سے جھنجھلاکر نواب حسن رضا خان مرحوم کی ہتھنی کی طرف دوڑا اور پچھلی دھڑ کو اسکی سینگوں پر اٹھا کر ایسا ریلا کہ گر پڑی، سنبھل سکی غرض نواب مرحوم کی تو خیر گذری پر ہتھنی زخمی ہوئی اور ارنا گولیوں سے بیداں مارا گیا اور شہری بھینسا تو فقط لکڑہاری بنجارے ہی کی کام کا ہے کہ وے لکڑیاں یا گونیں اس پر لادیں اور ہمراہ اپنی لیے پھریں مگر اسکی مادہ کا دودہ بہت میٹھا گاڑھا سفید چکنا ہوتا ہے اگر تازہ دوہا ہوا لاغر پیے تو فربہ ہوئے اور ضعیف توانا ایسے سب اکثر پہلوان زور آور مداومت اسکی کرتی ہیں اور ہر روز بعد ورزش کی پیتی ہیں لیکن ارنے کا دودہ شہری بھینس سے مفید تر ہے رنگ اسکا خال خال بھورا بھی ہوتا ہے لیکن اکثر

سِیاہ ہِي دیکْھی مىن آبا ہَی؛ (قِطْعہ) ہُوا ہَي ۔جِسْم یُون اُسْکا ۔سِیَہ فام؛
کِہ شِیر اُسْکا ہَي مِثْلِ آبِ حَیْوان؛ نہ پِیوي کِسْطرح ہر ایکْ اِسْکو؛
بڑھاتا ہَي سدا وُہ شِیرۂ جان؛

گُجراتِی نَسل گاڑِی و عَمدہ کي بَیان مىن

اَور اِس سَرْزمِین ۔کي نَسلوں مىن ۔گُجراتِی بَیل سب طرح سي اچّھا ہَي ہر چنْد ۔کِہ ناگورا بِھي ۔اَور نَسلون سي بَہرَنہ بِہتر ہَي لیکِن اُسْکو نہین لگْتا صُورت شکْل ۔اُس کِي بِہایَت ۔خُوب ڈِبل ڈَول پیٹ ۔خُوش اُسْلُوب قدّ و قامت مىن بِھي بُلنْد ۔بادْشاہ وزِیر و فقِیر ہر کِسِي کِي پسنْد قدم ۔اَیسا چلي ۔کِہ رَہْوار تُرکِي نہ پہُنْچ سکي دَوڑي اِتْنا کِہ ۔چالاک تازِي پِیچْھي ۔رَہ جائي یُون ۔سُنا ہَي کِہ سابِق بَعْضي ۔اشْرار عَیّار احْمد ۔آباد گُجرات مىن وَہان ۔کي بَیلون ۔کو گاڑِیون مىن جوت سَوار ہو رہْزنِي کو جنْگل مىن ۔آتي تھي اَور مال متاع مُسافِرون ۔سَوداگرون کا لُوٹ لیجاتي ۔تھي ہرچنْد ۔سَوار گھوڑي ۔اُن کي پِیچْھي ڈالْتي ۔لیکِن اُن کِي گرْد بِھي نپاتي اَور یِہہ بِھي ۔مشْہُور ہَي ۔کِہ گاڑِي ۔خاص اِخْتِراع اہْلِ ہِنْد ۔کا ہَی بَیٹھْنيِ والي اُس کي گرْمِي ۔سرْدِي آنْدْھِي مینْہ مىن نِہایَت ۔آرام سي رَہْتي

هَیں رُوپہ کِی سِنگوٹیاں اَور ساونگیوں میں۔ ٹالیاں ۔جھانجھ۔ جُوڑں میں رنگ لگوا بندھوا رکھوا سوار ہوکر بڑي تھیں۔ سی ملی تھلی۔ میں پھرتیاں۔ هَیں با ناعوں۔ کی سبرین۔ کرتیاں هَیں۔ واقعی اُنکی آمد سی ۔تماشائیوں۔ کی ہوش و حواس جاتی هَیں گویا ۔جھن ۔جھن کرتی ہُوئی پریوں۔ کی تخت چلی۔ آئی هَیں (بیت) جہان ہوتا هَي بوں اُنکا گذارا ٭ کسی رہتي هَي وهان تاب، نظارا ٭ کہاں ہوتا هَي۔ حاصلِ لطفِ دیدار ٭ هر ایک بن جائي هَي بس نقشِ دیوار ٭ جو اس میں اُٹھ گیا پردہ هوا سب ٭ جھمکڑا ایک نظر آیا ادا سی ٭ جو وہ بجلی۔ کی بھی یوں سامنی آئی ٭ تڑپھ کر اُسکي آگی لوٹ هي جائي ٭ اَور صاحب ۔عصمت ۔بیبیوں ۔کي ۔ رتھوں ۔ پر گھٹاٹوپ ۔ بڑی ۔ هُوئی ۔ چاندیاں کسیں ۔هُوئیں کیا دخل کہ ایک مُو برابر اُن میں رخنہ یا سُوراخ هووي چنانچہ نواب خاندوران ۔و مظفر خانِ مرحوم ۔کي ۔ناموس کِی۔ رتھوں پر بستر موتی میلی۔ چاندنیاں هوتین تھیں۔ علیٰ هذا اَلقیاس میانوں پر بھی با وُجود اِسکي کہ۔ ایک بھائي میر بخشی۔ تھا اَور دُوسرا هفت هزاری۔ فِی اَلواقع تقاضا عمرت کا یہی ۔هي کیونکہ ۔جس کا ۔میانہ رتھ ایک۔ جھمکڑي کي۔ ساتھ نکلی مُقرر تماشائیوں۔ بازاریوں ۔کی جِي میں۔ آوی کہ اِس ۔میں ۔کوئی ۔چمک ۔چاندنی رشکِ پری جلوہ۔ گر هوگی۔ پس زنانی سَواری کِي رتھ یا میانی کا پُر۔تکلّف هونا

بعضي بعضي نقه امیروں کي نزدیک بهي سخت معیوب هَي اصل یہہ هَي کہ سواري اُسکي في الحقیقت اچهي هَي طور طرز اپني اپني پسند پر موقوف هَی پر هچکولی بہت بُری اور سواي اِس کی بهي بہت سکهه پاتی هَین فراغت سي چار آدمي گپ شپ کرتی هوئي بَیٹهي چلی جاتی هَین اَور سفر مین کیفیت حضر کی اُٹهاتی هَین لیکن اُس کي پہیي دو هوتی هَین چهتري دار هو یا مُنڈي اگر ڈهانچا اُس کا کُچهه چهتاپي کي ساتهه هلکا هو تو مَنجهولي کہلایگي اور بہت چهوٹا اور سُبک هوگا تو گیني اُس کي نَسل بهي حد چهوٹی هوتی هَین اُنهین گیني کہتي هَین قِسم هِرن اُنکی علیحده هَي اَور چار پہیون کی رتهه وه اِس سی کہین بہتر هَي نہ نِسبت اُسکي اُونچی نیچی سي کم گرتی هَي هچکولا بهي اُس مین تهوڑا لگتا هَي امیر اُمرا کی سواري کي قابل هونی هَي في الواقع بعضي تو اَیسی هِی خوش ڈول سُبک نقاشي دار هوتي هَی کہ دیکهی والی نقش دیوار بن جاتي هَین اَور ساز بهي اُس پر بانات سادی یا کارچوبي و غَیره نپٹ صفائي اَور چمک کي ساتهه اگر سُورج اُسوقت زمین پر هوتي تو اپني رتهه سي اُتر اُس مین آ بَیٹهي اَور راجہ اِندر بهي دیکهي تو اپني تخت پر پهر پاوں نرکهی پر ساتهه اِن خوبیون کي بهي اُمرا اُس مین براي تفنن طبع کبهو کبهو سوار هوتي هَین اَور بعضي بڑي آدمي مِیرزا مَنش هرچند

کِہ چڑھتي کم ھَين ليکِن ھر مَوسِم کا ساز اُنکي سَوَارِي کِي ريتھ پر ھوتا ھَي
چُنانچِه گرمِيون مين خس کا اَور برسات مين موم جامہ کا جاڑون مين باناتِ
پر اکثر اُس مين مہاجن صرّاف جَوھرِي مُتصدّي سَوَار ھوتي ھَين يا عَورات
ھِندُو مُسلماں کِي اَور بعضِي اَوباش بيگمين يا بانکِي کسبِيان اپني ريتھون پر
بہايَت جھنجھماتي سار سجوا بَيلون کي گلون مين گھنگھرو سِنگون پر سوني کِي
سِنگَوتياں ھرچند کِہ اَور سَوَارِيان بھِي صاحِب سلِيقہ لوگون ني اَور کارِيگرون
ني بنوائِين اَور بنائِين چُنانچِه مُلُوک و سلاطِين کي واسطي تخت و بالکِي
اِمرون کي لِئي جھالردار پالکِي اَور شہزادِيون وزِير زادِيون و اِمير زادِيون کي
واسطي مہاڈول چَونڈول سُکھپال مِيانِي اَور غرِيبون کِي عَورتون کي لِئي ڈولِي تا
کوئِي نجِيب زادِي اشراف زادِي پِيادہ پا نہ نِکلي اَور اُس کي قدّ و قامت
کو کوئِي نامحرم نہ ديکھي

گھڑِيال و غيرہ کي ذِکر مين

اَور يہانکي ھُنرمندون کارِيگرون کا ايک مُخترع گھڑِيال ھَي کِہ اُسِي سي دِن
رات کِي گھڑِيان ساعتين دريافت ھوتِي ھَين شکل اُسکِي گول گُندہ دل اُنگل

بهر سي کُچھ زِیادہ خوَاہ چھوٹا خوَاہ بڑا لیکِن اژدھات کا بنتا هَی اَور طرِیقہ گھڑِي ساعت کي جانْنی کا یُون هَی کہ کِسِي مکاں مین اُس کو لٹکاکر ایک طاس پُر آب مین اَیسی تانْبي کِي کٹورِي کہ نُلنْدِي و پہنائِي اُسْکی بارہ اُنگل کِي هو اَور ایک سُوراخ اُسْکي پیندِي مین اِتنا جِس مین پانْچ اُنگل کِی سلائِی ایک ماشی سونی یا رُوپی کِي آوي جاوي ڈال دیتی هَین پانِي اُس مین آهِستہ آهِستہ آتي لگتا هَي آخِر ایک گھڑِي کی عرصي مین وُہ بهرکر ڈُوب جاتِی هَی تب اُس پر مُوگرِي ایک بار مارتي هَین وونْهِین آواز ایک ٹھناک سي نِکلتِي هَي اَور دُور تلک جاتِي هَي سُننْي والي معْلُوم کرتي هَین کہ ایک گھڑِي گُذرِي غرض رات دِن کي چار چار حِصّي کِئي هَین اَور هر ایک پائو کا نام پہر رکّھا هَي لیکِن گھٹنا بڑھنا اِس کا رات دِن کِي کمی زیادتِی پر هَي اَور وُہ نو گھڑِي سی زِیادہ اَور چھ گھڑِی سي کم نہِین هوتا خُلاصہ یِہ هَی کِہ جب ایک گھڑِی تمام هوتِي هَی تب اُسي ایک بار بجاتي هَین اَور دُوسرِی کي بعْد دو بار یہان تک کِہ پہر پُورا هو بعْد اِس کي ار سرِ نَو مُوافِق پہر کِي گھڑِیوں کی مُتصِل بجاتي هَین اَور دو پہر کي وقت دُونا اُسي شام و صُبْح کو چَوگُنا اَور اُسکا نانْون گجر هَی سِواي اِسْکي شِیشۂ ساعت بِهی اُسِي کام کا هَي لیکِن جِس جلْسی مین وُہ هو وُهِین کي لوگ اُسْکي سبب گھڑِی ساعت کي احْوال سي

واقف هوتی هَىن صُورت اُس کِی یِہہ هَي کِه ایک شِیشي مین ریت بهرکر
اُس کا مُنْہہ دُوسْري کي مُنْہہ سی مِلاکر خُوب مضْبُوط باندْهتي هَىن لیکِن ریت
دُوسْري شِشي مىن آنی لگْتي هَي جب کِه تمام آ چُکْتِي هَي معْلُوم هوتا هَی
کِه ایک گهڑِي گُذْرِی عرض اِسِي طَور سي دِن رات کِی گهڑِي ساعت کو
معْلُوم کرْتی هَىن راقِم نی اِن صنْعتون کو کُچْهہ فخْرِیّه سمجْهکر یہىن لِکْها فقط
خُلاصَةُ ٱلتَّوَارِیخ کي مُصنِّف کِی سیعت کِي هَي کیُونْکِه اِن اُمُور مىن مصْنُوعات
اَهْلِ فرنْگ کي اَیسي اَیسي اَپْني دیکّهني مىن آئی هَىن کِه هِنْد کي اگْلی
پِچّهلي کارِیگرون نی کَبْهو خوَاب مىن بهِي نه دیکْهي هونْگي بنانا تو درکِنار هان
تعصُّب کِي بات بِرالِی هَي پر خُدا حقّ والِی هَی

یِہہ چنْد سطْرین عِلْمِ اَهْلِ هِنْد کي بیَان مىن

عِلْمْ بهِی هِنْدُوون کي یہان اِتْني هَىن کِه اُن کا بیَان وار لِکّهنا نِپٹ کٹْهِن هَی
کِه اُس دریاؤ کا اَور چهور کِسِی پیراک نے نہىن پایا اَور اُس کا کِنارا کِسِي
بهْتي ڈُونْتی کي هاتْهہ نہىن آیا اُسِي مین سي ایک بید هَی کِه ساري گُنونْکی
بهید اُسِي سی کهُلْتی هَىن اَور دهرْم دَیَا کي رستي وُنْہىن سي مِلْتي هَىن هر

بِدْیا کِي وُهِي بُنْیاد هَي اَور تپسِّیون کِي نگرِي اُسِي سي آباد" کہسي هَس کِہ اِس جہان مىں پہلي جِدْهر تِدْهر پاني هِین مَوجُود تہا سِواي اُسْکي هر مخْلُوق مَعْدُوم و مفْقُود مگر بِشن اکْهي بڑ کی ایک پتّی پر اُسْکی سطْح کي اُوپر انگُوٹهي برابر قدّ سي سوتا تہا کِہ خالِقِ مُطْلق ني اُسْکي ناف مىں ایک کَنْوَل کا پہُول پَیدا کِیا اَور اُسْکي اَنْدر بَرَمّہا چار سِر اَور چار هاتْہ سمست آدْمِي کِي شکْل خلْق هُوا وُهِي اِس فِرْقي کي نزدِیک واسِطه پَیدایِش کا ٹهہرا اَور بِدِ آسْمانِي اِلْہامِ رَبّانِي سي اُسِي کِي زبانِی سُنا گیا چُنانْچِه اب تلک کِہ هزاروں برس گُذري هَین ساري چهوٹي بڑي هِنْدُو اُسِکي حُکْمون کو مانْتي هَین بلْکِہ اپْنی دهرْم کِي بُنْیاد اُسِي کو جانْتي هَىں پهِر بُرَمّہا کي پوتی مَنُو نی اُسي بِید کو ترْتِیب دِیا ایک انگ اُسِی بید کا هَي اَور اُس مین بَیَان وحْدانِیّتِ کِرْدگار کا اَور طرِیقه معْرِفتِ پرْوَرْدِگار کا تفْصِیل وار لِکْها هَي بعْد اِسکي اُسْکي بیٹوں پوتوں ني کہٹ شاسْتریعْنِي چهه کِتابین اُسِي بد سي اخْذ کرْکي بنائِیں اَور اُنْکي بِیچ ماهِیَت و شِناخْت مین معْبُودِ مُطْلق کِي بہُت سِي دلِیلین ثابِت کِین لیکِن یِہہ عِلْمِ الہِي وطبِیعِي و رِیاضِي و منْطِق و مُناظرِي پر مَوْقُوف هَي اَور یِي چهون آپس مین بعْضي مُقدّمات کي بِیچ مُوافِق هَین اُور بعْضون مىں مُخْتلِف سِواي اِسْکي اکْثر مُباحثي مُنافشي کي رَوِیّي کِہ هر ایک دانا و

فہم سی بقدر اپنی دانائی وطبع کی رسائی کی پیدا کئی ہیں اُنہیں کتابوں کی سر کی نیچی ہیں ۞ پہلا سای شاستر مُصنّف اُس کا گوتم نیایک حاصل اُس کی مضمون کا یہہ ہی کہ کارج کارن کرتا یعنی فعل وسبب و فاعل بغیر کوئی چیز موجود نہیں ہوتی اس لئی فاعل حقیقی بی جہت کوئی فعل نہیں کرتا لیکن مختار ہی بندی کی کیا طاقت کہ اُس میں دم مار سکی یا اوّل واوسط وآخر میں دخل کری جیسی کمہار مٹی کی وسلی سی ہانڈی موافق اپنی مرضی کی بناتا ہی اور جس کام میں چاہتا ہی برتتا ہی اُن دونوں کی محال نہیں کہ کہیں ایسی بنا ویسی نہ بنا یوں نکروں کر اسی طرح مخلوق اپنی خلقت میں خالق کی ارادی کی آگی بی مقدور ہی اور مجبور ۞ دوسرا ویشیشک شاستر بانی والا اُسکا سوامی کناد اُس سی یہہ ظاہر ہوتا ہی کہ مدار کار وقت پر ہی جو کام بغیر وقت کیا جائیگا سوای حسرت کچھ ہاتھ نہ آئیگا چنانچہ اگر کسان بی موسم کچھ بوویگا اپنی بیج بھی کھوویگا گو مینہہ برسی یا سینچی پر کھیتی میں ایک دانہ نہ اُگیگا اور اُسکو سوای ثمر یاس کی کچھ پھل نہ ملیگا پس جو کچھ ہی سو زمانا اُسی کی پرسش کیا چاہئی بدوں اُسکی تاثیر فعل کی محال ہی اور معدوم کا موجود ہونا اشکال ۞ تیسرا سانکھ شاستر جمع کرنی والا اُسکا سوامی کپل اُسکا

ماہر حق و باطل کو جُدا کر سکتا ہَی کہتي ہَين کِہ جو شَی کِہ چھپری حبُوت دیکھني مین آوي وُہ ان آتما ہَی اَور فاني اَور جو اَیسي ہہو وُہ آتما ہَي اَور باقي عرض جِسْم کو سا ہَي اَور رُوح کو بھا پس آدْمِي کو چاہِئي یہان تک سعِي کري کِہ ان آتما سي آتما کو جب چاہي جُدا کر دي اَور پرم آتما یعنِي بسیطِ محْض سي مِلي ٭ چَوتّھا پاتنْجل جامِع اُسْکا سوامِی انْت حسْنِ دم کا طرِیقہ اُنہِین سي نِکْلا ہَی اُس کی مشّاق کا آئِیمہٴ باطِن اَیسِی جِلا پاتا ہَي کِہ ہرایک کي دِل کا بھید اُس پر کُھل جاتا ہَي حال مین اگْلا پِچْہلا احْوال جِسْکا چاہي کہہ دي اَور اُس مین مُو برابر فرْق نہ پڑي جِسْم طاہِري بھِي اُسْکا اِسا سُبُک ہو جاتا ہَي کِہ جِس وقْت اِرادہ کری ہاو مین اُری اَور پانِی پر پھِري ٭ پانْچوان وبدانْت شاسْتر مُؤلِّف اُسْکا ساس دیو عالِم اُسْکا صاحِبِ توحِید ہوتا ہَی وَحْدت اُسْکي آنْکھون مین اَیسِي سمائِی ہَي کِہ دُوئِي بطرون سی گِر ہِي جاتِی ہَی کثْرت کو وَہْمي سمجّھتا ہَي اَور وَحْدت کو یقِیني عِقیدہ اُسْکا یہہ ہَی کِہ ہر چنْد کائِنات اُسِي سي ہَي پر جو کُچْہ ہَی سو وُہِي ہَی عرض جو مِتّي کو کُوري سي اَور لہر کو پانِي سي چمک کو سُورج سي نِسْبت ہَي وُہِي مَوجُودات کو اُسْکِی ذات سي ٭ چھتّھا مِیمانْسا شاسْتر ترتِیب دیني والا اُسْکا سوامِي جَیمِنِ جاتا اُسْکا سب شاسْترون پر مُقدّم کیُونْکِہ صاحِبِ تعلّق کا عمل اُسِي پر ہَی

کہتي هَين جو کُچھ هَي سو عمل هِي هَي سِواي اُسکي هيچ جب تلک کهيت والا نه جوتي بوئيگا کهيت سي کيا خاک ليويگا جِسي جو بويا وُهي اُٹھايا حاصِل يِه هَي کِه مُفلِسِي دَولت بِکي بدِي بِهِشت و دوزخ نتيجه عمل کا هَي اَور سِواي اِس چهه کي * دهرم شاستر برمھا هِي کی فرزندون نی بد سي نِکالا هَي کام کاج کسب چلن کِه برهمن چهتري بَيس سُودر کِي گُذران کي هَين اُسکِي وُهي بُنياد هَي اَور چار آسرم يعني چار طرِيقي برمهچرج گِرهست بان پرست سنياس وغيره رِياضتين عِبادتين خَير خَيرات دان پُن برت جِس وضع سی کِه چاهِيي اَور هر ايک گُناه کا کفاره لغزِشون کا چاره انواع واقسام کي جهگڑي قضِيي کا فَيصله عدالت کا رَوِيّه اُسی سي ماخوذ هَي اِس عِلم کو فارِسي عربِی زبان مين فِقه کہتي هَين * بياکرن ايک عِلم هَي کِه سنسکرت کِي زبان کي مُفرد مُرکّب کلِموں کِي بناؤن کا جاننا اَور ايک حال سي اُنکو بحالِ دِيگر گرداننا پوتهيون کِي عِبارت کا ٹهيک پڑهنا اِسِي پر موقوف هَي جب تلک اِس عِلم مين مهارت پَيدا نکريگا اُنکي عِبارت دُرُست نه پڑه سکيگا جا بجا ٹهوکرين کهائيگا آخِر گِريگا اگر کوئي چاهي کِه بِدُون نَحو صرف کِي مشق کي عربِي عِبارت صحِيح پڑه سکي يا اُس زبان کِي کِتابون کي مطلب جون کی تون کهه سکي کيا محال وَيسِي هِي بِدُون اِسکِي مشّاقِي کي سنسکرت کِي کِتابون

پر رَوَانِی اَمرِ مُحال کہتي هَين شِش ناگ کِه حامِلِ زمِين اُنکي عِندِیہ مين
هَي اُسني اُسکي شرح کِي هَی سِواي اِسکي اَور بهي کِتبي داناؤن نی اِس فن
مين قاعِدي قانُون اَيسي اَيسي بنائي کِه مُبتدِيون پر مُشکِل مُشکِل مسئلی
آسان هو گئي ۞ هژده پُران يعنِي عِلمِ تَوَارِيخ جو کوئي نُفوسِ قُدسِيه کا حال
اور عالمِ ملکُوت کا احوال خِلقت کي پَيدا هوني کِي تفصِيل و حقِيقت قِيامتِ
صُغرا و کُبرا کِي کَيفِيت راجاؤن کي افسانی تپسِيون کي قِصّي دريافت کِيا
چاهي وُه اُسکو پڑهي ۞ کرم بپاک کيا نادِر کِتاب هَي ماهِر اُسکا کوڑهي کلنکي
گُونگي بہري اندهي کاني لُولي لَنگڑي لُنجي کو سِواي اُنکي جو آزارِي کِه همیشه
تب مين جلتا هَي اَور جِسکا سدا پيٹ چلتا هَي جب چاهي بتا دي کِه
فلاني عمل کا يِہہ نتِيجه هَي کِه تُو ني اگلی جنم مين کِيا تها اَور اُس سی
چهُٹکارا اِس دان پُن سي يا اِس برت رِياضت سي پاويگا اگر اُس شخص نی
اُسکي کہني پر عمل کِيا خُدا کي فضل سی تُرت چنگا هُوا ۞ لِيلاوَتي ايک
کِتاب عِلمِ حِساب مين هَي اُسکي مهارت سي مُشکِل مُشکِل مسئلي حِساب
کي اَور دُشوار دُشوار عقدي دقِيقي هندسي کي حل کر سکتا هَي ۞ بَيدک
بِدّيا عِلمِ طِبّ هَي مَشاق اُسکا اِنسان کي بدن کِي ماهِيت سِر سي پانْو تلک
جِس طرح سي کِه چاهِيي جانتا هَي اَور اعضا کي جوڑ توڑ ربط وضع هَيئت

نفس کي کيفيت مزاج کي حقيقت بخوبي پہچانتا هے بلکه تشخيص هر ايک
بيماري کي اور تدبير هر ايک آزاري کي اُس سي هو سکتي هے اکثر اوقات
بگڑي هوئی مرض کي دوا اُسي سی بن پڑتي هی باني اُس علم کا اگرچه بباس
ديو هي ليکن اور بهي داناؤں نی اُس فن مين نسخي معقول معقول تصنيف
کئي هين اور جا بجا رواج دئي هين ٭ جوتک يعني علم نجوم هي خوانندہ
اُسکا ستارون کي در آمد بر آمد کا وقت هر ايک برج مين بتا سکتا هي اور
انسان کي طالعون کي سعادت نحوست بلکه رفع نحوست کي تدبيرين چاند
گهن سورج گهن کي ساعتين اور تاثيرين جتا سکتا هي اهل عجم و عرب اِس
علم کو انبيا کرام سي نسبت ديتي هين لاکن هندو اِس کي ظهور کا سبب
آفتاب کو جانتي هين اور ايک آد اُن مين سي بيد کو بهي اِس کا مأخذ
کهتا هي ٭ سامُدرک يعني خوانندہ اُس کا آدمي کي هاتهه کي لکيرون اور
ماتهي کي چنون کي ملاحظي سي چال ڈهال کي طريقي سي اور بعضي
اعضا کي خال و خط سي برا بهلا احوال آيندہ بتا ديتا هي ٭ شکن يعني دانندہ
اُس کا انسان حيوان چرندي پرندي کي آواز سي شگن ليکر حقيقت حال
سي اور اُسکي مآل سي اطلاع بخشتا هي اور يهان کي لوگون مين وي شگني
مشهور هين ٭ سر يعني جانني والي اُسکي داهني بائين نتهني کي سانس سي که

هر روز ایک وقتِ مُعَیّن پر آتِي جاتِي هَي سائِل کو نیکِي بدِي سي خبردار کرتی هَین ٭ آگم بِدیا اُسکي پڑھني والي کو طرح بطرح کِي پڑھنتین یادِ سِحر و جادُو کي چلن مین اُستاد جِس ناو نتاس کو اِرادہ کري ایک آن مین بندھوای عالمِ جِنّات اُسکي سامھني سِر جھُکائي کٹھِن کٹھِن بیمارِیون کِي دَوَا کري بڑي بڑي آزارِیون کو چنگا کري دَولت و منفعت جِتنِي چاهِئي پَیدا کر لي ٹوٹا گھاٹا کبھُو ندي دوستون کو اپنِي نِہال کري اَور دُشمنون کو پائِمال ٭ گاڈرُو بِدیا اُسکا عالِم سانپ بِچھُو وغیرہ کي منترون کا حاکِم هوتا هَي اُنکي کاٹي کِي چڑھِي هُوئِي لہر چاهي تو اُتار لي اَور اُنرِي کو چڑھاوي سِوای اِسکي منتر کي زور سي جِسکو اُن مین سي چاهي حاضِر کري بلکِه حسب نسب بھِي هر ایک سانپ کا کہہ سُناوي ٭ دھنُک بِدیا آگاہ اُسکا کرتب تیر اندازِي کا جَیسا چاهِئي جانتا هَي اَور کامِل اُس فنّ کا قُوّتِ طبیعت سي وقت پر ایک تیر سي کِتنِي هِین تیر نِکالکر دُشمن کي سِینی کو چھانتا هَي ٭ رتن پرچّھا اِس هُنر کا جاننی والا لعل موتِي هِیرا پنّا پرکھ لیتا هَي بلکِه هر ایک جَواهِر کا عَیب هُنر بتا دیتا هَي کوئِي سنگریزہ نہین کِه اُس کِي خاصِیَت و پَیدائِش کا حال اُس پر ظاهِر نہین اَور کوئِي نگینه نہین کِه اُسکي ماهِیَت سي وُہ ماهِر نہین ٭ باستُک بِدیا یعنِي مِعمارِي اُسکي مشّاقِي سي قِسم قِسم کِي عِمارتین

طرح طرح کی پھلواریان حوض نہرین باغ شایستہ بنا سکتا ہے اور ہر ایک
مکان خاص کے خواص متصل بنا سکتا ہے ❁ رساین بدیا یہ علم اگر سیکھی
تو سونا روپا تانبا پارہ و غیرہ بخوبی مار لیوے بلکہ راکھ سے روپا سونا بناکر
دکھا دیوے اسی صنعت کو مہوسی کیمیاگری کہتے ہین ❁ اندرجال ایک علم
ہے عالم اسکا انواع و اقسام کے طلسم بناتا ہے اور عمل تسخیر کی باعث
سے ایک عالم کے دلون کو لبھاتا ہے جب چاہے جان کو اپنے تن سے
نکالے اور دوسرے کی بدن مین ڈالے سواے اسکے ایسے ایسے اچرج اچنبھے
دکھاے کہ ساری خلقت بھچک رہ جاے ❁ گاندھرب بدیا یعنی علم موسیقی
اسکے عالم پر چھ راگ تیس راگنی کی ماہیت تین گرام کے حقیقت سات
سرکے نسبت کھل جاتی ہے " تک دھرپد گیت سنگیت کے ریت اسے
سے بن آتی ہے " جس راگ کو چاہے نجھ تجھ سے گاے " اور جس
سار پر ارادہ کرے بخوبی بجاے " ناچنا تو ایسے گنی کے آگے بات ہے "
کیونکہ لے تال کے سپت کھیپت اسکی ہاتھ ہے ❁ نٹ بدیا اسکے دریافت
کا فایدہ باری گیھ چالاک دستی بتی باری وغیرہ ہے اس فن کے مشاق ایسے
ایسے کرتب کسب دکھاتے ہین خصوصاً رنڈیان انکے بلاے بے درمان جوان کو
بوڑھا کرین اور بوڑھے کو جوان بانس پر گود مین لڑکا لیے چڑھ جائین رسی پر

دَوڑتی چلِي آئِين هونٹھون کي سہاري سي موتي پِروئِين ٹڑي ٹڑی ٹکھٹون کي گماں ایک آں مین کھوئِين عرض اُنکي چالاکیاں ںی باکیاں دھاں مںن بہِين آسں پھر زباں کیونکر کھي اَور قلم کِس طرح لِکھي نعضي تو اُن مںن نشِیان کہلاتِي هَين اَور نعضِي نہاں متِیان ٭ رسِک بِدّیا ایک عِلم هَی اُسکي جانسي سي قِسم قِسم کي مردوں کي احوال اَور طرح بطرح کِي رنڈِیوں کي اطوار دریافت هو جاتي هَين اَور اُن کی عِشق و مُحبت کی رَوِیی طرِیقي بخُوبِي سمجھ میں آتي هَین ٭ گج شاستر ماهِر اُسکا هاتھِي کِي نیکِی بدِي عُمر ںلکِه هر ایک اُسکا عیب وهُنر بخُوبِي پہچانتا هَی سِوای اِس کي هر ایک بیمارِي کي عِلاج کا سلِیقه اَور اُسکِي تندُرستِي کي حِفظ کا طرِیقه جِس طرح سي کِه چاهِئی جانتا هَي ٭ سالوتر بِدّیا اُسکي دانِست کا نتِیجه یِہ هَي کِه گھوڑي کي عیب هُنر رنگ ڈھنگ و عمره بي تأمّل پہچان لي ںلکِه جو عیب بچھیرا آیندہ نکالیگا اُس کو فی الحال بتلا دی اَور اُسکي هر ایک بیمارِي کی دَوا مُوافِق قاعدی کی کری اغلب هَي کِه اِس بات مین نچُوکي

چند سطرین سِرت مِن هِندُوستان کي فقیرون کِي اَور بَیان مین اُن کِي گُروهون کي

پہلي گُروه سنّاسِون کِي طریقه اُنکا خواهِش نفسانِي و لذتِ جِسمانِي کا چھوڑنا اَور رِیاضتِ شاقه مین تکلیفِ ما لا یُطاق سي مُنھ نموڑنا بدن کو بھان تلک مِٹّي لگاي رکّھتي هَین کِه تھسي حم جاتِین هَین اَور بالون کو اِسقدر اُلجھاي رکّھتي هَین کِه لٹین نندہ جاتِین هَین دِن رات دھیانِ معبُود سی لگاي اَور اُس کِي بندگِي مین سِر جھکاي رَهتي هَین نه کِسِي سي علاقه نه کِسِي چِیز کِي تمنّا سِر سی پاون تلک ننگي بھبھُوت سراسر ملي ننگ و ناموس کو تجي راهِ مولا مین کما کیا صُعوبتین سهتي هَین اگرچِه ظاهِر اُنکا خراب حال هَی لیکِن باطِن داتا کي فَیض سي مالامال هرچند اُنھون ني بِنای جِسمانِي برباد کِي پر عِمارتِ رُوحانِي آباد کِي ایک فِرقه اُن مین سي چُپ سادھي اپني نفس سي مُباحثي مُباطري کر رَها هَي کِسِي ني اپني تن بدن سي دست بردار هو آسمان کِي طرف هاتھ بُلند کر دامن مطلوب کا پکڑا هَي کوئِي درخت مین اُلٹا لٹک کر نفسِ امّاره کو تپشا کِي آگ مین جلاتا هَي بعضا اپنِي عِبادت کي مقام مین صُبح و شام رام سي لَو لگاي کھڑا هَي کوئِي اِس جهان کِي دِید چھوڑ سُورج سی ٹکٹکِي باندھ اُس عالم کو دِیدۂ دِل سي دیکھ رَها هَي عرض یي لوگ

اَوقات اپنی جپ تپ ہِی مین گذارتی ہَین اَور ہر آن مین اپنی نفس کو
مارتی ہَین اِنکی عِبادتون کی چلن کٹھِن ہَین دُوسری کِی کیا طاقت کِہ اُنکو
ادا کر سکی بلکِہ اُن پر دھیان بھِی دھر سکی مثلِ مشہُور ہَی جا کا کام تا
ہِی کو چھاجی اگر اِس گُروہ کِی ہر ایک قَوم کا ناؤں اَور راہ و رسم کا بیان
عِبادتون کا تمام عُنوان لِکھنی مین آتا تو قِصّہ بہُت بڑّہ جاتا ✿ دُوسری جوگیون
کِی بی بھِی اپنی خُدا کِی یاد دِن رات کِیا کرتی ہَین اَور حبسِ دم کِی کثرت
سی سَیکڑون برس جِیا کرتی ہَین با وُجُودِ بارِ رِیاصت اِنکا جامۂ خاکی اَیسا ہلکا
ہَی کِہ ہَوا مین اُڑتی ہَین اَور پانی پر پھِرتی ہَین عمل کی زور سی جب چاہین
اپنی رُوح کو نِکالین اَور دُوسری کی جِسم مین ڈالین جِسکِی شکل چاہین بن
جائین غَیب کِی خبرین کہہ سُنائین راکھ سی تانبی کو سونا کر دین جادُو کی
زور سی ایک عالم کو موہ لین بیرون سی اِن کو صُحبت بَتالون پر اِنکی حُکُومت
مرتی ہُوئی آزاری بات مین چنگی کرین پرائی من کِی تُرت تُوجھ لین بی
پروائی نا آشنائی اِنکی رِیت سچ ہَی کِہ جوگی کِس کی مِیت ہرچند کِہ
منتر جنتر مُہُوسی کِیمیا گری مین سنّاسِیون کو بھِی سکت ہَی پر جوگیون کِی اِن
کامون مین شُہرت بہُت ہَی ✿ تیسری بیراگیون کِی سچ مُچ یہہ تو بَیراگ مین
بھری اَور جوگ مین کھری ہَین اَوقات اِنکی بڑی مری سی کٹتی ہَی دِن رات

اپنی اپنی طَور کِی نپشا مین لگي رَهتي هَین اَور رام کِي نیهہ مین پگي خِلقت سی وارَسته خالِق کي آگی دست بستہ هر ایک اپنی اپنی مُرشِدون کِي راه پر چلتا هَی اُسکی پگ ڈنڈی سي باهر نہین نِکلتا اکثر اهلِ مذاق اُن مین اَستتُس اپني خُدا کِي وحدت و معرِفت مین سدا بدا صُبح و شام گاتی هَین اَور رنگ برنگ کي ساز بجاتی هَین اُن کی عقیدي مین خاص عِبادت معبُود کِي اَور راه کُشُود کِی یِہِي هَي کِتني حالتِ وجد مین آکر بي ساخته ناچني لگتی هَین نلکہ چرخ مارني پھِرني هَین اُنکی نزدیک خُلاصه عِبادت کا اَور طرِیقه هِدایَت کا بِهي هَي یہان تک کِه اِس کَیفیّت مین جِس نی ایک قدم بِهي دهرا اپني اِعتِقاد مین ایک درجه منزِلِ مقصُود کا طَي کِیا بعضي اُسکا نام زبان هِی سی نہ لیتی هَین اَور اُسکي یاد کِي سُمرنین پھیرتي هَین کِتني مُراقبه کِي خاص خاص صُورتونکا دهیان باندهی بیٹھتي هَین بہتیري سدانت شاستر کي مُطالعي مین لگي هَین کِه واحِدِ مُطلق کِي وحدت کی اسرار و معرِفت کی آثار دریافت کرکي اَپني خانۂ دِل کو پُر نُور کرین اَور اُسکی تاریکِیان دُور کرین اِن مین بِهی بہت سي فِرقی هَین هر ایک اپنی اپنی پیشوا کی نام سي پُکارا جاتا هَی ✲ چوتھي نانک پنتھِیون کِی اُداسِي بِهي یي هِي کہلاتي هَین سرگُروه اِنکا بابا نانک یي بِهِي اپني پیشواؤن کی اِرشاد کي مُوجِب خُدا

کی حمد و ثنا میں رہتے ہیں پر اُنکی عبادت کا خُلاصہ یہہ ہے کہ مُرشدوں
کی سائی ہوئی دوہری چھند کبت گا گا کر سُنے والوں کو محظوط کریں اَور
کسی چیز پر دھیان نہ دھریں ۞ پانچویں جتیوں سیوڑوں کی یی بہی کڑی
کڑی ریاضتیں بڑی بڑی محنتیں کرتی ہیں چالیس چالیس دن برتی رہنی ہیں
بھوکھ پیاس کی دُکھ مُدتوں سہتی ہیں اپنی جسم کوبخوبی نہیں پالتی کھانی
پینی کا نام بہی اکثر زباں سی نہیں نکالتی برسات بھر چلتی پہرتی نہیں بلکہ
پاؤں بہی نہیں پسارتی کہ مبادا کسی کیڑی مکوڑی کو صدمہ پہنچی اُنکی
بڑی تپشا جانداروں کی رکھیا ہے اِسی واسطی آگ نہیں جلاتی کھانا نہیں
پکاتی عمارت کا بنانا چراغ کاجلانا کوؤں کا کھدانا بلکہ اُن سی پانی بہی نکالنا
بُرا جانتی ہیں کہ شاید کسی جانور کی اذیت کا سبب ہو علاوہ اِنکی ترکاریاں
سبز میوی مُطلق نہیں کھاتی کیونکہ اُنکی نزدیک اَیسی چیزیں جانداروں کی
مانند ہوتی ہیں اگر بہت بھوکھی پیاسی ہوتی ہیں تو مُوافق حاجت کی
اپنی مُریدوں کی گھروں سی مانگ تانگ کرکھا پی لیتی ہیں اَور کپڑا لتا بہی
ضروری ہی اپنی پاس رکھتی ہیں خالق حقیقی کی قائل نہیں کیونکہ اُنکی
مُرشدوں کا فرمودہ یہہ ہے کہ جیسی گھاس آپ سی آپ اُگتی ہے اَور بونی
والا اُسکا کوئی نہیں ویسی ہی اِنسان و حیوانات وغیرہ کی پیدایش بہی بلکہ

قدیم سي بُوہہن چلي آئی ہَی اَور عذابِ آخرت کو بھِي نہِین مانْتي کہتی ہَین کِہ اِنْساں کا جِسْم مجْمُوعہ چار عُنْصُر کا ہَي جب وُہ پاش پاش ہُوا ہر عُنْصُر اپْنی اصْل سي مِل جائیگا پھِر عذاب کِس پر اَور کِسْکي واسْطی چُنانْچِہ اِسِي باعِث آگ پانِي مُرْدوں کو دیا جِس طرح کِہ سب ہِنْدُوؤں کي مذْہب مس رَوَا ہَی اُنْکي نزدِیک بیجا کہْتي ہَین اگر بُجْھي چراغ مین نیل ڈالا کیا فایدہ لُطف یِہ ہَي کِہ مُنْہ سِر کي بالون کو قَیْنچِي یا اُسْتُرہ غیر کي ہاتْہ سي لگوانا بِدْعت جانْتي ہَین اَور اپْنی ہاتْہ سي اُکْھاڑْنا عِبادت خاصّ رِیاضت اُنْکی دتْون نکرنا مُنْہ نہ دھونا نا پاک رَہْنا نہ نہانا اگر گُوہ مُوت سی ہاتْہ بھر جائی نہ دھونی ناپاک نجاسن اِسی لِئي تمام ہُنُود کِہ صانِعِ مُطْلق کو بر حقّ اَور ثَوَاب عذاب عاقبت کا بیشکّ جانْتي ہَین اِس فِرْقي سی برار ہَین اَور اِن سي ہم صُحْبت ہونا بلْکِہ بولْنا بھِی رَوَا نہِین رکْھتي اَور یُون کہْتی ہَین اگر ایک طرف سي مسْت ہاتْھِي مرکھنا زنْجِیر تُڑائي ہُوئی آتا ہو اَور ایک طرف سي سوڑا ہاتْھِی کِي طرف جائِیي اَور اُسْکي طرف مُنْہ بھِي نکیجِئي ❁ برہْمن بھِي مذْہبِ قدِیم کو جو بید کي مُوَافِق شُرُوعِ آفرِینِش سي رائِج ہُوا ہَي مُسَلَّم جانْتي ہَین اَور اُس طرِیق کو کِہ کِسِي فِرْقي نی آپہِي آپ ہِدایَت کي لِئِی اِخْتِراع کِیا ہَي نہِین مانْتي سِواي اِسْکی کِسِي مُخالِف مشْرب

کو اپنی مذہب مین بہمن لاپي ھرچند وہ منت کری اَور جو کوئي اُنکی طریق سی برگشتہ هوکر دوسرا مذہب اختیار کري پهر اگر اُنکي دین کا طالب هو اُنکو بهي اپني دهرم مین بہمن ملالی اگرچه بہتري سماجت کري اَور اُس مذہب مین چار آسرم یعني چار آئین هَین ✿ پہلا برمہچرج وہ عبارت اِس سی هَي کِه بیاہ نکري اَور علمِ ظاهري باطني کی تحصیل و تکمیل مین لگی ✿ دوسرا گرهست یعنی شادی کرکي خانداري کی کامون مین مشغول هووی ✿ تیسرا بان پرست اَور وہ یہه هَي کِه جب اَدهیڑ هو اَور بیٹا صاحبِ اَولاد تب گهربار چهوڑ کر جورو سمیت جنگل مین جاوي تپسّا مین دهیان لگاوي اَور پهلون کی سِواي کُچهه نکهاوي ✿ چوتها سنّیاس یعني سب علاقون سی بالکل هاتهه اُٹها کر سخت سخت ریاضتین مشکل مشکل عبادتین بجا لاوی ✿ اَور چار برن یعني چار فرقی هین ✿ پہلا برهمن کا آئین اُس کا بید خوانی اَور علومِ حقیقي مین اَوقات بسر لیجاني ✿ دوسرا چهتري کا کام اُس کا حکومت عدالت سپه گري ✿ تیسرا بیس کا چلن اُسکا سوداگري سود بتّه لینا دینا سِواي اِنکي اَور بهي کسب کرتب کرني ✿ چوتها سودر کا اُس کا شیوہ سیوا کرنی اِن تینون فرقون کي ✿ اَلقصّه هندوستاني کیا هندو کیا مسلمان اکثر خوش پوشاک خوش خوراک هَین مُکهه نیک سیرت مِلن سار وفادار چلن کي اچهي آشنائي کی پکّی

بات کی سچّي خلِق شفِق رحم دِل قابل قايِم مِزاج صاحِب اِنصاف سيرچشم
آشنا دُرُست عالِي هِمّت صاحِب دِيانت هوتي هَين چُنانچِه مهاجن اَيسي
امِين اگر کوئِي شخص هزارون رُپَي اپني مخفِي کِسي صرّاف کي پاس بطرِيق
امانت بِدُونِ شهادت رکهّوائي پهِر جِسوقت مانگي وُه بي عُذر بِلا تَوَقُّف اُسي
وقت حَوَالي کري اَور جو کوئِي خَوفِ راه کي سبب يا کِسي اَور باعِث اِس
قرار پر اپني رُپَي اُس کو سونپي کِه مَين فلاني شهر مين لُونگا يا ميري عِمَال
وهان هَين اُن کو پهنُچين سب بهِي وُه ايک قلِيل نفعي پر اُس کو لکر ايک
کاغذ کي ٹُکڑي پر هِندِي خطّ سي بِدُونِ لِفافه و مُهر اپني اُس گُماشتي کي نام
پر جِس کِي دُوکان اُس مُلک مين هَي کُچهه لِکهه ديتا هَي جب وُه شخص
اُس پاس پهنُچتا هَي وُه خُوش مُعامله مُوَافِق اُس کي لِکهي کي بِلا حُجّت
رُپَي اُس کي هاتهه ديتا هَي نا وُه جاني کِه راست بازون کي لين دين کا چلن
کِسقدر راستِي دُرُستِي کي ساتهه هَي اِسطرح کي نَوِشتي کو درسِي هُنڈِي کهتي
هَين اَور اُسکي نفعي کو هُنڈاوَن اَور اگر وُه شخص کِسِي کي نام پر بهِجوائي
تو اُس پُرزي کو معه اُسکي خطّ وُه صرّاف اپني گُماشتي کي پاس پهنُچوا ديتا
هَي اَور اُسکي رسِيد اُسکو منگوا ديتا هَي هرچند راه کِتنِي هِي دُور هو اِس
طرح کي نَوِشتي کو فقط هُنڈِي کهتي هَين عجيب تر اِس سي يِه هَي اگر

درسنی ھنڈي والا سواے مکانِ معہود کسي اَور شہر مین اُس کاغذ کی ٹکڑی
کو کِسي صرّاف کي ھاتھ بیچي ہو وونہین لی لٹوي اَور رُپی اُسکي حَوَالي کر دي
اِس سی بہي ایک اچنبھي کی بات ھَي اگر کوئي سَوداگر راہ کی ڈر سی
اپنا مال متاع مہاجنوں کی حَوَالي کري تو بي سک طِمنت اپنِي اُجرت لیکر
اِس کو جہاں مالِک کہي حِفظ و امان سي بجِنس پہنچوا دیوین اَور نقصان
اپنی دِمّي لیوین اِسی مُعاملي کا ناؤں بِیمان ھَي (بَیت) جِتني ھَین باشندۂ
ھندوستان " قابِل و دانا و رسا رُتبہ دان " جو کہین منہہ سي وُہ برغبت
کرین " داد و سِتد مین نہ تفاوُت کرین " حِلم و حَیا شرم و وفا اُن مین
ھَي " لُطف و کرم جُود و عطا اُن مین ھَي " عالمِ اُلفت مین یہہ ھَی اُنکا
حال " جان تلک دیتي ھَین کیا چیز مال " بس یہي رکھتي ھَین صِفاتِ
بشر " ایک مین موجُود ھَین جگ کي ھُنر "

چند سطرین سِپاہ کِی کیفیّت مین ۔

اَور سِپاہ اِس دِیار کِي بیشتر وفادار جان نِثار نمک حلال خاوند کي کام پر
جان سي درگُذري رفاقت نچھوڑتي مر مِٹتي پِیٹھ ندیي بیشتر یہان کی منچلون

جانساروںکا قاعدہ یہہ ہَی جب تیر گولِي و غَیرہ سی نَوبت گُذر جاتی ہَی اَور مُنہ بہیڑ کِی ساعت آتِی ہَي تب گہوڑی چھوڑ دیتي ہَین اَور تلوارین سُونت کر اُتاری ہو جاتی ہَین اِس واسطی کِہ اگر طرفَین سی ایک دُوسري پر غالِب آئي تو اُس وقت اَیسا ہو کِہ کُچھ اَور مت پہِر جائی اور یہہ جِی مین سمائی کِہ سَوار تو ہِم ہَین آؤ اب گہوڑوں کو بہگائیی اَور جانین سلامت لیجائیي کیُونکِہ جان عجب چیز ہَي اَور نہایت عزیز مثلِ مشہُور ہَي جِی سرینکہا پاؤںا مِلي نہ دُوجِي بار اِس سی پہلی ہِی پائي گُریز کو کاٹ ڈالِي تا کہیت ہاتہ سي نہ چہُٹي گو سِر کٹي تو کٹي (اَبیات) بہادُر جو نامِی ہَین وقتِ ستیز" بدن مین نہین رکھتی پائی گُریز" قدم اُنکی ہرگِز نہ پیچھي پڑین" بہم کٹ مرین آخِر اَیسی لڑین" پڑي اُن مین چل کب وُہ یہہ ہَین اچل" نہ ہرگِز تلین گو زمین جائی تل" اَور بعضي زمیندار بہِی یہان کی جو کِسِي سبب حاکِم سي پہِر جاتي ہَین تو لڑائِی کي وقت کِتنی بہائي سَد اپنی مُعتمد عورات پر تعَیُّن کرتی ہَین جس وقت اُنہوں نی دیکہا کِہ حاکِمِ غالِب آیا اَور اِنہون نی زِندگانِی سي ہاتہ اُٹہایا اُس وقت وی ماري غَیرت کي سنگدِلِی اِختِیار کرکي یک لخت عورتوں کو قتل کر ڈالتي ہَین پہِر آپ بہِي ماري جاتي ہَین اِسي فِعل کا نام جَوہر ہَي پر یہہ

حرکت کُچھ زمیںداروں مِیں سی خُصُوصِیَّت نہیں رکھتی بلکہ بعضی نُجبا غیرت مند بھی جِس وقت دیکھتی ہَیں کِہ آبرو میں بٹا لگتا ہَی تو بادشاہوں سی بِگڑ بیٹھتی ہیں جان سی گُذر جاتی ہَیں پر آن بان سی ہاتھ نہیں اُٹھاتی چُنانچہ راقِم نی اپنی والِدِ مرحُوم سی یہہ نقل سُنی ہَی کِہ مُحمّد شاہ فِردَوس آرام گاہ کی عہد میں پیش از بادشاہِی ہماری دِلّی مشفِقوں میں حسن ذکِی خان نام ایک سیّد بہرایچ کی رہنی والی نوّاب عُمدۃُ المُلک امیرخان بہادُر مرحُوم کی رفِیق تھی نِہایَت بامُرُوّت صاحِب ہِمّت آشنا پرست درماھہ اُنکا تین سَو رُپَی تھا لیکِن بیس دِن سی زیادہ وفا نکرتا اِس واسطی کِہ اُنکی گھرمین بیشتر دوستوں کا مجمع رہتا تھا جِسنی جو چیز چاہِی وونہیں مَوجُود ہُوئی غرض مِیرِ مَوصُوف کی یہاں ہر مہینی دس دِن عُسرت رہتی تھی اَور بیس دِن فراغت اپنی ذات کا خرچ یہہ تھا کِہ کھانا تو دو چار آشناؤں کی ساتھ پہننی کا ایک جوڑا سَواری کا ایک گھوڑا لیکِن حدّ چالاک بیش قیمت زین لگام بھی نِہایَت پُر تکلُّف سُنہری ھتھیار مُلازِم دو خِدمتگار دو چیلی ایک نفر اَور کارباری اُنہیں میں سی ایک چیلا چُنانچہ اُسکو ہمیشہ یہی تقیّد تھا کِہ گھوڑی کی آگی گھاس اَور چُولھی میں دھُونی ہمیشہ رہی تا کوئی نجانی کِہ حسن ذکِی کی یہاں فاقہ ہَی اَلقِصّہ

شاهجہان آباد مین ایک دِن کِسِی پٹھان کي ہاتھ سي ایک گھسیارا نا دانِستہ مارا گیا اُسي جو مفر کہین نپایا اُس بزرگ کِي خِدمت مین آیا اور یون اِظہار کِیا کِہ جِس بستِي کي تُم سیّد ہو مین وہین کا پٹھان ہون میري ہاتھ سي بي قصد ایک خون ہو گیا ہَي تُمہاري اُمید پر آیا ہون اگر مُجھي چھپاؤ اور میري جان بچاؤ تو عینِ جوان مردِي و مردانگِي ہَی اُس جوان مرد ني بي تأمل کہا کِہ بِسمِ اَللّٰہ بیٹھ تیرا گھر ہَی کُچھ اندیشہ نکر یہہ خبر سُنني ہِي جِتني آشنا کِہ پاسِ آشنائِي اور نشۂ مردُمِي رکھتي تھي آکر اُنکي شرِیک ہُوئی غرض سَو سي کُچھ زِیادہ بھلي آدمِي مرني پر مُستعِد ہو بیٹھي کوتوال کا ہِیاؤ نہ پڑ سکا کِہ اُدھر کا اِرادہ کري کیونکِہ سرگداروںکا سامنا اُس سي ہووي جو پہلي اپني جان سي درگُذري آخِر یہہ ماجرا حُضُورِ اعلٰی مین مِن و عن عرض ہُوا وونہین عُمدۃ آلمُلک کو فرما بھیجا کِہ حسن ذکي خان تُمہارا رفِیق ہَی اُسي سمجھاؤ کِہ اُس خُونِي سي دست بردار ہو اور بِلا مُہلت بندگانِ حُضُور کي سِپُرد کري تا وُہ اپني کِیي کِي سزا پاوي اور اَیسِي جُرأت کوئِي اَور پِھر نکر بیٹھي نوّابِ مرحُوم ني حُکمِ حُضُور کی مُوافِق عمل کِیا پر اُس عزیز ني نمانا بلکِہ روزگار سي دست بردار ہُوا تب نوّاب نی بادشاہ سي عرض کر بھیجا کِہ میر ذکي ني اپني جان اور روزگار سي ہاتھ اُٹھایا ہرچند

کہ اُسکي نافرماي خانہ زاد کو بہي حدّ ناگوار ہَي ليکن اِس کا تدارُک ہو نہين سکتا ناچار ہَي آگي جو حُضُور کِي مرضِي ليکن گُستاخِي مُعاف ہَي جِس خُون کي اِنتقام کي باعِث ہزار خُون ہونوين اُسکا مُعاف ہِي کرنا بِہتر ہَي کِہ شرِ قليل خَيرِ کثِير کي لِئي جائِز ہَي آخِر حُضُورِ اعلىٰ سي خُون مُعاف ہُوا پر اُس مردِ بي نَوابِ مرحُوم کا پہِر روزگار ہِکما اَور مِيان عاقِل کنمل پوشون کي سرداري وساطت سي نَواب صمصامُ الدَّولہ خان دَوران بہادُر کي سرکار مين نوکر ہُوا پہِر اُنہين کي ساتہ نادِر شاہ کِي لڑائي مين کام آيا پر لاش اُس جوانمرد کِي عاقِل بيگ کِي لاش سي بِيس قدم آگي تہي (بيت)

جو اُنسي کِيا تہا وُہ مردون کا کام " رَہيگا قِيامت تلک اُس کا نام " نِباہي سُخن جاں جوکہوں اُٹہائي " رہي بات باقِي جو سِر جائي جائي " نہ اب وي سِپاہِي نہ وي قدرداں " رَہي کہنِي سُننِي کو ايک داستاں "

عَورتون کي اوصاف مين

عَورات اِس مُلک کي يعني بعضي ہِندِياں جِنکو اپني خاوِندون سي اَيسي تعشُّق کي حالت ہَي کِہ سوزِ فِراق کِي جلن سہہ ہِي نہين سکتين اَور اُن

سی جُدا یکٹ دم رہ ہِی.نہِیں سکتِیں وی بعد اُنکی مرنی کي لِباس دُلہنوں کا
پہن بناؤ سِنگار.کر ین ٹھن اَرگیا.سونڈھا لگا اُس کِي.لاش کي ساتھ اگر موجُود
ہو نہیں نو اُس.کا کپڑا ہاتھہ مین لي.آگ مین جل.جاتِي ہَین.اَور اپني
سونی سی بدن کو راکھہ بناتِی ہَین یا دُنیا مین نام اُن کا روشن رَہي.اَور عقبي
مین بہُت سا سُکھہ مِلی؛ (رُباعِي).بِسٗت نہ سِنِي سي دو پتنگي.کِتنِن؛ اُس
مین اَور اِس مین ہَي علاقہ بِھي کِہین ؛ وہ آگ مین جل مرتِي ہَي مُردی
کي.لِئي ؛ یہ گِرد بُجھي.شمع.کي پھِرنا بھِي.نہین ؛ اَور نعصاں اُن مین
گو نہیں.جلتِن.پروفا.و حیَا کی.باعِث.اچّھا پہنا.اچّھا کھانا سِواي اِس کی
جو زیب.و زِینت کِي.چیزین ہَین بعد.اپني.خصم کي ترک کرنی ہَین رات
دِن تپسّا.مین کاٹتِي ہَین.اَور دُکھہ بھرتِی ہَین اگرچِہ بَوہ.جَواں کیُوں.نہوں
بلکہ ایک رات.کي ساھِي بھِی اِسِي.طرِیق پر چلتِي ہَي اَور تمام عُمر آگ
بعَمر جلتِي ہَي عرض دُوسرا گھر کرنا اُن کي.مذہب مین عافِیت کا گھر کھونا
اَور دُنیا.مین ساري کُنبہ کا ناؤں ڈُبونا ہَي اگرچِہ.مُسلمانوں.کي دِین مین
اِس کا کُچھ گُناہ نہِین لیکن اکثر یہان کي باشندوں کي.خاندان مین بھِي یِہي
رسم جارِی ہَي خُصوصًا قصبات مین تو یہان تلک ہَی.اگر فقط منگنِي ہُوئِي
ہو اَور اُس کا منگیتر مر جائي تو اُس کو رنڈسالہ پہناکر سُسرال مین بھیج

دبتي هَين يا.مَيكي هِي مين رکْهتي. هَس. حاصِل يِہ. هَي.کِہ وُہ اپْني زِنْدگانِي عِبادت و قُرْآن.خوانِي مين.بطَورِ سُوا۠ون کي.سر کرْتِي هَي.جب تلک جِيتِي هَي دُکْهڑا.بهرْتِي هَي هرْچنْد کِہ اُس کا ولِي.عالِم فاضِل.کيُون نہو پر اِس بات مين.جاهِل بن.جاتا هَي اَور شرْع کي طرِيقي سي.هاتْه اُٹھاتا هَي (بَيت)

ستِي .هوبي .مين بس.ايک نام هگا ؛ ولِي بِن آگ.جلْنا کام هَيگا ‘‘ وُہ

چھُٹ.جابِي هَي دُکْه.ايک آن بهرْکر ؛ بِہ اپْني زِنْدگِي کاٹِي هَي مرمر ’’ وُہ

مر مِٹْتِي.هَي يارو.ايکبارِي ؛ اِسي رَهْتِي هَي دايِم دم شُمارِي ‘‘ کهان آتا

فنا تن.جلانا ’’ کهان دِن رات رہ رہ من جلانا ؛ غرض عَورت وُهِي هَي

خُوبْصُورت ؛ جو پہنْي هَي سدا ملْبُوسِ عِصْمت ؛ هَي عِصْمت نيکبخْتِي

کِي نِشانِي ؛ نہو تو خاک.هَي پهِر زِنْدگانِي ‘‘

بيَان کَيفِيّتِ بِلادِ هِنْد کا

اَلقِصّہ اِس ممْلُکت کِي تعْرِيف اَور يهان کي رهْنِي والون کِي توْصِيف جهان تک کِيجِيي بجا هَي کيُونکِہ هر ايک چهوٹا بڑا آيا گَيا دانا بينا اِس سرزمِين کو سراهْتا هَي بلْکِہ اپْنِي بُود و باش بهِي يهِين چاهْتا هَي چُنانْچِہ اکْثر بِلاد کي

باشندي آنکر بسي اَور اپني وطنوں کو بھول گئي مِصر سی اِمیر ہُوئي اَور مُحتاج سی غنِی (بَیت) لوگوں سی معمُور ہَی سارا جہان " ملک عجب مُلک ہَی ہِندُوستان " آیا سحر کو جو یہان ایک فِقیر " شام سی پہلي اُسي دیکھا اِمیر " ہو گیا ایک آن میں پیادہ سَوار " آیا تھا نا کام ہُوا کام گار " فِی اَلوَاقِع اَورنگ زیب کي وقت ملک بِلا شُبہه یہی صُورت نہِي اَور آبادِی کِي بِہنایَت پر فرخ سِیَر کي عہد سي سلطنت میں بِگاڑ پڑا اَور مُحمّد شاہ بسبب عَیاشِي کي سنبھال سکا ہرچند کِہ اُس کی وقت تلک بھِی اُٹھتِی پیٹھ کا سا عالم رَہا پر احمد شاہ کي عصر میں تو نِبٹرا ھِي ہو گیا کِتنِي اِمیر بِھِه خانه نِشین ہُوئي اَور بعضی عجیب غیرت مند ماری اِفلاس کي دروازي بند کرکي مرگئي اکثر بِتر بِتر ہوگئی تیرہ ہوکر جہان سہان جا بسي خُوشا حال صُوبہ بنگ کي باشندون کا کِہ صاحِبانِ عالیشان کِی یہان رِیاست ہُوئِي اِسي سبب سی آج ملک یِہہ گویا آباد ہَی و اِلاّ ہر طرف داد و بیداد ہَي اَلعرض تمامِ ہِندُوستان صُوبہ بنگ و دکھن و قندھار سمیت بیس صُوبي ایک سو نوي سرکار چار ہزار دو محال کو شامِل ہَي اَور آمدنِي اُسکِي آٹھ ارب آٹھ کڑوڑ آٹھ لاکھ اسّي ہزار پانسو بِراسِي دام ہَي

یہہ هَي تَرَجُمه گیارهْوِین فصْل دُوسْرِی کِتاب وِکراف وِکْفِیلْد کی قِصّی کا *

جب کِه مَین نی اِس طرح نصِیحت کِی اَور لوگ رُخْصت هُوئي تب سْدِی خانی کي داروغه ني آن کي عرْض کِي کِه غُلام اپْني عُهْدي کي اِتمام مین مَحْمُور هَی کیُونْکِه مُجهْکو اِسْطرح حُکْم هُوا هَي کِه آپ کي بیتي کو ایک تارِیک کوٹھْرِی مین قَید کرُون مگر مُجْهسي یِہہ خِدْمت الْبَتّه هو سکیگي کِه هر روز صُبْح کی وقْت آپْکي سنی کو آپْکي مُلاقات کي واسْطي آي دُون عرض سْدِي خاني کي چَوکِیدار کِی اِس تقْرِیر سي مَین نِہایَت مَمْنُون هُوا اَور بمُقْتَضاي لا چارِي اپْني بیتي کو گلي لگاکر رُخْصت کِیا اَور اُسْکي کان مین سَمْجهایا کِه صبْر سي سارِي مُشْکِلین حلّ هوتي هَین

بعْد اِسْکي مَین اپْنی بِچْهَونِي پر جا لیتا اَور میرا چهوتا بیتا میرِي پٹّي کي پاس بَیٹھ کر سبق پڑهْني لگا کِه اِتْني مین مِیان جِنْکِنْس نی آنْکي مُجْهي خبر

* A free translation of the eleventh chapter of the second book of Goldsmith's Vicar of Wakefield (or the thirtieth chapter of the whole work) and, it will serve as a specimen of the manner in which English may be conveyed into so different a dialect as the Hindūstānī. The translation was made by Mīr Hasan Alī, whose residence in England had given him an opportunity of acquiring a considerable acquaintance with the language of the original.

دِی کِه مَیں نی تُمھارِي بیٹي کِي خبر کِه جو کھوئِي گئِي تھِي سُنِي هَي کِه لوگوں ني اُنکو ایک مردِ آدمِي کي ساتھ دیکھا هَی کِه راه میں وِي کُچھ باتیں کر رهي تھِي اَور اُنکا اِس شهر کي آنِي کا اِرادہ هَي اَبھِي هم اِس گفتگو میں تھی کِه اِتنِي میں خُوشِی خُوشِي سي وَهاں کي چوکِیدار نی آنکي مُجھسي کہا کِه تُمھارِي بیٹِي جو کھوئِی گئِي تھِي سو پھِر مِلِي هَي اِتنِي میں مِیاں مُوسِیٰ نی دَوڑکر خبر دِي کِه صوفِي خانم شَیخ برچِل کي ساتھ نِیچِي کی دالان میں آئی هَي اَور آپکِي مُلاقات کو آتِي هَی

اِس عرصِي میں دیکھتا کیا هُوں کِه میرِي جان صوفِی خانم مارِي خُوشِي کی دِیوانِي دَوڑکر میری گلِي آن لگِی اَور اُسکِي ماں بھِی بی اِختیار خُوشِي سی آنسو ڈبڈبا لائِي تب وُه نازنِین پُکارِی کِه باوا جان اِس جَوَانِ بہادُر کي سبب سی میرِي نجات هُوئِي اَور اِسکِي شُجاعت نی میرِي عِصمت اَور جاں بچائِي اَور شَیخ برچِل کو دیکھا تو وُه بھِي نِهایَت خُوشحال نظر آئِي بسبب اِسکِي کِه اُسي اَیسِي نازنِین کِي خِدمت هو سکِي

تب مَیں نی اُنکو دیکھکر کہا کِه شَیخ برچِل تُم اب همکو یہاں اِس خرابِي سي دیکھتِي هو اَور اب همارِي اِس حالت میں اَور اُسوقت میں کِه تُم همارِي گھر میں آتِي تھِي بڑا فرق هَي اَور بعد مُدّت کي همکو اپنِي غلطِي معلُوم هُوئِي

اَور هماري بِہن کو جو شکّ تُمْهارِي طرف سی تها وُہ بِاَلْکُل اُٹّھ گیا اَور هم نی جونُمْهارِي قدْرداِنی نکي اُسّی هم بہُت پشمان هَین اَور جو گُسْتاخِي کِه تُمْهارِي خِدْمت مین مُجْھسي هُوئِي ماري خِجالت کي میرِي چار آنْکھین تُمْسي نہِین هو سکْتِین مگر اب یِہہ اُمّید هَي کِه تُم مُجْھکو مُعاف کروگي کیُونْکِه مَین نی دهوکّها کهایا نه سب اُس نا لائِق کي کِه جِسّي دوسْتِی کي پرْدی مین مُجْھکو غارت کر دِیا

تب شَیخ نرْچِل بولي کِه تُمْسي میرِي کُچْھ تقْصِیر نہِین کِی سو مَین تُمْکو کیا مُعاف کرُون اَور مَین تُم سي کبْهِي ناخُوش نه تها اَور وُہ جو قبْل ازِین آپ سي اَور مُجْھ سي گُفتگُو هُوئِي بهِي میرا مقْصُود اُسّي فقط مُغالطی کا اِظْهار تها مگر چُونْکِه آپ نی قبُول نفرْمایا تو مَین اُسّي لاچار هو رَها اَور سِواي افْسوس کی مُجْھکو کُچْھ چاره باقِی نه رَها

تب مَین نی جَواب دِیا کِه جو کُچْھ آپ نی فرْمایا تها سو بجا تها کیُونْکرکِه اب مُجْھي اُسْکا تجْرِبه حاصِل هُوا هَي مگر صوفِي جان اُس کا احْوال تو کہو کِه کیُونْکر تُم پریِہہ حادِثه واقِع هُوا اَور وُہ کَون اَیسا مضاکت تها کِه تُمْکو لي بهاگا

تب وُہ بولي کِه یارا جان جب مَین آما جان کي ساتّھ وُه مین [illegible] جاتِي

نہِي کِہ اِتني مين ايک شخص نے آنکي مُجھکو پکڑکر گاڑِي مين ڈال دِيا اَور آپ بِھي اُس مين سَوار ہو لِيا اَور گاڑِي بان سے کہا کِہ جلد يہان سے گاڑِي دَوڑا اگرچِہ مَين نے رستي مين لوگون کو ديکھکر فرياد کِي کِہ مُجھکو بچاؤ مگر ميري فرياد کُچھہ مُفيد نہُوئِي اَور اُس فصّاک نے بِھي مُجھکو دِلاسا دينا شُرُوع کِيا اَور ڈرايا کِہ اگر تو غُل مچاويگي تو تُجھکو سزا دُونگا (يِہہ سُنکر مَين چُپکي ہو رہِي) مگر مَين نے بِھي گاڑِي کي پردون مين چھيد کِيا اَور (اُسکِي راہ سے عالمِ اِنتِشار مين رستي کِي سَير کرتِي ہُوئِي چلِي جاتِي تھِي کِہ اِتني مين) کيا ديکھتي ہُون کِہ شَيخ برچِل جلدِي جلدِي قدم اُٹھائي ہُوئِي لٹھہ کاندھي پر دھري ہُوئِي کِہ جِس رفتار پر اکثر ہم بھٹھي مارا کرتي تھي چلي آتي ہَين (اِن کي ديکھني سے ميرِي جان مين جان آگئِي) اَور جب يِہ گاڑِي کي نزديک پہُنچِي تب مَين اِنکا نام لےکر پُکارِي اَور اِنکِي حِمايَت درخواست کِي اِنھون نے جب ميرا غُل سُنا تو گاڑِي بان سے پُکارکر کہا کِہ گاڑِي کھڑِي کر مگر اُسني کُچھہ خَيال نکِيا اَور بلکِہ جلدِي ہانکنا شُرُوع کِيا تب مَين اپني جِي مين مايُوس ہُوئِي کِہ اب شَيخ برچِل مُجھہ تک نہ پہُنچيگي کِہ اِتني مين کيا ديکھتي ہُون کِہ شَيخ جِي دَوڑتي آتي ہَين اَور پاس پہُنچتي ہِي گاڑِي بان کو اَيسا ايک لٹھہ مارا کِہ زمِين پر فرش ہو گيا جب گاڑِي وان گِر پڑا تب گھوڑِي

بھِي خُود بخُود کھڑِي ہو گئي اَور اُس قصّاب نی نِکل کر تلوار کھینچِی اَور شَیخ جِي سي کہني لگا کِہ یہاں سي جاتا رَہ مگر شَیخ جِی نی ایک اَیسا لٹّھ مارا کِہ اُسکِي تلوار دو ٹُکڑی ہو گئِي سو تو وُہ بھگوڑا بھاگا اَور شَیخ جِي کی ایک گولِي کی تپّي تک اُسکا پِیچھا کِیا مگر وُہ اِنکی ہاتھ سي بچ نِکلا اِس عرصي مین مَین بھِي گاڑِي سي کُود پڑِي تا کِہ اپنی حِمایَتِي کِي کُچھ مدد کرُوں اِتني مین بی بھِی میري پاس جلد پھِري اَور گاڑِي وان جب ہوش مین آیا تو اُتّي وَہاں سی بھاگني کا قصد کِیا مگر شَیخ جِی نی اُسي کہا کِہ تیرا بچاؤ اِسِي مین ہَی کِہ گاڑِي کو شہر کِي طرف پھیر لی چل گاڑِي بان نی بھِی سوچا کِہ سِوائی اِسکی مُجھي بھِي کوئِي اَور چارہ نہِین ہَي سو گاڑِي کو شہر کِي طرف ہانک لی چلا اَور رستي مین گاڑِي ہانکتا جاتا تھا اَور کراہتا جاتا تھا اِس سي معلُوم ہوتا ہَي کِہ اُسکِي بدن مین بڑِي چوٹ آئِي بھِی اَور مَین نی دیکھا کِہ آخِرُ الاَمر شَیخ درچِل کو بھِي اُس پر رحم آیا کِہ جب ہم سرائي مین پہنچي اَور کُچھ ناشتي کي واسطی اُترِي تو اُنہون نی میرِي عرض سُنکر اُس گاڑِیبان کو وَہان چھوڑا اَور دُوسرا گاڑِیوان وَہان سي پَیدا کرکي اِدھر روانہ ہُوئي

جب مَین نی اُسکِي زبانِي یِہ ماجرا سُنا تو مَین نی بی اِختیار ہو اُسي گلي لگا لِیا اَور شَیخ صاحِب کا نِہایَت ممنُون ہُوا اَور اُنسي کہا اگرچہ اِس قدر

خانے مین میرا کچھ دست رس نہین چلتا مگر دِل سي مجھکو خوشي حاصِل هوئي هَي شيخ صاحِب آپني ميري بيٹي كي جان اَور عِزّت بچائي هَي اَور* اگر اب يِهه تمھاري لايِق هَي تو تم اِسکو قبول کرو اَور اگر تمکو گوارہ هو كِه مجھ سي تباہ حال کي گھر مين شادي کرو تو يِهه تمھارِي هَي اَور اب اِس ميري بيٹي سی اِقرار شادِي كا لِيجِئي جَيسا كِه آپ پہلي اِسکا دِل لي چکي هَين مگر ايک حرف يِهه هَي كِه آپ اپني جِي مين يِهه نه سمجھِيگا كِه مَين ني آپکو کچھ نہين دِيا هَي اگرچه اِس نازنِين کا حُسن و جمال مشهُور هَي مگر سِوائي اُسکي اِسکا هُنر اَور کمال آپ کي واسطي بڑي دَولت هَي

تب شيخ برچِل بولی كِه آپ کو ميري ناداري کا احوال خوب معلوم هَي كِه مجھ مين اِسقدر مقدُور نہين هَي كِه اِس نازنِين کي خِدمت جِسطرح سي كِه چاهِيي هَي مجھ سي هو سکي

مَين ني جَواب دِيا كِه اگر تمھارا فقر اَور اِحتِياج اِس امر سي مانِع هَي تو خبر

---

* چُونكِه شيخ برچِل مُدّت سي اِس لڑکي پر عاشِق تھي اِس سبب سي لڑکي کي باپ ني شيخ صاحِب کي مُحبّت اَور خِدمت گُذارِي ديکھکر چاها اَور راضِي هُوا كِه شيخ جِي اِس لڑکي سي شادِي کرين

مقام صبر کا هَي مگر میري نزدیک اِس لڑکي کی خاوند هونی کي قابل سِوائی تمهاری دُوسرا شخص نہین هَي اَور اگر میری پاس لاکھون کِي دَولت هُوئي کِه اِس کي دَهر مین دُون اَور لاکھون آدمِي هووین کِه اِس کي بیاه کي واسطي تجوِیز کرُون تو اُن سبھون مین سي سِوائي تمهاري اَور کِسِي شخص کو نه اِختیار کرُونگا

جب شیخ نرچل ب مرِي ربانی یِه سب سُنا تو چُپکي هو رَهي اَور کُچھ جَوَاب نِدیا اَور اُس خاموشِي سي معلُوم هُوا کِه شاید اُنکو نمہید ناه پسند نه آئي سو اُنھون ني اِس بات کو ٹالکر مُسکرا کر کہا کِه اگر آپکو منظُور هو تو کهانا نان بائي کي یہان سي آپکی ناشتی کي واسطي منگواُون مَین نی اِس بات کو قبول کِیا تب اُنھون ني حکم کِیا کِه جو کُچھ اچّھا کھانا شیر مال اَور کباب کی قِسم سی تیّار هوئی لاوین اَور اُس کي ساتھ دو چار چو پہلین چوکھِي شراب کِی حاضِر کرین اَور مُسکرا کر کہني لگي کِه اب هم بهِي اَپنِي گانٹھ کھولینگی اَور دِل چلا کر اِس بندیخانے مین جشن کرینگي اَور اگرچه بندیخانی مین اِس طرح کا اِتفاق هُوا هَی مگر اَیسِي جشن کِي کبھِي خواهِش نتھِي جیسِي کِه اب مُجھ کو هوس هُوئي هَي اَیسِي مین خِدمت گار دُوکان سي پھِرا اَور اسباب کھانی کا چُنّي لگا اَور بندیخانی کا چوکِي دار کِه جو اب نِہایت مُتوجّه اَور سر

گرم خِدمت کا تھا اُسی بِھي ھماری واسطے ایک میز عاریت لا حاضر کِی جب خِدمتگار شراب اَور ظُروف کھانے کی میز پر چُن چُکا تب دو معمول مُشتاقس مطعُوماتِ نفیس سی بھرِی ھُوئِیں لا حاضر کِیں

مگر میری بیٹی کو اپنی بھاي کی حادِثی کِی کُچھ خبر نہِیں اَور ھم سب کو بِھي منظُور نہ ھُوا کِہ اُس حادِثي کا اُسي ذِکر کریں تا کِہ شاید اُسکا دِل اِس خُوشی میں بُجھ نجاۓ لیکن مُجھکو اَیسی بیچینی تھِی کِہ اپنی خُوشوقتی ظاھِر کرنا ایک امرِ لغو تھا آخِر کو مُجھ سي رَھا گیا کِہ ھم سب مِلکی کھائیں پیئں اَور خُوشیان کریں اَور وُہ بیچارہ قید میں گِرفتار رَھی لاچار میں نی اُسکا ذِکر چھیڑا اَور تمام قِصہ بیان کِیا اَور درخواست کِی کِہ کیا خُوب ھو کِہ اگر اُسکو بھِی اِجازت ھوئي کِہ وُہ بِھي آنکی ھماری ساتھ شریک ھو جب کِہ میری مِہمانوں کو اِس اَحوال کی غم سی تخفیف ھُوئي تب میں نی مِیان جنکِنس کِي بھِی درخواست کِی کِہ کیا خُوب ھو کِہ وُہ بِھي آنکي اِس دعوت میں شریک ھوئیں (جب میرِي عرض قبُول ھُوئی) اَور میرِي بیٹي کِي آمدنی سی بیڑیوں کِي جھنکار اُس کِي بہن کی کان پڑِي جلدی سفرار ھو اُٹھ کر دَوڑِي اَور اُس اثنا میں شَیخ ترچِل مُجھ سي پُوچھنے لگي کِہ کیا تُمھاری بیٹي کا نام جارج ھَي تب میں نی کہا کِہ ھان صاحِب تب شَیخ ترچِل یِہہ سُنکر

چُپ هو رَهي جب مِصرا ستّا اُس جگہہ مِں کِه هم سُنھتي بهي داخِل هُوا تو مَیں کیا دیکْھتا هُوں کِه وُه شَیخ نرچِل کي دیکْھني سی حَیران هَي تب مَیں ني پُکارکر کہا کِه ستّا اگرچِه هماري بَڑي بہِنوں ني هَمکو نِہایت زبَردست کِیا هَي لیکِن خُدا نی هماری واسْطي آخِرِان مُصِیبتوں سی نَجات بَدي هَي دیکْھ کِه سرِی بہِن کو خُدا نی هَمسي پِھرلا مِلایا اَور اِس جَوان ني اِس کو بچایا هَي اَور اِنْکي وَسیلی سي همارِي ستّي هَمکو بِهِر مِلِي هَي سو تُو بَڑھکر اُنْکی هاتْھ چُوم کیُونْکِه اِنْکا هم پر بَڑا حقّ هَی

با وُجُود اِسْکی کِه مِیری ستّي ني یِهه سب سُنا مگر حَیرانِی سی مُؤدّب شَیخ نرچِل کي سامْنی دُور کھڑا تھا تب اُسْکي بہِن بولِی کِه بھیّا جان تُم مِیری بچانی والی سی کیُوں نہیں جاکی مُصافحه کَرْتی هو بہادُرهمیشه بہادُروں سي مُحبّت کرْتی هَیں

با وُجُود اِس سب گُفْت و شُنُود کي مِصرا بدیّا حَیراں سکْتي کي عالم مین شَیخ نرچِل کو دیکْھتا تھا کِه اِتْنی مین هماری مِہْماں نی دَریافْت کِیا کِه اُنْکا بهید کھُل گیا اَور بَڑي ایک جلال اَور غُرُور سی کِه کَبْھِي هم ني اُس شخْص مین یِہِ شان نه دیکْھِي تھِي مِیري ستّی کو کہا کِه پاس آوي (هرچنْد کِه کِسِي بَڑي فلْسَفِي ني یُوں کہا هَي کِه بي گُناه کِي گِرِفْتارِي ایک بلا مین باعِث تَعَجُّب

اَور تَوَجُّہِ خاطِرِ خاصّ و عامّ کا هوتِي هَي مگر مسري نزديک عجب نہيں هَي کِہ کوئی اچّها شخص آنکی اُس کو اُس بلا مںی سی نجات دی) غرض کِہ شيخ صاحِب ني مسری بيٹي کِی طرف نِگاهِ تُند سي ديکهہ کر کہا کِہ اَی بی وقُوف يِہ سرِی دُوسرِی بيوقُوفِی هَي اُنہي کُچّهہ اَور نکہني پائی تهي کِہ اِتني مںن بَدبختابي کی چوکِی داری آنکِي شيخ صاحِب سي عرض کِي کِہ کوئي امير زادہ باهر کهڑا هَی کِہ اُنہي اپني جِلَوداروں سمیت اِس گانو مںن داخِل هُوا هَی اَور اب آپ کِي مُلاقات کی واسطی يہاں آيا هَي اَور آپ کِي خِدمت مںن بندگِی عرض کرکی کہتا هَي کِہ اگر آپ کو فُرصت هو تو وُہ آپ کِي مُلاقات کا مُشتاق هَي يِہ سُنکي شيخ برچل ني کہا کِہ اچّها اُنکو کہو کِہ تَوَقُّف کرين جب تک کِہ مُجّهہ کو اُنکِي مُلاقات کي واسطي فُرصت هو بعد اِسکی ميري بيٹی کِي طرف مُتَوَجِّہ هوکر کہني لگي کِہ کيوں اب تُم ني پهِر وُهِی کام کيا کِہ جِسکي سبب سي مَين تُم سي پہلي ناخُوش هُوا تها اَور اب اِسکِی تُم کو از راهِ عدالت سزا مِلا چاهتِي هَي شايَد کِہ تُمني يِہ خَيال کيا هَي کِہ جب تُمني اپني جان کو ناچيز جانا تو تُمهاري واسطی دُرُست هَي کِہ دُوسری کِي جان مارو مگر تُم اُنہي يِہ نہين سمجّهي هو کِہ کيا فرق هَي اُس خانہ جنگ مين کِہ جو اپني جان کِي بي قدرِي سي جان بازِي کرتا هَي اَور کِسِي اَور

پیش آمد کرتی تھي اَور اِنکي خوبیوں سي مَین اَیسا محظوظ ہوا ہوں کِہ کِسی
مجلسِ بادشاہی مین بھي مَین نی یِہہ لذّت کبھی نپائِي بھي واہ واہ کیا بی
ساختگیاں آپس مین کرتی تھی جبکِہ آگ تاپنی کو باہم ہوکرہم سب بیٹھتی
تھي میری بھتیجی کو دریافت ہوا کِہ میرا یہان آنی کا قصد تھا اِس لِئی وُہ
یہاں آیا هَي اَور یِہہ بہت بي جا هَی کِہ تُمکو یا اُسکو بِدون مُقابلی کی تقصیر
وار ٹھہرائِي اَور اُسکا کُچھہ مُضایَقہ نہین کِہ ہر درد کِي ایک عِلاج بھِي هَي اَور
مَین بِدون خود ستائِي کی یِہہ کہہ سکتا ہون کِہ آج تک کِسِي نی میرا نام
نہین سُنا هَي کِہ ثانہل خاں بي کبھِي بی اِنصافِی کِی ہو
سُبحانَ اللّٰہ اب هم نی اُنکو پایا هَي آگی هم کیا دهوکهي مین تھي کِہ اِنکو هم
سب غریب مودھو سمجھتي تھي با وُجود اِسکي کِہ یِہہ خانِ مشہور اَور معروف
هَین اَور اُنکي خوبیاں اَور نیک ذاتِی اَور نام تمام جہان پر روشن هَي اَور
تمام وَزِیر اَور بادشاہ اُنکي بات سُنتي هَین اَور سب لوگ اُنکي بات کي قائِل
هَین اَور یِہہ وُہ شخص هَی جو اپنِي مُلک کِي پچھہ کرتا هَي اَور اپنِي بادشاہ کو
دِل سي چاہتا هَي میرِي جورُو ی جو اب اُنکا نام سُنا تو اُسکي کان کھڑی
ہُوئِي اَور اُسکو اپنِي قدیم گُستاخیان یاد آئِین اَور مارِي ڈر کي اُسکا رنگ زرد
ہو گیا اَور میرِي بیٹِي صوفِي جان کِہ جِتنِي شَیخ برچِل کو اپنا عاشِق سمجھا تھا

جب اُن نے سنا کہ یہی خانِ بزرگ ہیں تو اپنے جی میں یہہ سوچے کہ اِس شخص میں اَور مجھ میں بہت بڑا فرق ہے یہہ امر ہے اَور میں فقیر شاید یہہ مجھ سے مِل نکرے یہہ سوچکر آنکھوں میں آنسو بھر لائے

اَور مِرے جورو عریبی سے پکار اُٹھے کہ خان صاحب مجھے یہہ ڈر ہے کہ آپ مِرے تقصیر نہ معاف کرینگے پچھلے دفعہ کہ آپ ہمارے گھر میں آئے تھے اَور ہمکو اپنے مُلاقات سے سرفراز کِیا تھا اَور اُسوقت جو مجھ سے گستاخیاں ہوئیں اَور میں نے آپ پر رمزیں چھانٹیں تھیں شاید کہ اب اُن تقصیروں کو نہ بخشینگے

تب خان صاحب نے مسکراکر جواب دیا کہ اَے بیبی صاحب یہہ کَون سی بات ہے اگر تمنے رمزیں چھانٹیں نہیں تو میں نے بھی تمکو اُنکا جواب دیا تھا اَور اُسوقت جو وہان تھے اُن سے پوچھو کہ مِرے جواب بھی اَیسے لطیف تھے جَیسے کہ تمھارے کِیا ہے سچ یہہ ہے کہ اِسوقت میں کِسی سے خفا نہیں ہوں مگر اُس ملعون سے کہ جو اِس بارنیں کو لے بھاگا تھا مجھے اُسوقت اِتنے فرصت نہوئے کہ اُسکے صورت کو میں خیال کرتا تا کہ اُسکے نقشے کا بیان اخبار کے کاغذ میں چھپواتا کہ اِس باعث سے اُسے کوئے نکوئے پکڑلاتا صوفی خاں اگر تم اُسکو دیکھو تو پھر پہچان سکتے ہو

خان صاحب مین کُچھ نہین کہہ سکتی ہُون مگر کیا خُوب اب مُجھکو یاد آیا
ہی کہ اُسکی بھون پر ایک نشان تھا اِس عرصی مین میان جنکنسن بول
اُٹھی کہ بیگم صاحب بی ادبی مُعاف ہو دوسرا سُوال یہہ ہی کہ آیا اُس
شخص کی سِر کی بال سُرخ رنگ تھی تب صوبہ خانم نی جواب دیا کہ ہاں
سُرخ تھی تب بعد اُسکی میان جنکنسن تانہل خان کی طرف مُخاطب ہوکر
کہنی لگی کہ آپنی اُسکی نگریون کی طرف بہی لحاظ کیا تھا کہ وی بہت
لنبی تھین تب خان صاحب نی جواب دیا کہ مین اُنکی لنبان کا تو کُچھ ذکر
نہین کر سکتا ہُون مگر اُنکی چالاکی مُجھ پر ثابت ہُوئی ہی کیونکہ وہ مُجھ
سی بھاگ نکلا ہرچند کہ میری ذہن مین یہہ ہی کہ ایسی بہت کم لوگ
ہوئینگی کہ مُجھ کو دوڑنی مین مات کرسکین تب میان جنکنسن بولی کہ
مین اُس شخص کو جانتا ہُون سچ ہی کہ اُسکی برابر کوئی اور دوڑنی والا نہین
ہی اُسی نوکاسل کی پنوبر کو مات کیا ہی اور اُسکا نام تمثی نکستر ہی مین
اُسکو خُوب جانتا ہُون اور اُسکی رہنی کا ٹھکانا بہی مُجھی معلُوم ہی اگر آپ
حُکم کرین کہ بندیخانی کا داروغہ میری ساتھ دو آدمی کردی تو ابہی ایک
دو گھڑی کی عرصی مین اُسکو لا حاضر کرتا ہُون خان صاحب نی یہہ سُنکر
داروغہ کی بُلانی کا حُکم کیا جب داروغہ آیا تب خان صاحب نی پُوچھا کہ

تُم مُجھہ کو جانتي هو تب اُنني عرض کِي کہ هان خُداوَند کَون اَیسا شخص هَي کِہ اُس پر ثانہِل خاں کِي خُوبیان نہ معلُوم هوئینگي اَور جو شخص کِہ ایک مرتبہ آپ کو جانتا هَي تو وُہ همیشہ چاهتا هَي کِہ آپ کو جانی بہُت اچّہا مسرِي غرض یِہہ هَي کِہ مَین اِس شخص کو ایک کام پر بهیجتا هُوں سو تُم اپني دو نَوکر اُنکي ساتہہ کرو اَور تُم جانتي هو کِہ مَین عدالت کا مُتعلّق هُون سو تُم خاطِر جمع رکھو کِہ تُم پر کُچھہ بات نہ آ ئیگي آپ کا حُکم بس هَی نَوکر حاضِر هَین جہان چاهِیي اُنکو وَهان بهیج دِیجِیي

اَلقِصّہ مِیان جنکِنس بندیخاني کي دو پیادون کو ساتہہ لیکر تِمثِي نکِسٹر کِي تلاش کو چلي اِتني مین میرا چھوٹا بیٹا بِل آیا اَور ثانہِل خان کو قدیم آشنا شَیخ برچِل سمجھہ کر اُنکي کاندھي پر جا چڑھا تا کِہ اُنھون کی گلي لگائي اِتنی مین اُنکي مان نِي اُنکو دیکھا اَور مارني کو اُٹھي مگر وُہ خلیق اِس کا مانِع هُوا اَور لڑکي کو کاندھي پر سي نہ اُتارا اَور لڑکي سي کہا کِہ کیُون جِي اَبتلک تُم اپني پُرانِي دوست برچِل کو نہِین بھُولي هو مِیان نِک بهِي میري بڑي سپاهِي تُم بهِي یہان موجُود هو دیکھو کِہ مَین تُمکو نہِین بھُولا هُون یِہہ کہکر اُن دونون لڑکون کو حلوا سوهن دِیا وي بیچاري کِہ صُبح سي کُچھہ کھاني کو نہ مُیسّر هُوا تہا کمال رغبت سي کھانی لگي

اب هم سب کهانی پر کِه جو قریب ٹهنڈا هو گیا تها جا بیٹهي میری بانه * مین اب تک بِنهایت درد تها ثانِیل خان نی چونکه کتب طب کا اکثر مطالعه کیا تها اَور اِس سبب سی فنّ طبابت مین معقول مهارت بهم پهنچائی تهي جلد ایک لیپ کا نسخه میری واسطی لکهکر عطار کی یهان کِه جو قریب اُس کوچی کی تها بهیجا جلد دوا تیار کرکر لائی اَور اُسکی اِستعمال سي معًا مجهکو آرام حاصل هوا اب یهان بندیخانی کا داروغه خود هماری خدمت کي واسطي حاضر تها اَور هماری مِهمان کی خدمت کو باعث اپنی اِفتخار کا سمجهنا تها هنوز هم نی کهانی سي فراغت نه پائی تهي کِه ثانِیل خان کی بهتیجی نی اپني حاضرباشی کا پیغام بهیجا نا کِه اپني چچا کی پاس آکر اپني راست باری ظاهِر کری اَور اپنی بی گناهي ثابت کری اُسکی درخواست سی خانصاحب نی اپنی حضور مین اُسکي آنی کي اِجازت دی *

---

* جب وِکرافیه وکٹِیلٹ کی گهر مین آگ لگی تهي اُس حادثي مین اُنکي بانه مین چوٹ آئی تهي کِه جسکا احوال قصّه سابِق مین مذکور هي اَور ابتک اُسي ضرب کا درد باقي هي

था उस की जड़ पर दौना रख सरोवर में मुंह हाथ धोने गया उस बृक्ष की जड़ से एक काला नाग निकल उस दौने में मुंह डाल चला गया और वुह दौना तमाम ज़हर से भर गया कि इस में यिह भी हाथ मुंह धोकर आया पर उसे यिह अहवाल मअ़लूम न था और भूख भी निहायत लगी थी आतेही खीर खाई और वोहीं उसे बिष चढ़ा ॥

फिर इन्ने उस ब्राह्मण से जाकर कहा कि तैं ने मेरे तईं बिष दिया और मैं अब इस से मरूंगा इत्ना कह घूमकर गिरा और मर गया फिर उस ब्राह्मण ने इसे मूआ देख अप्नी स्वकीया स्त्री को घर से निकाल दिया और कहा ब्रह्म हत्यारी तू यहां से जा ॥

इत्नी बात सुना बैताल बोला कि ऐ राजा इन में से ब्रह्म हत्या का पाप किसे हूआ राजा ने कहा सांप के मुंह में तो बिष होता है इस से उसे पाप नहीं और ब्राह्मण ने भूखा जान्के भिक्षा दी थी उसे भी पाप नहीं और उस ब्राह्मणी ने स्वामी की आज्ञा से भीख दी थी उसे भी पाप नहीं और उस ने भी अन्जाने खीर खाई तिस से उसे भी पाप नहीं ॥

ग़रज़ जब कुछ बस न चल सका तो आख़िर लाचार हो अफ़सोस कर्ता हूआ घर को आया और वहां उसे फिर दुबारा भी ढूंढा और न पाया जब उस बिन घर सूना नज़र आया तब निहायत बेचैनी और बेकली से बेइख़्तियार हो हाय प्राण प्यारी हाय प्राण प्यारी कर्के पुकार्ने लगा फिर उस के वियोग से अति व्याकुल हो ग्रहस्ती* छोड़ बैराग ले लंगोटी बांध भभूत मल माला पहन नगर तज तीर्थ यात्रा को निक्ला नगर नगर गांव गांव तीर्थ कर्ता हूआ एक नगर में दो पहर के समें जा पहुंचा जब भूख से निपट लाचार हूआ तो ढाक के पत्तों का दौना बना हाथ में ले एक ब्राह्मण के घर जा उस से कहा कि मुझे भोजन भिक्षा दो॥

ग़रज़ जब प्रीति के बस आद्मी होता है तब उसे धर्म जात और खाने पीने का कुछ बिचार नहीं रहता और निरादर हो जहां पाता है तहां खाता है॥

जब उस ब्राह्मण से इन्ने भीख मांगी तब उस ने इस से दौना ले घर में जा खीर से भर ला दिया यिह उस दौने को लिये तालाब कनारे आया वहां एक बड़ का दरख़्त

* Housekeeping, the life of a householder.

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से ॥

बैताल बोला हे राजा बीर बिक्रमाजीत चूड़ापुर नाम एक नगर है वहां का चूड़ामण नाम राजा था जिस के गुरू का नाम देवस्वामी और उस के बेटे का नाम हरिस्वामी वुह कामदेव के समान सुन्दर और शास्त्र में बृहस्पति की बराबर और धन उस के कुवेर का सा वुह एक ब्राह्मण की बेटी कि नाम उस का लावन्यवती था ब्याह लाया उन दोनों में बहुत सी प्रीति हूई ॥

ग़रज़ एक दिन गर्मी के मौसिम में रात के वक़्त चौबारे की छत पर दोनों ग़ाफ़िल पड़े सोते थे इत्तिफ़ाक़न् स्त्री के मुंह पर से ओढ़नी सरक गई और गंधर्ब विमान पर बैठा हवा में उड़ा हूआ कहीं जाता था अचानक उस की नज़र इस पर पड़ी कि वुह विमान को नीचे लाया और उस सोती को विमान पर रखकर ले उड़ा कित्नी देर के पीछे ब्राह्मण भी सोते से उठा तो देखता क्या है कि स्त्री नहीं तब घबराया और वहां से उतरकर तमाम घर को ढूंढा जब इसे वहां भी न मिली तो सारी नगरी की गली गली कूचः कूचः ढूंढ़ता फिरा लेकिन कहीं उसे न पाया फिर अप्ने जी में कहने लगा कौन उसे ले गया और कहां गई ॥

हूं मेरे बल का दूसरा नहीं और सुंदरताई मेरी आप के आगे है तीसरे ने कहा मैं ऐसा शास्त्र समझता हूं कि मेरे समान दूसरा नहीं और ख़ूबसूरती मेरी तुम्हारे रूबरू है चौथे ने कहा मैं शास्त्र बिद्या में एक ही हूं दूसरा मुझ सा नहीं शब्द बेधी तीर मारता हूं और मेरा हुस्न जग में रोशन है आप भी देखते ही हैं ॥

यिह चारों की बात सुन राजा अप्ने जी में चिन्ता कर्ने लगा कि चारों गुण में बराबर हैं किसे कन्या दूं यिह सोच कर उस ने बेटी के पास जा चारों का गुण बयान किया और कहा मैं तुझे किसे दूं यिह सुन्के वुह लाज की मारी नीची गर्दन कर चुप हो रही और कुछ जवाब न दिया ॥

इत्नी बात कह बैताल बोला हे राजा बिक्रम यिह स्त्री किस के जोग है राजा ने कहा जो कपड़ा बनाकर बेचता है सो ज़ात का शूद्र है और जो भाषा जान्ता है वुह ज़ात का बैस है जो शास्त्र पढ़ा है सो ब्राह्मण है और शब्द बेधी उस का सजाती* है यिह स्त्री उस के लाइक़ है ॥

* Sanskrit सजाति or सजातीय, of the same tribe, race, or cast.

गई कि राजा चंपकेश्वर के घर में ऐसी कन्या पैदा हूई है कि जिस के रूप को देखूते ही सुर नर मुन मोहित हो रहते हैं फिर मुल्क मुल्क के राजाओं ने अप्नी अप्नी मूरतें लिखूा लिखूा ब्राह्मणों के हाथ राजा चंपकेश्वर के यहां भेजियां राजा ने ले अप्नी बेटी को सब राजाओं की तस्वीरें दिखाईं पर उस के मन में कोई न समाई तब तो राजा ने कहा तू स्वयम्बर कर वुह बात भी उन्ने न मानी और अप्ने बाप से कहा रूप बल ज्ञान जिस में ये तीनों गुण होंगे पिता उसे मुझे देना॥

ग़रज़ जब कित्ने एक दिन बीते तो चारों देश से चार बर आये फिर उन से राजा ने कहा अप्ना अप्ना गुण बिद्या मेरे आगे ज़ाहिर कर कहो उन में से एक बोला मुझ में यिह बिद्या है कि एक कपूड़ा मैं बनाकर पांच लअ़ल को बेचूता हूं जब उस का मोल मेरे हाथ आता है तब उस में से एक लअ़ल ब्राह्मण को देता हूं दूस्रा देवता को चढ़ाता हूं तीस्रा अप्ने अंग लगाता हूं चौथा स्त्री के वास्ते रखूता हूं पांचूवें को बेंचूकर रूपै ले नित भोजन कर्ता हूं यिह बिद्या दूस्रा कोई नहीं जान्ता और मेरा जो रूप है सो ज़ाहिर है॥

दूस्रा बोला मैं जल थल के पशु पंछी की भाषा जान्ता

इत्नी कथा कह बैताल बोला कि हे राजा बीर बिक्रमा जीत इन दोनों में वुह स्त्री किस की हूई राजा ने कहा सुन शास्त्र में इस का प्रमाण लिखूता है कि नदियों में गंगा उत्तम है और पर्बतों में सुमेरू पर्बत श्रेष्ठ है और बृक्षों में कल्पबृक्ष अंगों में मस्तक उत्तम है इस न्याव से जिस का उत्तम अंग है उसी की स्त्री हूई ॥

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से ॥

फिर बैताल बोला कि हे राजा चंपापुर नाम एक नगर है वहां का राजा चंपकेश्वर और रानी का नाम सुलोचना और बेटी का नाम त्रिभुवन सुन्दरी सो अति सुन्दरी है जिस का मुख चंद्रमा सा बाल घटा से आंखें मृग की सी भवें धनुक सी नाक कीर की सी गला कपोत का सा दान्त अनार के से दाने होंठों की लाली कंदूरी की सी कमर चीते की सी हाथ पांव कोमल कंवल से रंग चंपे का सा ग़रज़ उस के जोबन की जोत दिन ब दिन बढ़ती थी ॥

जब वुह बालिग़ः हूई तो राजा रानी अप्ने चित में चिंता कर्ने लगे और देश देश के राजाओं को यिह ख़बर

यिह कह तालाब में नहा देबी के साम्हने आ हाथ जोड़ प्रणाम कर खांडा उठा गले में मारा कि रुंड से मुंड जुदा हो गया और यिह यहां अकेली खड़ी खड़ी उत्ताकर राह देख देख निरास हो ढूंढ़ती हूई देबी के मंदिर में गई वहां जाके देखती क्या है कि दोनों मूए पड़े हैं फिर इन दोनों को मूआ देख उन्ने अप्ने जी में बिचारा लोग तो यिह न जानेंगे कि आप से देबी को ये बल चढ़े हैं सब कहेंगे कि रांड फ़ाजिरः थी बद कारी कर्ने के लिये दोनों को मार आई है इस बद नामी से मर्नी उचित है॥

यिह सोचकर सरोवर में ग़ोतः मार देबी के संमुख आ सिर निवा दंडवत कर तल्वार उठा चाहे गर्दन में मारे कि देबी ने सिंहासन से उतर उस का हाथ आन्के पकड़ा और कहा पुत्री बर मांग मैं तुझ से प्रसन्न हूई तब उन्ने कहा माता जो तू मुझ से ख़ुश हूई है तो इन दोनों को जी दान दे फिर देबी कहा इन के धड़ों से सिर लगा दे इन्ने मारे ख़ुशी के घबराहट से सिर बदल्के लगा दिये और देबी ने अमृत ला छिड़क दिया ये दोनों जीकर उठ खड़े हूए और आपस में झगड़ने लगे यिह कहे स्त्री मेरी और वुह कहे स्त्री मेरी॥

तो देबी का मंदिर नज़र आया तो उसे वुह बात याद आई तब उन्ने अप्ने जी में बिचार कर कहा कि मैं बड़ा असत्यबादी अधर्मी हूं कि देबी से भी झूठ बोला ॥

इत्नी बात अप्ने मन में कह उस दोस्त से कहा तुम यहां खड़े रहो मैं देबी का दर्शन कर आउं और स्त्री को कहा तू भी यहां ठहर यिह कह मंदिर के पास पहुंच कुंड में स्नान कर देबी के संमुख जा कर जोड़ नमस्कार कर खड्ग उठा गर्दन पर मारा कि सिर तन से जुदा हो भूई में गिरा ग़रज़ कित्नी देर पीछे उस के मित्र ने बिचारा कि इसे गये बड़ी देर हूई है अब तक फिरा नहीं चलकर देखा चाहिये और उस की स्त्री को कहा तू यहां खड़ी रह मैं उसे शिताबी से ढूंढ़के ले आता हूं यिह कहकर देबी के मंदिर में गया देख्ता क्या है कि धड़ से उस का सिर जुदा पड़ा है यिह हालत वहां की देख अप्ने मन में कह्ने लगा कि संसार बहुत कठिन जागह है कोई यिह न समझेगा कि इन्ने अप्ने हाथ से सीस देबी को चढ़ाया है बल्कि यिह कहेंगे कि इस की नारी जो अति सुंदरी थी उस के लेने के लिये मारकर यिह मक्र कर्ता है इस से यहां मर्ना उचित है पर संसार में बद नामी लेनी ख़ूब नहीं ॥

देख ऐसा मअ़लूम होता है जो उस कन्या से इस की सगाई न होगी तो यिह अप्ना प्राण त्याग करेगा इस से बिह़तर यिह है कि उस लड़की से इस का ब्याह कर दीजिये कि जिस से यिह बचे ॥

इत्ना बिचार कर पुत्र के मित्र को साथ ले उस गांव में पहुंच उस लड़की के पिता से जाकर कहा मैं तेरे पास कुछ जाचूने आया हूं जो तू देवे तो मैं कहूं उन्ने कहा मेरे पास वुह पदार्थ होगा तो मैं दूंगा तू कह इस त़रह़ से बचन बन्द कर कहा तू अप्नी लड़की मेरे पुत्र को दे यिह सुन्के उन्ने भी उस की बात प्रमाण कर ब्राह्मण को बुल्वा दिन लग्न महूरत ठह्राकर कहा तुम लड़के को ले आओ मैं भी अप्नी लड़की के हाथ पीले कर दूंगा ॥

यिह सुन वुह वहां से उठ अप्ने घर आ सब सामान शादी का तैयार कर ब्याह्ने को गया और वहां जा बिबाह कर बेटे बहू को ले फिर अप्ने घर आया और दूल्हा दुल्हन आपस में आनन्द से रह्ने लगे फिर कित्ने दिनों के बअ़द उस लड़की के पिता के यहां कुछ शुभ कर्म्म था सो वहां से नोता इन को भी आया ये स्त्री पुरुष तैयार हो अप्ने मित्र को साथ ले उस नगर को चले जब नगर के निकट पहुंचे

चंदन अक्षत फूल धूप दीप नैवेद्य देकर पूजा की और इसी तरह से हर रोज़ पूजा कर्ता था ॥

गरज़ कित्ने दिनों के पीछे राजा के एक लड़का पैदा हूआ राजा ने बाजे गाजे से कुटुंब समेत जाकर देबी की पूजा की इस अर्से में एक दिन का इत्तिफ़ाक़ है कि किसी नगर से एक धोबी अप्ने दोस्त को साथ लिये इस शह्र की तरफ़ आता था कि देबी का मंदिर उसे नज़र आया उस ने दंडवत कर्ने का इरादः किया इस में एक धोबी की लड़की अति सुंदरी आती साम्हने से इस ने देखी उसे देख मोहित हूआ और देबी के दर्शन को गया दंडवत कर हाथ जोड़ उस ने अप्ने मन में कहा हे देबी जो इस सुंदरी से मेरा बिबाह तेरी कृपा से हो तो मैं अप्ना सिर तुझे चढ़ाउं यिह मन्नत मान दंडवत कर दोस्त को साथ ले अप्ने नगर को गया जब वहां पहुंचा तो उस के बिरह ने यिह सताया कि नीन्द भूख प्यास सब बिसर गई ॥

आठ पहर उसी के ध्यान में रह्ने लगा यिह बुरी हालत उस के दोस्त ने देख उस के बाप से जा सब ब्यौरे वार कहा उस का पिता भी यिह सुन्कर भैचक हो रहा और अप्ने जी में चिन्ता कर कह्ने लगा कि इस की दशा

उस ने एक दिन राजा से कहा महाराज एक मंदिर बना उस में देवी को बिठा नित पूजा कीजिये कि इस का शास्त्र में बड़ा पुण्य लिखता है तब राजा एक मंदिर बन्वा देवी पधराय शास्त्र की बिधि से पूजा कर्ने लगा और बिन पूजा किये जल भी न पीता था इस तरह से जब कित्नी एक मुद्दत गुज़री तो एक रोज़ दीवान ने कहा महाराज मसल मशहूर है कि निपूते का धर सूना मूरख का हृदय सूना और दलिद्री का सब कुछ सूना है॥

यिह बात सुन राजा देवी के मंदिर में जा हाथ जोड़ स्तुति कर्ने लगा कि हे देवी तुझे ब्रह्मा बिष्णु रुद्र इन्द्र आठ पहर सेवते हैं और तू ने महिषासुर चंडमुंड रक्तबीज से दैत्यों को मार पृथ्वी का भार उतारा और जहां जहां तेरे भक्त को बिपत पड़ी तहां तहां जा तू सहाय हुई और यही आस तक मैं तेरे द्वारे पर आया हूं अब मेरे भी मन की इच्छा पूरी कर इत्नी स्तुति जब राजा कर चुका तब देवी के मंदिर से आवाज़ आई कि राजा मैं तुझ से ख़ुश हूई बर मांग जो तेरे मन में है राजा बोला हे माता जो तू मुझ से ख़ुश हूई तो मुझ को पुत्र दे देवी ने कहा राजा तेरे पुत्र होगा महा बली और बड़ा प्रतापी तब तो राजा ने

तुम्हारी लड़की को राक्षस ने पर्वत में लेजाके रखा है इस में दूसरा बोला कि राक्षस को मार के मैं उसे ले आउंगा फिर तीसरा बोला हमारे रथ पर सवार हो जाओ और उसे ले आओ यिह सुन्तेही वुह झट से उस के रथ पर सवार हो वहां पहुंच उस देव को मार तुरंत उसे ले आया और तीनों आपस में झगड़ने लगे तब उस के बाप ने मन में चिन्ता करके कहा कि सबों ने इह्सान किया है किसे दूं किसे नदूं इत्नी कथा कह बैताल बोला हे राजा बिक्रम उन तीनों में से वुह कन्या किस की स्त्री हूई राजा बोला वुह जोरू उस की हूई जो राक्षस को मार कर लाया बैताल ने कहा सब का गुण बराबर है किस तरह से वुह उस की जोरू हूई राजा ने कहा उन दोनों ने इह्सान किया इस से उन को सवाब हूआ और यिह लड़कर उसे मारके लाया है इस वास्ते वुह इस की जोरू हूई ॥

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से ॥

फिर बैताल बोला हे राजा धर्मपुर नाम एक नगर है वहां का राजा धर्मशील और उस के मंत्री का नाम अंधक

उस लड़की की मा से कहा था कि तू अप्नी बेटी हमें दे उस ने भी उसे यही जवाब दिया था कि जो सब बिद्या जान्ता होगा उसी को अप्नी लड़की दूंगी उस ब्राह्मण के लड़के ने भी कहा था कि मैं संपूर्ण शास्त्र बिद्या जान्ता हूं और शब्द बेधी तीर मार्ता हूं यिह सुन्के उन्ने भी कहा था कि मैं ने क़बूल किया तुझे ही दूंगी॥

ग़रज़ इसी तरह से तीनों बर आन्के इकठे हूए हरि दास अप्ने मन में चिंता कर्नें लगा कि एक कन्या और तीन बर किसे दूं किसे न दूं इसी फ़िक्र में था कि रात को एक राक्षस आन्के उस कन्या को उठाके बिंध्याचल पर्बत के ऊपर ले गया कहा है कि बहुतायत किसी चीज़ की अच्छी नहीं अति रूपवती सीता थी रावण ने हरी राजा बलि ने अति दान दिया सो दलिद्री हूआ रावण ने अति गर्ब कर्कें अप्ना कुल की क्षै की॥

ग़रज़ जब भोर हूई और सब घर के लोगों ने कन्या को न देखा तब अनेक अनेक प्रकार की चिन्ता कर्नें लगे और यिह बात वे तीनों बर भी सुन्के वहां आये उन में एक ज्ञानी था उस से हरिदास ने पूछा ऐ ज्ञानी तू बता कि वुह कन्या कहां गई उन ने घड़ी एक में बिचार कर्कें कहा

महल में गया और यिह अप्ने स्थान पर आन्के बैठा कि इत्ने में एक बह्मनेटा उस के पास आ कहने लगा कि मैं तुझ से कुछ मांगने आया हूं यिह सुन्के उन्ने कहा मांग क्या मांग्ता है उन्ने कहा कि अप्नी बेटी मुझ को दे हरिदास बोला कि जिस में सब गुण होंगे उस को दूंगा यिह सुन्के वुह बोला कि मैं सब बिद्या जान्ता हूं फिर उस ने कहा कुछ अप्नी बिद्या मुझे दिखला तो मैं जानूं कि तुझे बिद्या आती है तब उस बह्मनेटे ने कहा मैं ने एक रथ बनाया है उस में यिह सामर्थ है कि जहां जाने का इरादः करो तहां वुह एक क्षिन में ले पहुंचावे तब हरिदास ने कहा उस रथ को फ़ज़र के वक़ मेरे पास ले आइयो ॥

ग़रज़ वुह भोर को रथ ले हरिदास पास आया फिर ये दोनों रथ पर सवार हो उज्जैन नगरी में आन पहुंचे पर यहां इत्तिफ़ाक़न् उस के आने से पहले किसी और ब्राह्मण के लड़के ने उस के बड़े बेटे से आकर कहा था कि तू अप्नी बहिन मुझे दे और उस ने भी यही कहा था कि जो सब बिद्या जान्ता होगा उस को दूंगा और उस ब्राह्मण के पुत्र ने भी कहा था कि मैं सब ज्ञान बिद्या जान्ता हूं यिह सुन के उस ने कहा था कि तुझे ही देंगे एक और ब्राह्मण के पुत्र ने

के साथ कर दूंगा फिर एक दिन उस राजा ने हरिदास को बुलाकर कहा कि दक्षन दिशा में हरिचंद नाम राजा है उस के पास तुम जाकर मेरी तरफ़ से क्षेम कुशल पूछो और उन की क्षेम कुशल के समाचार ले आओ यिह राजा की आज्ञा पाय बिदा हो उस राजा के पास कित्ने एक दिनों में पहुंचा और उस से अप्ने राजा का सब संदेसा कहा और हमेशः उस राजा के निकट रहने लगा॥

ग़रज़ एक दिन की बात है कि उस राजा ने इस से पूछा ऐ हरिदास अभी कल जुग का आरंभ हूआ कि नहीं तब उन्ने हाथ जोड़ कर कहा महाराज कलिकाल बर्तमान है क्यूं कि संसार में झूठ बढ़ा है और सत घट गया लोग मुंह पर बात मीठी कहते हैं और पेट में कपट रखते हैं धर्म जाता रहा पाप बढ़ा पृथ्वी फल कम देने लगी राजा डांड लेने लगे ब्राह्मण लालची हूए स्त्रीयों ने लाज छोड़ दी बेटा बाप की आज्ञा नहीं मान्ता भाई भाई का इअ़तिबार नहीं कर्ता मित्रों से मित्राई जाती रही ख़ाविन्दों से वफ़ा उठ गई सेवकों ने सेवा छोड़ दी और जित्नी नालाइक़ बातें थीं वे सब नज़र आती हैं॥

जब राजा से यिह सब कह चुका तब राजा उठकर

और आप ने यहां खड़े होकर हमारे लिये दुख पाया पर हमारा मता बन न आया ॥

यिह सुन राजा ने कहा कि महाराज तुम अप्ने चित में निरास होकर उदास नहो चारों लअ़ल तुम अप्ने घर ले जाओ में तुम्हें देता हूं क्यूं कि जिस में तुम्हारा कुटुम्ब भी प्रसन्न हो और तुम भी हमारा इसी में कल्याण है निदान राजा ने चारों लअ़ल ख़ुश होके ब्राह्मण के हाथ दिये ब्राह्मण लेकर असीस दे अप्ने धाम को गया ॥

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से ॥

बैताल बोला हे राजा उज्जैन नाम इक नगरी है और वहां का राजा महाबल और उस का हरिदास नाम इक दूत था उस दूत की बेटी का नाम महादेवी वुह अति सुंदर थी जब वुह बर जोग हुई तो उस के पिता को चिन्ता हुई कि इस का बर ढूंढ बिवाह कर दिया चाहिये ॥

ग़रज़ इक दिन उस लड़की ने अप्ने बाप से कहा कि पिता जो सब गुण जान्ता हो मुझे उसे दीजो तब उस ने कहा कि जो सब इल्म से वाक़िफ़ होगा तेरी शादी मैं उस

पड़े तो बेंच बेंच बहुत सा धन ले और जित्ना मांगोगे उत्ना उस से पाओगे और कित्ना बिलाओगे पुरुष हमारा बावला है और साम बुद्धि हीन है इस से ससुर तुम सज्ञानी हो और तुम से मैं कहती हूं वही लअ़ह ले आओ जो मैं ने तुम से कहा है उस से तुम सब कुछ पाओगे॥

यिह सुन्कर ब्राह्मण बोला कि तुम तीनों बौराये हो और मेरी इच्छा सिवाय धर्म के और किसी पर नहीं क्यूं कि धर्म से संसार में आग्नी राज पाता है और धर्म से सब काम सिद्ध होते हैं और धर्म से जग में जस होता है और धर्म कर्ने से देखो कि राजा बलि ने पाताल का राज पाया और धर्म से राजा इंद्र ने स्वर्ग में जा इंद्रासन पाया और धर्म से यिह काया अमर हो जाती है गर्भ बास छुट जाता है उस से तुम मेरा धर्म मत डुलाओ और मैं भी अप्ना सत न छोड़ूंगा इस में जो हो सो हो॥

इसी तरह़ चारों ने चार मत की बातें कहीं एक की एक ने न मानी तब वुह ब्राह्मण फिर कर राजा के निकट आया और आकर सब अह़्वाल सुनाया कहा कि महाराज मैं घर तो गया पर बात कुछ बन न आई अप्नी अप्नी सब कोई कहता है और हम चारों की चार मत हैं

कहा कि पहले अप्ने घर को आऊं तब तुम से कहूं यिह कह कर ब्राह्मण अप्ने घर को गया और राजा वहां खड़ा रहा वुह घर में जाकर अप्नी स्त्री पुत्र और पुत्र की बहू से कहने लगा कि उन चारों लअ़लों का यिह ब्योरा है उन्ह तीनों में से उस की ब्राह्मणी बोली कि स्वामी तुम वुह लअ़ल जो लक्ष्मी दे है लो और ख़ियाल मन से उठा दो क्यूं कि लक्ष्मी से मिल्ते हैं सहाय और लक्ष्मी से होते हैं सब उपाय धर्म कर्म ज्ञान नेम पुण्य दान यिह सब लक्ष्मी से होता है इस से तुम और त़रफ़ चित मत डुलाओ जाकर लक्ष्मी ले आओ ॥

फिर उस का पुत्र बोला कि लक्ष्मी किस काम की है जो साथ सामान नहो और जो सामान हो तो राजा कहावे और सब कोई सिर निवावे सरन्जाम हो तो दुर्जन डरें और संसार में शोभा पाए जो लक्ष्मी हूई और जग में शोभा नपाई तो उस पुरुष का जन्म लेना निर्फल है तुम वुह लअ़ले लो जो संसार में शोभा दे ॥

इत्ने में उस के बेटे की बहू बोली कि तुम वुह लअ़ल लो आभूषण दे कि गह्ने के पहन्ने से स्त्री अप्सरा मअ़लूम हो जो रांड भी पह्ने तो अति सुंदरी दिखाई दे और बिपत्त

तुम मांगोगे इत्नी इस से पाओगे और तीस्ने लअ़लका यिह गुण है कि जित्नी लक्ष्मी जाचोगे उत्नी यिह देगा और चौथे रत्न का यिह प्रभाव है हरिभजन और सत्करम कर्नें की जित्नी इच्छा रखोगे उत्नी यिह पूरी करेगा॥

इस तरह चारों लअ़लों के गुण राजा से समझा कर कहे और बिदा किया राजा हाथ जोड़ कर खड़ा हो कहने लगा महाराज मैं आप के गुण की उपमान हीं दे सक्ता पर आप मुझे दास समझ कर कृपा रखिये॥

यिह कह कर राजा वहां से रुख़्सत हुआ और बैतालों को बुला सवार हो अप्ने नगर को आया जब कोस एक नगर रह गया तब बैतालों को छोड़ आप राजा पांओं पांओं शहर को चला देखता क्या है कि एक दुर्बल भूखा ब्राह्मण चला आता है जब वुह पास आया यिह उस ने कहा कि मैं भूखा हूं कुछ मुझे भिक्षा दे जो मैं जाकर कुटुम्ब को पालूं॥

सुन्तेही चिंता कर अप्ने मन में कहने लगा इस ब्राह्मण को इस में से एक लअ़ल दूं यिह बिचार कर ब्राह्मण से कहा कि देवत्ता मेरे पास चार रत्न हैं और चारों के ये गुण हैं जो तू प्रसन्न करे इन में से मैं वुह तुझे दूं तब ब्राह्मण ने

बिक्रम का नाम सुन्तेही शेषनाग मिला और हाथ पकड़ अप्ने मकान में ले गया अच्छी जगह बैठा क्षेम कुशल पूछी राजा ने कहा महाराज के दर्शन से सब आनंद हैं फिर कहा तुम किस कारण यहां आये हो और आते हूए पंथ में तुम ने बहुत कष्ट पाया होगा बिक्रम बोला कि फणनाथ मैं ने जो कष्ट पाया सो सब तुम्हारे दर्शन किये से बिस्रा फिर राजा को रहने के लिये एक अच्छा स्थान दिया और बहुत से लोग टहल कर्नें को और उन्ह लोगों से कह दिया कि मेरी सेवा से भी तुम अधिक राजा की सेवा जान्ना इस तरह से पांच सात दिन राजा बिक्रमाजीत वहां रहा॥

बअ़द उस के एक दिन हाथ जोड़ कर कहा कि पृथीनाथ मुझे बिदा कीजिये तो मैं अप्ने नगर में जाउं और वहां बैठ आप का गुण गाउं तब शेष ने हंस कर कहा कि अब राजा तुम्हें घर जाने की इच्छा हूई है भला कुछ प्रसाद हम देते हैं तुम लेते जाओ यिह कह चार लअ़ल मंग्वा राजा को दिये और उन का गुण कहने लगा एक रत्न का यिह सुभाव है कि जित्ना गहना चाहोगे सो यिह तुम्हें देगा और छिन भर देते बिलंब नकरेगा और दूस्रे नग का यिह सुभाव है कि हाथी घोड़े पाल्कियां जित्नी

धन्यभाग हैं मेरे कि मैं यहां तक आन पहुंचा हूं और चारों तरफ़ से राम कृष्ण राम कृष्ण की आवाज़ आती थी और राजा के मंदिर से बेद की धुन कान पड़ती थी जब दर्बान राजा के संमुख जा प्रणाम कर हाथ जोड़ खड़ा हूआ राजा ने उस की ओर दृष्ट की ॥

उन्ने कहा महाराज एक मनुष द्वारे पर खड़ा है और कहता है कि मर्त्य लोक से आया हूं द्वारे को हज़ारों दंडवतें कर्ता है बल्कि जिस को देखता है उस को भी आपके दर्शन की अभिलाषा है जिस से निहायत बे चैन है यिह बात सुन्तेही शेषनाग उठ के द्वारे पर आया ॥

राजा ने देखतेही अष्टांग प्रणाम किया और उस ने हंस कर आसीस दी और पूछा कि तुम्हारा नाम क्या है और कौन्सा देश है राजा ने हाथ जोड़ कर कहा कि स्वामी बिक्रम भूपाल मेरा नाम है और मर्त्य लोक का राजा हूं आपके चरण दर्शन की मुझे इच्छा थी सो मेरे मन की इच्छा पूरी हूई आज मुझे कड़ोड़ यज्ञ का फल हूआ और कड़ोड़ों दान किये का पुण्य और धन्यभाग मेरे जो आपके चरण कंवल के दर्शन हूए बल्कि चौंसठ तीर्थ अश्नान का मुझे फल हूआ ॥

रानी उसके यहां है और कभी सोग संताप उसे नहीं ब्याप्ता आनंद से अचल राज वहांका वुह कर्ता है और जैसा वुह राजा सुखी है संसार में कोई नहीं॥

यिह सुन कर राजा को उसके मिल्ने की इच्छा हूई बैतालों को बुलाकर कहा कि मेरे तईं पाताल को लेचलो मैं शेषनाग के दर्शन को जाउंगा॥

बैताल उठाकर पाताल को लेगये और शेषनाग का दूर से मंदिर दिखा दिया राजा ने दूर से देख बैतालों को बिदा किया और आप मंदिर को चला जब जाकर उसके पास पहुंचा देखे तो वुह कंचनका मंदिर रत्न जड़े हूये जग्मगा रहा है और ऐसी जोत है उसकी कि जिस में रोशनीके सिवा रात दिन कुछ नहीं मअ़लूम होता दर दर पर कंवलके फूलोंकी बंदन्वारें बंधी हूई हैं और घर घर आनंद हो रहे हैं॥

राजा कुछ डर्ता डर्ता कुछ ख़ुशी ख़ुशी द्वारे जा खड़ा हूआ और वहांके द्वापीलों से दंडवत कर कहा महाराज को हमारा समाचार पहुंचाओ कहो कि मर्त्य लोक से एक राजा आपके दर्शन को आया है दर्बान राजा को ख़बर देने गया और यिह द्वार पर खड़ा हूआ कहता था

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है सिंहासन बत्तीसी में से

एक दिन राजा बीर बिक्रमाजीत सभा में इंद्र समान बैठा था और गंधर्ब मधुर मधुर सुरों से गा रहे थे पातुर नृत्य कर भाव बता रहीं थीं कहीं भाट खड़े हुए जस बर्णन कर रहे थे किसी तरफ़ ब्राह्मण बेद पाठ कर रहे थे किसी तरफ़ मल्ल आपस में युद्ध कर रहे थे और किसी तरफ़ चीते कुत्ते सियाहगोश हरन मेंढे मीरशिकार लिये खड़े थे किसी तरफ़ अतरदान पानदान वगेरें गुलाबपाशें लिये ख़वास खड़े थे और जित्नी तैयारी राजाओं की चाहिये सब थी॥

सभा में एक से एक पंडित चतुर और बीर बैठा था उन्ह में राजा इंद्र की तरह बैठा था और सब सामान इंद्र के अखाड़े का सा था इस में राजा ने अप्ने चित में बिचार कर पंडितों से कहा कि तुम एक बात मेरी सुनो कि स्वर्ग में राजा इंद्र जो है सो मर्त्य लोक का सब मर्म्म जान्ता है कहो कि पाताल का राजा कौन है और किस जगह वुह रहता है॥

तब उन्ह में से एक पंडित बोला कि महाराज पाताल का राजा शेषनाग है जिस के हज़ार फण हैं और पद्मिनी

ने उस से कहा कि बिद्या तुझे न आई फिर इन ने कहा हां महाराज न आई ॥

इत्ना क़िस्सः कह बैताल बोला कि ऐ राजा कहो किस कारण उसे बिद्या न आई राजा बोला कि वुह साधक दुचिता हूआ इस लिये न आई और ऐसे कहा है कि एक चित होने से मंत्र सिद्धि होता है और दुचित होने से नहीं होता और ऐसे भी कहा है कि जो दान के हीन हैं तिन की कीर्त्ति नहीं होती और जो सत से हीन हैं उन्हें लाज नहीं जो न्याव से हीन हैं तिन्हें लक्ष्मी नहीं मिल्ती और जो ध्यान के हीन हैं उन्हें भगवान नहीं मिल्ता ॥

यिह सुन बैताल ने कहा कि जो साधक मंत्र सिद्ध कर्ने के लिये आग में बैठा वुह किस तरह दुचिता हूआ राजा ने कहा कि मंत्र साध्ने की बिरियां जब वुह अप्ने कुटुम्ब से मिल्ने गया उस समैं जोगी ने क्रोध कर अप्ने मन में कहा कि ऐसे दुदिले साधक को मैं ने बिद्या क्यूं सिखाई इस लिये उसे बिद्या न आई ॥

बना हूआ है सो कीड़ोंकी खान है और सुभाव इसका यिह है कि एक रोज़ इसकी ख़बर न लीजे तो दुर्गंध आती है जो ऐसे शरीर से प्रीति कर्ते हैं सो मूरख हैं और जो इस से हित नहीं कर्ते वे पंडित हैं और इस शरीर का यही धर्म है कि बार बार जन्म लेता है और मिट्ता है ऐसे शरीर का क्या भरोसा कीजे इसे बहुतेरा पवित्र कीजे पर यिह पवित्र नहीं होता जैसे मल का भरा घड़ा उपरके धोने से पाक नहीं होता और कोयले को कोई बहुतेरा धोवे पर वुह धौला नहीं होता और जिस शरीर में मलके सोत सदा बहा करें वुह किस तरह से शुद्ध हो॥

इत्ना कह फिर बोला कि किसकी मा किसका बाप किसकी जोरू किसका भाई इस संसारकी यही रीत है कि कित्ने आते हैं और कित्ने जाते हैं जो यज्ञ और होम के कर्णेवाले हैं सो अग्नि को ईश्वर जान्ते हैं और जो कम अक़्ल हैं सो प्रतिमा कर भगवान को मान्ते हैं और जोगी लोग अप्ने घट में ही हरि जान्ते हैं ऐसे गृहस्ती धर्म को मैं न करूंगा बल्कि जोगाभ्यास करूंगा इत्ना कह उस ने घर से बिदा ले जोगी के पास आ अग्नि में बैठ मंत्र साधा पर यक्षनी न आई तब जोगी के पास गया और जोगी

अनेक तरह के भय नज़र आते पर यिह किसू से न डर्ता जब कि वुह मुद्दत हो चुकी तो इस ने जोगी से आकर कहा कि महाराज जित्ने दिन आप ने कहे थे मैं साध आया उस ने कहा कि इत्ने दिन अब आग में बैठ कर साध इस ने कहा महाराज एक बेर अप्ने कुटुम्ब से मिल आऊं फिर आके साधूंगा ॥

यिह जोगी से कह बिदा हो अप्ने घर को गया और कुम्बे के लोगों ने इसे जो देखा तो गले लगा लगा रोने लगे और इस के बाप ने कहा हे गुणाकर इत्ने दिनों तू कहां था और किस वास्ते घर को बिसारा हे पुत्र ऐसे कहा है जो पतिब्रता स्त्री को छोड़के जुदा रहता है और जवान नारी को पीठ देता है या जो जिसे चाहता है वुह उसे नहीं चाहता वुह चंडाल के समान होता है और ऐसे कहा है गृहस्ती धर्म बराबर कोई धर्म नहीं और घरवाली की बराबर कोई संसार में सुख देनेवाली नहीं और जो माता पिता की निंदा कर्ते हैं सो अधम नर हैं और उन की गति मुक्ति कभी नहीं होती ऐसा ब्रह्मा ने कहा है ॥

तब गुणाकर बोला कि यिह शरीर रक्त और मांस का

उस में सब सुख के सामान रखके इसे यहां से अपने साथ ले गई और एक चौकी पर बैठा भांति भांति के बिंजन और पकान्न थाल भर भर उस के रूबरू रखे॥

उस ने मन मान्ता जो भाया सो खाया और इस के बअद पान्दान उस के संमुख रख दिया और केसर चंदन गुलाब में घिस्कर उस के बदन में लगाया फिर अच्छे वस्त्र सुगंधों से बास्कर पहना फूलों की माला गले में डाल वहां से पलंग पर ला बिठाया कि इत्ने में सांझ हूई और यिह भी अप्नी तैयारी कर सेज पर जा बैठी और उस ब्राह्मण ने सारी रैन सुख चैन से काटी॥

जब भोर हूई वुह यक्षनी अप्ने स्थान पर गई और इस ने जोगी के पास आन्कर कहा कि स्वामी वुह तो चली गई अब मैं क्या करूं जोगी बोला वुह बिद्या के बल से आई थी और जिसे बिद्या आती है उस के पास रहती है इस ने कहा महाराज यिह बिद्या मुझे दो तो मैं साधूं तब जोगी ने एक मंत्र उस को दिया और कहा कि इस मंत्र को चालीस दिन आधी रात के समें जल में बैठ एक चित होके साध॥

इसी तरह से यिह साधे को जाया कर्ता और अनेक

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से

• बैताल बोला हे राजा उज्जैन नगरी का महासैन नाम राजा था और वहां का बासी देवशर्मा ब्राह्मण जिस के बेटे का नाम गुणाकर वुह बड़ा ज्वारी हूआ यहां तलक कि जो कुछ उस ब्राह्मण का धन था सो जूए में हार दिया तब सारे कुम्बे के लोगों ने गुणाकर को घर से निकाल दिया और उस से कुछ बन न आया लाचार होकर वहां से चला तो कित्ने दिनों में एक शहर में आया वहां देखता क्या है कि एक जोगी धूनी लगाये हूए बैठा है उसे दंडवत कर यिह भी वहां बैठ गया॥

• जोगी ने इस से पूछा तू कुछ खायगा इस ने कहा महाराज दोगे तो क्यूं न खाउंगा जोगी ने एक आदमी की खोप्री में खाना भर के इसे ला दिया इस ने देख कर कहा इस कपाल का अन्न मैं न खाउंगा जब इस ने भोजन न किया तब जोगी ने ऐसा मंत्र पढ़ा कि एक यक्षनी हाथ जोड़ आन्के हाज़िर हूई और बोली महाराज जो आज्ञा हो सो करूं जोगी ने कहा इस ब्राह्मण को इच्छा भोजन दे इत्ना सुन्के उस ने एक अच्छा सा मंदिर बना

यिह राजा का हुक्म पाकर सब रऐयत ने दौलत अपने घर में भरी ॥

ये बातें कहकर पुतली राजा भोज से कहने लगी सुन राजा बिक्रम के गुण वुह ऐसा राजा था और प्रजा का हितकारी तू किस तरह उस के सिंहासन पर बैठता है तेरी क्या जान है यिह सुन्कर बात पुतली की राजा अज्ञान हूआ और बररूच पुरोहित भी शर्मिन्दः वुह साअत भी गुज़र गई ॥

से कहा जो उस मकान में लागत लगी है सो हिसाब करके इस ब्राह्मण को दो राजा की आज्ञा पाय दीवान ने हिसाब कर तोड़े रुप्यों के लदाकर ब्राह्मण के साथ कर दिये और वुह अप्ने घर को गया ॥

उस दिन साअ़त देख उस हवेली में राजा जा रहा और बैठकर कुछ बिचार कर्ने लगा इस में हाथ बान्धकर लक्ष्मी आन खड़ी रही बोली धन्य राजा बिक्रम तेरे धर्म को इत्ना कह लक्ष्मी उस वक़्त तो चली गई राजा ने वहां आराम किया जब चौथा पहर रात का हुआ तब लक्ष्मी फिर आई और कहने लगी राजा मैं कहां गिरूं ॥

राजा ने कहा जो तू पड़ा चाहती है तो पलंग छोड़कर जहां तेरी इच्छा होवे तहां गिर इत्ने में ख़ूब तरह से सोनें का मेंह तमाम नगर में बर्सा सुबह हुई राजा उठा देखकर यिह कहने लगा हमारी रअ़ेयत पर बहुत सख़्ती थी लेकिन अब कोई दिन निचिन्त हो आराम से रहेगी ॥

इत्ने में दीवान आया और ख़बर दी महाराज तमाम नगर में कन्चन बर्सा है अब जो हुक्म दो सो हम करें तब राजा ने कहा शहर में ढोल बजवा दो जिस की हद्द में जो दौलत है सो ले और कोई किसी को मनअ़ न करे

संपूर्ण भरूं ख़ौफ़ से उस ने कुछ जवाब न दिया तब वुह दो पहर रात को फिर आई और कहा कि हे ब्राह्मण अज्ञानी मुझे आज्ञा दे ॥

उन्ने चिन्ता कर्के रात गंवाई और सुबह हुए राजा के पास आया मन मलीन और रात के अहवाल से डरा हुआ रंग ज़र्द चिहरे का और डर से कुम्हलाया हुआ राजा इस शक्ल से देख उसे हंसने लगा फिर कहा कि कल की सी ख़ुशी हम ने आज न देखी हे ब्राह्मण यिह अचम्भे की बात है तब ब्राह्मण बोला सुन स्वामी मेरा दुख और तुम दाता हो प्रजा के सुख देनेवाले और तुम साके बन्ध नरेस हो जैसे राजा कर्ण और राजा इंद्र अप्ने वक़्त में दानी थे ऐसे इस समैं में तुम हो आप ने जो मंदिर मेरे तईं दिया है उस की हक़ीक़त मैं कहता हूं ॥

मअ़लूम नहीं कि उस में भूत है या पिशाच है मेरे तईं उस ने सारी रात सोने नहीं दिया आप के प्रताप से या लड़कों के भाग से जीता बचके मैं यहां आया हूं इस से भीख मांग खाना मुझे बिहतर है पर उस महल में न रहूंगा ॥

यिह बात सुन राजा ने प्रधान को बुलाया और उस

दर्वाज़ें और सात खंड उस में रखे जगह जगह जवाहिर अन्मोल उस में जड़े और दर्वाज़े पर दो नीलम के बडे नगीने लगाये कि किसी की नज़र न लगे वुह जड़ाऊ महल कित्ने बर्सों में ऐसा तैयार हूआ कि दुन्या के पर्दे पर किसी ने दूस्रा न आंखों देखा न कानों सुना ॥

तब दीवान ने जाकर राजा को ख़बर दी महाराज वुह मंदिर अब तैयार हूआ आप चल्कर उसे देखिये और जो कोई उस महल को देखता था मोहित हो रहता था राजा वहां से मकान देखने को गये एक ब्राह्मण भी साथ गया महल को जब राजा ने मुलाहज़ः किया तब ब्राह्मण देखकर और हंस्कर कहने लगा ऐ राजा ऐसा घर जो मैं पाऊं तो बैठ यहां पातुर नचाऊं ॥

यिह बात सुन्कर राजा ने कुछ मन में सोच न किया गंगा जल और तुलशी का पत्ता लेकर घर उस ब्राह्मण को संकल्प कर दिया वुह घर पाकर ब्राह्मण को ऐसा हूआ आनन्द जैसे चकोर रात को पावे है चन्द तुर्त अप्ने कुम्बे को ले आया और वहां आकर रहा रात को ख़ुशी से पलंग पर सोता था कि पहर रात गये लक्ष्मी आई और कहने लगी कि बेटा हुक्म दे तो मैं गिरूं और घर बाहर

बयान किया जो कोई एक महल बनाने की बिना मुवाफ़िक़ मेरे कहने के धरे चैन उठावे और बड़ा नाम पावे तब राजा ने कहा अच्छा ज़ाहिर कर॥

ब्राह्मण कहने लगा तुला लग्न जब आवे जो उस में मंदिर उठावे जब तलक वुह लग्न रहे तब तलक काम उस में जारी रखे और जब तुला लग्न हो चुके तब उस का काम मौक़ूफ़ कर दे इसी तरह तुला लग्न ही में वुह सारा मकान तैयारी पर लावे उस का अटूट भंडार हो और लक्ष्मी उस के यहां से कभी न जाय॥

यिह सुन्कर राजा मन में ख़ुश हुआ दीवान को बुलाया और मंदिर उठाने की इजाज़त दी कि तुम अच्छी जगह ढूंढकर महल बनाओ इत्ने में तुला लग्न भी आन पहुंचा उस मंदिर की नेव दी देस देस में यिह आवाई हुई कि राजा तुला लग्न में महल बन्वाता है जित्ने कारीगर उस में काम कर्ते थे वे उठकर तुला लग्न मनाते थे जब लग्न आती थी ख़ुश हो हो बनाते थे कहीं उस में काम सोने का और कहीं रूपे का और कहीं लोहे और काठ का नई नई तरह से बन्ता था॥

चुनांचि दर्या के कनारे पर वुह हवेली बनाई चार

दिया तब वुह बिदेसी राजा के पांवों पर गिर पड़ा कि महाराज तुम ने हम तीनों को जी दान दिया तुम्हीं हमारे भगवान हो क्यूं कि जी दान तुम से पाया ॥

राजा हाथ पकड़कर उन्ह तीनों को रंग महल में ले आया और बिठाकर कहा तुम्हें जो चाहिये सो हम से मांग लो तब वुह बोला महाराज हमें हुक्म दीजिये तो हम घर को जायें और जब तलक जियेंगे आप को असीस दिया करेंगे ऐसा कुछ तुम ने हमें दिया है तब राजा ने अप्नी तरफ़ से लाख रूपै देकर उन्ह को घर भिजवा दिया ॥

इत्नी बात कह पुतली फिर बोली राजा इत्ने लाइक़ तुम हो तो इस सिंहासन पर बैठो और यों बैठोगे तो तमाम लोग हंसेंगे वुह भी महूरत राजा का टल गया दूसे दिन फिर राजा दिल में सोच कर्ता हूआ सिंहासन पर बैठने को आया तब

चन्द्रकला चौथी पुतली बोली

सुनो राजा तुम मन मलीन क्यूं हो बैठो हमारे पास और सुनो जो मैं कथा कहूं एक रोज़ एक पंडित कहीं राजा बिक्रमाजीत पास आया था और उस ने आकर

तरह बे अजल मर जाता है और गिर्के बहुत पछताता उस की आवाज़ राजा ने सुन्तेही लोगों से पूछा यिह कौन दुखी पुकारती है तब हर्कारों ने ख़बर दी कि महाराज एक मर्द और रंडी लड़के समेत डूबते हैं उन्ह में से वुह मर्द चिल्ला रहा है कोई ऐसा पर उपकारी हो कि हम डूबतों को निकाले ॥

यिह वुह हर्कारः कहता ही था कि वुह फिर पुकारा हम तीन जी डूबते हैं कोई हमें भगवान का बन्दः पार लगावे यिह सुन्कर राजा वहां से धाया और आकर उस दर्या में कूद पड़ा जाकर एक हाथ में रंडी और दूसरे हाथ में लड़के को पकड़ लिया वुह मर्द भी राजा से लिपट गया तब राजा घब्रोया और आप भी डूब्ने लगा अप्ने ईश्वर को याद किया और कहा कि हे नाथ मैं धर्म काज के वास्ते आया था और इस में मेरा जी ही जाता है धर्म कर्ने नुक़सान होवे ॥

राजा यिह कहकर बहुत ज़ोर कर्ने लगा और ज़ोर उस का कुछ काम न आता था तब उस ने आगिया और कोयला दोनों बीरों को याद किया याद कर्ते ही वे बीर आकर हाज़िर हुए और चारों को उठा कनारे पर रख

गये हैं इत्नी बात जब पुतली ने कही राजा की वुह भी साअ़त टल गई तब दूस्रे दिन सुबह़ को राजा ने फिर पाट बैठने की तैयारी की और जोंहीं चाहा कि सिंहासन पर पांव धरे कि

रतिबामा तीस्री पुतली

बोली तुम्हारा यिह काम नहीं जो इस पर बैठो और मुझ से एक कथा नई सुन लो एक दिन राजा बीर बिक्रमाजीत दर्या कनारे एक मह़ल में ख़ल्वत कर्के बैठे थे राग हो रहा था और हर एक रंग की चुहल मच रही थी कि दिल फ़रेफ़्तः होजावे और एक से एक सहेली ख़ूब सूरत पास बैठी थी॥

राजा का दिल वहां बे इख़्तियार लग रहा था कि एक पंथी त्रिया संग लिये हुए और उस त्रिया की गोद में एक बालक घर से ख़फ़ा होकर निक्ले थे दर्या के कनारे पास उसी मह़ल के आकर ग़ुस्से के मारे कूद पड़े मर्द के एक हाथ में हाथ रंडी का और एक हाथ में लड़के का हाथ यों तीनों डूब्ने लगे तब पुकारे ऐसा धर्मात्मा कौन है जो इन तीनों आद्मियों की जानें बचावे उन में से वुह मर्द हाय कर्के पुकारा जो कोई ग़ुस्सः मार न सके तो इसी

कामना हो सो हम से कहो हम तुर्त पूरी कर दें सब जगह के जाने की हम क़ुदरत रखते हैं जल थल मही आकाश में पवन के रूप होकर जहां कहो हम चले जायें जैसे हनुमान तुर्त लंका जा पहुंचा वैसे ही हम भी जा सक्ते हैं॥

यिह सुन ख़ुश हो राजा ने कहा मुझे तो कुछ काम नहीं है अगर मेरे तईं बचन दो तो मैं देवी से तुम्हें मांग लूं लेकिन ऐ बीरो जो तुम से बचन देकर निर्बाह किया जाय तो बचन दो उन बैतालों ने कहा कि अच्छा तब राजा ने उन्ह को बचन बन्द कर मांग लिया और कहा जिस जगह मैं याद करूं तुम उस जगह मेरे पास पहुंचना तब बीर बोले कि राजा तू जिस जगह हमें याद करेगा वहां हम पवन रूप होकर पहुंचेंगे यिह बात उन्ह से करके राजा घर को गया ये बातें चित्ररेखा पुतली ने राजा से कहीं कि राजा बिक्रम के ये काम थे इत्ने जोग तो तू नहीं है॥

फिर वे बीर राजा के ताबिअ़ हुए और आगे बहुत से काम किये जहां बिक्रम को याद पड़ी वे दोनों आकर हाज़िर हुए जो कोई ऐसे काम करे तो सिद्ध हो राजा तू अपने ज़ोर पर ग़ुरूर मत कर तुझ जैसे पृथ्वी में करोड़ों हो

तुम्हारा नौता है तब राजा ने कहा हम आवेंगे तुम अप्ने मन में चिन्ता मत करो सांझ हूए पहुंचेंगे ॥

जोगी यिह सुन्तेही ठिकाना बता अप्नी मंढी को गया जब शाम हूई राजा भी खांडा फरी ले तैयार हूआ और किसी से न कहा अकेला चला गया तुर्त जोगी के पास पहुंचा और आदेश कहा जोगी बोला कि देवी के आगे जाकर दंडवत कर जो देवी तुम से खुश हो राजा बोला स्वामी मैं दंडवत नहीं जान्ता कि किस तरह कर्ते हैं जो मुझे बताओ तो मैं करूं जोगी बताने लगा और जोंहीं सिर झुकाया राजा ने देव की नसीहत याद कर्के एक खांडा ऐसा मारा कि सिर धड़ से जुदा होगया और उसे मार्ने खत्रः न किया और उस दरख्त से उस तेली को भी उतार दोनों को जल्ते कड़ाह में डाल दिया ॥

तब देवी बोली धन्य है बिक्रम तेरी हिम्मत को मैं तुझ पर बहुत मिह्रबान हूई तू मुझ से बर मांग और धन्य है तेरे माता पिता को कि जिन के घर में तू ने औतार लिया देवी जब यिह कह चुकी तब वे बीर आकर हाज़िर हूए राजा से कहने लगे कि हम आगिया और कोयला दो बीर तुम्हारी खिद्मत को आये हैं जो तुम्हारी

तेली एक सिरिस के दरख़्त पर रहता है अब वुह जोगी तुझ को नौता देने आवेगा छल कर्के तुझे लेजायगा तू नौता लेकर वहां जाइयो जब वुह कहे कि तू दंडवत कर तब तू कहियो मैं दंडवत कर्नी नहीं जान्ता मेरे तईं एक जहान दंडवत कर्ता है जो तुम गुरू हो और मैं चेला तो मुझे दंडवत कर्नी बताओ उसी तरह मैं दंडवत करूं जब वुह सिर निहुड़ावे तब तू खांडा मार्ना कि उस का सिर जुदा होजावे और वहां कड़ाह जो देबी के आगे तेल का खौल्ता होगा उस में उस को और दरख़्त से तेली को उतार के दोनों को उसी कड़ाह में डाल देना यिह मेरी बात तू गांठ में बान्ध रख इसे हर्गिज़ कभी न भूलना यिह बात कहकर वुह देव चला गया और राजा अपने महल में आया भोर हुए सारे नगर में ख़बर हुई कि राजा बिक्रमाजीत आये दीवान मुत्सद्दी और सब अह्लिकार नज़रें लाये तमाम शहर में आनन्द होगया घर घर मंगलाचार होने लगे यहां तो ख़ुशी के नक़ारे बज रहे थे इत्ने में एक जोगी आया और राजा को आदेश सुनाया एक फल उस के हाथ दिया उन ने हंस्कर वुह फल हाथ में लिया जोगी ने कहा राजा हमारे यहां यज्ञ होता है एक दिन का

छाती पर चढ़ बैठा तब वुह बोला राजा तू मुझ से बर मांग मैं तुझे जी दान दूं ॥

यिह बात उस की सुन्कर राजा हंस्कर बोला मैं ने तुझे पछाड़ा है और चाहूं तो मार डालूं तू मुझे जी दान क्या देगा तब वुह बोला राजा तू मुझे छोड़ दे मैं तेरे आगे इस का सब ब्योरा कहता हूं ॥

तेरे राज की धूम सब देस में है और सब राजा तुझ से डर्ते हैं पर मैं जो बात कहूं सो तू कान देके सुन तेरे शहर में एक तेली है और एक कुम्हार सो तेरे मार्ने की फ़िक्र में हैं पर तुम तीनों में से जो दो को मारेगा वही अचल राज करेगा तेली तो पाताल का राज कर्ता है और वुह कुम्हार जोगी बना हुआ जंगल में तपस्या कर्ता हुआ अप्ने दिल में कहता है कि राजा को मारूं तेली को तेल के जल्ने कड़ाह में डालूं और देवी को बल देकर मैं निचिन्त राज करूं और तेली कहता है राजा और ज़ोगी को मारूं त्रिलोक का राज मैं करूं और तू इस बात को न ज़ान्ता था मैं ने इस वास्ते तुझे ख़बर्दार किया तू उन्ह से बचता रहना और आगे जो मैं कहता हूं सो तू सुन ॥

जोगी ने उस तेली को मार्कर अप्ने बस किया है सो

का जोग पूरा हूआ वुह अप्ने मन में मन्सूबः कर्ता था कि मैं छोटे भाई को राज दे आया हूं चल्कर देखूं कि वुह किस तरह राज कर्ता है यिह अप्ने दिल में कह्के चला और रात को अप्ने नगर के पास आन पहुंचा देव ने उसे आते देखा तब वुह पुकारा तू कौन है जो इस वक्त शह्र में जाता है या तू अप्ना नाम बता नहीं तो तुझे मैं मार डाल्ता हूं तब उन ने कहा मैं राजा बिक्रम हूं तू कौन है कि मुझे टोक्ता है ॥

देव बोला मेरे तईं देवतों ने भरथरी के राज की रखवाली को भेजा है राजा ने पूछा भरथरी क्या हूआ उन ने जवाब दिया भरथरी को कोई यहां से छल्कर लेगया यिह बात सुन्कर राजा हंसा और उसे कहा वुह तो मेरा छोटा भाई है फिर दैयत बोला मैं नहीं जान्ता कि तुम कौन हो और जो तुम बिक्रम इस देस के राजा हो तो मुझ से लड़ो और मुझे मार्कर जाओ बिना लड़े मैं तुम्हें शह्र में नहीं पैठने दूंगा ॥

यिह सुन राजा बिगड़्के बोला तू मेरे तईं क्या डराता है और जो लड़ा चाहे तो तैयार हो इस तरह दोनों बातें कर तैयार हो लड़ने लगे और राजा उस देव को पछाड़्कर

यूं बिचार कर्ती हूआ रानी के पास गया और उस से पूछा तू नें वुह फल क्या किया तब वुह बोली महाराज मैं ने खाया सुन्कर राजा ने वही फल रानी को दिखाया वुह देखकर ज़र्द हो गई तब राजा उस को लेकर बाहर आया धोकर खाया तिस पीछे सोच उस को हूआ निदान बन के जाने का सामान किया राज पाट धन दौलत और रानी की महब्बत तजकर चला न किसी से पूछा न किसी को साथ लिया ऐसा निर्मोही होकर निक्ला कि किसी का ध्यान न किया॥

देस देस और नगर नगर में चर्चा पड़ा कि राजा भरथरी राज तजकर जोगी हूआ और यिह बात उड़ती उड़ती राजा इंद्र के अखाड़े में पहूंची कि वुह तो देस छोड़के गया और उस के देस में बड़ा हुलड़ हूआ तब यिह बात सुन्कर सब देवतों ने मिल्कर यिह बिचार किया कि एक देव को रखवाली के वास्ते राजा भरथरी के देस में भेज दो कि कोई बिदअत रएयत पर न करे देव को बुलाकर वहां भेज दिया और कहा वहां की निगहबानी कर॥

यहां तो वुह रखवाली कर्ता था और वहां राजा बिक्रम

से फ़क़त यिह कहा कि मुझे कोत्वालने दिया है वुह सुन्कर यिह समझा कि रानी ने बुरा काम किया ॥

उसे कुछ रूपै देकर बिदा किया और आप भैचक रह गया फिर समझकर कहने लगा मैं ने तो मन अप्ना रानी को दिया और उस ने अप्ना दिल कोत्वाल को मन का भेदी कोई न मिला ऐसे जीने को और मेरी बुध को धिक्कार है जो मैं फिर राज करूं और फिट उस रानी के तईं और लअ़नत उस कोत्वाल को और उस बेस्वा को और धिक्कार है कामदेव को जो यिह मत संसार की कर्ता है कि जिस से संसार अह्मक़ हो जाता है बअ़द उस के फल लिये हुए महल में गया ॥

अप्ने चित में कहने लगा यिह तन मन और जी और धन सब चंचल हैं और यिह संसार जान्हार है इन्हों में से कोई क़ाइम न रहेगा जब ही पैदा हुआ तब ही काल ने खाया और जब मर्ता है तो कुछ साथ नहीं ले जाता और मेरा मेरा कर्के जन्म गंवाता है सुख के सब साथी हैं और दुख कोई नहीं बंटाता यिह संसार जो है समुद्र है और माया उस का जल है होखा मछ्ली है ऐसा बधिक कोई न मिला जो उस को मार के खाय ॥

लिया और कहा महाराज मैं इसे खाऊंगा राजा फल देकर बाहर गया और रानी का जो एक मित्र कोत्वाल था रानी ने उसे बुलाकर वुह फल दिया और कहा यिह हमें राजा ने देकर कहा है जो इसे खावेगा सो अमर होगा तुम मेरे प्यारे हो इसे खाओ और अमर हो तो मुझे बड़ी ख़ुशी हो सुन्ते ही कोत्वाल ने ख़ुश होकर फल हाथ से ले लिया और अप्ने मकान को गया॥

एक कस्बी उस की आश्ना थी उसे फल देकर कहा यिह अमर फल मैं तेरे वास्ते लाया हूं तू इसे खा यिह सुन्कर उन्ने हाथ से ले लिया और उसे बिदा किया फिर अप्ने जी में बिचारा एक तो मैं कस्बी हूं और अमर हूंगी तो कित्ने पाप मैं कमाऊंगी इस से बिह्तर यिह है कि यिह फल राजा को जाकर दीजिये जो राजा जियेगा तो मुझे याद करेगा और पुण्य होवेगा पाप सभी कटेंगे॥

यिह सोचकर राजा के दर्बार में गई वुह फल राजा के हाथ दिया राजा फल को देखकर बेसुध हुआ अप्ने दिल में कह्ने लगा कि फल तो मैं ने रानी को दिया था जी में यिह बिचारा और हंस्कर उसे पूछ्ने लगा यिह फल तुझे किन्ने दिया वुह बेस्वा सब बातें जान्ती थी पर राजा

ब्राह्मण ने राजा को आकर आसीस दी कि धर्म लाभ हो और वुह फल राजा के हाथ दिया राजा ने उस को हाथ में लेकर पूछा इस का बृत्तान्त कहो तब ब्राह्मण कहने लगा स्वामी मैं ने जो तपस्या की थी सो देवतों ने उस का बर अमर फल दिया मैं अमर होकर क्या करूंगा इस फल को तुम खाओ और अमर हो इस वास्ते कि तुम से लाखों जी पल्ते हैं॥

यिह सुन्कर राजा हंसा उसे लाख रूपै दिये और गांव बृत्ति कर्के बिदा किया फिर जी में बिचार कर्नें लगा मैं तो पुरुष हूं कम ज़ोर न हूंगा यिह फल रानी को दिया चाहिये वुह मेरे प्राण का अधार है वुह जीती रहेगी तो मैं सुख भोग करूंगा॥

यिह दिल में ठान्कर राजा महल में दाख़िल हूआ फल रानी को दिखाया रानी हंस्कर पूछनें लगी महाराज यिह क्या चीज़ है जिसे बड़े जतन से लिये हूए तुम आये हो इस का ब्योरा कहो तब राजा ने कहा सुन सुन्दरी तू जो इस फल को खायगी सदा जोबन्वती रहेगी दिन दिन रूप बढ़ेगा और अमर होगी॥

रानी ने यिह अह्वाल सुन्कर फल राजा के हाथ से ले

फल मुझे देकर कहा जो इसे खावेगा अमर होवेगा यिह बात सुन्कर ब्राह्मणी व्याकुल हो रोने लगी फिर बोली यिह अब दुख और पाप हम किस तरह काटेंगे और हमेशः भीख क्यूंकर मांगेंगे खाल मास सब हाड़ में मिल जायगा ऐसे जीने से मर जाना बिह्तर है मर जानेवाले को इत्ना दुख नहीं होता ॥

इस फल को वुह खावेगा जो हमेशः दुख उठावेगा इस से जोग यिह है कि तुम यिह फल ले जाकर राजा को दो और उस से कुछ धन लो यिह सुन्कर ब्राह्मण अप्ने जी में समझा यिह सच है इस संसार में इत्ना जंजाल कौन सहे इसी तरह आपस में बातें सलाह की करके ब्राह्मण वहां से राजा के पास चला जब राजा के द्वारे पर पहुंचा द्वारपाल से कहा राजा को ख़बर दो ब्राह्मण आप के लिये एक फल लाया है ॥

दर्बान ने राजा से जाकर अर्ज़ी की महाराज एक ब्राह्मण फल आप की ख़ातिर लाया है और दर्वाज़े पर हाज़िर है जो कुछ हुक्म हो राजा ने उसी वक़्त हुक्म किया उसे अभी लाओ अह्लि कारों ने वोंहीं हाज़िर किया ॥

राजा बोला बिक्रम में क्या गुण थे सो मुझ से कह तब वुह बोली ॥

एक दिन राजा बिक्रम कैलास को गया और वहां एक जती से मुलाक़ात हूई उस ने राजा को जोग की रीत सब बताई राजा ने अप्ने जी में इरादः किया कि जोग कमावें जोग कर्ने को तैयार हूआ राज तिलक भरथरी को दिया राज पाट पर उसे बिठा आप राज काज धन दौलत छोड़ कन्था पहन भसम लगा सन्यासी बन्कर जंगल को निकल गया और उत्तर खंड में जाकर जोग साध्ने लगा ॥

उस शहृ के जंगल में एक ब्राह्मण भी तपस्या कर्ता था धूंआं पीके रहता था और भूख प्यास के दुख सहृा था ब्राह्मण की तपस्या देखके देवते ख़ुश हूए बर उसे देने लगे और उस ने न लिया तब आकाश बाणी हूई कि हम अमृत भेजते हैं सो तू ले ॥

एक आदमी की सूरत में आकर देवता उसे फल दे यिह कह गया जो इस को तू खावेगा चिरंजी होगा फल लेकर वुह तुर्त चला ख़ुशी ख़ुशी अप्ने घर को आया ब्राह्मणी के हाथ में वुह फल दिया और कहा आज देवतों ने अमृत

यिह सब अह़्वाल रत्नमंजरी ने सुनाया और राजा बिक्रमाजीत का जस गाया और कहा राजा भोज जो तुम इत्ने हो तो इस सिंहासन पर बैठो सुन्के राजा ने कहा सच है जो कुछ तू ने कहा यिह बात मेरी भी पसन्द आई इत्ना कहकर राजा अप्नी सभा में बैठा दीवान मुतसद्दियों को बुलाया कि तुम सब तैयारी सम्बत बान्धे की करो उस दिन की वुह साअ़त यूं टल गई राजा ने दूस्रे दिन फिर सिंहासन पर बैठ्ने की तैयारी फ़र्माई दीवान को बुलाकर कहा तुम सब इस की तुर्त तैयारी करो देर नहो॥

यिह बात सुन्कर बररुच पुरोहित बोला राजा अभी क्यूं घब्राते हो यिह एक एक पुत्ली तुम से बात करेगी उन्ह की बातें सुन्कर जो कुछ कर्ना होगा सो कीजियो यिह सुन्कर राजा ने चाहा सिंहासन पर पांव बढ़ाकर रखे कि

दूस्री पुत्ली चित्ररेखा बोली

राजा तेरे जोग यिह आसन नहीं है और ऐसी अनीति कोई कर्ता नहीं जैसे तू कर्ने पर तैयार हुआ है इस सिंहासन पर बैठे वुह जो बिक्रम सा राजा हो तब

लाइक़ हूं कि नहीं तुम शास्त्र देखकर मुझ से बिचार कहो तब सब पंडितों ने बिचार कर्के राजा से कहा महाराज अब जो तुम्हारा प्रताप है सो तीनों भवन में छा रहा है अब जो कुछ तुम्हें कर्ना हो सो कीजिये दुश्मन तुम्हारा कोई नहीं ॥

राजा ने यिह सुन्कर पंडितों से कहा कि अब तुम बताओ कि किस बिध से सम्बत बांधें जो कुछ शास्त्र की रीत से मुनासिब हो तिस तरह से हमें कहो तब पंडितों ने कहा पह्ले तो अजीत माला पहनो फिर उस के बअ़्द देस देस के ब्राह्मण और ज़मीन्दार राजे और अप्ने सब कुम्बे के लोग, बुलाओ सवा लाख कन्या दान और गौदान सवा लाख ब्राह्मणों को करो और जित्ने ब्राह्मण तुम्हारे मुल्क के हैं उन की बृत्ति कर दो एक बरस का ख़ज़ानः ज़मीन्दारों को मुआफ़ करो और जो भूखा कंगाल इस बरस में आवे उस की बृत्ति का हुक्म करो ॥

इसी तौर से राजा ने सब काम किया और सिवा उस के जो जो दान पुण्य किया उस का बयान किस से हो एक बरस तलक राजा अप्ने घर में बैठा पुराण सुन्ता रहा और इस तरह से सम्बत बान्धा कि तमाम दुन्या के लोग धन्य धन्य कर्ते थे ॥

किया राजा वहां से अप्ने घर को आया और अप्ने जी में बहुत सा ख़ुश हूआ और जित्ने उस राजा के दुश्मन थे उन्हों के जी में डर हूआ राजा के देश के लोगों ने बहुत ख़ुशी की और दीप दीप के राजा ख़िद्मत के वास्ते आये और जो राजा ग़ुरूर कर्ता था उस का वुह राज जाकर छीन लेता और अप्ना राज कर्ता॥

ग़रज़ शर्क़ से ग़र्ब तक ख़ूब उस ने अप्ना राज किया सब रऐयत आनन्द से उस के राज में बस्ती थी और जो क्षत्री थे उस से डर्ते थे और जो कोई देश ब देश जाता था वहां बिक्रम का धर्म सुन्ता था सब मुल्क आबाद देखता था कहीं दुखी उसे नज़र न आता था डांड और बान्ध उस के राज भर किसी ने कान से न सुना बल्कि घर घर आवाज़ बेद और पुराण की आती और जित्ने लोग थे अश्नान ध्यान कर्के तीनों वक़्त अप्ने भगवान की याद में रहते थे अप्ने अप्ने घर में सब राजा की सी सभा कर्के ख़ुश रहते थे राजा राज और प्रजा सुखी॥

इस में एक दिन राजा बिक्रमाजीत ने सभा की और सब पंडित बुलाये पंडितों से राजा ने पूछा मेरे जी में है अब मैं सम्बत बान्धूं सो तुम से पूछता हूं कि मैं इस बात के

जवाहिर उस में जड़ा है और बत्तीस पुतलियां भी कि अमृत देकर उन को सांचे में ढाला है लगी हैं तुम रुख़्सत होने हुए वुह सिंहासन राजा से मांगो कि उस पर बैठकर आनन्द से राज करोगे॥

यिह राजा को दीवान ने सलाह दी और सुबह को राजा के दर्बार में दीवान गया ख़बर दी महाराज बिक्रम रुख़्सत होता है बाहर खडा है॥

यिह सुन्कर राजा फ़िलफ़ौर दर्वाज़े पर आया और बिक्रम ने देखकर अप्ना माथा निवाया राजा ने बिक्रम से कहा जो तुम्हारे जी में आवे सो मांगो मैं ख़ुश होकर वोही दूंगा बिक्रम बोला महाराज जो आप ने मुझ पर दया की है तो वही सिंहासन मुझे बख़्शो॥

यिह बात सुन्कर राजा बोला अच्छा सिंहासन तो हम ने तुम्हें दिया पर यिह काम मंत्री का है इसे तुम नहीं जान्ते थे यिह कहकर सिंहासन मंगाया और पान तिलक देकर उस पर बिठाया कि तुम अब अजीत हुए किसी बात की जी में चिन्ता न कर्नी गन्धर्बसैन मेरा बड़ा दोस्त था और तू उस के ख़ानदान में बड़ा नाम्वर हुआ॥

इस तरह से राजा बिक्रम को दुआ देकर रुख़्सत

महाराज गन्धर्बसैन का बेटा बिक्रम आप के दर्शन के लिये आया है यिह बात राजा ने सुन्कर तुर्त बुलाया तब वुह दीवान राजा को लेगया और अप्ने राजा से मिलाया राजा उस से उठ कर मिला और आदर कर्के आधे आसन पर बिठाया क्षेम कुशल पूछी बअ़्द उस के रहने के लिये मकान बताया राजा उठकर उस मकान में आया वहां रहने लगा जब दस पांच दिन बीत गये दीवान से राजा बिक्रम ने कहा हमें तुम बिदा कर्वा दो जो हम अप्ने स्थान को जायें॥

तब मंत्री कहने लगा हमारे राजा का यिह सुभाव है जो उन से मिल्ने को आता है उसे आप से रुख़सत नहीं कर्ते तुम रुख़सत मांगो और जिस बात की ख़्वाहिश हो सो मुझे कहो अप्ने जी में कुछ शर्म न करो तब राजा बोला मुझे कुछ नहीं चाहिये जो कोई जो बर चाहे मुझी से ले तब दीवान बोला राजा यिह हमारी बात सुनो इस राजा के घर में एक सिंहासन है सो वुह सिंहासन पह्ले महादेव ने राजा इंद्र को दिया था और उस राजा ने इस को दिया उस सिंहासन में यिह गुण है जो उस पर बैठे सात दीप और नौ खंड पृथ्वी का अजीत राज करे और बहुत सा

जब तलक राजा बाहु तुझे राज तिलक न देगा तब तलक तेरा राज अचल न होगा और वुह जो ख़बर पावेगा वोंहीं चढ दौड़ेगा और तुझे आकर एक घड़ी में ख़ाक के बराबर कर देगा तुझे जो मैं मस्लुहत दूं उसे मान और किसी तरह से उस राजा के पास जा राजा को मुहब्बत दिलाकर तिलक उस से ले जिस से अचल राज तू करे॥

राजा बिक्रम बड़ा अक़्लमन्द था इस बात पर क़ाइम रहा ऐसी सख़्त सख़्त बातें लूतबरन से सुन्कर कुछ दिल में न लाया हंस्कर कान देकर सब सुनीं फिर लूतबरन ने कहा जो तुम्हें चल्ना है तो हमारे ही साथ चलो और पंडितों से अच्छी साअ़त दिखाकर चल्ने की तैयारी करो॥

दूस्रे दिन सुबह के वक़्त राजा लूतबरन मंत्री के साथ होकर चला और राजा बाहुबल के नगर में पहुंचा तब उस दीवान ने राजा से कहा यहां तुम बैठो और मैं अप्ने राजा को तुम्हारे आने की ख़बर दूं यिह बात राजा से कहकर अप्ने राजा के मंदिर में गया उस को सलाम किया और सब समाचार और अप्नी हक़ीक़त समेत राजा का अह़वाल कहने लगा॥

इन सब को बन्द में दिया जब लूतबरन ने यिह बात पूछी तब राजा कहने लगा मैं एक दिन शिकार को गया था इत्तिफ़ाक़न् जंगल में राह भूल गया तब एक पेड़ पर चढ कर चारों तरफ़ देखने लगा कि एक कौवे ने मुझ पर बीट कर दी इस लिये मैं ने सब कौवों को बन्द किया जब तक कि उन्ह में से कोई सच न कहेगा एक कौवा इन में से न छोड़ूंगा बल्कि जान से सब को मारूंगा ॥

फिर लूतबरन बोला महाराज यिह काम मेरा है जब तुम्हें मैं ने मग़रूर देखा तब मुझे ग़ुस्सः आया अक़्ल मेरी उस वक़्त जाती रही यिह सुन्कर राजा हंसा और बिगड़ कर कहने लगा मुझे ग़ुरूर क्यूं नहो राजा मैं हूं दाना मैं हूं सिपाही मैं हूं और कौन सी बात मुझ में नहीं तुम कहो तब वुह बोला जो नगर तुम ने नज़र भर देखा उस का मैं सब बयान कर्ता हूं ॥

राजा बाहुबल वहां का क़दीम राजा है और गन्धर्बसैन बाप तुम्हारा उस का दीवान था राजा को उस की तरफ़ से कुछ बे इअ़तिबारी हूई तब उसे कुड़ा दिया वुह नगर अंबावती में आया और उस जगह का राजा हूआ उस का बेटा तू बिक्रम है तुझे जग में कौन नहीं जान्ता पर

होश्यार पंडित है वुह कौवे के भेस में रहता है यिह काम उस का हो तो हो क्यूं कि कौवे की सूरत एक वुह बच रहा है तब राजा ने कहा वुह किस तरह आवे उस का कुछ समझ कर इलाज बताओ कोई तुम्हारे यहां से वकील जाय और उस को लेआय तुम अप्ने यहां से दो कौवों को भेज दो वे जाकर ले आवें ॥

उन्हों में से दो कौवे वहीं गये उन्ह को लूतबरन ने बहुत सी आवभगत की और कहा तुम यहां किस लिये आये हो तब वे बोले महाराज तुम्हारे बग़ैर हम सब कौवे मारे जाते हैं जो तुम राजा बिक्रमाजीत पास चलो तो सभों की जानें बचें तब लूतबरन बोला धन्य भाग जो तुम मेरे पास अप्ना मतलब समझ कर आये हो जो कुछ काम मुझ से होगा मैं कमी न करूंगा ॥

यिह कह कर अप्ने राजा पास आया और राजा से हुक्म लेकर उन के साथ गया जब सब कौवों ने उस दीवान को देखा तब राजा से कहने लगे जिस का हम नाम लेते थे वुह यही है राजा ने देखकर उसे आदर करके आधी गद्दी पर बिठाया और क्षेम कुशल पूछी वुह दुआ देकर बोला किस लिये आप्ने मुझे याद किया और किस वास्ते

का दीवान जिस का नाम लूतबरन था वुह कौवे के भेस में रहता था उस तरफ़ से उड़ा हूआ जाता था उस ने यिह राजा के मुंह से बात सुनी बहुत दिल में ख़फ़ा हूआ ग़ुस्से से उस के मुंह में बीट कर दी॥

राजा ग़ज़ब में आया इत्ने में लोग कुछ उस के वहां आन पहुंचे उन के साथ होकर अप्ने शहृ में दाख़िल हो दीवान को हुक्म किया जहान में जहां तलक कौवे हैं पकड़ लावें यिह सुन्तेही चारों तरफ़ बहलिये दौड़े और कौवे पकड़ पकड़ लाये और पिंजरों में बंद किये॥

राजा ने जाकर उन्ह कौवों से कहा ऐ चंडालो वुह कौन सा कौवा था जिस ने हमारे मुंह पर बीट की तुम सच कहोगे तो हम छोड़ देंगे नहीं तो सब को मार डालेंगे यिह सुन्कर सब बोले महाराज हम में कोई कौवा नहीं रहा जो पकड़ा नहीं आया और वुह काम हम से नहीं हूआ तब राजा ज़ियादः ख़फ़ा हूआ कि तुम सब के सिवा वुह कौन कौवा है कि जिस ने यिह काम किया॥

तब उन्हों ने कहा महाराज सच पूछ्ते हो तो हम कहते हैं बाहुबल एक राजा है मश्रिक़ से मग़्रिब तलक उस का राज है और उस का दीवान लूतबरन बड़ा दाना बहुत

दर्बार में हाज़िर रहने लगे इसी तरह से राजा राज कर्ने लगा॥

कित्ने दिनों के बअद एक दिन राजा शिकार को चला कुत्ते बाज़ बह्री और जित्ने शिकारी जान्वर थे साथ लिये और जित्ने साथ में अच्छे अच्छे गुल्चले और तीर अन्दाज़ थे साथ लिये जाकर एक जंगल में पहुंचे हिरन के पीछे राजा ने घोड़ा डाला॥

राजा आगे बढ़ गया साथ कोई न पहुंचा एक बड़े जंगल में राजा जा निक्ला और वहां जाकर सोच कर्ने लगा कि मैं कहां आया राह भी भूला और साथ भी गंवाया इत्ने में जा निगाह की एक बड़ा दरख़्त देखा उस दरख़्त की फुनंग पर चढ़ गया और वहां से देखे लगा जंगल ही जंगल नज़र आता था मगर एक तरफ़ जो देखा एक शह्र नज़र आया उस को देख कर राजा को एक ढाड़स सी बन्धी॥

वुह नगर जो देखा निहायत आबाद है कबूतर वहां उड़ रहे हैं चीलें मंडला रही हैं सूरज की झलक से हवेलियों के कलस चमक रहे हैं अप्ने जी में कहने लगा यिह नया शह्र मैंने देखा कल इसे छीन लूंगा और उस नगर के राजा

राजा ने बिक्रमाजीत को बुलाया कहा हम तुम बैठ कर एक जागह खीरा खावें वुह राजा जोगी था और सब इल्म जान्ता था उन्ह लकीरों से बच कर सिंहासन के पास जा खड़ा रहा खीरा और छुरी उस के हाथ से ले ली दाहिने हाथ में छुरी रखी और बांये हाथ में खीरा लिया राजा संख ग़ाफ़िल था फुर्ती कर्के उसे छुरी मारी राजा का काम तमाम किया॥

यिह बात रत्नमंजरी ने ज़ाहिर की राजा भोज तू इस बात को सुन ख़ुदा जो रह़म करे तो तिन्के से पहाड़ करे और ग़ज़ब करे तो पहाड़ से तिन्का किताब में जो लिखा है वुह झूठ नहीं होता जब मा के पेट में इन्सान आता है चार बातें साथ लाता है नफ़ूअ़ नुक़सान दुख सुख तीन लोक और चौदः तबक़ में फिरे लेकिन क़िस्मत का लिखा नहीं मिटता॥

भाई को मारा दिल में ख़ुश हुआ उस के लहू का माथे पर तीका दिया उठकर सिंहासन पर बैठा और चंवर झल्वाया उस राजा की रानी उस के साथ सती हुई यिह राजनीति से न्याव कर्ने लगा और जित्ने राजा उस के राज के थे सब सुन्कर ख़ुश हुए मुजरे को आये दोनों वक़्

या मिट्टी को तब ब्राह्मणों ने कहा राजा कुछ हम अच्छा नहीं देखते क्यूं कि तुम्हारी मत कुमत होगई जब मर्नें के दिन आद्मी के नज़दीक आते हैं तो उस को मत मारी जाती है॥

तब राजा बोला तुम दीवाने हो और मुझे भी बावला बनाते हो जो ख़ुदा ने लिखा है वही होवेगा उसे कोई मिटा नहीं सक्ता सब पंडित आपस में कहने लगे इस राजा ने क्या अप्ना अकाज किया तब राजा संख ने बिक्रम के मार्नें की यिह फ़िक्र की सात लकीरें कोयले से जादू की काढ़ीं और उस पर भुस फैला दिया जो उसे मअ़लूम नहो और उन्ह लकीरों का यिह गुण था जो उस पर पांव धरे बावला हो जाय और एक खीरा मंगाकर जादू किया और एक छुरी पढ़ कर हाथ में रखी॥

उस छुरी खीरे का यिह असर था जो उस छुरी से वुह खीरा काटे उस का सिर कट जाय पंडितों से कहा उसे बुलाएं उन्ह लकीरों पर पांव धर के जो आवेगा दीवानः हो जायगा बावला होकर यिह खीरा जो हाथ से लेकर काटेगा तो सिर उस का कट जायगा जित्ने क्षत्री राजा के साथ थे अप्ने दिल में फ़िक्रमंद हुए कि इस राजा ने दग़ा यहां की यिह क्षत्रियों का धर्म नहीं॥

वहां जाकर क्या देखता है कि एक तालाब पर राजा बिक्रम तपस्या कर्ता है मिट्टी का एक महादेव बनाकर पूजता है और दंडवत कर रहा है ॥

यिह देख कर पंडित उलटा फिर आया सब पंडितों को लेकर राजा के पास गया राजा से कहने लगा तुम हमारे शास्त्र को झूठ जान्ते थे और अब हम देख आये फलाने जंगल में राजा बिक्रमाजीत आन पहुंचा राजा संख उस रोज़ सुन कर चुप रहा उस की सुबह को उठा और उस बन में जातेही छिप कर देखने लगा कि वुह क्या कर्ता है ॥

जहां राजा बिक्रमाजीत बैठा था वहां से वुह उठा और तालाब में नहाकर फिर अपने आसन पर बैठा और उसी तरह से महादेव की पूजा कर्ने लगा और यिह राजा भी निकल कर वहां खड़ा हूआ जब वुह महादेव की पूजा कर चुका तब उसी महादेव पर इस ने पेशाब किया ॥

जित्ने राजा के साथ लोग थे कहने लगे इस की अक्ल मारी गई है कि पूजे हूए देवता पर इस ने मूता एक पंडित उन्ह में से बोल उठा महाराज यिह तुम ने क्या किया तब वुह बोला हम ज्ञान के ब्राह्मण हैं देवता को पूजें

भैचक रह गया ब्राह्मण कहने लगे हम सब ने शास्त्र देखा है उस से यही अह्वाल निकला है जो हम ने तुम से कहा मगर एक बात और है कि हम उसे मुंह से निकाल नहीं सके तब राजा ने कहा ख़ैर जो तुम ने वुह बात कही यिह भी कहो तब उन्हों ने कहा॥

हमारे बिचार में यिह आता है कि संख को मार कर बिक्रम राज करे यिह बात सुन कर राजा हंसा और कहने लगा ये पंडित बावले हैं इन्हें कुछ ज्ञान नही इस लिये ऐसी बात कहते हैं यिह बात सुनी अन सुनी कर राजा चुप रहा पंडित अपने दिल में शर्मिन्दः हूए कि हमारे शास्त्र को इन्ने झूठ जाना और हमें दीवानः ठहराया॥

जब कित्ने एक दिन इस पर गुज़रे पंडित अपने मकानों में बैठ कर नुजूम देखने लगे उन्हीं में से एक पंडित बोला मेरे बिचार में यिह आता है कि राजा बिक्रम कहीं नज़दीक आन पहुंचा है तब दूसरा उन में से बोला यहां के किसी जंगल में है और एक उन्ह में से कहने लगा उस जंगल में एक तालाब भी है वहीं अखाड़ा कर्के रहा है तब एक ब्राह्मण उन्ह में से उठ खड़ा हूआ और जंगल को चला॥

कहते थे और बैसनी से बेटा जो हूआ उस का नाम चंद्र रखा वुह बडा सख़ी और रह़्म दिल था सूद्रनी से जो बेटा हूआ उस का नाम धन्वंतर बैदों में वुह बड़ा बैद था छः बेटे राजा के हूए एक से एक अच्छा ॥

ग़रज़ अमरसिंह के घराने में सब के सब ख़ूब हूए और वुह जो ब्राह्मणी से हूआ था वही राजा की दीवानी कर्ता था उस से जब कोई तक़्सीर हूई तब राजा ने ख़िद्मत ले ली वुह लड़का वहां से निकल कर धारापुर में आया ॥

ऐ राजा वहां सब तुम्हारे बुज़ुर्ग थे उसे उन्ह सभों ने माना बड़ी आवभगत की वहां का राजा तुम्हारा बाप था कित्नी मुद्दत के बअ़द उस ने दग़ा कर्के उस राजा को मार डाला वहां का राज लेकर उज्जैन नगरी में आया और यहां आकर मर गया ॥

संख जो राजा का बड़ा बेटा क्षत्रनी के पेट का था वुह आन कर वहां का राजा हूआ राज कर्ने लगा और आगे यिह अहवाल है ॥

एक रोज़ पंडितों ने आकर राजा संख से कहा कि तेरा दुश्मन दुन्या में पैदा हूआ है यिह बात सुन कर वुह

इत्ने में दीवान राजा का पुत्ली से कहने लगा किस लिये तू अप्ने राजा का बयान नहीं कर्ता ग़ुस्सः छोड़ दे अब बात कर क्यूं वुह भेद छिपा रखा है तब पुत्ली बोली कि साके बंध राजा बड़ा बली था और नगर अंबावती में राज कर्ता था बड़ा उस का दब्दबः था देवताओं का पूज्नेवाला और तमाम दुन्या का दान देनेवाला आगे मैं उस की कथा कह्ती हूं राजा कान धर्के सुनो ॥

शामस्वयंबर उस नगरी का राजा था ज़ात का ब्राह्मण पर बड़ा राजा हूआ तब गंधर्बसैन उस का नाम हर तरफ़ बज्ने लगा और उस के घर में चार बरन की रानियां थीं ब्राह्मणी क्षत्रनी बैसनी सूद्रनी उन में जो ब्राह्मणी थी बहुत अच्छी सूरत और नाज़ुक थी उस के एक बेटा हूआ सोः बड़ा पंडित हूआ ब्रह्मनीत उस का नाम रखा ॥

हे राजा वैसा कोई दुन्या में पंडित न था जित्ने इ़ल्म थे सब उस ने पढ़े थे यहां तक कि मौत का भी अहूवाल कह देता और क्षत्रनी से तीन बेटे हूए उन्हों ने क्षत्रियों का धर्म इख़्तियार किया एक का नाम संख दूस्रे का नाम बिक्रम तीस्रे का नाम भरत्त एक से एक बली सब जग में उन का नाम मश्हूर था और उन्हें कल्प बृक्ष दुन्या के लोग

कोस पर आबि हयात का चश्मः पर तुम कम बख़्त हो तुम ने नहीं पहचाना अपने दिल में क्या समझे हो ॥

तुम जैसे इस दुन्या में कड़ोड़हा पड़े हैं तुम ने इत्ने ही में मग़रूर होकर अपने तईं भुला दिया और यिह जिस का सिंहासन है उस राजा के यहां तुम जैसा एक एक अद्ना नौकर था ॥

यिह सुन कर राजा को ग़ुस्सः आया और कहने लगा इस सिंहासन को अभी मैं तोड़ डाल्ता हूं इत्ने में बररूच पुरोहित राजा का बोला राजा यिह इन्साफ़ से दूर है पुतली की बात कान से सुन लो और जो कुछ कर्ना हो फिर कर लीजो राजा ने कहा तू इस का अहवाल कह तब पुतली बोली ॥

मैं क्या माजरा कहूं इत्ना ही सुन तुम जल कर ख़ाक हो गये और जब तमाम हक़ीक़त उस राजा की सुनोगे तो और शर्मिन्दः होगे अपने दिनों को रोओगे लोगों के आगे भी हल्के होगे इस कहवाने से नकहवाना भला है हम तो उसी रोज़ मर चुकी थीं और सिंहासन फट चुका था जिस रोज़ से कि हम राजा बिक्रमाजीत से बिछड़ी थीं अब हमें क्या डर है ॥

पुतलियां 'जान्दार' क्यूं 'कर हूइयां तैश खाकर ग़ज़ब में आकर पांव उधर से खैंच लिया और पुतलियों से कहने लगा ॥

क्या देखा और क्यूं हंसियां मुझ से बयान करो क्या मैं बली या राजा का बेटा या सख़ी नही या क्षत्रियों में काइर हूं या नामर्द हूं या बेरह्म हूं या और राजा मेरे हूक्म में नहीं या मैं पंडित नहीं या मेरे यहां पद्मिनी रानी नही या मैं राजनीति नही जान्ता या मैं किसी की मज्लिस में नीचे होकर बैठा फिर किस बात में नालाइक़ हूं मेरे दिल में शक पड़ा है सो मुझे बताओ ये बातें राजा की सुनकर उन्ह में से

पह्ली पुतली रत्नमंजरी बोली

राजा दिल लगाकर मेरी बात सुनो और यिह क़िस्सः मैं तुम से बयान कर्ती हूं तुम गुण गाहक और क़द्रदान हो जो तुम ने बातें कही सब दुरुस्त हैं सूरज से भी तुम्हारे ग़ज़ब की आग का शुअलः बुलन्द है पर इत्ना दिमाग़ मत करो पुराणी कथा सुनो इस दुन्या का अन्त नहीं ख़ुदा ने इस में क़िस्म क़िस्म और रंग रंग के जवाहिर पैदा किये हैं एक एक क़दम पर दौलत का गंज है और एक एक

राजा ने बैठने की तैयारी की जित्ने राजा उस के राज के थे और पंडित और क़राबती दूर और नज़दीक के उन्हें न्योता भेज कर बुलाया और आप अश्नान कर्के अच्छे कपड़े पहने पंडित बेद पढ़ने लगे और गंधर्ब गीत गाने लगे भाट जस बयान कर्ने लगे और तरह तरह के बाजे बजने लगे हर हर महल्ले में शादियां नाच राग रंग मचे जित्ने लोग आये थे उन सब की ज़ियाफ़त की ब्राह्मणों को बृत्ति गांव भूखों को खाना और रूपए नंगों को कपड़ा और माल अस्बाब रऐयत को बख़्शिश और इनआम तमाम शहर में ख़ैर ख़ैरात फ़ौज को ख़िलअत और इज़ाफ़े हमनिशीनों पर तरह तरह की मिहरबानियां नवाज़िशें और जित्ने लोग उस सभा में इकठे हुए थे जैजैकार कर्ते थे और ख़ुदा का नाम लेते थे ॥

बीच में सिंहासन धरा था राजा ख़ुशी ख़ुशी गणेश को मनाता हुआ सिंहासन के पास जाकर खड़ा हुआ दाहिना पांव बढ़ाकर चाहा कि उस पर रक्खे बेइख़्तियार पुतलियां खिलखिला कर हंसियां और सब ने यिह देखा राजा अप्ने दिल में काटा रुक्कर निहायत शर्मिंदः हो कुछ दहशत खाई कुछ उसे अचम्भा हुआ कि ये बेजानें

लो जहां जहां का जवाहिर जाता रहा है जड़ कर जल्दी तैयार करो ॥

यिह कह कर राजा महल में दाख़िल हूए सिंहासन बन्ने लगा पांच महीने में सब तैयार हूआ और पुतलियां ऐसी बन कर खड़ी हूइयां गोया अभी बोल्ती हैं और चल्ती हैं ग़रज़ सिर से पांव तलक ख़ूबियों में भरी हूई आंखें हिरन की सी कमर चीते की सी पांव का यिह अंदाज़ जैसी हंस की चाल जिन्हों ने सूरत उन की देखी अप्नी आंखों की पुतलियों में जगह दी ॥

तब पंडित राजा से सिंहासन की हक़ीक़त कहने लगे राजा सुन मनी जीना इख़्तियार ख़ुदा के है पर इन्सान को चाहिये जीते जी सब ज़िन्दगी का ऐश कर ले यिह राजा सुन कर बहुत ख़ुश हूआ और कहने लगा शायद ये पुतलियां ख़ुदा ने अप्ने हाथ से बनाइयां हैं या इंद्र के यहां की परियां हैं ॥

यिह कह कर पंडितों को हुक्म किया नेक साअ़त अच्छी लग्न बिचारो जो मैं उस साअ़त सिंहासन पर बैठूं सुन्तेही पंडितों ने बिचार किया कातिक महीने में एक दिन शुभ लग्न ठहराई सब जोग उस के अच्छे थे कहा कि उस साअ़त तुम बैठो ॥

लाख मज़दूर उठाते थे और ज़ोर कर्ते थे ज़रा भी वुह जगह से न हिल्ता था तब उन में से एक पंड़ित ने अर्ज़ की महाराज यिह सिंहासन देवताओं का या दानाओं का बनाया हूआ है यिह जगह से न हिलेगा और न उठेगा बल लेगा इस को बल दीजिये ॥ ः ः ः ः ः

ः तब राजा ने कड़ोड़ भैंसे और बक्रे वांही बल दिये चारों तरफ़ बाजे बज्ने लगे और जैजैकार होने लगे तब बल लेकर हाथ लगाते ही वुह सिंहासन उपर को उठ आया झाड़ बुहार कर एक ज़मीनि पाकीज़ः पर रख दिया राजा सिंहासन देख कर बहुत ख़ुश हूआ जब उस की मिट्टी छुड़ाकर गर्द ओ ग़ुबार दूर कर धोया और पोंछा ऐसा चमक्ने लगा कि आंख किसी की उस पर न ठहर्ती थी जिस ने उस जड़ाउ सिंहासन को देखा उसे ख़ुदा की क़ुद्रत का तमाशा नज़र आया कारीगरों ने ऐसा बनाया था कि किसू ने न देखा न सुना ॥ ः ः ः ः ः ः ः

आठ आठ पुत्लियां चारों तरफ़ बनी हूईं थीं और एक एक फूल कंवल का हर एक के हाथ में था अगर सुर या मुन उसे देखें भैचक हो जावें राजा ने तमाम कारीगरों को बुलाकर फ़र्माया जित्ने रूपए ख़र्च हों ख़ज़ाने से लें

सुन्तेही राजा को ख़ौफ़ आया हकीरों को साथ लेकर घर को फिर आया रात कों फ़िक्र के मारे नींद न आई सात पांच कर के जों तों वुह रात गंवाई सुबह होनेही अष्णांन कर के दर्बार किया पंडितों को और नुजूमियों को बुलाया और रात का सब अफ़्सानः ज़बान पर लाया॥

नुजूमियों ने घड़ी साअ़त और वुह दिन बिचार कर के कहा राजा हमारे बिचार में कुछ वहां लक्ष्मी का लक्षण नज़र आता है और पंडितों ने कहा इस मकान में बहुत दौलत है॥

सुन्तेही राजा ने तमाम उस शहर के बेलदारों को हुक्म किया कि लाख बेलदार वहां जाओ और उस मक़ाम की तमाम ज़मीन खोदो वे बमूजिब हुक्म के रवानः हूए बअ़द उन के सब अप्ने मुसाहिबों को भेजा और आप भी सवार होकर वहां आया॥

बेलदारों ने जब चारों तरफ़ से खोदा और वहां की मिट्टी दूर की एक पाया नज़र आया तब राजा ने फ़र्माया अब ख़बर्दारी से खोदो टूट न जाय जब खोदते खोदते चारों पाए सिंहासन के नज़र आये राजा ने कहा अब इसे बाहर निकालो॥

में आता है बक़ा है चौथे ने कहा फिर समझा जायगा अब जाने दो देर होगी ॥

आपस में यिह बात कह कर राजा के पास गये पहले मुजरा किया और जहां भेजा था वहां का अहवाल अर्ज़ किया राजा ने सुन कर पूछा हमारे राज में सब लोग ख़ुश रहते हैं और अपने अपने घर में बैठ कर हमारे हक़ में क्या क्या कहते हैं तब उन्हों ने हर एक का अहवाल कहकर वुह क़िस्सः राह का जो सुना था बयान किया और कहा कि अजब असर उस मकान का है कि जब वुह उस मकान पर चढ़ता है एक रऊनत उस पर चढ़ जाती है और जब वुह वहां से उतरती है निशः सा उतर जाता है फिर अपनी हालति असली में आता है ॥

राजा ने कहा तुम मुझे वहां लेचलो और उसे दिखाओ कि वुह जगह कौन सी है तब राजा ख़ुशी ख़ुशी उठ हर्कारों को लेकर उस मक़ाम पर गया वहां छिपकर चुपके कहीं बैठ रहा इतने में क्या सुन्ता है कि वुह मचान पर पांव रखतेही कहने लगा लोग जल्दी जावें और राजा भोज को गढ़ से पकड़ लावें मारें उस से जल्दी मेरा राज ले दें इस में जस और धर्म दोनों उन्हें होगा ॥

थे उन्हों ने कहा तूने ऐसी बात मुंह से निकाली अगर राजा सुने कभी तुझे तोप के मुंह पर रखकर उड़ा दे सुन्तेही वुह गिड़गिड़ाने लगा रहे सहे होश औ हवास और भी जाते रहे जान के डर से घबा दम उस का होंठों पर आ रहा मिन्नत और ज़ारी से बारे छूट गया ॥

राजा के उस फ़िदाने वहां से घर की राह ली पर वुह जब उस मचान पर चढ़ता तो ऐसी बकास किये बिन न उतर्ता एक दिन चार हर्कारे राजा ने एक काम को किसी तरफ़ भेजे थे वे रात को उधर से फिरे हूए चले आते थे और वुह मचान पर चढ़ा हूआ बक रहा था कि बुलाओ हमारे दीवान और अहलि,कारों,को कि इस जगह ख़ासे ख़ासे महल और एक गढ़ बनावें सब सरंजाम लड़ाई का उस में जमअ़ करें कि मैं राजा भोज से लड़ूं और मारूं जो मेरी सात पुश्त का राज यिह राजा कर्ता है ॥

यिह सुन्तेही उन चारों हर्कारों को अचम्भा हूआ और एक एक को उन में से ग़ुस्सः आया एक ने ग़ज़ब से कहा इसे जान से मारो दूसरे ने कहा इसे तंबीह करके मुश्कें बांध राजा ही के पास ले चलो वुह इस के हक़ में जो चाहे सो करे तीसरे ने कहा इस ने शराब पी है मत्वाला है जो मुंह

ने खीरे बोए थे जब वे उगे बेलें तमाम खेत में फैल गई और ख़ूब हरियावल हूआ ज़र्द ज़र्द फूलों ने और ही बहार दी ॥

जब वुह खेत फला और तैयारी पर आया तब उस खेत वाले ने रखवाली को एक मकान तजवीज़ किया. देखा दर्मियान उस खेत के एक चौका ज़मीन का ख़ाली रह गया है कि न कुछ जमा है न उपजा है रखवाली कर्ने को गिर्द इस्तादे लगाकर उपर एक मचान सा बांधा. उस पर चढ़ कर चारों तरफ़ निगाह कर्ते ही कहने लगा. कोई है इसी वक़्त भोज को गढ़ से पकड़ लावे और सज़ा को पहुंचावे ॥

राजा के नौकरों में से एक ने इस बात को सुन्तेही टांग पकड़ कर उसे नीचे गिरा दिया और मुंह हीं मुंह थपेड़े मार मार सारा मुंह सुजा दिया कान पकड़ कर उठाया और बिठाया गुरूर का निशः जित्ना उसे चढ़ा था सब उतर गया तौबः धाड़ कर्के पांओं पड़ा और कहने लगा मैं ने क्या ऐसी तक़्सीर की जो मुझ पर यिह मार पीट हूई ॥

इधर उधर की राह बाट के लोग जो वहां इकठे हूए

फ़ौवारे छूटते हुए चादरों से पानी बहता हुआ आब जोए चारों तरफ़ जारी सर्व खड़े हुए और छोटे छोटे दरख़्त लगे हुए रविशें पट्टियां सब दुरुस्त फूल हज़ारों रंग के क्यारियों में फूले हुए हर हर महल में एक एक रानी ऐश ओ कामरानी से राजा का दिल हाथों में लिये रहती थी नाच राग रंग रात दिन होता था और वुह आप यिहं सुघड़ था जो बात बात में मोती पिरोता और नौ क़िस्म के साहिबि कमाल जैसे नौ रत्न उस की मज्लिस में हाज़िर रहते थे ॥

राजा इंद्र उस की सभा को देख कर रश्क की आग से जलता था और उस का अखाड़ा हसरत के मारे हाथ मलता था रंडी मर्द उस की सूरत पर दीवाने थे जिस ने एक बार उसे देखा आप में न रहा जिस ने उस की खूब सूरती का बयान सुना बेचैन हूआ जोबन के मद में सरीर मोहन का औतार नौ जवान चातुर साहिबि तदबीर ॥

उस नगरी में वुह राजा यों राज करता था उस की सैर और तमाशे को शहर के किनारे बाग़बानों ने कोसों तक क्यारियां बनाई थीं और हर रंग के फूलों की बहारें दिखाई थीं और उन के बराबर एक खेत में किसी मुराई

क़िस्स॰ हो रहा मअशूक़ बाज़ार में सैर कर्ते हूए आशिक़ पीछे पीछे फिर्ते हूए दिन रात यिह समां वहां रहता था बाग़ बाग़चे सैर ओ तमाशे को बने हूए दरख़्त मेवों से झूमते हूए और फूल क्यारियों में खिले हूए॥

तालाबों में कंवल फूले हूए बावलियों में पानी झलका हूआ हर एक कूए पर रहट चला हूआ पनघट लगा हूआ और राजा के चौरासी ख़ास महल ऊंचे ऊंचे दर्वाज़े ख़ुश क़िता॰ चार दीवारियां सीधी खिंची हूइयां चारों तरफ़ उन के बाहर अन्दर मकान अनूठे अनूठे बने हूए॥

कौठरियां दालान दर दालान बारहदरियां बालाख़ाने चौमहल्ले पचमहल्ले रंगमहल ऐशमहल अटारियां बंगले तैयार चिल्वने पर्दे हर हर दर पर लगे हूए फ़र्श चान्दनी सोज़्नी क़ालीनों का जाबजा बिछा हूआ मसनद तक्ये लगे हूए शहनिशीनों में दंगल और कुर्सियां सोने रूपे की जड़ाऊ बिछी हूई ताक़ों पर शीशे बेद मुश्क गुलाब के चुने हूए सायबान ताश बादले के खिंचे हूए नमगीरे बजा बजा जगह अप्ने अप्ने मौक़अ पर खड़े हूए॥

सहन में क्यारियां बनी हूई चौपड़ की नहरें पानी से भरी हूई लहरें लेती हूई हौज़ बेदमुश्क गुलाब से भरे हूए

जौहरी बाज़ार में जवाहिर से किश्तियां भरी हूई मोती मूंगा ज़ुमुर्रुद लअल याक़ूत नीलम पुखराज जौहरी देखते भाल्ते और ख़रीदारों से बाज़ार का बाज़ार भरा हूआ और उस के बराबर दूकानों में मेवःफ़रोश विलायती अनार सेब बिही नाशपाती अंगूर से पिटारे पिटारियां भर कर लगाये हूए और ढेर छुहारे पिस्ते बादामों के किये हूए बेंच रहे फूलवाले फूल गूंध रहे ॥

तंबोली बीड़े बांध रहे गंधियों की दूकानें तेल फुलेल अत्र अर्गजे की लपटों से महक रही और सुपारी वाले दूकानों में पुड़े बुन धनिये सुपारी के बांध कर लगाये हूए डिब्बे मअजूनों के आगे धरे सुपारियां कतर रहे बिसाती हर रंग की जिन्स दूकानों में चुने हूए मोल गाहकों से कर रहे ॥

चौक चौकोर बना हूआ मीना बाज़ार लगा हूआ तीसरे पहर को गुज़री लगी हूई अस्बाब तरह तरह का नया पुराना बेंचने वाले बेच रहे और लेनेवाले मोल ले रहे गर्म बाज़ारी हर एक चीज़ की हो रही कटोरे हर तरफ़ बाज रहे ॥

कहीं नाच कहीं राग कहीं भगत कहीं नक्ल कहीं

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है सिंहासन बत्तीसी में से ॥ ॰ ॰ राजाओं में एक राजा भोज उज्जैन नगरी का राजा था बड़ा बली और बड़ा धनी जस धर्म उस में सब था जित्ने लोग उस के राज में बस्ते थे सब चैन कर्ते थे राजा राज प्रजा सुखी किसी को कोई दुख नहीं दे सक्ता था यिह न्याव उस के था जो बाघ बक्री एक घाट पर पानी पीते थे और सब उस के आस्ते से जीते थे ख़ुदा ने जब से उसे दुन्या के पर्दे पर उतारा सब बेसहारों का किया सहारा और हुस्न उस का देख कर चौधवीं रात्त के चान्द को चकाचौंध आती थी बड़ा चतुरा सुघड़ गुणी था अच्छी अच्छी जित्नी बातें थीं सब उस में समाई थीं भलाई उस की सब जग में मशहूर थी और नगरी उस की यिह बस्ती थी जो चप्पा रखने को जगह नहीं मिल्ती थी ॥ ॰ ॰ ॰

वुह भरा भरा नगर शादियां घर घर नये नये तौर के अच्छे अच्छे मकान बने हूए चौपड़ का बाज़ार दर्मियान नह्र बहती हूई दुकानों में एक एक उन में दूकान दार सर्राफ़ बज़्ज़ाज़ सौदागर कारीगर सुनार लुहार साद: कार कसेरा पटुआ किनारी बाफ़ कोफ़्तगर जिलाकार आईन: साज़ अप्ने अप्ने काम में सरगर्म था ॥ ॰

مُنْتخباتِ ہنْدِي

ہنْدِي زبان کي طالِبون کي فائِدي کي واسْطي

اِنْتخاب کِيا ہُوا

جاٌن شيکسپِير کا

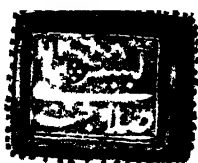
سنه ايک ہزار آٹْھ سَي اٹْھارہ عِيسوِي مين

مُطابِق سنه بارہ سَي تيئِيس ہِجْرِي کي

دُوسْرِي جِلْد

LONDON:
Printed by COX and BAYLIS, 75, Great Queen Street,
Lincoln's-Inn-Fields.
1818.

داخلہ نمبر	
فن نمبر	
کتاب نمبر	

یہہ اِنتخاب کِیا گیا ہَی کِتابِ آرایشِ محفل مین سی کِہ جو اکثریّہ مُشتمِل ہَي مضمُونِ خُلاصۃُ التَّوارِیخ پر

صُوبۂ دارُ الخلافۃ شاہ جہان آباد ٭ ہِندِي فارِسي کِي تارِیخون سی یُون معلُوم ہوتا ہَي کِہ شہرِ ہستِناپُر گنگا کي کِناري پر اگلي زماني مین تختگاہ ہِندُوستان کي بادشاہون کِي تہا وُسعت و رَونق بہِي اُسکِي اُس عصر مین حدّ سي باہر تہِي زبان اُسکي بَیان سي قاصِر ہَي اگرچِہ اب بہِي نِہایَت آباد ہَي لیکِن جَیسا پانڈوون اور کَوروون کي وقت مین بستا تہا سو کہان جب کِہ دونون فِرقون مین ببراکہیرِي ہُوئي اَور پہُوٹ پڑِي تب پانڈوون نے اِس مُلک کو چہوڑا اَور شہرِ اِندرپرست کِہ جمنا کي کِناري پر تہا اُس مین آئي بلکِہ اپنا دارُ السّلطنت بہِي اُسِي کو ٹہہرایا بَعد ایک مُدّت کي راجا اننگپال تونوڑ ني بیر بِکرماجِیت کي ایک ہزار کُچہہ اُوپر دو سَو سن مین ایک قلعہ و شہر اپنِي نام کا بنایا چُنانچِہ سُلطان قُطبُ الدِّین ایبک و سُلطان شمسُ الدِّین التمش ني بعد اُسکي اپنا رہنا اُس مین مُقرّر کِیا مگر سُلطان غِیاثُ الدِّین

سلسن نے ایک اور قلعہ چھ سو ساٹھ ہجری میں بنا کیا اور اسکا نام مرزغن رکھا پھر سلطان معز الدین کیقباد نے سن چھ سو چھیاسی میں جمنا کے کناری ایک اور شہر پر فضا و عمارات اسکی دلکشا آباد کیا نام اسکا کیلوگڑھی رکھا اسیکی امیر خسرو نے قران السعدین میں تعریف کی ہی بعد از آن سلطان جلال الدین خلجی نے شہر کوشک لعل اور سلطان علاء الدین نے کوشک سبز بساکر اپنا اپنا ہر ایک کو دار السلطنت کیا پھر سلطان غیاث الدین تغلق شاہ نے سن سات سو پچیس ہجری میں شہر تغلق آباد کی تعمیر کی پھر اسکی بیٹی سلطان محمد فخر الدین جونان نے ایک اور ملک کی بنیاد ڈالی اور ہزار ستون کا ایک قصر بنایا سواے اسکی اور بھی مکانات سنگ رخام کی پاکیزہ پر فضا بنائی پھر سلطان فیروز شاہ نے سن سات سو پچپن ہجری میں شہر فیروز آباد نہایت وسعت و عظمت کی ساتھ بسایا اور جمنا کو کاٹ کر اسکی نیچی لایا ساتھ اسکی تین کوس کی فاصلی پر ایک اور محل معہ منارہ جہان نما بنایا چنانچہ وہ منارہ ابتک قائم ہی عوام الناس اسکو فیروز شاہ کی لاٹ کہتی ہین بعد اسکی سلطان مبارک شاہ نے مبارک آباد آباد کیا اور نو سے اٹھتیس ہجری مین ہمایون بادشاہ نے قلعہ اندرپرست کی مرمت و تعمیر کرکی دین پناہ نام رکھا اور اپنی تخت گاہ

مقرر کیا پھر شیر شاہ پٹھان نے کوشک سبز کو اُجاڑ کر ایک اَور شہر بسایا اَور اُسکے بیٹے سلیم شاہ نے سلیم گڑہ بنایا اَبتلک بھی وُہ شاہجہان آباد مین جمنا کے اندر قلعۂ ارک کے سامھنے مَوجود ہَے اگرچہ ہر ایک نے اُن پادشاہون مین سے ایک ایک شہر بساکر اپنا دار السلطنت مقرر کیا لیکن ہندوستان کے بادشاہون کے تخت گاہ مُلک بملک دلی ہی مشہور ہَے پھر سن ایک ہزار اٹھنالیس ہجری مین مطابق بارھوین برس جلوسی کے شاہجہان صاحب قران ثانی نے دلی کے قریب ایک شہر بنیاد کیا اَور شاہجہان آباد اُسکا نام رکھا اُسکے خوش بستی سے اُس مُلک نے یہہ رونق اَور آبادی پکڑی کہ جتنے مُلک اگلے بادشاہون کے لکھنے مین آئے تھے گم نام ہوگئے فقط اُسکا نام رہ گیا جیسے سمندر مین نہیرے بڑے بڑے دریاؤ ملکے ہَین پر نام اُسکا ہی باجتا ہَے قلعہ بھی اُسکا سنگ سرخ کا اِس مضبوطی و خوش اُسلوبی کے ساتھ بنا ہَے کہ معمار قضا و قدر کے زبان اُسکے اَوصاف مین لال ہَے پھر ساخت در اُسکے دیے امر محال علاوہ اِسکے مکانات قسم قسم کے متعدد پاکیزہ خاصے " اَور باغ بھی اُسکے گلشن جہان کے خُلاصے " نہرین جاری جا بجا " حوض ہر ایک مکان مین کٹورا سا بھرا ہُوا " جدھر دیکھیے کیفیت نئی نظر آئے " اَور جس طرف نگاہ پڑے وہین رہ جائے " اگر رضوان وہان

کي بہار دیکھتا تو روضۂ رضوان کي دربانيِ سی ہاتھ اٹھاتا (بیت) جنان کا
ہر مکان اُسکا نمونا " خوش اُسلوبي مین بلکہ اُسي دونا " پھلین پھولین ہمیشہ
وہان کي گُلزار " خزان اُن تک نہین پاتي کبھو بار " نرالي جگت سي رنگ
و بو گُلونکي " حلاوت اور ہي کُچھ ہي پھلونکي " وہان کي طایرون کا رنگ
ہي اور " ہي اُنکي زمزمون کا ڈھنگ ہي اور " مین ہر یک شي کو دون
تشبیہ کسي " کہ وہ ملتي نہین اِسي اور اُسي " گرد اُس قلعۂ مبارک کي
ایک کھائي نہایت چوڑي چکلي گہري بھي ایسي کہ عُمق زمین اُسکي وري "
اور وہ اِسي کہین پري " پاني اُسکا ایسا لطیف و شفاف اگر ایک خشخش کا دانہ
بھي اُسکي تہاہ مین ہوي تو اندھیري رات مین صاف نظر آوي " اور جو اندھا
بھي اُس مین غوطہ لگا سکي تو بلا شُبہہ نکال لاوي " (بیت) نظر آتي ہي
اُسکي تہ مین رائي " کہان یہہ آب گوہر مین صفائي " اگر پڑ جائي اُسکي
بیچ ایک بال " تو یون آوي نظر موتي کا جون بال " جمنا بھي اُس قلعي
کي تشنۂ دیدار ہوکر جانب شرقي سي آئي اور اُسکي تلي نہایت آب و
تاب سي بہني لگي پھر نواب علي مردان خان مرحوم دریاي مذکور کو کاٹ
کر شاہ نہر سرمور پہاڑ کي اُوپر سي لایا کوچہ و بازار کي رونق زیادہ بڑھي " اور
شہر کي آبرو دوني ہوئي " اکثر لوگون کي حویلیون مین بنہي ٹھنڈي پاني سي

معمُور رهْني لگي اَور حَوض و تالاب بِهي دَولتْخانه٭ والا كي بهر پُور باغون مين وهان كى شادابِي اكْثر رهْني لگِى اَور چمنون مين طراوَت بيشْتر حقّا كِه وُه بُزُرْگ بِهشْتِي تها كِه اُسْكى كمائي سي شاه و گدا كو فَيض هُوا (بَيت) رهْي حشْر مين اُسْكِي حقّ آبْرُو٭ كِه فَيْض اُسْكا جارِي هُوا كُو بكُو٭ شهْرپناه اُسْكِي سنگِي نِهايَت پُخْته و مضْبُوط عرْض و طول و بُلنْدِي و خُوش اُسْلوبِي اُسْكِي عقْل اِحاطه نهِين كر سكْتِي بلْكِه ايكْ جِهت كِي پَيمايِش كا دهْيان نهين دهر سكْتِي اندر باهر اُسْكي بستِي حدّ سي باهر٭ چپّي چپّي پر آبادِي جِدْهر تِدْهر٭ عِمارتين انْواع و اقْسام كِي خُوبْصُورت كثْرت سي٭ حَويلِيان طرح بطرح كِي خُوش اُسْلُوب بهُتايَت سي٭ باغون كِي بهار بي خِزان٭ چمنون مين دائِم طِلِسْمات كا سا سمان٭ هر ايكْ محلّه اُسْكا اِقْلِيم سى زِيادَه پُر فضا٭ چهوٹي سي چهوٹا كُوچه اُسْكا شهْرسي بڑا٭ هُجُومِ خلائِق هرسرِراه٭ هر ايكْ مقام ايكْ تماشا گاه٭ شهر شهْر گاؤن گاؤن كي باشِنْدون نى اپْني بِهبُودِي اَور آسايِش جو ديكْهِي بُود و باش وَهِين اِخْتِيار كِي غرض هرصِنْف كي اشْخاص و هر مُلْك كِي اشْيا جب چاهو كثْرت سي ديكْهه لو٭ كِسِي چيزكِي كمْتِي كِسِي وقْت مُمْكِن نهِين كِه هو٭ اگرْچِه بازار سارا هِي اُسْكا اپْني عالم مين اعْلِي هَي٭ پر چانْدنِي چَوك تمام شهْركا اُجالا هَي٭ هر دُوكان اُسْكِي بي

مانند " جس جنس کو دیکھو بادشاه پسند " صحن یہہ کشادہ کہ دل کھل
جائي " صاف ایسا کہ آدمی چانول نکھیرکر کھائي " دلّال اُس بازار کا
سوداگرون کو آنکھہ اُٹھاکر نہین دیکھا " بساتي وهان کا جوهریون کو خاطر مین
نہین لانا " دوکان ایک بزّاز کي اسطنبول کي بزّازی برابر " کوٹھي ایک
صرّاف کي تمام ایران کي صرّافي برابر " . (بیت) رُپے هر ایک دکان مین هَین
کھنکتي " کٹوري رات بھر هَبگي جھکتي " لگي هَین هر طرف پھولونکي
انبار " گلي کوچه هر ایک هَي رشکِ گلزار " فواکه کا وفور اس درجه
هَبگا " ملي هَي تازه میوہ اصفہان کا " طعام انسام کا جو کوئي منگوائي " بقدر
یک فوج کي بازار سي آئي " جو ٹھاٹ ایک سلطنت کا هوئي درکار " تو
حاضر کر دیي وونہین ایک دکاندار " اگر اسباب چاهي ایک لشکر " تر هاتھ
آ جائي بس ایک دن کي اندر " نہین هَي اهلِ حرفه کوئي بیکار " هَي نت
بیع و شرا کا گرم بازار " جو ادنیٰ وهان هَي دوکانِ جواهر " وهي هَي بیگمان
کانِ جواهر " گر ایک اقلیم کا آ جائي وهان مال " تو لي لي ایک مهاجن
اُسکو فِي الحال " کوئي تسپاري هو کاهیکو فکري " که وهان هر شي کي بت
رهتي هَي بکري " فِي الواقع اُس مقامِ فرحت انجام کو جتنا سراهیي بجا هَي
لیکن اُردوي معلّیٰ کا عالم هین جدا هَي فضا اُسکي نہایت پاکیزہ و وسیع "

عِمارات وهاںکي بمرتبه اُسلُوبدار و رفیع " صحن اُسکا رشکِ صحنِ گلزار " دُوکاں هر ایک بازار کي بہار " اهلِ حرفه سب کي سب مرفه احوال " کوٹھی اُنکي نقد و جنس و جواهر سي مالامال " نه کِسِي چیز کِي وهاں کمِي " نه کوئي بشر اُس آبادِی مین غمِي (بیت) هَي دروازه اُسکا گُلستاں کا باب " بباض جہان کا هَي وہ اِنتخاب " فضا اُسکِی دیکھي اگر ایک نظر " تو دِل تنگ هووي نه پھر عُمر بھر " بھلاتِ هَي ایک لحت عمّ اُسکِی سَیر " خُوش آتِي هَي بس دمبدم اُسکِی سَیر " سماں وهاں کا دیکھي اگر ایک ذرا " تو مانِی نه لي نام ارژنگ کا " بہت مَین نے یُوں اُسکِی تعرِیف کِي " هَی اُردُو کِي بولِي کا ماخذ وُهِي " اور نخاس کي بازار کِي طرز هَي جُدِي " فضا اُسکِي فضاي عالم سي بھِي بڑِي * صحن اُسکا اقسام کي چارپاؤں سي مالامال " زمین اُسکِي نِہایَت صاف بتاڈھال "، هر ایک طرف خلق کا ایک دنگل " جا بجا چہل پہل * چابُک سوار قِسم قِسم کِي گھوڑوں کو پھیر رهي هَین * خریدار دلالوں کو گھیر رهي هَین * سودا وهاں کا دست بدست * هر ایک دلال کوڑِ بالا مال مست * کوئي گھوڑي کي مول تول کي لِئي هاتھ لاتا هَي " کوئي کھڑا ٹٹو هِي چُکاتا هَي * ایک طرف سپاهِي پیشه بھلي آدمِي چبوتروں پر اپنِي اپنِي زِین پوش بچھاي حُقّي لگاي بیٹھي هَین * کِسِي طرف بانکي

ٹبڑھي اپني مجلس جماٸي بيٹھي هين « ايک طرف کبي شُہدي شکستي سُلفي کي دم مارتي هين « کہين دو چار لُنّجي پجني زيادہ گو اپني اڑهاٸي چانول حُدب هي نگهارتي هين « غرض مسلي کي سي دهوم اور چهڑيون کا سا هجوم هر روز سِواي جُمعي کي دو پهر ڈهلي تلک رهتا هي (بيت) خلق کا رهتا هي زبس اژدحام « رهتي هي بت ميلي کي سي دهوم دهام « جنس هر ايک قسم کي وهان خوار هي « گهوڑون کي يهہ گرمي بازار هي « اسپ هر ايک ملک کي هين بي شمار « مانگو اگر ايک تو لا دين هزار « گوکہ يہہ کثرت هي پہ قيمت گران « سستا اگر چاهو تو پاؤ کہان « بسکہ وهان رهتي هي نت لاؤ لاؤ « بڑهتا هي جاتا هي سدا اُنکا بهاؤ « گهوڑيکا مت پوچهيي کچهہ مول تول « تٹو هي کنکاٸي کا ترکي کي مول « گهوڑا هر ايک شخص کو درکار هي « پير و جوان جو هي خريدار هي « بلکہ يہہ احوال هي هر طفل کا « داٸي سي کہتا هي کہ گهوڑا هي لا « کوٸي کهلونا اُسي کيسا هي دي « گهوڑي سِوا يہہ نہين ممکن کہ لي « ديکها کمهارون ني جو يہہ کچهہ سبهاؤ « مٹي کي گهوڑي کيي نقري کي بهاؤ « الغرض اس ملک مبارک بنياد کا هر ايک محلہ خوش سواد « اور هر مقام آباد « بنابر اسکي مسجدين خانقاهين مدرسي پاکيزہ و دلچسپ کثرت سي هين « اور خانہ باغ بهي بهتايت سي « ليکن سن ايک هزار ساٹهہ هجري مين مطابق

چوبیسوین سالِ شاهجهانی کی نافِ شہر مین ایک جامع مسجد سنگِ سرخ کی ایسی بنی کہ اگلون نی نہ ویسی دیکھی نہ پچھلون نی سنی " نمو اُسکی تا بہ سمک " مناری اُسکی سر بفلک " گنبد چرخِ بلا گردان اُسکی گنبذونکا " عالمِ بالا تلک جلوہ اُسکی برجیونکا " زینہ اُسکی منبر کا پایۂ عرش سی اُونچا " ستونِ کہکشان اُسکی ستونِ در سی نیچا " محراب اُس کی محلِ اجابتِ دعا " نمازی وہانکا مقبولِ درگاہِ کبریا " دیواریں سدِ سکندر سی بلندتر " صحن اُسکا صحنِ فردوس کی برابر (بیت) حوض ہی ایک صحن مین اُسکی لطیف " پانی ہین فیض اُسی وسیع و شریف " سنگ ہر ایک اُسکا بہ از یشم ہی " چشمۂ حیوان کا وہ ہم چشم ہی " جو کہ نمازی کری اُسی وضو " حشر مین محشور ہو با آبرو " ایک بھی بوند اُسکی اگر حسنی پی " اُسکو ہوا تصفیۂ باطنی " اُسی طہارت ہی سراپا نجات " ہی وہ گنہگارون کو آبِ حیات " جو کوئی ایک قطرہ بھی اُسکا پئی " پیاس نہو حشر مین بھی گر جئی " غسل جو ایک بار بھی اُس مین کری " سایی سی پھر اُسکی جہنم ڈری " ہر چند مسجد و باغ اور مسافر خانی کی بنا سی فائدہ، لا کلام ہی کیونکہ بنانی والی کا دنیا مین نام اور خلق کو بلا شبہہ آرام ہی لیکن حمام کی تعمیر ہر پیر و جوان کی راحت کا موجب ہوتی

هَی اَور هر شخص کي دِل کِي کُلفت کهوتِي هَي چُنانچه بادشاهِي حمّام سی اِس شهر مین ایک فَیضِ عامّ هَي کوئِي بشر محرُوم نهین ساخت مین وُه فلاطُون کی حمّام سي خُوبتر " در و دِیوار اُسکي خُوش اُسلُوب سراسر " سطح اُسکي گُنبد کِي کُرهٔ نار سي مِلِي هوئی " اَور دِیوارون کِی نمو مرکزِ زمین سي لگِي هُوئِي " جامه خانه اُسکا بهترینِ مکانات " حَوض وهان کا خُشک مِزاجون کي لِئِي آبِ حیات " مطبخ اُسکا مخزن آتش سوزان کا " ماه آئینه اُسکی تابدان کا " حرارت اُسکِي حرارتِ عریزِي کو بهڑکائِي " اَور رُطوبت اُسکِي رُطوبتِ اصلِي کو بڑهائی " (ابیات) پاتي هَین یهان چین سبهِي خاص و عامّ " بس یهِي حمّام هَي خَیرُالمقام " تیل ملِي اُس مین گر ایک بار جو " اُس کو پوست کا مرض پهر نهو " مَیل جو کوئِي چاهِي که دِل کِي چهڑائِي " حَوض مین بس اُسکِي وُه غوطه لگائِي " اُس مین نهاوِي جو کوئِي ایک دم " قلب پر اُسکِي نرهِي گردِ غمّ " وصف کری اُسکا سخندان اگر " پهر نکهِي شِعر بجز شِعرِ تر " اُسکِي جو تعریف مین کهولِي دَهن " گرم رهِي اُسکا همیشه سخن " القصّه اُس شهر کا هر مکان لا ثانِي " ساته اِسکي عِمارات کِي فراوانِي " پربستِي کي اندر جَیسِي مکانات کِي کثرت هَي " وَیسِی هِي باهر قبرون کِي بهتایت " اکثر بادشاهون وزِیرون امِیرون کي مقبري اطراف مین

هَىں پر مشْہُور نر مقْبرہ ہُمایُون بادْشاہ کا کَیقُباد کِي کِیلُو گڑھِي مین جمْنا کي کِناري پر هَي سِواي اِنْکي وُہ عُلما فُضلا فُقرا کہ اپْنِي عہْد مىں مشْہُورِ آفاق تہی اُنْکي مزار بهِي اِس کثْرت سي هَىں کِہ ایکْ شہْرِ خموشون بستا هَي * سرْکارِ نارْنوَل ایکْ قدِیم قصْبہ هَي دِهْلِي سي پچاس کوس کي فاصِلي پر آبِ و هَوَا وهانْکِي نِہایَت خُوب سَوَاد اُسْکا هر ایکْ صاحِبِ طبْع کا مرْغُوب عِمارتین اُس مین اکْثر پُخْتہ و سنْگِین مِہنْدِي وهانْکِي بہِت رنْگِین کھیت اُسْکي بستِي کي قرِیب اکْثر اَوقات لڑْکي وهانْکي باشِنْدون کي کھیلْتي کھیلْتي کھیتوں پر جا نِکلْتي هَىں اَور گھر کو آتي هُوئي مِہنْدِي کي پتّي اپْنِي جُوتِیون مین بھر لیتي هَین غرض گھر پہنْچتي پہنْچتي پاؤں اُنْکي لال عُنّابِي هو جاتي هَین شِکار بھِي هر قِسْم کا بہُتایَت سي چُنانْچہ چِڑِیمار پَیسي کي چار چار بیٹر بیچ جاتي هَین پھِر گوشْت اَور ترْکارِي کِس کو عرض هَی کِہ مںگْوائي اَور کھائي مگر بضرُورت یا بسبب عادت سِواي اِسْکي پھُول پھل هر ایکْ موسم کي خُوش بو خُوش ذایِقہ بافْراط مُیسّر آتي هَین اَور خواهِش مندون کي دِل و دِماغ کو راحت و آرام پہنْچاتي هَین مُتَوَطِّن وهانْکي نُجبا شُرفا هر قَوم کي پر شَیخ سَیِد اکْثر بلْکِہ فُضلا عُلما بھِي مُحمّدِ شاہ فِردَوس آرامْگاہ کي وقْت تلکْ شہْرِ مذْکُور خُوب آباد تہا اَور عالِم فاضِل بِہہ غالِب تهي کِہ ماہِ رمضان مین

مقدور نه تها که دو پهر ڈھلے تلک نان بائی یا بھٹھیارا تنور گرم کرے یا بھڑبھونجا بھاڑ جھونکے یا کوئی بازار میں دن دیے حقا پیے احیاناً اگر کسی سے ایسی حرکت ہو جاتی " تو محتسب کے ہاتھ سے اسکی آبرو جاتی " شہر کے اندر باہر درگاہیں اکثر کیونکہ ہزاروں بزرگ صاحب کمال اس سرزمین میں آسودہ ہیں لیکن صاحب ولایت سید محمد ترک مزار اس بزرگ کا بستی کے اندر ہے سالہای سال گذرے که کفار کے ہاتھ سے وہ بزرگوار شہید ہوا عجیب و غریب حکایات و خرق عادات اسکے مزار سے وہاںکے باشندے منسوب کرتے ہیں اور اپنے مرادونکے لیے جمیرات کو جاکر وہاں چوکیاں بھرتے ہیں لیکن بتخانه دیہرا اس وقت تلک قصبهٔ مذکور کے اطراف میں کوئی ہندو بنا سکا تھا چنانچه ایک اتیت نے نواب مظفر خان خاندوران کے بھائی کو بہت سے روپے نذرانه دیکر چاہا تھا که ایک بتخانه وہاں بنائے اور بنیاد کفرکے قایم کرے اتفاقاً اس وقت نواب مرحوم کا قصبهٔ مذکور سے سات کوس کے فاصلے پر ڈیرا تھا علاوہ اسکے سرکار مذکور اسکے جاگیر بھی تھی غرض اس اتیت نے آبادی کے قریب بتخانے کی نیو ڈالی نلکه تھوڑی سی دیوار بھی اٹھائی که شاه عبد الباقی پیرزادے کو یہه خبر پہنچی سنتے ہی سوار ہوا اور سیکڑوں اشخاص خواص و عوام سے اسکے ساتھ ہو لیے آخر آنکر

دیہري کِي بُنیاد ڈھاۓِي اَور اَتِيت کو خُوب سزا دِي اُسنِي جاکر نوّاب سي
فریاد کِي نِہایَت غُصّي ہُوا اَور کَئِي سردارون کو معہ فَوج بھیجا کِہ پِسر زادي کِي
حَوِیلِيْ ڈھا دین اَور گھر لُوٹ لیں لیکِن شَیخ اپنِي مکان میں بَاستِقلال یادِ اِلٰہِي
میں بَیٹھا رہا مُطلق نَڈرا یہاں تلک کِہ وہاں کي لوگوں کو منع کِیا کِہ کوئِي
میرِي مدد کو نہ آئي اَور اپنِي تَئِیں اِس بلا مین نہ پھنسائِي کِہ سِوَاۓ قادِرِ لا
یزال اِس وقت کِسِي سي بارِي و مددگارِي منظُور نہِین کیونکِہ جنگ و جدل
فقِیرونکا دستُور نہِین اَلقِصّہ وي لوگ جو بَارادہٴ پرخاش آئي تھي یِہہ سوچي
کِہ دُنیا کي واسطي اِیمان کھونا اَور عاقِبت سي ہاتھہ دھونا عبث ہَي چار و
ناچار ہر ایک شَیخ سي بَارادت پیش آیا اَور نقدِ اِیمان اپنا دُنیا کي لالچ پر
کِسِي نِي نہ گنوایا نوّاب نِي بھِي اِس ماجرِي کو سُنکر اِنفعال کھینچا اَور اُس
کارِ نا شایَستہ سي ہاتھہ اُٹھایا جب احمد شاہ کِي بادشاہت ہُوئِي مُلک و
معاش وہانکي نُجبا کِي گھٹنِي لگِي جماعت مین اُنکِي تفرقي نِي راہ پائِي
جِسنِي سُبہِتا اپنا جِدھر دیکھا اُدھر کِي راہ لِي آخِر شہرِ مذکُور ویرانہ بن گیا اَور
جِسنِي چاہا وہاں عمل کر لِیا اب تلک تو یِہِي حالت ہَي آگي دیکھِیي کیا
ہو اَلغَیب عِندَ اللّٰہ اَور شاہجہان آباد سي تِیس کوس کِي مسافت پر* پانِي
پت ایک قدِیم قصبہ ہَي شَیخ شرف بُو علِي قلندر وہِین پیدا ہُوا اَور چالِس

برس کا هوکی دِلّي میں آیا پهر خواجه قُطْبُ الدِّین کِی خِدْمت مین مُشرّف
هُوا لیکن بیس برس تلک عُلُومِ ظاهِرِي کِی تحْصِیل مین رها جب نُورِ ربّانِي
کِي تجلّي اُسْکي آئِینهٔ باطِن مین هُوئی ساری کِتابین جمْناء مین ڈبو دِین اَور
مُسافرتِ اِخْتیار کِي جِس وقْت رُوم مین پهنْچا شمْس تبْریز و مولوِي رُوم سي
اِسْتِفادہ اُٹھایا سِوای اِنْکي بهِي وهان کي اکْثر اَوْلِیا سي بهت سا فائِدہ پایا بِدان
اپْني وطن کو پهِرا جب کِه وهان پهنْچا کُنْجِ عزْلت مین بیٹْها یهان تلک کِه جهان
سي اُٹھ گیا اُسْکی بهِي کشْف و کرامات کا ایک عالم گواہ هَي " اَور مزار ایک
جهان کِي زِیارت گاہ " سرْهِنْد قدِیم شهْر هَي سامانِي کي مُتعلِّقات سي
فِیروزْشاہ ني اپْني سلْطنت مین سن سات سو ساٹھ هِجْرِي کي بیچ اُسي جُدا
کرْکي ایک علَیحِدہ پرگنه مُقرّر کیا آبادِي و رَونق اُسْکِي پهِر دِن بدِن بڑهْتِي
گئِي سرْهِنْد سي بِیس کوس کي فرْق پر بهوانا گهاٹ ایک معْبد هَي بیشْتر لوگ
اُسْکو مهادیو کهْتِي هَیں هِنْدُوون کِي قدِیم پرسْتِش گاہ هَي لیکن فِدائِي خان کوکه
کِه اُمرایِ عِظام سي تها اُسْني عالم گِیر کي سن چار جُلُوسِي مین وهین رها
اِخْتِیار کِیا نام اُسْکا نجِنور رکْها وهان کي راجا کو کِه کئِي پُشْت سي راج کرْتا تها
حسْبُ الْحُکْم بادْشاہ کي نِکال دِیا اَور ایک باغ نِهایَت مطْبُوع خُوش قطْع
پانْچ درْجي کا بنایا عِمارتین اُسْکِي بہت انُوٹهِی اَور بیٹْهکین نِہایَت لگوْهین

جِي اگر کَيسا هِي اُداس هو تو وهان لگ جائ بلکه دِل پر اُداسِي پهر کبهو نه آئي سِواي مکانات کِي صنعت کي يِهه عجب کام کِيا کِه دامنِ کوه کِي آبجو کو اُس باغ مين اِس حِکمت سي لايا کِه وهان جِتني حَوضون اَور نهرون مين فَوّاري تهي اُسِيکي پانِي سي چهوٹني لگي مُحتاج خزانيکي نرهي اَور گُلاب بهِي اِس کثرت سی اُس مبن پهولتا هَي کِه مَوسِم مبن هر روز انگِنت پهول خُوش رنگ و پاکِيزه اُترتي هَين چُنانچِه خُلاصةُ آلتَّوارِيخ کا راقِم لِکهتا هَي کِه مَين مَوسِمِ بهار مين جِس دِن اُس گُلزار سراپا بهارکِي سَيرکو گَيا تها اُس دِن چالِيس من گُلاب کي پهول اُس باغ سي اُترکر گُلاب خاني مين گَئي تهي (بَيت) رَوِش پر بهِي اُسکِي تهي پهولون کي ڈهير نهوتي تهي پر سَير سي اُسکِي سير عرض سال بسال پهولون کِي وهان ترقِي اَور بهار کِي زِيادتِي تهِي * تهانيسر ايک پُراني بستِي هَي سِرهند سي تِين کوس پر جنوب رُو قريب اُسکي کُور کهيت نام ايک بڑا تالاب هَي هِندِي کِتابون مين اُسکو نافِ زمين لِکها هَي اَور پَيدائِش کِي اِبتِدا بهِي هِندُوون کي نزديک اُسِي مکان مين هُوئي هَي حاصِل يِهه هَي کِه اُسکو بڑا تيرته جانتي هَين اَور بهاها اُس مين ثَوابِ عظِيم خُصُوصاً سُورج گهن مين کيونکِه اُس روز دُور دُور سي گروه گروه رنڈي مرد عامّ خاصّ بلکِه سب چهوٹي بڑي آکر وهان جمع هوتي هَين اَور نقد و جنس

اَنْواع و اَقْسام کي ظاہِر و مَخْفِي خَبرات کرتي ہَين ہَرچَنْد کِہ اُن مين کوئي کَيسا ہِي بَخِيل يا مُفْلِس ہو پر اپْنِي قَدْر و طاقت سي زِيادہ دان پُن کرْتا ہَي بَلْکِہ سِواي نالابِ مذْکُور کي اَٹھْتالِيس کوس تلک جِتْنِي جھِيلين تالاب حَوض کُوئي اطْراف شہْر کي اَور وي مکانات جِنْکي نزْدِيک سرسْتِي ندی بہْتِي ہَي بَلْکِہ وی بَيٹھکين بِہِي کِہ اَگْلي مُنِيون کي نام سي مَشْہُور ہَين اَور قدِيم کِتابون مين مسْطُور اُن سب کو تِيرتْھ جانْتي ہَين اِسِي سبب پانْڈَو اَور کَورَوَ کِہ پيشْوَا ہِنْدُونْکي تھي آپس مين لڑکر وُہِين ماري گَئي اَور چالِيس کوس دِلّي سی پري شِمال رُو سَنْبھل ايک قدِيم شہْر اُس مين ہرمنْدِر ايک پُرانِي پرسْتِشْگاہ ہُنُود کِي ہَي کہْتِي ہَين کِہ دَورِ آخِرِي مين ايک اَوتار وُہِين سي نِکْلیگا قرِيب اُسْکي نانک متا بابا نانک کي چيلي اَور سيوک وہان اکْثر جمْع ہوتي ہَين اَور جپ تپ مين مشْغُول رہْتي ہَين اُتر طرف اُسْکي کماؤن کا پہاڑ سونِي رُوپِي تانْبِي شِيشي لوہي گنْدک سُہاگي کِي کہان اُس مين ہَي سِواي اِسْکي باز و شاہِين اَور چنْگل گِير پرنْدي وُہِين سي آتي ہَين بَلْکِہ سرہ گائي مُشْک کي ہرن ريشم کِي کِيڑِي پہاڑِي ٹانْگن اکْثر وُہِين ہوتي ہَين اَور سُعَبد شہْد بِھِي بہْتايَت سی وُہِين مِلْتا ہَي از بسْکِہ بسْتِي اُسْکي محْفُوظ اَور بچاؤ ہَي بسبب اُسْکي اُوتْلي کي زمِينْدار وہان کي بادْشاہون سي نہين

دنتي همیشه بنی رهتي هین راقم ایک مرتبي همراه نواب آصف الدوله مرحوم
كي حسن رضا خان بهادر مغفور كي رفاقت مین ناکت متی ، تلک گیا هي
لیکن پهاڑ کي گهاتي مین اتفاق جاني کا نهین هوا بلکه کوی شخص لشکر کا
وهان نهین جا سکا فی الواقع راه اس پهاڑ کي نهایت سخت اور کٹهب
هي لیکن پهاڑي وهانکي جنس میوه اکثر لاکر لشکر مین بیچي جاتي تهي خصوصاً
اخروٹ بهتایت سي اور نهایت سستي العرض اس صوبي مین دو دریا بڑي
هین ایک جمنا که سرچشمه اسکا معلوم نهین اکثر سیاح جهان گرد خصوصاً وي
که چین سي پهاڑون کي راه آتي جاتي هین انکي زباني یون سنا هي که یهه
دریا چین مین سي هوکر پهاڑون کو کاٹتا هوا بشیهر مین پهنچا هي کهتي هین
که اس ملک مین سونا بهت هوتا هي وجه اسکي یهه هي که اکثر سنگ ریزي
وهانکي تاثیر پارس کي رکهتي هین لوها تانبا انکو لگ کر سونا هو جاتا هي
لیکن پهچاني نهین جاتي اس واسطي وهانکي باشندي گهوڑي ٹٹو بیل کي پاون
مین نعل باندهه کر چرني کو وهان کي پهاڑ پر چهوڑ دیتي هین بسا اوقات انکي
نعل سوني کي بن جاتي هین اور اس ملک کي حاکم کي یهان نقاري بهي
سوني کي هین پهر اور اشیا اور ظروف کا تو کیا شمار هي القصه دریاي مذکور
اس دیار مین سي هوکر سرمور مین آیا هي چنانچه وهانکي زمیندار سلاطین

هِند کو بلکہِ وہان کي وُزرا اُمرا تلک دریا کِي.راہ سي برف کِشتِيون پر بهیجتي تهي اِسِي سبب عوامُ الناس وہان کي راجا کو برفي راجا کہتي تهي پهِر وہان سي پہاڑ پر.ہوکر اُس زمینِ مُسطّح پر پہنچا.هَي کِہ شاہ جہان ني وہین اُسکي کِناري پر.ایک قصرِعالیشان بنایا هَي بلکِہ هر ایک امیرِ صاحِب منزلت ني سِواي اُن کي بعضي بعضي.اَور بادشاہِي بندون ني بهي مُوافِق اپني قدر و حَوصلي.کي عِمارتین سُتهري سُتهري دِل چسپ بنائین هین اِسِي جہت سي وہان ایک معمُورہ مُختصر سا لگوبہان بن گیا اَور مُخلِص پُور اُس کا نام هُوا چُنانچِہ بادشاہ اکثر اوقات وہان سیر کو جاتي تهي اَور ایک حظ اُٹهاتي تهي اُسِي مقام سي شاہ نہر کہ.آدهِي جمنا برابر هَي شاہجہان آباد مین کاٹ کر لیگئي هین اَور دریاي مذکور پہاڑ سي اُترکر اکثر محال کي تازگي کا باعِث هُوا هَي.چُنانچِہ قلعہ.ارک اَور کِتني مکان بادشاہِي.امیرونکي اُسِي کي کِناري هَین پهِر وہان سي متهرا.اَور گوکُل اَور بِندراس مین پہنچا یي دارُ الخِلافة سي پندرہ فرسخ کا عرصہ رکهتي هَین پهِر.اکبر آباد کي.تلي گیا چُنانچِہ وہان بهِي اکثر.عِماراتِ بادشاہِي اَور امیرونکي.حَویلیان لبِ دریا هَین بعد اُسکي اِثنائي کي شہر و قلعي کي نِیچي جا نِکلا پهِر.کالپِي کي مُتصِل گیا اُسکي بعد اکبر پُور مین چُنانچِہ عِمارتین راجا بِیربل کِي اُسِي کي کِناري پر هَین اَور

راجا مذکور شہر مسطور ہی مین پیدا ہوا اور اُسی شہر کی تلی دریای چنبل
اور تیوہ اور لستان سوای اِنکی اور بہی درباو گونڈوانی کی طرف سی جُدی
جُدی آکر اُس مین ملی ہین پہر جمنا ملکوسی مین ہوکر الہ آباد کی قلعی
کی نیچی گنگا سی آ ملی اور دوسرا دریلو گنگا اُسکی بہی سرچشمی سی کوئی
واقف نہین لیکن ہندوون کی عقیدی مین یون ہی کہ گنگا سکنٹھ سی اُتری
شرح اِسکی ہنود کی قدیم کتابون مین ہی اور کیلاس پربت پر جو چین کی
متصل جا نکلی چنانچہ فردوسی کی شاہنامی مین ہی کہ پتہر کی عمارات
سیاوش اِبن شاہ کیکاوس کی لب گنگا ہین پہر وہان سی کوہستان بدری مین
آتی وہین ایک احاطہ برف کا ہی کہ ہمانچل اُس کو کہتی ہین ہندو اپنی
کایا کو اُسی مین گلانا باعث آخرت کی نجات کا جانتی ہین چنانچہ پانڈوون
نی جاکر اپنی بدن اُس مین گلائی لیکن کناری اُس دریا کی اُس پہاڑ مین
اِس قدر بلند ہین کہ پانی بدقت دکہائی دیتا ہی ناو پر آدمی پار نہین جا
سکتی اِس واسطی گذاری کی جاگہہ بڑی بڑی موتی رسّی دونو کنارون کی
درختون سی مضبوط باندہتی ہین اور چہینکون پر اُن کی سہاری سی پار اُترتی
ہین غرض بدری ناتہہ کی پرستش کو خلایق شہر شہر سی آتی ہی لیکن اِس
طرح کا طور گذاریکا جو کسی آدمی نی نہین دیکہا سبب اِسکی آتی جاتی

اُس پر نہایت ڈربی ہیں بعد اُسکی دریاي مذکور بدری ناتھ کي پہاڑ سي بہتا ہوا سري نگر تلي آیا اَور وہان سي رِکھی کیش مین ـ جاکر ہردوار کي پہاڑ مین جا نِکلا ھَي اگرچہ گنگا سر تا سر ہندوون کی مذہب مین پُوجنی کي قابل ہَی علي اَلخُصُوص اُس مقام کی بیچ چنانچہ ہر سال بیساکھي کي نہان کو ہر طرف سي ایک خِلقت آکر وہان جمع ہوتي ھَي پر جِس سال کہ مُشتری دلومین آتي ھَي زبانِ ہندي مین اُسی کُنبھ کہتي ہین اُس برس دُور دُور کي لوگ کثرت سي آتی ہین اَور وہان نہاتي ہین حاصل یہہ ھَي کہ وہانکا نہانا دان پُن اَور ناخُن لیبا سِر مُنہہ کي بال مُنڈانا بڑا ثواب جانتي ہَین بلکہ مُردون کي ہڈیون کو بھي اُس جگہہ گنگا مین ڈالنا وسیلہ نجات کا سمجھتي ہَین اَور پانی وہان کا بطورِ تحفي کی بہنگیون مین مُلک بمُلک پہنچاتي ہَین لُطف یہہ ھَي کہ مُدّتون پانی اُس دریا کا اگر باسنون مین رہي مُطلق نہین بگڑتا کیڑا اُس مین کبھو نہین پڑتا ساتھ اِس کي میٹھا اَور ہلکا ساري دریاؤن کي پانی سي ھَي اِس پر خُوبي یہہ کہ ہرایک کي مزاج کو راس آتا ھَي یہان تلک کہ بعضي بیمارون کو شفا بلکہ کِتني مُزمِن بیماریون کو فائدہ دَوا کا بخشتا ھَي با وُجود اِسکي تندرستون کو توانائي بارکي معدي کو صفائي قُوّتِ ہاضمہ کو ترقّي دیتا ھَي سِواي اِن باتون کي رُطُوبتِ عریزي کو

بڑھاتا هَي بهوکهہ زیادہ لگاتا هی رنگ لال کرتا هَی اَور مزاج بحال اِسی واسطي هِندُوستان کي بادشاہ اَور اکثر اُمرا کہیں هوئں پر اُسی کا پانی پیتي هَیں قِصّہ مُختصر یہہ دریاو هردوار سي سادات بارہ کي بستي میں هُوتا هُوا هستِناپُور کي مُتصِل جا پہنچا پهر وهان سي گڈہ مکهتر و انوپ شہر و کرماس و سورون اَور بداؤن کی قریب اَور وهان سي قنوج کي مُتصِل بدان شیوراج پُور اَور کهجوي و مانِک پُور و شہزاد پُور میں هوتا هُوا قلعی اِلٰہ آباد کي تلي جا نِکلا هی وهین جمنا بهي کئي دریاؤں سمیت اُس مین آمِلي پهر گنگا چنار گڈہ اَور کئي محالوں کي تلی هوتي هُوئي بنارس کي نیچي جا پہنچي عرض بتّي کي تلي پہنچتي پہنچتي بہتر دریاؤ اُتر اَور دکهن کي پہاڑون سي جُدي جُدي آکر اُس میں مِلي پر نام اُسیکا باقي رها مگر پاٹ بہت بڑہ گیا کہ کِنارہ وهان بدقت نظر آتا هي اَور برسات مین تو دِکهائي هِي نہین دیتا پهر وهان سي راج محل و مُرشِداباد و مہرداد پُور و هجراهتي هوتي هُوئي جهانگیر نگر کي تلي پہنچي ڈهاکہ بهي اُسی کا نام هَي بعد اُسکي کئي فرسخ جاکر دو حصّي هُوئي ایک تو شرق رُو جاکر چاٹ گام مین شور دریا سي مِل گیا نام اُسکا پدماوتي ٹهہرا دُوسرا جنوب کي طرف بہکر تین ٹکري هُوا ایک کو سرستي کہتي هَیں دُوسریکو جمنا تیسري کو گنگا پهر اُسکي چهوٹي چهوٹي هزار سوتي هوکر سندر

چاٹ گام کی نزدیک دریای عمان مین مل گئي بعد اسکی سرستي اور جمنا بهي اس مین آ ملین پر تحقیق یهه هي که گنگا راج محل سي آگي بڑه کر متصل ماسی هتي کی جب پهنچي نام اسکا پدا هوا وهین سي ایک سوتا جدا هوکر مرشد آباد کي طرف گیا پهر ندیا مین پهنچ جلنگي سی مل کلکتي کي نیچي هو دریای شور سي جا ملا اسی کا نام بهاگي رتي هي اور پدا که اصل گنگا هي وه چاٹ گام مین جاکر سمندر سی ملي لیکن ڈهاکي سي یهه دریاو تین کوس پرهي متصل اسکي بوڑهي گنگا قصه کوتاه چاٹ گام کي دریا تلک پهنچتي پهنچتي گنگا جمنا سرستي کي هزار سوتي هو گئي اور اکثر سیاحون کي زباني سني مین یون آیا هي که گنگا کي کناري پر ابتدا سي انتها تلک بیشتر مٹهه مرد چور مفسد راهزن بستي هین وجه اسکي ایک لطف سي صاحب خلاصة التواریخ ني یهه لکهي هي که از بس که اس مین نهاني سی گناه لوگون کي جسم سی دور هوتي هین اغلب که وي هي بطور تناسخ پیکر انساني مین جنم لیکر خلق کو یهان اذیت دیتي هین بي الجمله صوبه مذکور کي هوا قریب اعتدال کي هي اور زراعت اس مین باراني و سیلابي اور کهین کهین کوون سي سه فصله هوتي هي میوه بهي ایران و توران تلک کا گوناگون کثرت سي اور پهول خوشبو اور رنگین طرح بطرح کي نهایت سي هر فصل

مبن هوتي هَين عِمارتين بهي بڑي بڑي پُخته سنگين و خِشتي اِفراط سي بني هَين صُوبه اکبر آباد اُسکي مشرِق کي طرف صُوبه لاهَور مغرب کي طرف صُوبه اجمير جانِب جنوب کماؤن کا پهاڑ جانِب شِمال اَور پلول سي اکبر آباد لکر تا لُودهِيانه کِناره دريای ستلج طُول ايک سَو سائه کوس کا اَور سرکار ريواڑي سي کماؤن کي پهاڑ تلک عرض ايک سَو چالِيس کوس غرض شاهجهان آباد و سرهند و حِصار فِيروزه سهارنپور و سنبهل و بداؤن و ريواڑي و نارنول آٹه سرکارين مُتعلِّق اُسکي دو سَو اُنتِيس محالّ آمدني اِس صُوبي کي چوهتّر کڑوڑ تِرسٹه لاکه پَينتِيس هزار دام اَور يِه اِصطِلاح مبن مُتصدّيون کي پچيسوان حِصّه پَيسي کا هَي

صُوبه مُستقر الخِلافة اکبر آباد آگره ايک گاؤن پرگنه بيانه کي مُتعلِّقات سي تها سُلطان سِکندر لودِي ني اُس مکان کو پُر فضا ديکه کر تختگاه مُقرّر کِيا اَور ايک شهر نهايَت خُوب بسايا اُسکي بعد بادل گڈه مشهُور هُوا پهر شاه جلال الدّين اکبر ني ممالِک محرُوسه کا بِيچون بيچ سمجه کر ايک قلعه نِهايَت مُستحکم بنايا ساته اُسکي شهر بهي نِهايَت وسِيع و خُوش اُسلُوب پُر عِمارات بسايا سچ تو يِه هَي کِه کِسي جهاندِيده ني قلعه اِس متانت کا اَور شهر اِس

وسعت کا بہت دیکھا جمنا چارکوس تلک شہر کی درمیان بہتی ہے دوہو طرف عمارتیں عالیشان اور رنگ برنگ کی مکان خدا کی قدرت کا تماشا دکھاتی ہیں با وجود اسکی اشخاص ہر قوم کی اور باشندی ہر ملک کی کثرت سی مجتمع " علی ہذا القیاس اجناس و اشیا بھی ہفت اقلیم کی جیسی چاہیی ہر وقت بہتایت کی ساتھ موجود بھانت بھانت کی میوی ہر شہر و ولایت کی اور رنگ برنگ کی پھول ہر فصل میں بخوبی بہم پہنچتی ہیں پر وہاں کی خاص میووں میں خربوزہ نہایت شیرین و خوش مزہ و خوش بو ہوتا ہی لیکن کچھہ چھوٹا اسی واسطی اکبر آباد کی جمالی مشہور ہی پان بھی وہاں کا نازکتر ساتھہ عطریت کی سوای اسکی اشیا بھی انواع و اقسام کی لطیف و اعلا بنتی ہی کاریگر بھی اپنی اپنی صنعت میں کامل موجود خصوصا کارچوب یہاں کا سنہری رپہری نہایت چوکھا اور چمکتا ہوتا ہی بنابر اسکی اکثر سوداگر کارچوبی تہان اور چیری خرید کر ملک بملک لیجاتی ہیں اور انتفاع اکثر اٹھاتی ہیں قصہ مختصر شہر مذکور نہایت آباد و با رونق ہی مزار بھی اس میں علما و اولیا کی اکثر ہیں اور مقبرہ محمد اکبر بادشاہ و شاہجہان کا قریب اسکی نہایت اسلوب و نمود کی ساتھہ ہی * بیانا قدیم زمانی میں ایک بڑا شہر تھا اور قلعہ بھی اسکا نہایت

مضبوط و محفوظ اگلي وقت مين گنہگار بنديوانون کو وهين رکهتي تهي مہندي
وهان کي نپٹ رنگين اور آم بهي بہت بڑا وزن مين قريب ايک سير کي *
سيکري ايک گاون هي اسي کي علاقي کا اکبر آباد سي بارہ کوس پر اکبر
بادشاہ ني شيخ سليم چشتي کي فرماني سي وهان ايک قلعہ سنگين بنايا ساتهہ
اسکي عمارتين اچهي اچهي خانقاهين خوب خوب مسجدين پاکيزہ پاکيزہ
بنائين پهر فتح پور اسکا نام رکهہ کر دار السلطنت مقرر کيا متصل اسکي ايک
بڑا تالاب هي دو کوس کي پهير مين کناري پر اسکي ايک بڑا ايوان و ايک
مينار عاليشان علاوہ اسکي ايک مکان هاتهي لڑائي کا بہت بڑا اور چوگانگاہ
نپٹ پر فضا قريب اسکي سنگ سرخ کي کهان چنانچہ ستون اور چٹانين
سواي انکي عمارات کي لوازم جس قدر اور جتني اندازي کي درکار هون وهان
سي نکل سکتي هين * گواليار نامي قلعہ هي آب و هوا اسکي نہايت خوب
استواري مضبوطي بهي نپٹ مشہور تا اسلوب سلطنت جو زنداني قابل حفظ
کي هوتي تهي انکا ٹهکانا وهين تها باشندي وهانکي بمرتبہ زبان اور گوئي نہايت
با اثر اور محبوب دلربائي مين خوب چالاک اور قيامت بي باک هوتي هين
مزار شيخ محمد غوث کا بهي وهين هي کہتي هين کہ شيخ مذکور اپني عہد
کي صاحب کمالون مين ممتاز تها اور تسخير مريخ اسکي عمل مين تهي *

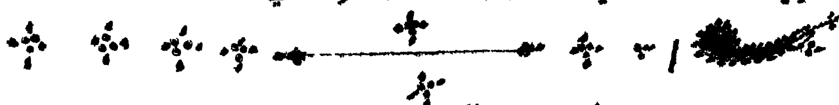
کالپي ايک شہر هَي جمنا کی کِناري بہت سي صاحِب کمال درويش اُس سرزمِين مين بهي آسوده هَين ساتهہ اِسکي مشہُور هَی کِه بهيم کي نودي کي غار مين وهان فِيروزی اور تانبي کِی کهان هَي ليکِن مداخِل و مخارِج اُسکي برابر هَين پر گرمِي اپني مَوسِم مين وهان حدّ سي زِياده پڑتِي هَي يهان تک کِه اُسکي اطراف مين بيشتر بادِ سمُوم چلتِي هَي اکثرراه رو اُسکي حِدّت سي تَرس کر اذِيّت پاتي هَين بلکِه بعضي تو مرهِي جاتي هَين اِسي ڈر سي وهان کي باشِندي اِس رُت مين بيشتر گهرون مين بَيٹهي رهتي هَين پهِرتي چلتي نہين مگر بضرورت گرمِي کا وقت ٹال کر مِصري بهِي وهان کي بِلادِ هِند مين مشہُور هَی * متهرا قدِيم بستِي هَي اِسي دريا کي کِناري پرکنهّا کِي پَيدائِش وهين هُوئِي هَي اَور هِندُوي کِتابون مين بُزرگي و برتري اُس طبقي کي بہت لِکهِي هَي فِي آلواقِع هِندُوونکا بڑا تيرتهہ هَي آغازِ آفرِينِش سي اُسکو پرستِشگاه جانتي هَين ٹهاکر وهان کا عالمگير کي وقت مين کيشوراي تها چُنانچِه بادشاه ني اُسکي مندِر کو توڑ کر وهين ايک مسجِد بنائي هَي اَور عبدُ آلنّبي خان فَوجدار ني وسطِ شہر مين ايک مسجِدِ عالِي بناکر دُنيا مين نام کِيا اَور عاقبت مين ثواب لِيا سِواي اِسکي بسرانت مين دريا کي کِناري سي اندر تلک کَئي سو سيڑهِيان سنگين و پُخته بنائِين چُنانچِه جيٹهہ بيساکهہ مين بهي کُچهہ اُوپر

سو پانی میں ڈوبی رہتی ہیں بسبب اسکی رینت گھاٹ کی بڑہ گیٔی اور نہانی والوں کو راحت حد سی زیادہ ہؤی حاصل یہہ ہی کہ ہندوؤں کو بہی راضی کیا اور شہر مذکور میں نیکنام ہوا * قنوج قدیم شہر ہی گنگا کی کناری نپٹ خوش آب و ہوا میوہ بہی وہاں کا اکثر خوب و با مزہ ہوتا ہی بلہور کہ ایک پرگنہ سرکار مذکور کا ہی اُسکی تعلّقی کا ایک قصبہ مکن پور درگاہ سیّد بدیع الدّین عرف شاہ مدار کی وہیں ہی اکثر لوگ اُس کو مانتی ہیں خصوصًا عوامّ بیشتر ازرال قصّہ مختصر اس صوبی میں بہی دریا دو ہی نمود کی ہیں ایک تو جمنا جسکا احوال سابق لکہنی میں آیا دوسرا چنبل کہ اکبر آباد سی آٹھ کوس کی فرق سی ہوتا ہوا بہداور و سرکار ایرچ کی محالّ سی گذرتا ہوا اکبر پور کہ متعلّق کالپی کا ہی وہاں پہنچ کر جمنا سی جا ملا لیکن دریای مذکور کی برآمد کا مقام مالوی کی متعلّقات سی ہی یعنی خاص پور غرض گھاٹم پور اس صوبی کی پورب طرف گنگا اُتر رخ چندیری دکہن طرف پلول پچہم رخ طول صوبہ مذکور کا گھاٹم پور الہ آباد کی متعلّق سی لیکر تا پلول کہ شاہجہان آباد کی عملی سی ہی ایک سو ستّر کوس اور عرض قنوج سی تا بہ چندیری کہ وہ مالوی کی مضافات سی ہی سو کوس القصّہ سرکار اکبر آباد و باڑی و الور و تجارہ و ایرج و کالپی و سانوان و قنوج و کول بروندہ منڈلاور

گوالیار و عبرہ چودہ سرکارین متعلق اُن سي دو سَو اٹھ سٹھ محال آمدني اٹھاوی کڑوڑ اٹھارہ لاکھ پنسٹھ هزار آٹھ سَو دام لیکن برسون سي سرکار قنوج صوبہ اَودہ مین داخل هَي * ڈیگ کنھیر بھرت پور بهي گویا صوبہ اکبر آباد کي متعلقات سي هَین اٹھارہ اٹھارہ یا اُنیس اُنیس کوس کا فاصله اُن سی اَور شهرِ مذکور سی هَي قلعي اُنکي بنهایت مستحکم و محفوظ و کلان ساتھ اِسکي اسباب جنگي اَور ذخیری هر ایک مین اِس بهتایت کي ساتھ کِہ سالهای سال قلعی والی محتاج اِن اُمور کي نهین خصوصًا بھرت پور مین بالفعل وهي رنجیت سنگ کا مسکن هَي قلعہ مذکور سب سي زیادہ مضبوط و محکم چنانچہ اُسکي گرد کی کھائي ایک چھوٹي سي ندی هَي کِہ ناو اُس مین چلي سواي اِسکي اَور اسباب اَور آثارِ حفاظت کي بهت سي هَین پر وسعت مین ڈیگ کا قلعہ اُس سي زیادہ هَي لیکن مستحکم و محافظ اَیسا نهین چنانچہ ذو الفقار الدولہ نجف خان میر بخشي نی بهي نول سنگ کی لڑائی مار کر اُس کو چھین لیا تھا لیکن بھرت پور کا ارادہ نکیا بلکِہ ٹال دیا بنا اُنکي راجا بدن سنگ سورج مل جاٹ کي باپ سي شروع هوئي اَور اِس امر کي ترغیب راجا جَي سنگ جي پور والي نی اُس کو دیتي بلکہ موجب اُنکي ترقي کا بهی کچھواهوں هین کا خاندان پڑا چنانچہ ایسري سنگ نی محمد شاہ فردوس آرام گاہ سي ایک لاکھ چالیس

هرار رُپَي پر مبْواث کا بهِي اُس کو اِجارہ کرْوا دِیا سِواي اِسْکي مِلکِي مالِي
هرامرمِین اِسْکا مددْگار تها وجْه اُسْکِی یِہ هَي کِه جَي نگر کي راجاؤں ني جاٹون
کو اپْنا سدِّ راہ ٹهہرایا تها دالیفِ قلوب کي لِئي آپ بهِي اُن سي سلُوک پیش
آتي تهی اَور حُضورِ اعْلیٰ سي بهِي رِعایَتین کرْواتی تهي پهِر تو دَولت اُنْکی دِن
بدِن بڑهْني لگِي اَور رِیاست رَونق پکڑْني لدی سِنْگ ني اپْني جِیتي جِی سُورج
ملّ کو مُختار کِیا اَور آپ الگ هو بَیٹها اِسْني اُس مي زِیادہ گڑهوں کِي تیّارِي
کِي اَور شہْروں کِي آبادِي کو ترقّي بخْشِي سِپاہ کي احْوال پر بہُت مُتوجّہ هُوا
هر ایک رِساله دار سرْدار سي بیشْتر سلُوک کِیا بِنابر اِسْکي اکْثر کارْهاي عُمْدہ
اُسْکي هاتْهه سی نِکْلي بلْکِه بعْضي بت باهرِي کام اُسْي کِئي چُنانْچِه نوّاب ذُو
الْفقار جنْگ سَیِّد صلابت خان مِیربخْشِي پر غالِب هُوا اَور نوّاب حکِیم خان
سا بہادُر اُس معْرکي مین مارا گیا عرض اُنْکي رِیاست کو جو ایک مُدّت رهْا
هَي بسبب اِسْکي سِواي راجا رتن سِنْگ کي جو هُوا سو مُدبِر اَور شُ[illegible]راجا
مذْکُور کُچْھ بودا تها مگر عیّاش و غافِل اِسی سبب سي رُوپانْد کِیمِیاگر کي
هاتْه سي کُشْته هُوا قِصّه مُختصر شورِشین اَور شرارتین تو یي اَورنْگ زیب کي
وقْت سي کرْتي تهي چُنانْچه زورآور سِنْگ اکْبر آباد و شاهْجہان آباد کي قافِلي
اکْثر لُوٹ لیجاتا تها اَور مُسافِرون بیچارون کو اقْسام کِي اِیذائین پہنْچاتا تها سیسي

کي نواح مين ايک گڈھي بهي اُسني اپني حِفظ کي لِئي نِهايت مُستحکم بنائي تهي اُسکي اٹرتلي سي فوجِ بادشاهِي سب بهي کِتني دِنوں لڑا چُنانچِه اکبر آباد کي ناظِم ني هرچند اُسکي لېني کا قصد کِيا پر کُچهه نهو سکا لا چار دست بردار هُوا آخِر شاهزاده سدار بخت ني آکر تِين مهيني تک اُسکا مُحاصره کِيا جب ذخِيره نِبڑ چُکا تب زورآور سِنگهه شهزادي کي خِدمت مين دست بسته حاضِر هُوا بلکِه همراه اُسکي دکهن گيا اورنگ زيب بسکِه اُسکي هاتهه سي بتنگ تها توپ کي مُنهه دهرکي اُڑا دِيا پهِر جاٹون ني اپنا رئيس راجا رام کو مُقرّر کِيا قِصّه کوتاه بُنياد اِنکي عالم گِير کي وقت سي بنڈهي پهر جون جون سلطنت ضعيف هوتي گئي يي قُوّت پکڑتي گئي چُنانچِه اب تلک کِه شاه عالم کا اٹهتالِيسواں سنِ جلُوسي هَي راجا رنجيت سِنگهه سُورج مل کا بيٹا اَيسي قُوّت و تسلّط کي ساتهه اپني مُلکون پر مُحِيط هَي

صُوبه خُوش سَواد اِله آباد هِندوي نام اُسکا پراگ هَي اکثر هِندو تِربينِي بهِي کهتي هَين جلالُ الدِّين مُحمّد اکبر ني گنگا جمنا کي بِيچ ايک قلعه سنگين و مُحکم مکانات بهِي اُس مين مُتعدّد و دِلچسپ و مُستحکم بناکر ايک شهر بهِي خُوش سَواد وهان بسايا نام اُسکا الله باش رکها پهِر شاهجهان ني مُسمّي

بِالہ آباد کِیا اِن دونوں دریاوں نے قلعے کے جانبِ شرقی کے مُتصِل اِتّصال
پایا ہَے اَور ایک سوتا بھی قلعے سے نِکلکر اِن میں آ مِلا ہے بِنابر اِسکے نام
اِس مکان کا تِربنی ٹھہرا اَور اِس سوتے کو ہِندُو سرستی کہتے ہَیں لیکن کُتُبِ
ہِندیِ میں یِہہ نہیں لِکھا کِہ سرستی یہاں سے نِکلی ہَے سِواے اِسکے قلعے
میں ایک درخت ہے اُسکو اکھے بڑ کہتے ہَیں معنے اُسکے پائیدار اَور ہِندیِ
کِتابوں سے یِہہ بھی دریافت ہوتا ہَے کِہ قِیام درخت مذکُور کا قیامت تلک
ہَے چُنانچِہ نُورُ الدِین مُحمّد جہانگیر نے اُس کو کٹواکر ایک توا لوہے کا
بہت بھاری اُس مقام پر رکھوا دِیا تھا چند روز کے بعد وُہ درخت پھر پھٹکا
اَور اُس توے کو توڑ کر باہر نِکلا حاصِل یِہہ ہَے کِہ ہِندُو اُسکو بڑا تِیرتھ بلکِہ
پرستِشگاہوں کا پادشاہ جانتے ہَیں جب کِہ سُورج مکر کا ہوتا ہَے یعنی جدی
میں آتا ہے گُروہ گُروہ زن و مرد نزدیک دُور سے آکر وہاں جمع ہوتے ہَیں
ایک مہینے تلک روز نہاتے ہَیں اَور اپنے ہوت کے مُوافِق دان پُن کرتے
ہَیں سِواے اِسکے سرکارِ والا میں بھی ہر شخص کُچھ رُپَے داخِل کرتا ہَے علاوہ
اِسکے ہُنُود از بسکِہ وہاں کے مرنے کو بہتر سمجھتے ہَیں اِسی سبب زمانۂ
سابِق میں بعضے تو نجاتِ آخِرت کے لِیٔے کٹنے اِس اُمید پر کِہ کِسی راجا
راؤ کے یہاں جنم لیویں جیتے جی اپنے تیئں آرے سے چِرواتے تھے شاہجہان

صاحب قِران ثانِي کي وقت سي يِہہ عمل موقوف هُوا لیکن قلعه شاه عالم بادشاه کي چوالِیس سن جلوسي مين صاحبانِ انگریزي توڑکر اِس اُسلُوب کی سانهه بنایا کِہ اُسکا نقشه هِي اَور هو گیا سچ تو یِہہ هَي کِہ آگي قابلِ بزم تها اب لایقِ رزم هُوا لیکِن یِہہ معمُوره آگي نِهایَت آباد تها چُنانچِہ اِس مین باره سرائین اَور باره دائِري تهی اب تلک بهِي کَیِٔي مَوجُود هَین لاکِن وُه عالم کہان شرف آلمکان بِآلمکین اَور دایِره وهانکي باشِندي خانه فُقرا کو کہتي هَین پر اُسکي مَحوطي مین مکاناتِ مُتعدّد هوتي هَین بلکِہ سَتتر مسجِد و خانقاه بهِي اُس مین دیکهِي هَي چُنانچِہ شاه خُوب الله کا دائِرهِ نِهایَت وسِیع و کلان اَور مشهُور جہان تهلن هَي پس معلُوم هُوا کِہ عُلما و مشائِخ بهِي یہان مُدّت سي رهتي هَین * اَور تِیس کوس صُوبه مذکُور سي پرِي بنارس هَي هِندِي کِتابون مین نام اُسکا بارانسِي بهِي لِکها هَي اِس لِئي کِہ یِہہ بستِي درمِیان دریای برنه اَور آنسِي کي واقِع هَي کاشِی بهِي اِسکو کہتي هَین اَور مهادیو سی منسُوب کرتي هَین غرض شہرِ مذکُور نِہایَت قدِیم هَي عِمارات اُسکِي سنگین و پُخته و بلند اکثر لبِ دریا لیکن حَویلِیون مین انگنائي ندارد سِوای اِسکي اندر باهر بستِي کي هزارون بُتخانِي اِنگنت شِوالي سیکڑون کُنڈه اَور ٹهاکُر یہان کا بِسیسر ناتهه چُنانچِہ اُسکا بڑا مندِر تها عالمگیر نِي تُڑواکر وهان ایک مسجِد بڑِي عالِیشان

سائي شہر كي لوگ اُسكو بِيسسر كِي مسجد كہتي هَين سِواي اِسكى اَور بهي كَئِي نامِي نتخابي توڑي اور مسجدين اُنكي جاگہہ بنا كِين قِصه كوتاه شہرِ مذكور اب بِهي آباد هَي ليكِن كوچي اُسكي نِهايت تنگ و تاريك و بد بو بلكِه بعضي گلِيوں مين تو دهوپ كا بهي گذر نهين هوتا اِسِي باعِث زمِين وهاں كي بيشتر سِيلي رهتِي هَي پر دريا كِناري كِي عِمارتين سب كِي سب دِلچسپ قابِلِ سَير اَور باغات بهي شہر كى پچّهم طرف بهت سُهاوني لگونهين كِه اِنسان كا وهان جي كبهو اُداس نهو " هر چند اُسكى كوئي پاس نهو " حُسن بهي وهانكا نِهايَت چمك نمك كي ساتهہ اگر فِرِشته بهي ديكهي تو دِيوانا هو جائي پريزاد تو كِس شُمار و قطار مين چُنانچِه ايك دِن كا ذِكر هَي كِه راقِم ساون مين ايك باغِ بي درو دِيوار كي بيچ سرِ راه ايك بُلندِي پر بيٹها تها اَور مِير چِراغ علِي مرحُوم حَيف تخلُّص بهي مري ساتهہ تهي دِن اُس وقت دو پہر سي كُچهہ كم هوگا كِه ايك جهنڈ كا جهنڈ پريون كا اُس باغ كي ديہري مين پرستِش كر قصارا اُدهر آ نِكلا اُن مين ايك كهرانى چنپي رنگ نِهايَت چالاكي و بيباكي سى پيش قدمِي كرتِي تهي اَور ايك انداز و نازسي پاون دهرتِي تهي سراپا اُسكا گويا سانچي مين ڈهلا تها " هر ايك عُضو حُسن و ادا سي بهرا تها " (بيت)

هِلال ابرُو مُنهہ چاند جُثه امول " خُوش اُسلُوب چهب پِنڈلِيان گول

گول " مُکھڑے کِی رنگت کي آگي کُندن زرد " بلکہ پکھراج بھِی گرد " سونا تو کیا مال ھَي جو اُس کي رُوپ کي مُنھہ چڑھ سکي عرض تماشائیوں کا دیکھنے ھِي جِي سنسنا گیا اَور آنکھون تلي اندھیرا آ گیا مِیرِ مرحُوم کي بھِي دِل پر دیر تلک اُس کا صدمہ رھا لیکن وُہ چمک و جھمکڑا دِکھاتِي ھُوئي نجانین کِدھر گئِي پھِر نہ پھِرِي تا شام راہ دیکھِي بِدان سمجھي کہ تجلِّي کو تکرار نہین اب بیٹھنا بیفایدہ ھَي ھر ایک نے گھر کي راہ لِي غرض معمُورۂ مذکُور کیفِیّت سي خالِي نہین دِید کي قابِل ھَي سانھ اِسکي عِلمِ ھِندِي کا بھِي گھر ھَي کیُونکہ بڑي بڑي پنڈِت اچّھي اچھي برھمن بید کي پڑھانے والي شاستر کي بھیدونکي جاننے والي اَور جوتکِي نجُومِي گنِي ھر فن کی بکثرت اُس شہر مین رھتي ھَین اِسي واسطی برھمن برھمن زادي دُور دُور سي تحصِیل کو آتي ھَین اَور مُدتون پڑھتي پڑھاتي ھَین چُنانچہ ابتلک بھِي مدرسہ ھِندِي کا موجُود ھَي صاحِبانِ عالیشان نے بھِي اِخراجات اُسکي بدستُور جارِي رکھي ھَین اَور اکثر آزاد منِش عِبادتِي نپشِي اِس لِحاظ پر کہ مرنا وھان کا باعِث نجات کا ھَي اپنے وطن چھوڑ دُنیا سي ھاتھہ اُٹھا رام سي لَو لگا وھِین رھنا اِختیار کرتي ھَین بہتیري بُوڑھي کُھنہ سال کِتني آزارِي جِینے سي مایُوس ھوکر وھان آتي ھَین " اَور دُنیا سي اُٹھہ جاتي ھَین " ازبسکہ لوگون کي آھر جاھر ھر ایک سمت

سی رہتی ہی اِسی سبب اُسکی آبادی کم نہیں ہوتی کپڑا بھی وہاں ریشمی و زرباپی خوب بُنا جاتا ہی خصوصاً تاش بادلہ نہایت جگمگا اور مشروع و کمخواب تو واقعی بعد گجرات کی بنارس کی برابر ہند میں کہیں نہیں بنتا اگرچہ مشروع مؤ میں اب تیار ہوتی لگا ہی لیکن یہہ قماش و مُلایمت کہاں پاتی اور نجیب کا سا فرق ہی پچھم طرف شہر کی اورنگ آباد کی سرائی پختہ اور نہایت کشادہ داہنی اُسکی بجاس موچن کا تالاب اُس سی کچھہ آگی بڑھ کر بستی سی باہر قدم شریف اکثر وسیع و شریف پنجشنبہ کی دن وہاں جاتی ہیں شام تلک صحبت اور لوگوں کی کثرت رہتی ہی ہر چند کہ نشست گاہیں اور خانقاہیں کم ہیں لیکن لطف سی خالی نہیں علاوہ اِسکی اُس قطعی میں اکثر مسلمانوں کی قبریں ہیں چنانچہ مزار شیخ محمد علی حزین گیلانی کا بھی وہیں ہی اُس مرحوم نی اپنی حین حیات میں اُسی بنوایا تھا بلکہ کبھو کبھو پنجشنبہ کو وہاں جاکر بیٹھتا اور کچھہ خیرات بھی کرتا۔ (بیت) جو بقا اپنی فنا سمجھی وی دُکھ بھرتی نہیں ؛ مر مٹی۔ جو زندگی ۔میں وی ۔کبھو۔ مرتی نہیں ؛ فی الواقع شیخ ممدوح۔ علوم ظاہری۔ و باطنی۔ سی۔ مالامال تھا ؛ شعر و سخن تو اُسکا ایک ادنی کمال تھا ؛ اُستادِ متأخرین و افتخارِ متقدمین۔اُسی کیونکر۔ نکہیی۔کہ۔نظم۔و نثر۔اُسکی

ظُہورِی و نِظیرِی کی برابر اَور قِصدی قصائِدِ عُرفِی سي بالاتر هِندُوستان کي بیچ مُحمّد شاه کي وقت میں آیا کَئِي برس دِلّي میں رها پهر بنارس میں آکر گوشه نشِین هُوا " کِسِي امِیر فقِیر کی گهر نگیا " اَور کِسِي سی کُچه نلیا " بلکِه مُحتاجون کو مُوافِقِ مقدُور آپ هِي دِیا کِیا " گذران اُسکي همیشه اُجلي رهی " اِحتِیاج کِسِي امر کِي بجُز خالِق کي نهوئي " کهتي هَیں کِه تسخِیرِ آفتاب اُسکي عمل میں تهي یا کوئي اَور دعوت غرض کشف و کرامت سي وه روشن ضمِیر خالِی نتها مشہُور هَي کِه نوّاب شجاعُ آلدّوله بهادُر کو لڑائي کا مشوره مُطلق ندیا بلکِه منع کِیا کِه بگاڑ صاحِبانِ انگریز سي حدّ بُرا هَي " اَور مُصالحه سر تا پا بهلا " زِنهار اَي فرزند سِواي صُلح کي کُچه نکرنا " اَور لڑائي پر دهیان هرگِز نه دهرنا " کیُونکِه صُلح میں حُصُولِ مُراد هَي " اَور جنگ میں فساد " غرض بعد هنگامه بکسر وه عارِفِ بي رِیا سن گیاره سَي اسّي هِجرِي میں بهِشت نصِیب هُوا * چنار گڑه ایک قلعه هَي پهاڑ پر سنگین و بُلند و محفُوظ لیکِن نشیب و فراز اُس میں بهت هَي گنگا اُسکي نیچي بهتي هَي قریب اُسکي ایک قوم عالمگیر کي وقت تلک سر و پا برهنه جنگل میں رهتي تهِي اَور تیر اندازِي و شمشیر زنِي میں اَپني اَوقات بسر کرتي تهِي یعني کِتني صحرا نشِین یا پهاڑِي اُس وقت میں رهنِي کرتي تهي لیکِن بالفعل بلکِه سالهاي سال

سي اُسْكي مُتّصِل ايكْ معْمُوره هَي كِه اَكْثر هِنْدُو مُسلْمان اُس مين بسْتي هَين اشْيا و اسْباب بهِي ضرورِي مُوافِق اُنْكي بهم پهُنْچتي هَين اَور قلْعه مذْكُور هر چنْد آگي بهِي با رَونق تها پر جب سي صاحِبانِ عالِيشان كي قبْضي مين آيا هَي خُوب تيّار سجا سجايا رهْتا هَي قرِيب اُسْكي قاسِم سُلَيماني كِي درْگاه هَي نِهايَت خُوش عِمارت پُر كَيفِيّت مكانات اُس مين سنْگين و پُخْته و مُتعدّد اپْني وَضع كي اُسْلُوب دار و با قرِينه " خُصُوصًا وسط مين ايكْ مسْجِد بهُت بڑِي پاكِيزه و اُسْتوار جيسي اَنگُوٹهِي مين نگِينه " جنْگلا بهِي اُسْكي اطْراف كا نِهايَت سُهاونا هوا " مرضِ خفقان كِي دوَا (نيب) هَي شاداب و سرسبْز وهان كِي زمِين " وُه جنْگل هَي گُلْشن سي بِهْتر كهين " اَور چنار سي دكْهن طرف آٹهه كوس كي فاصِلي سي گنْگا كي كِناري پر مِرزا پُور هَي هرچنْد كِه بسْتي اُسْكِي چهوٹِي هَي لیكِن خُوب آباد و خُوش سوَاد عِمارتين پكّي بيشْتر " لیكِن اَكْثر بيپارِيون كي گهر " سُفَيد پونْڈا وهانْكا مشْهُور هَي اگرچِه هگْلي كا بهِي گنّا نِپٹ نرْم اَور مِیٹْها هوتا هَي ليكِن وُه سانْهه اِن خُوبِيون كي كلاني اَور گُنْدگِي رکْهتا هَي * گڑه كالِينْجر سنْگين قلْعه هَي نِپٹ بي لگاو ايكْ بڑِي اُونْچي پهاڑ پر اُسْكِي اِبْتِدا سي كوئِي واقِف نهين چشْمي اَكْثر اُس مين جوش كهاتي هَين اَور تالاب بڑِي بڑِي آبِ زُلال سي بهري هُوئي ايكْ لُطْف دِكْهاتي هَين

بھرون کا بُتخانه وھن ھَي اَور قریب اُسکي گھني درختون کا ایک جنگل ھَي
بشتر اُس مین آبنُوس کی پیڑ لوگ وھان سی ھاتھي بھي پکر لاتي ھَین اَور
پاس اُسکي لوھي کِي کھان ملکه بعضي بعضی جاگھ سی الماس کِي ٹلپین بھي
ھاتھ لگتین ھَین اَور باشندي وھان کي سُودمند ھوتي ھَین * جون پُور بڑا
شھر ھَي گومتي اُسکي اندر ھوکر نکلي ھَي فیروز شاه نی اُسکو اپني عھدِ سلطنت
مین فخرُ الدّین محمّد جوبان که اُسکا چچا تھا اُسکی نام پر آباد کیا ازبسکه
شھرِ مذکُور شور پُشتون اَور مُٹھ مردون مین واقع ھُوا تھا فوجدار اُسکي نشتر
خُونریزي و سفّاکي مین مشغول رھتي تھي لیکن آب و ھَوَا اُسکي باشندون
مُسافرون کي مِزاج سی مُوَافِق " فضا اُسکی فضاي گُلزار سي ملتي " حَویلیان
اُس مین اکثر پُختہ و سنگین " چھپر کي مکان کھین کھین " اگرچه آبادي
اُسکي اب وَیسي نھین لیکن غنیمت ھَي کیونکه باغِ خِزان رسید کا ایک آدھ
چمن دید کی قابل رہ جاتا ھَي " اَور اھلِ نظر کو ایک لُطف دکھاتا
ھَي " خصُوصًا جامِع مسجد وھانکي اپني ساخت مین لا ثاني ھَي فِي الْوَاقِع
پُختہ کارون کِي ایک نِشاني ھَي عمارت اُسکي تمام و کمال سنگین " اینٹ
گاري کا اِس مین نام بھي نھین " (بیت) بناوی کوئي اَیسي. اب کیا
مجال ؛ مرمّت بھي ھَي اُسکي امرِ محال ؛ تعمیر اُسکي سُلطانِ شرق اِبراھیم

شرقي ني آٹھ سو باون ہجري مين کي " اور دارين مين بيکٹ نامي لي " تاريخ اُسکي بنا کي مسجد جامع الشرق هي پل بهي وهان کا اقليم هند مين بي مانند هي ديرپائی اور پختگي اُسکي اظهر من الشمس سيکڑون برس گذري هين ليکن معلوم يہہ هوتا هي کہ آج بنا اور ابهي تيار هو چکا هي بنا اُسکي منعم خان خانخانان ني اکبر بادشاہ کي سلطنت مين کي اور مہتمم اُسکا نواب مرحوم کا فہيم غلام تها قطعه اُسکي تاريخ کا يہہ هي (قطعه) خانخانان خان منعم اقتدار " بسته اين پل را بتوفيق کريم " نام او منعم از آن آمد کہ هست " بر خلايق هم رحيم و هم کريم " ره بتاريخش بري گر افگني " لفظ بدرا از صراط المستقيم " حق تو يہہ هي کہ يہہ تاريخ اُسکي بجا هوئي کهني والي کي طبيعت خوب لگي خدا اُسکي تعمير کنندي کو مستغرق درياي مغفرت کري " اور پل صراط پر اُسکي دستگيري و معاونت " (بيت) هي بدريا دلي کا يہہ اُسکي نشان " خدا اسکو قايم رکهي جاودان " سراين بهي کئي تهين ليکن بالفعل ايک پخته پل کي جنوب رخ اور دو کچي شمال رو ليکن کچهه ايک فاصلي سي پهلمل و عطر بهي وهان کا بہايت خوشبو هوتا هي چنانچه اکثر بلاد بطريق تحايف بهجواتي هين " اور خوشبوئي ساز سوداگر بهي اطراف مين اسکو ليجاتي هين " عرض سکند راي

اَور بیلي کا بیل تو وهان کا سا کہین نہوتا گلاب خجالت سي اُسکي آگی پانی هو جائی " اَور سہاگ کی عطر کي باس بهي اُسکي هوتی خوش نه آئی " (بیت) بدن مین ملی اُسکو جو مرد و زن " تو بن جائی هر ایک نوشہ دلہن " چنبیلي کا بهي علي هذا القیاس لکن مشہور یون هَی کہ چنبیلي باڑہ کي اَور بیلا جونپور کا پرانی تس اِس مین شک هَي اَور وهان کي نُجبا اکثر ذهین و صاحب علم و دانشمند هوتی هین قصه کوتاه صوبه مذکور کي آب و هوا نہایت خوب هَی میوي بهي اقسام کی هوتي هین خصوصا انگور نہایت رسیلا خوش مزہ میٹها بڑا بکثرت بکتا هَي اَور پهول بهي هر فصل مین دیکهني سونگهنی کي بہتایت کي سانه خصوصا موگرا بہت بڑا و گندہ بہت خوشبو هوتا هَي ایک پهول اُسکا حکم عطردان کا رکهتا هَي زراعت بهي بہتایت کي ساته هوتي هَي لیکن موٹه کم یاب جوآر باجرا کمتر اَور کپڑي کي اقسام سي جهونا اَور مہر گل خوب بُنا جاتا هَي اَور دریاؤن مین بڑي دریاو اِس صوبي مین گنگا جمنا سرجو طول اسکا معمولي جونپور سی لیکر اُتر کي پہاڑ تلک ایک سَو ساٹه کوس اَور عرض چونسا جو گنگا کا ایک گذر هَي اُس سي گهاٹم پور تلک ایک سَو تیس کوس صوبه بہار اِسکي پورب طرف اکبر آباد پچهم رخ صوبه اَودہ اُتر طرف مانکپور گڈہ دکهن طرف اِلہ

آباد غازي پور بنارس جونپور چنار کالنجر کڑا مانک پور و غیره سوله سرکارین متعلقات اِنکي دو سو سینتالیس محال اَور آمدني سینتیس کروڑ ساتهه لاکهه ایک ستهه هزار دام

صوبه اَوده " هندي کتابون مین نام اِسکا اجودهیا راجا رام چند کا مولد و تخت گاه هَي اِسي جهت سي هندو اِسکو بڑا معبد جانتي هین کیونکه راجا مذکور عالي نژاد و نیک نهاد تها ساتهه اِسکي دولت ظاهري و باطني سي بهي مالامال عجایب غرایب افعال اُسي وقوع مین آئي " اَور بهت سي امور نادر اُسني دکهائي چنانچه شور دریا پر پل باندها اَور انگنت بندر ریچهه کي فوج لیکر لنکا پر چڑه گیا پهر راون کو مار کر اپني جورو کو قید سي چهڑا لایا اِسي قبیل سي اکثر حالات اُسکي رامایَن مین لکهي هین عرض شهر مذکور ایک سو اڑتالیس کوس کي طول اَور چهتیس کوس کي عرض مین بستا تها اَور اُسکي سواد مین جو کوئي خاک چهانتا سونا پاتا ایک کوس پري اُسکي گهاگهره سرجو سي ملکر قلعي کي تلي جا نکلي هَي اَور قریب شهر کي دو بڑي قبرین هین طول اُنکا سات سات آتهه آتهه گز سي کم نهین عوام اُنکو حضرت شیث و ایوب سي منسوب کرتي هین بنابر اِسکي پنجشنبي کو اکثر لوگ

وهان جاکر فاتحه پڑھتي هين اَور بعضون کی نزدیک رتن پور مین کبیر جُلاهي کي قبر هَي شخص مذکور سُلطان سِکندر لودِی کي وقت مین تها سارس کی بیچ مُدتون جپ تپ کرتا رها فُقرا کي نزدیک بڑا مُوَحّد و صاحبِ کمال تها چُنانچه اُسکي طبع زاد اکثر دوهری اهلِ مذاق کی وِردِ زبان هین سچ هَي کِه محبت و معرِفت اُن سي ٹپکي پڑتي هَي * فَیض آباد عُرف بنگله تین کوس اَودَه سي مغرب رُخ ایک آبادي نَو اِحداث هَي نِهایَت پُر فضا و دِلکُشا سر زمین وهانکي نیپت خُوب و مرطُوب مِهندي بهي وهانکِي قِیامت رنگین چهچهي اَنگور بیدانه شهتُوت اَور سِواي اِنکي اَور بهي بعضي میوي ترکاریان پهُول خُوشبو رنگِین اِفراط سي هوتي هَین خُصُوصًا چنپا و لاله پر خربُوزه حدّ بُرا اَور پهیکا صُورتِ حرام وجه اُسکِي بُنیاد کی یِه هَي جب صُوبه دارِی مُلکِ مذکُور کِي اِنتِقال پاکر محمّد شاه فِردَوس آرام گاه کِي سلطنت مین نوّاب بُرهانُ المُلک سعادت خان بهادُر کي نصب هُوئي بعد اُنکي وفات کي قایِم مقام اُنکا داماد نوّاب وزِیرُ المُمالِک ابوُ المنصُور خانِ صفدر جنگ بهادُر مغفُور هُوا کیُونکه فرزندِ نرینه اُنکی نتها اُسِي بُزُرگ ني بُنیاد اِسکي ڈالي لیکِن بطَورِ چهاونِي کي جب نوّاب شجاعُ الدَّوله بهادُر اِبنِ صفدر جنگ وزِیرُ المُمالِک کو رِیاست پهنچي بعدِ هنگامهٔ بکسر کي مِزاج اُسکا اسکي آبادِي پر

آیا چنانچه کتنی محل اور باغ پاکیزه و خوش عمارت اُسنی لب دریا بنائی
اور ایک نرپولیا بهي نهایت بلند و دلکشا متصل قلعه اور چوک کي قریب
بنایا بلکه اپني نود و باش بهي وهین مقرر کي بسبب اسکي اکثر سردارون
مصاحبون نی عمارتین تعمیر کین یہان تلک که هر ایک چهوتي بڑي نی
موافق اپني مقدور کي حویلي بنائی چنانچه ایک معموره معقول هو گیا پر
کهپریلین اکثر نهین اور پخته عمارتین کم لیکن معمار قدرت کي ارادي مین
جو اُسکي آبادي کو پایداري نه تهي بلکه خرابي منظور تهي که سن گیاره سي
اتهاسي مین بعد نواب حافظ الملک حافظ رحمت خان کي شکست کی
نواب موصوف کا واقعه هوا اور مقبره اُسکا وهین بنا پهر مسند حکومت پر اُسکا
خلف الصدق نواب آصف الدوله بهادر وزیر ابن وزیر بیتها اُسنی دار الحکومت
لکهنو کو بدستور سابق مقرر کیا بلکه عمارات و باغات بهي خوش قطع و دلچسپ
وهان بنائي آخر اُسکي آبادي بمرتبه گهتي اور اُسکی بستي نهایت بڑهي
چنانچه بالفعل که سن باره سي بیس هجري هین اور نواب سعادت علي خان
بهادر وزیر ابن وزیر دام اقباله کی حکومت کا آتهوان سال دونون شهر ایسي
بهي پر هین * بهرایچ ایک قدیم شهر هي سرجو کي کناري نهایت وسعت و
کیفیت کي سانه انبرانات اُسکي گرد و نواح مین اکثر " اور پهلواریان جا بجا

بشتر" تربت رجب سالار کي اور درگاه سالار مسعود غازي کي وهين هي کهتي
هين که رجب سالار تغلق شاه کا بهائي تها اور سالار مسعود غازي کي احوال
مين اختلاف هي بعضي کهتي هين قوم کا سيد ليکن سلطان محمود غزنوي سي
بهي قرابت قريب رکهتا تها اور بعضون کا قول يهه هي که ايک پٹهان تها
ليکن شهيد هوا عرض درگاه اسکي ايک عالم کي زيارت گاه هي سال مين
ايک بار دور دور سي لوگ مدني کي همراه چلتي هين کتني سباح اکثر
سپاري پر نسج قوم لال لال نيزون سمت هزارون دهالي گاتي بجاتي ساتهه
لیکر اپني اپني بستيون سي نکلتي هين عرض جيٹهه کا پهلا اتوار اسکي عرس
کا دن هي يي اسي دو تين دن پهلي وهان آ پهنچتي هين اور اعتقاد انکا يهه
هي که وهي اسکي ساه کا روز تها چنانچه شهاني کپڑي اسکي گلي مين تهي
که مارا گيا اسي جهت سي ايک تيلي ردولي کا ساکن پلنگ پيڑها کچهه
اسباب عروسي سمت اسکي مزار پر بهيجتا هي اپني زعم مين هر برس اسکا
بياه کرتا هي برسون سي يهه رسم اسکي خاندان مين چلي آئي هي بلکه ابتلک
بهي جاري هي عرض رجالي کی اعتقاد سی بهي خدا پناه مين رکهي که رسوائي
سي خالي نهين اور گرد و پيش اسکي گنبذ کي جتني درخت هين ان مين
رسيان ڈال کر کوئي اپنا هاتهه باندهتا هي کوئي پاون کوئي گلا الغصه انواع و

اقسام کي سانگت لاتي هين اور اپني گمان مين اسي سبب سي مرادين پاتي هين سواي اسکي کوئي رحالا اس بزرگ کو گاجنا دولہه کہتا هي اور کوئي رجالي سالار چهنلا وجه اسکي يہه هي که جو رنڈي اسکي گنبذ مين جاتي هي " بد حال هوکر آتي هي " پر وه مردار يہه سمجهتي هي که صاحب قبر ني مجهي چوس ليا " اور يہه احوال کر ديا " تف اسکي سمجهه پر اور لعنت اسکي بوجهه پر حقيقت اسکي يہه هي که گنبد اسکا نہايت چهوٹا اور دروازه بہت تنگ تسپر لوگون کي آمد و شد متصل علاوه اسکي ايک بہت بڑا چراغ قبر کي سرهاني جلتا هي سبب اسکي ايسي گرمي اس مين هوتي هي که آدمي کي چربي پگهلتي هي مرد بهي وهان سي جو نکلتا هي سو عرقناک پهر عورت تو نازک هوتي هي وه پسيني مين ڈوبي هوئي حالت غش مين نکلتي هي سواي اسکي کذب و افترا پر يہه سچ هي که اگر مدار سالار دنيا مين پيدا نه هوتي تو رجالون کي يہان مال خوب جمع هوتا بلکه ايک ايک کنجڑا قصائي لکهپتي بن جاتا ديوکن مدت سي پيسون کي تک سال هي اتر کي پہاڑون سي سونا روپا تانبا سرب سہاگه شہد چوک کچور سونٹه پيپل کهريا لون هينگ موم پشمينه ٹانگن باز جره شاهين و غيره سواي اسکي اور بہت سي چيزين پہاڑ کي پہاڑي لاتي هين اور بيچ جاتي هين بسبب اسکي لوگون

کا هجوم اَور خرید فروخت کی دهوم وهان رهتی هَي * نمکهار مصرف ایک نامي جاگهه اَور هندوؤں کي بڑي پرستگاه هَي گومتي اُسکي قلعی کی تلي جا نکلي هَي نزدیک اُسکی ایک حوض هَي برمهاورت کنده اُسکو کهتي هَس پانی اُسکا اندر هي اندر حوش کهاتا هَي سانهه اِسکي اَیسا چکر مارتا هَي کِه آدمي کي قدرت نهین جو اُس مین غوطه لگا سکي بلکِه جو چیز کِه اُس مین گري فی الفور نکل پڑي هنود کي نزدیک بڑا ببرتهه هَي مشهور هَي کِه جتني کتابین هندی کِه گردش فلکي سي اَور انقلاب دهري سي گم هوئین تهین بیشون اَور منیون ني اپني طبعیت کي جودت اَور ذهن کي حدت سي اُسکي کناري پر نئي سر سي اُنهین درست کیا اَور لکها هر ایک اُنکي مطالب سي فصاف هوا قریب اُسي ایک سرچشمه چهوتي سی ندی کا هَي کِه وه گومتي مین ملتي هَي ایک گز کا چوڑا چار اُنگل گهرا جب اُسکي کناری برهمن بید خوان منتر پڑهتي هین اَور وقت پرستش جس قدر چانول و ثمره اُس مین ڈالتي هَین پهر اُنکا نشان بهي نهین پاتي * لکهنو بهت بڑا شهر هَي گومتي کي کناري آگي بهي دار الحکومت تها لیکن نواب شجاع الدوله بهادر مرحوم ني بعد بکسر کی هنگامي کي یهه رتبه فیض آباد کو بخشا چنانچه انتقال بهي اِس سراي فني سي وهین کیا پهر نواب آصف الدوله بهادر مغفور ني اِسکو نوارا اَور دار

آلامارت ٹھہرایا آبادی اُسکي بہت ٹوٹ گیٔی کہین سي کہین جا پہنچي اب بھي بدستور حاکم نشین بہي هَي لیکن بیہتر پر جو بستا هَي اِس سي نہایت نشیب و فراز اُس میں واقع هَي (بیت) کِسیکا گھر هَي ٹیلي پر هوا مین " کِسیکا جھونپڑا تحت آلثرا مین " غرض شہرِ مذکور مین کتني سرائین اَور بہت سي کٹری ٹولي محلّي آباد هین جِس محلّي مین شیخ مِینا کِي درگاہ هَي اُسي مِینانگري کہتي هین اکثر لوگ پنجشنبي کو فاتحه کي واسطي وهان جاتي هین " اَور بیشتر عوامّ آلنّاس فاتحه اُنکي گرِیني پر دِلاتي هین " اَور بیرونِ شہر شرق کِي طرف لکّھ پیڑي کي قریب مزار پیر جلیل کا هَي لیکن اُسکي قبر کا چبوترا قدِّ آدم بلند و بي زینه هَي اِس باعث کوئي متّصِل اُسکي جا نہین سکتا دُور هِي سي فاتحه پڑھ جاتا هَي هر جُمعي کو وهان اکثر تماش بین جوان براي سَیر اَور اکثر جُہلا بِرواج عقیدي سي جاتي هین " اَور ماش کِي کھچڑي اَور کڑوا تیل چڑھاتي هین " گُستاخي مُعاف سِواي کشف و کرامت کي یي دونون بُزُرگ خُوش ذایقه بھي کتني تھي کِه بعد رِحلت اَیسي نذر قبول کِي " اَور کِسي چیر پر رُوح کو اُنکي رغبت هُوئي " شہر کي اُتّر رُخ گُومتي کي کِناري شاہ پیر محمّد کا ٹیلا هَي آگي وهِي دارُ آلعِلم تھا اکثر طلبه و عُلما وهان پڑھتي پڑھاتي تھي " اَور اپني اَوقات

بخوبي بسر ليجاتي تهي " سنا هې کِه شيخِ موصوف کو سواى نعمتِ فقر کي دولتِ علم بهي تهي فِي الجمله مرد صاحب کمال و صاحبِ حال و قال تها زندگي مين وه مقام اُسکا مسکن تها " بعد مرگ مدفن هوا " اور مسجد بهي اُس پر ايک نهايت عاليشان و وسيع " گنبد اُسکي بمرتبه بلند و رفيع " اور مينار اُسکي گومتي کي اُس پار پچهم اور اُتر کي آني والون کو بين چار کوس سی نظر آتي هين " کلس اُنکي اتلک ويسي هي جگمگاتي هين " اور قريب اِس سي پورب طرف پنچ محله هی کثرتِ اِستعمال سی نون اُسکا حذف هو گيا هي اور جيم چي سي عوض چنانچه اکثر لوگ پچ محله کهتي هين مکانِ مذکور نواب ابو المکارم خان کا ديوانخانه تها اور يهه بزرگ لکهنو کي شيخون سي هی مگر امير تها اور وجهِ تسميه مکانِ مسطور کي يهه هي کِه زمانهٔ سابق مين يهان دو منزلي مکان کو دو محله اور سه منزلي کو سه محله کهتي تهي شايد يهه پنچ منزله تها اِس سبب نام اِسکا پچ محله هوا قصه مختصر جب نواب برهان الملک سعادت خانِ مرحوم قبائل سميت اِس شهر مين رونق افزا هوئي اِس مکان کو پانسو رپي کرائي کو ليا چنانچه کرائی نامه اُسکا نوابِ مرحوم کي مهر سي آج تلک اُنکی اولاد کي پاس موجود هي ليکن کرايه چند روز هي ديکر موقوف کر ديا تها اور اُسکي بدلي کوئي

گاؤن یا جاگیر بھی مرحمت کی غرض نواب وزیر الممالک صفدر جنگ ابو المنصور خان بہادر مرحوم کے عہد حکومت تلک بنا اسکی جوں کی توں رہی جس وقت نواب وزیر اعظم شجاع الدوله بہادر مغفور مسند ریاست پر بیٹھے تب مکانات اور شیخ زادوں کے بھی لیکر اس مکان کی شامل کیے بلکہ ایک آدھ بارہ دری اور بنوائی پھر عوض اسکی اور وے مکان جو آپ لیے تھے دوگوان گاؤن مالکوں کی جاگیر کر دیا چند روز کے بعد وہ بھی سرکار میں ضبط ہو گیا لیکن یے شیخ زادے نواب ابو المکارم خان مرحوم سے نسبت قرابت کی رکھتے تھے مگر ہموطنی کی پھر نواب وزیر ابن الوزیر آصف الدوله بہادر خلد مکان کا جب دور آیا انھوں نے مکان منظور نئے سر سے تعمیر کیا نقشہ ہی اور کر دیا بلکہ بہت سی حویلیاں لوگوں کی جو اسکی اطراف و جوانب میں تھیں شیخا دروازے سمیت وے گروا دیں اور انکی جاگہہ عمارتیں نئی نئی وضع کی خوش قطع و دلچسپ بنوائیں چنانچہ سنگی بارہ دری اور باولی والا مکان انھیں میں سے ہے سواے انکی بھی بہت سی مکانات و باغات بنائے کہ ہر ایک اپنی وضع میں بے نظیر اور نقش و نگار و صفائی میں بہ از صفحۂ تصویر ہے خصوصاً دولتخانہ کہ اشرف المکانات ہے اس واسطے اس جنت مکان کی اکثر آرامگاہ وہی تھا تاریخ اسکی بنا کی

دَولتخانه٭ عالي مؤلّف كي نتائجِ طبع سي هَي ليكن خيرُ العمارات اِمام باڑا هَي واقعي كِه اَيسا اُستوار و پايدار كوئي مكان نهين ٭ اَور كِسي عِمارت مين اس شان كا دالان نهين ٭ (بيت) حضيض اُسكي اَوجِ فلك سي بُلند ٭ نه پهنچي جهان وهم كِي بهي كمند ٭ مسجد بهي وهان كِي تمام شهر مين نمُودار ٭ عِمارت اُسكي نِهايَت اُستوار ٭ هر ايك برج اُسكا وسعت مين مسجِدِ جامعِي كِي برابر اَور رفعت مين برجِ فلك سي همسر (بيت) ملايك زمين پرهون ساكِن اگر ٭ عِبادت كرين بس وُنهين بيٹهكر ٭ اب نوّاب آصف الدوله بهادرِ مغفور كي بعد نوّاب يمينُ الدوله ناظِمُ المُلك سعادت عليخان بهادُر وزير اِبنِ وزير ني جو مسندِ حُكومت پر اِجلاس فرمايا ٭ اَور اِفضالِ اِلٰهي سي مُلكِ موروثِي اپنا پايا ٭ علي هذا القياس متوجّه تعمير پر هُوا چُنانچه كيا كيا مكانِ عاليشان دِلكُشا بلكه ايك رمنا بهي نِهايَت پُر فضا بنايا ٭ اَور جِتني باغ تهي اُنكي رَونق كو دُونا كر دِكهايا ٭ خُصُوصًا وزير باغ اَور مُوسي باغ مين اَيسي عِمارتِ انگريزي دِلچسپ بنائي كِه بهار وهان سي كبهُو نهين جاتِي ٭ اَور خزان هرگز آني نهين پاتي (بيت) طِلسمات كا سا هَي اُس مين سمان ٭ كوئي جاكي وهان پهير جاوي كهان ٭ فِي الواقِع هر ايك عِمارت٭ قابِلِ تعريف و لايِقِ توصِيف هَي ليكن بهترين عِمارت بِناي مكانِ عِلمِ

ہماری حضرتِ عبّاس علیہِ السّلام ہَی کِہ نوّابِ رفیعُ المکان فی خُلُوصِ عقیدت سی سن بارہ سَی سترہ میں از سرِ نَو کِس خُوبی سی اُس کو بنوایا ہے اَور ہزارہا رُپیہ اُسکی تعمیر مین اُٹھایا ہے تاریخ اُسکی بِنا کی مِرزا قتیل شاعِر کی اِس مِصرعی سی نِکلتی ہَی (مِصرعہ) اِین گُنبدِ جدید بِنای سعادتست اِلٰہی اُسکی بنانی والی کی بُنیادِ دَولت کو مُستحکِم رکھیو اَور توّفیقاتِ نیک کو اُس کی زِیادہ کیجیو تجھہ طرف پائین اُسکی لبِ دریا مِرزا ابُو طالِب خان کا اِمام باڑا ہَی بِنا اُسکی تمام شہر کی اِمام باڑوں سی مُقدّم ہَی چُنانچِہ اُسکی بُنیاد کو ساٹھہ برس تخمِیناً گُذری رِیاست اُس وقت نوّاب صفدر جنگ بہادُرِ مرحُوم کی تھی لیکن مکانِ مذکُور کی مالِک پہلی کلب علی خانِ مرحُوم تھی خانِ مغفُور نوّاب سرفراز الدّولہ حسن رِضا خان مرحُوم کا نانا تھا غرض اُس بُزُرگ نی اُس مکان کو اپنی اقربا کی مدفن کی لِئی بنا کیا تھا چُنانچِہ اُسکی حینِ حَیات میں ایک آدھ قبر بھی وہان بن چُکی تھی بعد اُسکی مِرزا علی مِرزا ابُو طالِب کی باپ نی تھوڑی سی زمین اُس مرحُوم سی اِمام باڑی کی واسطی مانگی اُس بُزُرگ وار نی سعادتِ دارَین جانکر نذر کی بلکِہ جِس مکان میں وہ قبر ہَی مُجاوِری بھی وہانکی اُس کو دی کیُونکِہ وہ بیچارہ مردِ غریب وگُم نام تھا پر جب تلک جیتا رہا

مکانِ مذکور اُسکي قبضی میں رہا اَور دالان اِمام باڑی کا سایا ہُوا اُسیکا ہَي بعد اُسکی وفات کي مِرزا ابُو طالِب خاں سپُوت ہُوا اُسي نام و نِشان روزگار میں پَیدا کیا اِس واسطي اِمام باڑا اُسِي کي نام سی مشہُور ہُوا تِین گاؤں بھِی اُسکی اِخراجات کي لِئي نوّاب شُجاعُ آلدَّوله بہادُرِ مرحُوم کي عہدِ حُکُومت سي مُعیّن ہُوئي تھی لیکن نوّاب آصفُ آلدَّوله کي دَور میں ضبط ہو گئي بھِي بِآلفِعل نوّاب یمِینُ آلدَّوله سعادت علِی خان بہادُر دامَ اِقبالُهُ کي وقت میں وُہ بھِي ضبط ہُوئي پر مِرزا مہدِی علِي خان بہادُر دامَ ثروتُهُ سال بسال وہاںکي اِخراجات کی لِئي قدري قلِیل اپنِي طرف سي گُذرانتي ہَیں فِي آلحقِیقت یہہ بھِي وزِیر ہِي کِي سرکار سي مِلتا ہَي کیُونکہ خانِ موصُوف بھِي اُس سرکار کا ایک مُلازِمِ مُقرّب ہَي حق تعالٰي توفِیقات کو اُسکِي زِیادہ کري اَور نوّاب وزِیر کي دربار میں عِزّت و آبرُو رکھي بعد اِسکي نوّاب وزیرُ آلممالِک شُجاعُ آلدَّوله بہادُر کي عہدِ دَولت میں جَوہرِي محلّي کي مُتّصِل باقِر خان نی ایک اِمام باڑا بنایا اَور دونوں جہان میں فائِدہ اُٹھایا خانِ مرحُوم مُغلِ وِلایت زا عُمدہٴ روزگار تھا کئي سَي سَوارِ مُغل و غیرہ اُسکي رِسالي میں تھي اب آغا فتح علِي خلفُ آلصِدق اُسکا قیدِ حَیات میں ہَي لیکن محض بیکار و تکالِیف میں گرِفتار پر مکانِ مسطُور پر قابِض ہَي ایک گاؤں

بھي اُس مُبارک بُنیاد کي اِخراجات کي لِئِي آصفُ آلدّوله بهادُر ني دِیا تھا لیکن دو برس کی بعْد اَہلِ کاروں ني کِسِي حِیلي سي ضبْط کر لِیا غرض یہہ خُجسْته بِنا یِي آلْواقِع محلِّ قبُولِیَت و مقامِ تعْزِیَت هَي مجْلِس مین یہانْکِي شائِبه رِیا کا نہِین سِواي گِریه و زارِي اَہْلِ مجْلِس کو کام دُوسْرا نہِین (بَیت) غلط هَي خلْق کِي کثْرت کہِین نہِین هوتِی " ولي تُکا کِی یہہ شِدّت کہِین نہِین هوتِي " خوشا حال اُسْکي بنايي والي کا کِه دُنیا مین نام کِیا اَور عُقْبيٰ مین ثَواب لِیا قبر بھِي اُس مرْحُوم کِي اُسِي مین هَي بلْکِه اکْثر مُؤْمِنِین اغْنِیا و مساکِین اُسْکی مکانات و صحْن مین آسُوده هَین (بَیت) اِلٰہِي قبْرمین هر ایک سُوي جَنّت کی ساتْھ ، بروزِ حشْرهو محْشُور پِھر حَسَن کي ساتْھ ، اَور سال اُسْکِي بھِی تعْمِیر کا از رُوي تارِیخ نظْم و نثْر دیکْھني مین نہِین آیا مگر بعْضي اکابِر و آغا فتْح علِي کِي زباني معْلُوم هُوا کِه اِسْکِی بُنْیاد کو اِکْتالِیس یا پینْتالِیس برس گُذْري هَین اَلْعِلْم عِنْدَ آللّه اَور چَوک سی مُتّصِل دکْھن طرف فرنْگی محلّ وجْهِ تسْمِیه اُسْکِي یہہ هَي کِه اکْبر بادْشاه کي عہْدِ سلْطنت مین اِس مکان کي بِیچ ایک فرانسِیس سَوداگر اُتْرا تھا جَو کِه بي اِذْن حُضُورِ اعْلیٰ کي یہہ امْر وُقُوع مین آیا مُلازمانِ حُضُور، کو گوارا نہُوا آخِر اُسْکو اِخْراج کِیا پِھر اَورنْگ زیب کي وقْت مین حسْبُ آلْحُکْمِ بادْشاهِي مکانِ مسْطُور مُلّا قُطْب

آلدّینِ شہید کی فرزندون کو مِلا چُنانچِہ اَبتک بِھی اُنکی آل اَولاد کِی سُکُونت وُہِیں ہَي لیکِن وجہِ معاش جو اُنکي تھی ہو گئی یہہ صِرف قُصُور طالِع کا ہَي و اِلّا آج نوّاب وزیر کِی سرکار سی ہزارون پرورِش پاتي ہَین " وارِد صادِر یہاں سی بہتیرا کُچھ لیجاتی ہَین " پھِر یہي تو اِستِحقاق زِیادہ رکھتی ہَین کیونکِہ آبا و اجداد سی اِس خاندانِ عالِي کی نمک خوار و شُکر گُذار ہَین جس وقت مِزاج جنابِ عالی کا ٹُک ایک مُتوَجِّہ ہُوا یہہ قلیل تو کیا چیز ہَي ما ورا اِسکی نعماء کثیر پائینگی " اَور مُدّتُ آلعُمر کو بي نیاز ہو جائینگی " لیکِن کُلُّ امرٍ مرہُونٌ بِاَوقاتِہا (بیت) تا در نرسد وعدہء ہر کار کِہ ہست " سُودی نکُند یارِیء ہر یار کِہ ہست " حاصِل یہہ ہَی کِہ مکانِ مذکُور قدیم مدرسہ ہَي بڑی بڑی فاضِل مُدرِّس وہاں گُذری ہَین بلکِہ اَبتک بِھی سررِشتہ درس و تدرِیس کا جارِي ہَي چُنانچِہ سِواي شہر کي طلبہ اطراف و اکناف سی وہاں تحصِیل کی واسطی آتی ہَین اَور بَعض اُن سی اُٹھاتي ہَین حق تو یہہ ہَي کِہ اِس شہر میں چرچا عِلم و فضل کا بہ نِسبت اَور بِلاد کی زِیادہ ہَی کیونکِہ فرِیقین کي فاضِل یہان مَوجُود ہَین لیکِن سُنّیون کي فِرقی میں مُستثنی مَولوِي مُبِین صاحِب اَور فِرقہء ناجِیہء اِمامِیہ میں مَولانا سیّد دِلدار علِی سلّمہُ اَللّٰہُ تعالی وحیدِ عصر ہَي تبحّر اُس بزُرگ کا اُنکي تحرِیر سي ہُوَیدا ہَی " اَور

خوش نمائی اُسکی تقریر سی پیدا " سیکڑون اشخاص اُسکی بدولت گمراهی سی نکلی " اَور منزلِ هدایت کو پهنچی " مذهبِ امامیه کو ترقی کامل اُسنی بخشی " اَور هندوستان مین نمازِ جمعه و جماعت اُسی ب کی " شعرا بهی جتنی اُس شهر مین هین کیا فارسی گو کیا ریخته گو کهین نهین وجه اِسکی یهه هَی کِه بعد برهم هوئی شاهجهان آباد کی اکثر عرب امیر میرزایان هندوستان سی نوّاب صفدر جنگ و شجاع الدّوله بهادر کی عهد میں آکر اِس شهر مین سکونتِ دائمی ساکن هوئی پس شهر بو عمارتِ اشخاص سی هی بهی دلّی هوگیا اَور باشندی بهی اِسکی بسبب کثرتِ صحبت و تتبّع زبان بلفظ صحیح کرنی لگی یهان تک کِه جنکی طبع موزون تهی شاعر هو گئی با وجود اِسکی بهی لهجی مین تفاوت بهت رهگیا لیکن محاوری مین کم کِه زبان دان هی اُسکو سمجهی اَور اُسیکی طبعیّت اِس پر لگی بتخانی بهی اندرون و بیرون شهر کی هین لیکن نعل دروازی کی پچّهم طرف کالکا کا بتخانه قدیم هی هر پیر کو وهان هنود جمع هوتی هین اَور اُسکی پرستش کرتی هین پر هولی کی بعد کبّی دن رات کو روشنی اِفراط سی وهان رهتی هی اَور دکهن طرف شهر کی باهر بهوانی کا مٹهه هی وهان بهی اتّهواری مین ایک مرتبه هندو پوجا کو جاتی هین اَور پکوان و غیره بهی چڑهاتی هین مگر هولی کی

آٹھوین دِن بڑا میلا ہوتا ہَي تمام شہر کي ہِندو بلکہ مُسلمانان تماش بِین اَور رنڈیان بھِي اُسِي قبیل کِی ہزارون جاتي ہَین اَور جھنڈي اپنی خواہش مندون کو دِکھاتی ہَین تا شام اُسکي مندِر کي گِرد و پیش ایک دنگل جمع رہتا ہَي بلکہ اُسکي قریب جِتنی باغ ہَین وی بھِي آدمِیون سي معمُور رہتي ہَین غرض اِس طرح کا میلا شہرِ مذکُور مین دُوسرا نہین ہوتا نام اُسکا آٹھون ہَی سُورج کُنڈہ ایک تالاب ہَی شہر سي چار کوس پچّھم دکھن کي درمِیان وہان بھِي ہر برس برسات کی اخیر ہِندُو زن و مرد لاکھون نہاني جاتي ہَین بلکہ دُور دُور کي باشِندي بھِي وہان اپنی تئِین پہنچاتي ہَین ساتھ اِسکي مُسلمان بھِی ہزارون نظر باز سجی سجائی اِدھر اُدھر " اَور کسبِیان بھِي تمام شہر کِي اپني تئِین بنائي چُنائی جِدھر تِدھر جلوہ گر " غرض تا شام وہان بھیڑ بھاڑ رہتِي ہَي * بلگرام ایک بڑا قصبہ ہَی اکثر وہانکي لوگ قابِل و شاعِر و صاحِب طبع ہوتي ہَین قصبۂ مذکُور مین ایک کُوا ہَي جو کوئي چالیس دِن متّصِل اُسکا پانِي پِئي خُوب گاني لگي سِوای اِسکی اکثر اہلِ کمال یہان گُذري ہَین چُنانچہ سیّد جلیلُ القدر عبدُ الجلیل بلگرامِي بڑا شاعِرِ علمِ عربِي و فارسِي مین خُوب ماہِر فرّخ سِیَر کي وقت مین گُذرا ہَي بلکہ سِندہ کِي وقایع نِگاری بھِي اُسکو حُضورِ اعلیٰ سي مُقرّر تھِي اِتفاقًا سرکارِ مذکُور مین

ایکبار اُسي عہدِ فرخ مین مِسنہہ کی ساتہہ مِصْری برسِی تہي اُس بزرگوار ني اِس خبرِ نادرِ روزگار کو بہي حضورِ پُر نور مین لِکہہ بہیجا حضرت اِس خبر کو خلافِ قیاس سمجہہ کر بہایت برہم ہوئي کِہ افترا کرنا اَور بادشاہون کی حضور لِکہنا وقایع نِگار کو ہرگِز نچاہِئي یِہہ شخص لایِق اِس امر کي نہین غرض خِدمت سي اُس بیچاري کو بعِر کِیا روزگار اُسکا نا حق جاتا رہا تب مِیرِ مذکور خبرِ مسطور کي صداقت کي لِئي وہان کي قاضي مفتي بلکہ اکثر اشراف ثِقات کِي مہرون سي ایک محضر کرواکر حضور مین لی آیا اَور مَوردِ الطاف ہوکر اُسي خِدمت پر پہِر سرفراز ہوا یِہہ رُباعِی حسب حال اُسکي طبع راد هَي (رُباعِي) فرخ سِرَ آن بادشہِ با برکات " چرخ ار ادب او شُدہ شِیرِین حرکات " در سِنۂ زِینتِ عہدِ دَولتمندش " باران بارِید رِیزۂ قند و نبات " بعد اُس بزرگ کي مِیر غلام علِی آزاد بہِي شِعر و سُخن وعِلم و فضل مین اپنِي معاصِرِین کي بِیچ لا ثانِي تہا بلکِہ اشعارِ عربي تو اُس فصاحت و بلاغت و نہایت کي ساتہہ کِہ اہلِ ہِند مین کِسي نے اُس سي آگی بہِي نہین کہي قصایِد اُسکي اِس بات پر دالّ ہین اَور اُسکِي تعریف مین فصیحانِ عرب کِي زبانین لال پَیدایِش اُسکِي گیارہ سَي چَودہ ہجرِي مین اَور وفات اُسکِي سنِ بارہ سَي دو مین ہوتا بہِي اُسکا مفتي مِیر حَیدر اِس وقت مین

معتنمِ زمانه اَور اپني معاصرين مين يگانه تها علوم عربيّه مين مهارتِ تمام اَور فنونِ فارسي مين دستگاهِ ما لا كلام اُسكو بهي نثر كي جميع اقسام پر قادر تها اَور نظم كي تمام اسرارون سی ماهر صاحبانِ كمپني دامَ ظِلّهم كي سركار مين مفتي گري كي خدمت پر برسون سرفراز رها اَور صاحبانِ عاليشان كي نزديك اپني همچشمون مين هميشه ممتاز اِتفاقًا سنِ باره سَی ستره مين قبائل اُسكي بلگرام كو رَوَانه هُوئی مِيرِ موصوف اُنكي پهنچانی كي لِئي آپ بهي تا عظيم آباد ساتهه هُوا مُرشد آباد تلك پهنچا تها كه مرضُ الموت ني آ گهيرا آخر منزلِ مقصود تلك جانی ديا مگر اَوّل منزل پهنچايا حاصِل يهه هَی كه يهانكي زمين قابلِ خير هَي ايك نه ايك صاحب كمال يهان پَيدا هو رهتا هَي قِصّه مختصر صُوبه مذكور كي آب و هَوَا نِهايَت خوب هَي اَور اناج اَكثر قِسم كا يهاں پَيدا هوتا هَي خُصوصًا اِستعمالِي اَور جهنوان چانول نِهايَت خوش ذائِقه و سفيد و پاكيزه و خوشبو هوتی هَين اَور هندوستان كي اكثر مُتعلّقات سي اِس صُوبي كي كتني هين محالون مين كهيتيان تين مهيني پهلي پڑی جاتي هَين اَور بعضي مقامون مين دريا جيٹهه كي مهيني مين چڑهتي هَين اكثر قطعي زمين كي پاني مين ڈوب جاتي هَين پر جون جون پاني زيادتي كرتا هَي دهان زياده پهيكتا هَي اَور بڑهتا اگر بال لگني سي پهلي پاني كي طغياني هو جاتي تو دهان اُس كهيت كي بال بهت

لاتي اَور جنگلون مين يهانكي ارني شير كثرت سي هوتي هَين خُصوصاً گورکهه پُور بهرايچ كي اطراف مين سِواي اُن كي هرن پاڑهي و غيرہ جانورِ صحرائي بافراط نظر آتي هَين اگرچه درياؤ اُس صوبي مين بهت هَين ليكن بڑي. تين گهاگرا سرجو ڈاسني طُول اُسكا سركارِ گورکهه پُور سي قنوج تلك ايك سَو تيس كوس اَور عرض كوهِ شمالي سي تا سدهور تابعِ اِلٰه آباد ايك سَو پندرہ كوس شرق كي جانب اُسكي بهار شِمال كي طرف پهاڑ جنُوب كي سمت مانِك پُور مغرب كي طرف قنوج اَودہ بهرايچ خير اباد لكهنو گورکهه پُور پانچ سركارين مُتعلّق اُسكي ايك سَو ستانوي محالّ آمدني چهياسٹهه كڑوڑ پينتالِس لاكهه چالِس هزاردام

صُوبه سراپا بهار بِهار دارُ الحكومت اُسكا عظيم آباد عُرف پٹنه نِهايت خُوش سَواد و خُوش آب و هَوا گنگا كي كِناري اَور اُس مقام مين اِس درياؤ كو اتّهارہ گنڈي ندي بهي كهتي هَين طُول آبادي كا بهت بڑا اَور عرض چهوٹا عِمارتين سابق مين كهپرَيل كي بيشتر تهين اب پُخته بهي هَين كيونكِه آبادي و رَونق شهرِ مذكور كي صاحبانِ انگريز كي رِياست مين بڑه گئي هَي چُنانچه باقي پُور تين كوس شهر سي پرِي پچّهم طرف اَور اُس سي تين كوس آگي دانا پُور يه دونون معمُوري معقُول آباد هُوئي هَين اكثر صاحبون كي كوٹهيان حويليان باغ

وهان ساتھ ایک لطف و قرینی کي هبن غرض شهر سي نا ناقي پور اور وهان
سی دانا پور تلک بستي هي ستي هي فاصله نهين شهر پناه اسکی خام مگر
دریا کي طرف کی الگ خشتي هي اور قلعه وهان سام هی فی الجمعت
ایک عمارت کلان خشتی هي لیکن اب پراني هو گیی مکانات اس مین متعدد
هبن اور قریب اسکي پچھم کي طرف ایک مسجد و مدرسه نهایت کشاده
و خوش عمارت اگرچه عمارت اسکي اب پراني هوگیي هی لیکن شهر مذکور
مین لا ثانی هي گو که مسجدبن کهنه و نو نهت سی هین یون سنا هي که بنا
اسکي نواب سیف خان مرحوم ني ڈالي بهي پر تعمیر نواب هیبت جنگ نی
کي تا العال نواب سراج الدوله کي نواسیون کي قبضي مین هي پورب دروازی
کي آگي ایک مسافت بعید پر جعفر خان کا باغ هي اور پچھم دروازی سي
ایک کوس کي فاصلي پر شاه ارزان کي درگاه سواد اسکا سهاونا هر ایک مکان
لگونها هر پنجشنبه شهر کي لوگ بکثرت وهان جمع هوتي هین اور کنچنیان
کسبیان بهی تمام شهر کي جاتیان هبن ناچ کي صحبت تا شام بلکه کچھ ایک
رات گیي تلک رهتي هی لیکن صاحبان عالیشان کي ریاست سی پهلی
ازدحام خلایق کا بکثرت هوتا تها اب اس قدر نهین پر تهوڑا بهت مجمع
هو هي رهتا هي کیونکه کوئي مزاحم و مانع نهین جسکا جي چاها گیا جسکا

حی مچاھا لگما دکھن رخ اُس درگاہ کي ایک اِمام باڑا ھَي جلّی کي کناری تعزيي تمام شہر کی عاشوری کي دِن وُھِیں دفن ھوتی ھَیں صحن اُسکا بہت کُشادہ اَور مُصفّا اَور ھَوَا نِہایَت خُوش آیند و پاکیزہ خُصُوصًا برسات میں جو کوئي وھاں جائي نِہایَت حظّ اُٹھائي (بیت) جو چاھی کہ کھولی دِلِ تنگ کو ؛ کری دِید وھانکي ذرّا رنگ کو ؛ غلّہ بھی اقسام کا بکثرت ھوتا ھی بیشتر اروابِ رھتي ھَي اَور دُودہ نِہایَت گاڑھا چِکنا دَھِی بھِي بہت خُوش ذایقہ چکّا نہایَت سي بہم پہنچتا ھَي اَور ترکاریاں ھر قِسم کِي بإفراط اَور سستي لیکن تر میوي بعضي بعضي خُوب ھوتي ھیں خُصُوصًا انار نِہایَت خُوش مزہ بہت بڑا دانہ بھِي اُسکا گُندہ بہت رسیلا اگرچہ وِلایَت کا سا تو نہیں لیکن ہِندُوستان کي اکثر بِلاد کي اناروں پر شرف رکھتا ھَي غرض حلال آباد کي انار سی کلانی و خُوبی میں کُچھ کم نہیں کپڑا بھِي اقسام کا خُوش قماش اِس صُوبي میں بُنا جاتا ھَي خُصُوصًا ململ خیری پری کي مشہُور لیکن حقّي اَور بعضي ظُروف شِیشي کی عظیم آباد سی بہتر کہیں نہیں بنتي توتا بھِي امرت بھیلا اَور کنجلا کثرت سي ھوتا ھَي اگر کوئي اُنکو پالي اَور پڑھائي تو جلد بولي اَور بخوبي پڑھي تیس کوس شہرِ مذکور سي جنُوب کي طرف دامنِ کوہ میں گیا ایک برا معبد ہُنود کا ھَي دُور دُور سي ہِندُو وھاں آکر

اپنی جدّ و آبا کی ارواح کی لئی داں پُن کرتی هَین خصوصاً چلّی کی جاڑی
مین جب آفتاب قوس مین آتا هَی هزاروں اشخاص مرد و زن اُس مکان
مین نزدیک و دور سی آکر جمع هوتی هَین پهر منتر پڑه پڑه ترپن سراده
سی اپنی مُردوں کی روح کو مسرور کرتی هَین اَور اُس عمل کو اُنکی نجات کا
موجب اَور اپنی بہترین عبادت جانتی هَین قریب اُسکی سنگ مرمر کی
کہان هَی سنتر وهان ظرف و زیور سنگ مذکور کا ساتی هَین اَور اپنی
دستکاری کی خوبیاں دکهاتی هَین کاغذ بهی اوّل اَور بہار مین بہتر سی بہتر
بنتا هَی * سرکارِ منگیر خلاصۃ التّواریخ کی رُو سی معلوم هوتا هَی کِه عالمگیر
کی عہد مین یا اُس سی سابق ایک دیوارِ سنگین گنگا سی پہاڑ تلک بناکر
صوبهٔ بہار کی انتہا اُس کو مقرر کیا تها لیکن سالہای سال سی اِلَی الآن کِه
سنِ اٹهتالیسِ جلوسی شاه عالم کی هَین اُسکا نشان بهی سنّی دیکهنی مین
نہین آیا خدا جانی تهی یا نه تهی پر دریا کناری ایک قلعهٔ پُخته اَلبتّه تعمیر
هُوا تها بالفعل بهی موجود هَی لیکن عمارت اُسکی جا بجا سی گر پڑی هَی
اندر اُسکی صاحبانِ انگریز نی بنگلی اَور بعضی مکانِ پُخته بهی بنائی هَین اَور
جهاڑ کہنه کی پہاڑ تلی بیچ ساتهه ایک معبد هَی اُس کو مہادیو کا مکان
کہتی هَین وهاں پیپل کا ایک درخت کِه اُسکی اُگنی کا آغاز کسی کو معلوم

بہین وہان کی مُحاوِرون مین جِس کو اِحْتیاج خرْچ ضُروری کی ہوتی ہَي وُہ
کھانا پِینا چھوڑ کر اُس کي پِیچھي آ بَیٹْھتا ہَی اَور مہادیو سي اِلْتِجا کرْتا ہَي
دو تِین دِن کي بَعْد ایکْ پتّا لِکْھا ہُوا بِلا سَبب سي بخطِّ ہِنْدي اُسْکي پاس
آ پڑْتا ہَي اُس سي رُپَي جِتْني کِہ اُسْکي قِسْمت مین تھی اَور نام دینی
والي کا بلْکِہ اُسْکي باپ دادا زن و فرْزند کا بھی معہ مُلْکْ و سمْت ہرچنْد
کِہ پانْسَو کوس پر کیُون نہو ظاہِر ہوتا ہَي تب وُہ اُسْکو اپْني سرْدار پاس لیجاتا
ہَی وُہ مُطابِق اُسْکي ایکْ کاغذ لِکْھ دیتا ہَي اُسکو ہُنْڈَوی بَیچْناتھ کہْتي
ہَین پھِر طالِب اُس کو لیکر اُس شخْص کي پاس جاتا ہَي فِي اَلْفَور وُہ زرِ
مسْطُور حامِلِ کاغذ کي حَوالي کرْتا ہَی چُنانْچِہ خُلاصةُ اَلْہِنْد کي مُولِّف نِي
لِکْھا ہَی کِہ ایکْ نامنْھ وہان کا میري نام پر بھي لایا تھا مَین نِي سعادت
جانْکر زرِ معْلُوم ادا کِیا نادِر تر اُس سي یِہ ہَي کِہ اُس معْبِد مین ایکْ
غار ہَي کِہ مُحاوِرون کا رَئِیس سال مین ایکْ بار شِیورْتْ کي دِن اُس غار
مین جاکر خاکْ اُٹْھا لاتا ہَي اَور ہر ایکْ مُحاوِر کو اُس مین سي دیتا ہَي
بقدْرِ اُسْکی نصیب کي وُہ خاکْ سونا ہو جاتي ہَي * تِرْہُت قدِیم سي دارُ
اَلْعِلْمِ ہِنْدِي ہَي آب و ہَوا وہان کِي نِہایَت خُوب دَہِی وہانْ کا چکّا اَور
نِہایَت خُوش مزہ نہت تُحْفہ بلْکِہ خُلاصةُ اَلتَّوارِیخ کي مُصنِّف نِي لِکْھا ہَي

کہ ایک برس تلک نہیں بگڑتا اغلب کہ یہہ مبالغہ ہو کیونکہ عقل و نقل کي خلاف ہی اور دودہ بھی علی ہذا القیاس کہتي ہیں کہ اِدہر اگر پانی اُس میں ملا دیوي تو غضب سی اُسی ایک صدمہ پہنچي اور بہینس بھی اُس بستي میں اتنی بڑي اور قوی ہوتی ہی کہ شیر اُس کو شکار نہیں کر سکتا علاوہ اُسکی برسات میں ہر بارہ سنگي شیر بکثرت اِکٹھی ہوکر بستي میں آتي ہیں اور باشندي وہاں کی حظ اُنکی شکار سي اُٹھاتی ہیں سرکارِ چنپارن کي زمین قابل میں اگرماش بکھیر دیوین تو بي رنج کِشتکاري اُگ اُٹھیں اور اُسکي جنگل میں پیپلس بہت پیدا ہوتی ہیں * رہتاس قلعہ ہي ایک بلند پہاڑ دشوار گذار پر چودہ کوس کی پھیر میں کھمبان اُس میں اکثر ہوتي ہیں چشمي بھي بہت سی خوش مانی ہین اور جس جگہہ وہاں چار گز گھودیي پانی نکل آئي آبشاریں بیشتر نالاب برسات میں دو سو سي کُچھہ اوپر القصہ اِس صوبي میں گرمي شدت جاڑا معتدل دو مہینی سي زیادہ لباسِ پشمی کي اِحتیاج نہیں ہوتي مینہہ چھہ مہیني آگي برستا تھا اب بھي پانچ مہینی سي کُچھہ کم و زیاد برس رہتا ہي زمین یہان کی تمام سال دریاون کي نہایت سی شاداب رہتي ہي باؤ شدت نہین چلتی گرد بھي نہین اُڑتي کشتکاري جیسي چاہیي ویسي ہوتی ہي خصوصاً دھان یہان

کی نہایت پاکیزہ اور چیدہ پر کساری ایک اناج کثرت سے ہوتا ہی نہیت سننا ند مرہ مثرکی مانند مغلس تہمدست یا کمسی اُسی کہاتی ہیں گو کہ وہ سبب بعضی امراض کا بہی ہوتا ہی اگرچہ دریا اِس صوبی میں بہت ہیں پر گنگا سوں گنڈک کلان تر لیکن سوں جبالِ جنوبی سی آکر منیر کی نزدیک گنگا سی مِلِی کہتی ہیں کہ نربدا اور وہ ایک چشمی سی نکلی ہین اور گنڈک شمال کی جانب سی آ حاجی پور کی قریب " کرم ناسا ایک دکھن کی پہاڑ سی نکلکر چونسا گدر مین " اور بن پن جنوب کی طرف سی آ سوح کی آبادی سی گدر عظیم آباد کی نزدیک " غرض بہتر دریاؤ ایسی کہ جن میں ناو چلی اور چھوٹی انگشت گنگا سی شہر مذکور تک پہنچتی پہنچتی ملی اکثر ہندو خاص کرم ناسا کو اُترتی ہوئی یہہ احتیاط کرتی ہین کہ ایک قطرہ اُنکی بدن تک نہین پہنچتا نہانی کا تو کیا ذکر ہی پر خلاصۃ التواریخ کی مولف نی لکہا ہی کہ جس مقام میں گنڈک گنگا سی ملی ہی جو کوئی وہانکا پانی پئی اُنکی گلی مین گھینگا نکلی رفتہ رفتہ نارجیل کی برابر ہو جائی اور سیر المتاخرین والا یہہ لکہتا ہی کہ حاجی پور کی آب و ہوا کی یہہ خاصیت ہی اکثر وہاں کی لوگ اِس مرض مین گرفتار رہتی ہیں اور گھینگی اُنکی گلون کی ہار لیکن واقع مین اُسکی خلاف

هَی شایَد چالِیس پچاس برس آگی یہہ بات ہو تو ہو اب تو یہین ہان
نعشی نعشی اشخاص کي گلوں مین اَلبتہ سو یہہ کہاں ہیں اَور پانی دریای
مذکور کا بشراکتِ گنگا بلکہ بڑا ہزارون آدمیون پیا اب سلک بھی پیتي
ہیں لیکن گلا کِسیکا سُوجتا بھي ہین گھیگی کا تو کیا ذِکر ہَی مگر ایک
بُوڑھي گنڈک مُظفّر پُور کی بیچ بہتي ہَی اُسکي پانی کا یہہ اثر مُقرّر ہَی
بلکہ مُبالغہ یہاں تک کرتي ہَین کِہ چرند پرند جو اُسکا پانی پِئی یہہ بیماري
اُسکي گلي پڑی چُنانچہ مُظفّر پُور کي اکثر حَیوان و اِنسان اِس بلا مین مُبتلا
رہتي ہَین وُہ جو سُنا تھا کِہ ایک سرزمین کی چڑیا کَوّي کی بھي گلي مین
گھینگا ہوتا ہَي وُہ یہي ہَی اَور سالگرام ایک پتھر حاجي پُور کِي اطراف مین
ہوتا ہَی رنگ اُسکا سِیاہ مِقدار میں چھوٹا گول رَوغنِي فارسی مین سنگ
مِحک اُسي کہتي ہَین راقِم خُلاصۃ آلتّواریخ کا یہان تک لِکھتا ہَی کِہ چالِیس
کوس کی عرصی تلک قصبہ مذکُور کِی نواح سی نِکلتا ہَي ہِندو اُسکو بھي
ایک مظہرِ اِلٰہي سمجھکر پرستِش کرتي ہَین بلکہ برہمنوں کا عقیدہ یہہ ہَي
جو دست کِہ ٹوٹ جای قابِل پُوجنی کي ہین مگر یہہ پتّھر قصّہ کوتاہ طُول
اِس صُوبي کا نیلا گنڈھي سي لیکر رہتاس تلک ایک سَو بیس کوس اَور
عرض ترہُت سي کوہ شِمالِی تلک ایک سَو دس کوس شرق رُو اِسکي

بنگاله عرف رخ الٰه آباد جانب شمال اوده صوبه کی طرف ایک بڑا بہاڑ حاجی بور منگیر چنپارن سارن ترہت پٹنه بہار رهتاس آٹھ سرکارین متعلق اُن سی دو سو چالیس محال آمدنی اٹھنیس کڑوڑ سات لاکھ تیس هزار دام

صوبه بنگالا جهانگیر نگر عرف ڈهاکه ایک بڑا شهر آبادی و خوش سوادی مین بمراتب بهتر هر ملک کی اشیا اُس مین هر وقت مهیّا هین هر قوم و اقلیم کی لوگ اُس مین هزارها اصل نام اُسکا بنگ تها لفظ آل که اُس سی ملا وجه اُسکی یهه هی که بنگلا زبان مین آل بڑی پشتی کو کهتی هین اَور اُسی باغ و زراعت و غیره کی گرد پانی کی محافظت کی لیئی بناتی هین چنانچه اگلی زمانی مین اِس ملک کی زمیندار دامن کوه مین که زمین وهانکی نیچی هوتی هی دس دس هاتهه کی اونچی اَور آٹهه آٹهه هاتهه کی چوڑی پشتی بناکر مکانون کی بنیاد اُنکی اندر ڈالتی تهی اَور کهیتیان بهی اُسی طور پر کرتی تهی بنابر اُسکی یهانکی عوام نی اِس ملک کا نام بنگالا رکهه دیا گرمی اِس دیار مین چالیس پچاس برس سابق اعتدال سی قریب تهی اَور جاڑا نهایت کم برسات جیٹهه سی شروع هوتی تهی اَور چهه مهینی رهتی لیکن بالفعل بعضی ملکون مین گرمی اُس سی کهین زیاده چنانچه سالِ

گذشته مین تو ایسي بڑي تهي که ایک عالم ني اذیت کهنچي بلکه اکثر
حیوان انسان حرارت سي تلف هوئي جاڑا بهي اتنا پڑتا هي که سیر بهر روئي
کا بالا پوش انسان رات کو اوڑه سوئی لیکن ٹهٹهر نہین هوتي بلکه پہر دن
چڑهی سی لیکر دو تین گهڑی دن رهي تلک رضائی کی حاجت نہین اور
دو پہر سي سپہري تک ایک دوپٹا کافي هی لیکن اس موسم مین کوهرا اکثر
پهوهار کي مانند پڑتا هي بلکه کبهی کبهي تو آسمان دهوان دهار هو جاتا هي
سورج پہر ڈیڑه پہر دن چڑهي تک نظر نہین آتا اور برسات پانچ مہیني
کي بلکه کچهه کم شروع اسکا آدهي جیٹهه سی اور آخر کاتک کا اول مہینا
اگر جیٹهه کي ابتدا مین یا کاتک کي انتہا مین کبهي برس مینه برسن
تو کچهه مضایقه نہین کیونکه کبهي کبهی غیر موسم کیا پچهم کی ملکون مین
نہین برسني دهان اس ملک مین بیشتر هوتا هي اقسام اسکی بہت هین
اگر ایک ایک دانه هر قسم سي لوین تو ایک تهیلیا بهر جائی لطف یه هی
که ایک کهیت مین تین تین بار پیدا هوتي هین جس قدر پانی بڑهي زیاده
پهنکي بال اسکي پاني مین نه ڈوبي کهیت والون نی جو کبهو اسکو ماپا تو
پچاس پچپن هاتهه سي کچهه اوپر پایا اور رعیت یہان کي حاکم سی سرکشي
نہین کرتي زر واجبي ایک برس کا آٹهه مہینی مین بطور اقساط کچهری مین

آپ پہنچا دیتي هَي گھر اِس بِلاد میں بستر چھپّر کی اگرچہ کتني دِلدار مضبوط خوش اُسلوب دیر پا هوتي هَیں بلکہ بعضی بعضی بنگلوں میں تو پانچ پانچ چار چار هزار رُپَي لگ جاتي هَیں پر دِیواروں کِي جاگہہ ٹٹّیان کیونکہ کچّي دِیوار یہاں کِي نہیں ٹھہرتي مگر خِشتي سو غریبوں کو کہاں مُیسّر بلکہ اکثر صاحب معذور بِھي بسبب خِسّت کي نہیں بناتي اَور باس اُن اشخاص کی اکثر گِلي تھوڑی سي بِرنجي دستیاں بِھي بشتر یہاں کِي درختوں میں هوتي هَین یعنِي اَیسي جگہہ گھر بناتي هَین کِہ اِدھر اُدھر اُسکي درخت هوں خُدا نخواستہ اگر ایک گھر کو آگ لگي تو گانوں کا گانوں پھنک جاتا هَي پھِر اپنِي اپنِي گھروں کی نِشان کِسیکو معلوم نہیں هوتي مگر اُن درختوں کي آثار سي " بوریا بِھي اِس نواح میں بعضا بعضا مُلایمت میں ریشم کی برابر اَور صفائي میں محمُودی کِي چاندني سي کہیں بہتر بلکہ گرمیوں میں فرش اُنکا اِسکي آگي گرد اَور یہہ اُس سي سرد سیتل پاٹي اُسکو بجا کہتي هَین واقعي کِہ اِسم با مُسمّي هَي " خوراکِ خاصّ یہاں کی لوگوں کِی مچھلي خُشکا کڑوا تیل دَہی لال مِرچ ترکاري ساگ بلکہ مچھلي حضرتِ یُونس کي وقت کِي بِھي اگر پائیں تو کھا جائیں اَور ترکاري کي ناون کوئي پتّا هاتھ چڑھی مُمکِن نہیں کہ اُسي هاتھ اُٹھائیں لون بِھي زِیادہ کھاتي هَین لیکن اِس مُلک کي

یعنی بعضی مقام میں کم دہم پہنچتا ہَی پر روٹی گیہوں جَو چنی کی اگر کِسِی ہِی خُوب ہو نہیں کہاتی بکری کا گوشت مُرغ گھِي اِنکی مِزاج سے مُوَافِق نہیں بلکِه رِیاضُ اَلسّلاطِین کا مُصنِّف لِکہتا هَي کِه اِن غِذاؤں کو اکثر مِعدہ اِنکا قبُول نہیں کرتا احیاناً جو کہا جاتیں تو اِستِفراغ کر دیں پر اپنی دیکھنی مِیں نہیں آیا اَور کِسِي ٹھیٹھ بنگالِی سي صُحبت بہِي نہیں رہی شاید اُنکِي یِہ عادت ہو تو ہو ہر کِسِی کِی تو یہہ نہیں اَور پہناوا عَوامُ اَلنّاس کا خَواہ وُہ مالدار ہو خَواہ مُفلِس مُوَافِق سر کی کیُونکِہ مرد ایک سُفَید کپڑا جِسکو دھوتی کہتي هَیں ناف کي نِیچي سي باندھتي هَیں زانو تلک اُسي ڈھکتا هَي اَور دو تِین پیسہ کِی ایک لِپٹِی سِر کی گِرد لپیٹ لیتي هَیں چند یا سارِي کھُلِي رہتِي هَي مگر جو اہلِ ہِند یا کِسِی اَور مُلک کي باشِندی یہاں آکر سي اَور دو دو تِین تِین پُشتیں اُنکِي گُذر گَیِن یا جِنکو ہِندُوستانِیوں سي اکثر صُحبت رہِي یا روزگار پیشه اہلِ خدم جامه نِیمه بہِي پہنتي هَیں پر اپنِي گھروں میں بیشتر اِسِي طَور پر گُذراں کرتی هَیں لیکِن خُلاصۃُ اَلتَّوَارِیخ والا جو لِکہتا هَي کِه زن و مرد کپڑے نہیں پہنتي سکي رہتي هَیں اُسکِي مُراد بہِي یِہی هَي یعنِي جِس پر لفظ پہننی کا صادِق آئی وَیسِي پوشِش اِنکی نہیں اَور یِہ جو تصرِیح کرتا هَي کِه کار و بار باہر کا بہِي خاص عَورات سي مُتعلّق هَي خُصُوصِیّت اِس امر

کِيْ بِالْفِعْل تو ثابِت نہِين اُس عصْر مين شايَد هو پر لِباس اَکْثر عَورات کا
بهِي اَيسا هِي کُچهه هَي کِيونکِه ايک هِي کپڑي پر يے بهِي اِکْتِفا کرْتِي هَين نام
اُسْکا ساڑِی هَي اِس طَور سی کِه ايک اَدْهواڑ اُسْکِي ناف سي لي پِنڈْلِيوں
تلک لپيٹْتِين هَيں اَور دُوسْرِي سي پِيٹْهه گرْدن اَگْلا دهِجا سِر بسا اَوقات کهُلا
رکّهتِي هَين بلْکِه پاؤن بهِي ننْگي پاپوش نہِين پہنْتِين اَور سفر يہان بيشْتر ناو
پر خُصُوصًا برسات مين کِيُونْکِه کِشْتِيان اِس مُلْک مين اقْسام کِي نہايَت سي
گهاٹون پر چهوٹِي بڑِي مُهَيّا رهْتِي هَين جِس وقْت مُسافِر چاهي سَوار هو
بَيٹهي اَور جِس شہْر کو چاهي بَآرام چلا جاوي اَور گرْمِي جاڑِي کی مَوسِم مين
رتهين گاڑِيان چَوپالي بلْکِه پالْکِي تلک بهم پہُنْچتِي هَي جِس پرَ چاهي اُس
پر سَوار هو لیکِن اچّها گهوڑا هاتهه نہِين لگْتا مگر بڑِي مول کو پر هاتهي بکثْرت
هوتِي هَيں اَور موتِي جَواهِر عقِيق يشْم مُطْلقًا اِس سرْزمِين مين نہِين مگر اَور
مُلْکون سي آتا هَي پهل سِوايِ انْگُور و خربُوزه انْواع و اقْسام کي يہان هوتِي هَين
خُصُوصًا آم اناناس کيلا کِه هر ايک اِس خُوبِي کي ساتهه اَور بِلادِ هِنْد مين نہِين
هوتا ليکِن خاص اِس نَواح کي ميوون مين ايک گُلاب جامن هَي اگرْچِه
مِيٹْهِي تو خُوب نہِين هوتِي پر اُسْکي هضْم هونِي تلک جب ڈکار آتِي هَي
گُلاب کِي باس آتِي هَي پهُول بهِي سبْهِي طرح کي هوتِي هَين پر کيوڑا کثْرت

سي اَور ماندھولتا بلکه یهه قِسْم خُصُوصِیت اِس مُلْک سي رکھْتي هَي اَور بعضي مقاموں میں سونٹھه سیاه مِرچ بهي پَیدا هوتِي هَي اَور پان تو اقسام کی بافراط ریشم بهي نِپٹ نهایَت سي بلکه کپڑا بهي ریشمي قِسْم قِسْم کا یہان خُوب بُنا جاتا هَي کِه وَیسا اَور کہِیں کم دیکھْنے میں آتا هَي سچ تو یهه هَي کِه کپڑا سفید بهي اقسام کا خَواه مِہین هو خَواه گژھواڑ اِس مملکت کی بعضي شہروں میں اَیسا خُوش قُماش تیّار هوتا هَي کِه دیکھْني والا اُس سي کَیفیّت آبِ رَواں کِي اُٹھاتا هَي اَور پہنْنے والي کا تن سُکْھ پاتا هَي فِي الْواقِع اُسکِي بافْت کِي صنْعتیں اَور ساخْت کِي کَیفِیّتیں کِسی اَور دِیار کی باشِنْدي باریک بِین بهِي پا نسکیں هرچنْد ایک عُمْر اُدھیڑ بُن میں رهیں بُنّي کا تو کیا ذِکْر اِس واسْطي یہاں کِي سرْدار اپْني هم سرون کِي لِئِي نطرِیقِ سَوغات بسا اَوْقات کپْڑا اجْناس اِس قِسْم کِي بهِجْوایا کرْتي تهي" اَور سَوداگر اکْثر اپْني نفْعي کي لِئِي مُلْک بمُلْک لیجایا کرْتي تهي" چُنانْچه طَورِثانِي تو بدسْتُور جارِي هَي لیکِن اَوّل میں بسبب اِنْقِلابِ زمانه بمراتِب خلل پڑ گیا اَور چیرِي خانه جو یہاں کِي ناظِم حُضُورِ اعْلیٰ میں اِرْسال سال بسال کِیا کرْتي تهي وُه مُحمّد شاه کِي بعْد یک سر موْقُوف کر دِیا بلْکِه اپْني پگْڑِیاں پهیر رکْھیں اَور هِي سَودا بسروں میں سمایا " آدابِ کا طرِیقه ایک لَعنت بهلایا " شرابِ نخوت و

رعُونت مىن سرشار هُوئي " اَور آداب كي طرِيقي سي يك لخت دست بردار " ليكِن خُمار اُسكا خُوب هِي كهيَنچا " سو طرح كا صدمه جان و دِل كو پهُنچا " * لكهنوتي قدِيم شهر هَي آباد كرني والا اُس كا شنگل ديپ احوال اُسكا يُون كر هَي كِه بنگالي كِي سرحدّ مىن كُوچ ايك بستِي هَي اُس شخص ني اُسكِي نوَاح سي خُرُوج كِيا آخِر صُوبهٔ بِهار و بنگ كو لي لِيا پهِر اِس شهر كو بسايا اَور اپنِي تخت گاه ٹههرايا چُنانچِه دو هزار برس تلك شهرِ مذكور دار الحُكُومت صُوبهٔ بنگ كا رها بعد اُسكي تانڈا هُوا پهِر جهانگير نگر بعد اِسكي مُرشِد آباد بلكِه ابتلك بهِي صُوبهٔ مسطُور كي ناظِم كِي بُود و باش اِسِي مىن هَي قِصّه كوتاه جِس وقت هُمايُون بادشاه لكهنوتِي مىن رَونق افزا هُوا اُسكي آب و هَوَا كو اچّها ديكها جنّت آباد نام ركها اب وه مُلك اَيسا اُجڑا هَي كِه هزارون دَرِندي گزِندي وهان اپني گهر ساتي هَين فقط قلعي كي دَرواري كا نِشان اَور مسجِدِ طِلائي كي كُچّهه آثار نظر آتي هَين (بَيت) هزارون هِين تهي جِس جگهه بوستان " وهان اب نهِين ايك گُل كا نِشان " جهان مسندين بادشاهون كِي نهِين " وهان ايك گدا كا بِچهونا نهِين " مشرِق طرف شهر كي چهتّهه بهتّهه ايك جهِيل هَي باندهه اُسكا اب تلك قايم ليكِن جب كِه آبادِي كِي بُنياد مُستحكم تهِي برسات مىن پانِي كا گُذار شهر مىن مُطلق نهوتا تها اب يك سر سطحِ آب

هو جاتا هي بلکه کشتي بهي ناساني آني جاتي هي اور قلعي سي ايک کوس کي فاصلي پر ايک قديم عمارت تهي۔ اس مين ايک حوض بهي بهايت متعفن نام اسکا پيار باڑي تها جو کوئي پاني اسکا پيتا اقسام کي بيماريون مين گرفتار هوکر مر جاتا کهتي هين که۔ اکبر کی عهد سي پهلي گنهگارون کو وهان قيد کرتي تهي که اسکا پاني پيکر جلد هلاک هو جائين۔ سلطان ممدوح اس امر کا مانع هوا۔ اور اس دستور کو اٹها ديا * مرشد آباد ايک بڑا شهر بهاگي رتي کي کناري اورنگ زيب کي وقت بسا ليکن دريا کي دونو کنارون پر پهلي اس جگهه مخصوص خان سوداگر ني ايک سراي بناکر مخصوص آباد نام رکها تها کتني دوکانين اس مين تهين جب جعفر خان نصيري کو اصالتا صوبه داري بنگالي اور اڑيسي کی محمد عالمگير ني عنايت کی اور مرشد قليخان خطاب ديا تب اسني وهين شهر آباد کيا اور مرشد آباد نام رکها بلکه دار الحکومت اسيکو ٹههرايا۔ چنانچه۔ انتلک بهي سن باره سي بيس هجری هين اور رياست صاحبان کمپني دام ظلهم کي بود و باش ناظم کي اسي مين هي طول اسکا چار کوس سي کچهه زياده چيولي بوتي دار اور ساري يهان کي مشهور باغات و عمارات بهي في الجمله ليکن نه قابل تحرير الا موتي جهيل وگوري بنگلي کي سو وه خراب و مسمار هو گئي زبانون پر فقط نام ره گيا هان ايک نواب سراج

اَلدَّولہ کا خُلاصہ۔ عِمارات اِمام باڑا اب تلک قایِم هَي هَیئت وضع اُسکي بَیان سي بي نِیاز سي هَي کِہ اِس ساخت کا اِمام باڑا بِلادِ هِند مین کهِین نهین هرچند کِہ تیّاري اُسکي اب عُشرِ عشِیر سي کم هَي لیکِن نمُونہ گُلزار یادگارِ گُلزار (قِطعہ) لطافت اَور صفائي کِي کیا کرون تقریر عِمارت اُسکي تو رکهتي هَي حُکمِ شِیشي کا جو روشني کا سمان چار چند هو اُس مین عجب نجان تو اِس بات کا اچنبها کیا زبان بهِي اُس شہر کي لوگون کِي بہ نِسبت یہان کي اَور بِلاد کي باشِندون کِي دُرُست وجہ اِسکِي هم صُحبت هونا اکثر اَوقات هِندُوستان زادون سي کیونکِہ بعد شاهجهان آباد کِي برهمي کي قتل ار حُکومت صاحِبانِ عالِیشان بیشتر وی اُسي شہر مین وارِد هُوئے بهي بلکِہ سُکُونت بهِي اِختِیار کِي تهِي شہرِ مذکُور اَلبتّہ لُطف سي خالِي نهین لیکِن دریا سي نشیب مین واقِع هَي اگر پُشتہ دریا کا یا اکبر پُور کِي جهِیل کا باندہ خُدا نخواستہ برسات مین ٹُوٹي تو سارا شہر هِي ڈُوبي چُنانچہ سنِ بارہ سَي سولہ کي اخیر مین طُغیانِي آب سی بهگوان گولي کِي طرف کا پُشتہ جو ٹُوٹ گیا محلّي کي محلّی غرق هو گئي یہان تک کِہ نوّاب مُظفّر جنگِ مرحُوم کي نو ساخت مین گهٹنون سي کُچهہ اُوپر تها بلکِہ اَور عِمارتون مین بهِي علیٰ هذا اَلقِیاس کہتي هَین کِہ اَیسِي پانِي کِي طُغیانِي ایک مرتبہ نوّاب

مہابت جنگ کي عہد مین بہي ہوئی۔ تہي حافظ حفیفی۔ اب اِس آبادي کو محفوظ رکہي اَور پشتون کو پہاڑوں کا سا اِستقلال بخشي * بندر ہگلي اَور سات گام آدہ کوس کا باہم فاصلہ رکہتي ہین سانگام کی شہریت اَور آبادي بہت بڑي اَور پُر عمارت تہی حاکم وہین رہتا تہا جب یہہ مقام دریاؤن کي طغیانی سي اُجڑا ہگلي کی آبادی نی کمال رونق پکڑي فوجدار یہاں کا علاقہ حضورِ اعلی سی رکہتا تہا بنگالي کی ناظمون کا چندان محتاج نہ تہا جعفر خان نی فوجداری بندرِ مذکور کی بادشاہ سی درخواست کرکي بطامت مین لگا لي اَور ہر ملک کي سوداگرون تاجرون سي مُراعات شروع کي محصولِ واجبي سي ایک دام زیادہ نہ لیتا بلکہ کچہہ اُس مین سي بہي چہوڑ دیتا پہر تو فرنگ و چین و ایران و توران و عرب و عجم سي اکثر تجارت پیشون کي آمد و شد ہونی لگی بلکہ بہتیري مالکِ جہاز نی بود و باش بہی اپنی یہین ٹہرائي لہذا شہرِ مذکور کی آبادی نہایت بڑہ گئی اگرچہ اکثر اقوام کي تاجر یہان تہي لیکن مغلون کا اعتبار بیشتر تہا اَور اہلِ فرنگ کو قلعي اَور برج کي بنیاد ڈالني نہ دیتي مگر کوٹہیون کي تعمیر کا حکم تہا جب فوجدارون نی سخت گیري اَور زیادہ طلبي شروع کي شہرِ مذکور ویران ہو گیا اَور صاحبانِ عالیشان کي رعایت و حمایت و آسانی محصول سي

کلکتہ زیادہ تر آباد کہ بالفعل دار الحکومت ھي * شہر کلکتہ زمانہٴ سابق مین ایک گاوں تھا وجہِ تسمیہ اُسکي یہہ ھی کِہ کالِي نام یہاں ایک بُت ھي اَور بنگلا زبان مین کتا صاحِب کو کہتي ھیں اِس سبب سی نام اِسکا کالِي کتا ٹھہرا پھِر رفتہ رفتہ زبانون کِی بعبارات سي یي بھِي گِر گئي کلکتہ رہ گیا لیکِن آباد ھونا اُسکا اَور صاحِبانِ عالیشان کِی کوٹھِیوں کا بنا جس طرح ھُوا بیان اُسکا یِہہ ھَي کِہ نواب جعفر خاں کِی نظامت ملک کمپني بہادُر کي کوٹھِي ھُگلِي مین گھول گھاٹ سی متصِل مُغل پُری کي قریب تھِی ایک دِن یکایک زوال کی وقت زمین وھان کِي دھسني لگِي اُس وقت صاحِبانِ انگریز کھانا نوش کر رھي تھي ناري سردار تو گِرتي پڑتي نِہایت جدّ و کدّ سي نِکلي لیکِن مال و اسباب تمام و کمال معہ اکثر ذِي روح اُس مکان کي ساتھ پانِي مین غرق ھُوا بلکِہ بعضي اِنسان بھِي تلف ھو گئي پھِر مِستر چانک نی بارسِي باغ کو مول لیکر درخت اُسکي کاٹي اَور کوٹھِي بنانِي شُرُوع کي پر دو منزِلہ سہ منزِلہ عِمارتین بنانِي کا اِرادہ کِیا جب دِیوارین اُٹھ چُکین شہتِرون سي چھت پٹني لگِي وھان کي شُرفا سُجبا خُصُوصاً مُغلون نی کِہ تاجِرون مین عُمدہ تھي مِیر ناصِر فوجدار سي کہا کِہ جب نا محرم اَیسي بُلند کوٹھون پر چڑھینگي تو ھماري ناموس کِي بي ستري ھوگي مُطلق حُرمت نرھیگي فوجدار نی اِس

مضمون کي، عرضي نواب موصوف کو لکهه بهيجي، اور منعاقب اسکي ان سے کو روانه کيا پهنچتي هي، حضور مس وي فريادي هوئي جعفر خان کي في الفور پروانه تعمير کي، مناهي کا بهايت، ناکيد سي لکهه ، بهيجا فوجدار ني، پڑهتي هي اسکو حکم کيا که کوئي ، راج مزدور بڑهي وهان نجاي اور عمارت ناقص پڑي رهي صاحب موصوف اس حرکت سي بهايت ، آزرده هوا بلکه ، اراده ، لڑني کا کيا ليکن سپاه، قليل تهي اور ، جهاز بهي ، ايک علاوه ، اسکي معلون کي ، کثرت فوجدار کي ، حمايت اس ارادي کو فاسد جان کر فسخ کيا اور جهاز کا ، لنگر اٹها ليا آخر کياري کي سبهي کو آتشي شيشي سي، جلايا هوا چل نکلا فوجدار ني هرچند اسکي روکني کا تدارک کيا ليکن پيش رفت نهوا اور، جهاز، سمندر مين جا پهنچا پهر وهان سي دکهن کي طرف روانه هوا ان دنون اورنگ، زيب وهين تها اور غنيمون ني چار طرف سي رسد بند، کي تهي لشکر پادشاهي مين قحط عظيم ، تها کرناتک کي کوٹهي کي سردار ني ، بهت سا غله، جهازون پر لادکر لشکر، مين پهنچايا اور خدمت شايسته بجا لايا مورد الطاف و عنايات هوا اور اقضاي مطالب و مقاصد کو پهنچا جهان پناه اس ، سي بلکه ، فرقه انگريز سي، راضي هوئي يهان تک که سند و فرمان ، محصول کي معافي کي ، اور کوٹهي کي، تعمير کي عنايت کي تب مستر چانک پادشاهي، احکام و فرمان

دکھن، سي ليکر بنگالي کو پهر آيا، اَور وکيل معه نذر و پيشکش، ناظِم کي پاس بهيجي، آخِر سند مُطابِق، کوٹهي، کي بناي کِي، حاصِل کرکي، بُنياد ڈالي، اَور شهر کي، آبادِي پر مُتَوَجِّه، هُوا تِجارت کا بهِي، کار و بار بخُوبِي کرني لگا، اَنتلک بهي وُه کوٹهي، قائِم هَي، پُرانا قلعه اُسيکو کهتي هَين، القِصّه شهر، مسطُور، نِهايَت کلان و معمُور بهاگِي رتِي کي کِناري نِپٹ اُسلُوب، کي ساتهه واقِع، هَي آبادِي، اُسکي دِيد کي لائِق ؛ عِمارات اُسکي عِمارات، چِين و صِفاهان سی، فائِق ؛ تعمِير کا طَور هِي نَيا ؛ نقشا هر ايک مکان کا جُدا ؛ حَويلِيان پُخته گچ کِي، برابر برابر ؛ سڑکين سُتهري همْوار سراسر ؛ فضا اُنکي رشکِ فضاي باغ اِرم ؛ اَور هَوَا غَيرتِ نسِيمِ صُبحْدم ؛ سبزِي پر اُنکي زُمرُّد زهر کهاي ؛ اَور سُرخِي سي مُونگي کا جِگر خُون هو جاي ؛ علاوَه اِسکي مه جبِينون کا اِزدِحام ؛ حُسن کي گُذرِي کِي ايک دهُوم صُبح و شام ؛ (اَبيات) جو اِندر بهِي اُس وقت اِيدهر کو آي ؛ تو اپنِي سبها مين کبهُو پهر نجاي ؛ اگر ديکهي ٹُک اِس شبِستان کو ؛ پري چهوڑ ديوِي پرِستان کو ؛ بشر کو کهان پهر نظارى کِي تاب ؛ جِگر برق کا يهان تو هوتا هَي آب ؛ نکهو اپنا حِي مُفت اَي بيخبر ؛ سمجهه کر ذرّا اِس جگهه دِيد کر ؛ هر ايک محلّي مين عالمِ طِلِسْمات ؛ هر کُوچِي سي ارژنگ مانِي مات ؛ گهر هر بيپارِي کا هر مُلک

؛ کي اجناسِ مُعدّد سي بهرا هُوا ؛ صرّافي کي، هر دُوکان مبن رُپي اشرفي کا توده ؛
؛ لگا هُوا ؛ بازار مبن هر طرف چهل پهل ؛ شیشه آلات کي دُوکان رشکِ ؛
؛ شیش محلّ ؛ (ابنیات) هو کهلا بازار اور رستي کُشاده ؛ بیاضِ جدولي هو جیسي ؛
ساده ؛ دو رسته اهلِ حرفه اور دُکان دار ؛ لڑي موتي کي هو جیسی نُمودار ؛ اِدهر
کو جوهري اُودهر کو بزّاز ؛ اِدهر صرّاف اُودهر کو طلا سار ؛ رُپي اور اشرفي
دیکهي رستي ؛ دهري تختي په جوں نرگس کي دستي ؛ کِناري اور گوٹي اور
مُسلسل ؛ مثالِ برق کرتي هبن جهلاجهل ؛ جو کُچهه چاهو تُم اسبابِ جهان
سي ؛ بهم وه جِنس پهنچي ایک دُکان سي ؛ فِي الواقع آبادي اُسکي اکثر
آبادیون سي دُوني ؛ اور بستي اُسکي بهت سي بستیوں سي بڑي ؛ کیونکه
جیسا بازار خُشکي مین دو رستا هي ؛ ویسا هِی ناو جهاز کي کثرت سي پاني
مین بهي ایک شهر بستا هي ؛ لیکن سبب آبادي کي ترقّي کا یهه هی که
هر ایک صاحب گورنر اُسکي تعمیر کي آرایش پر مُتوجّه رها ؛ اور لکها رُپیا
اِس کام پر اپني سرکارِ دولت مدار کا خرچا ؛ خُصوصًا نوّاب گورنر جنرل لارڈ
ولسلي مارکویس بهادر نے تو انت گت ویسا اُٹهایا ؛ ساتهه اِسکي شهر کا اُسلوب
بهي نهایت خُوب کر دکهایا ؛ چُنانچه ایک عمارت ایسي عالیشان بنائي ؛ که
جس سي شهر کي رونق حدّ سي زیاده بڑهائي ؛ تشبیه اُسکي کِس سي

ﻫ دیکھیے کہ جہان مین اُسکا نظیر نہین ﻫ ثانی اُسکو کِسکا کہیے کہ کِسی عمارت کی ایسی تعمیر نہین ﻫ سچ تو یہہ ہَی کہ جَیسی اُسکی بنانی والی کی امارت من آن بانِ جُدی ہَی ﻫ وَیسی ہِی اُس مکان کی عِمارت کی شان جُدی ہَی ﻫ (قِطعہ) شفّافی و صفائی یہان تک ہَی جِس سی نِت ﻫ نُورِ صفای صُبح کو رہتا ہَی اِنفعال ﻫ نقش و نِگار اُس پہ ہَین اَیسی کہ حُسن کا ﻫ اُن سی نِگار خانہ چِسی کری سُوال ﻫ اَور اِرتفاع یہہ ہَی اگر عوج اِبنِ عُوَق ﻫ اُس پر کری نِگاہ تو پگڑی کو لی سنبھال ﻫ جِس قدر اُس مکان کی تعریف کیجیے بجا ہَی ﻫ اَور جِتنا اِس شہر کو سراہیے رَوا ہَی ﻫ واقِعی بِلادِ ہِند من اب اَیسی پُرعِمارت آبادی کہین نہین ﻫ اَور تاجِرون سَوداگرون کی کثرت بھی اَیسی کہین نہین ﻫ صاحِبانِ کمپنی کی مُدّت سی تِجارت گاہ ہَی ﻫ اَور سرداران انگریز کی قدیم عِشرت گاہ ﻫ بِالفِعل اکثر صِنف کی اشخاص مُتموّل اَور صناع صنعت گری مین کامِل یہین بکثرت مَوجُود ہَین اَور اشیا و تحائف بھی انواع و اقسام کی علیٰ ہذا القِیاس خرید فروخت کا سررِشتہ بخوبی جاری ﻫ خُوش وخُرّم ہر ایک بَیپاری ﻫ لیکِن رنگین کپڑی جلد بد رنگ ہو جاتی ہَین خُصُوصاً لال کا تو رنگ رہتا ہِی نہین اَور اشیاء قوامی بھی مِثل شربت و خمیرہ و معجُون شِتاب سڑ جاتی ہَین بلکہ خُشک نَوابِن بھی

بیشتر بگڑ جاتی هین سبب اسکا هوا کی شوریت و عفونت و رطوبت
چنانچه گهرون کی زمین همیشه نمناک رهتی هی بلکه دو دو تین تین گز
دیوارین بهی ۔ نیچی کی مکان تو قابل بود و باش کی نهین اگر دو منزله سه
منزله مکان نه بنائین ۔ تو یهان کی باشندی مطلقاً آرام نپائین ۔ اور پانی
بیشتر تالاب کا پیتی هین یا مینهه کا کوئی تمام یهان کی کهاری ۔ اور آب
جاری دریای شور کی قرب سی نپٹ بهاری ۔ خصوصاً جوار کی وقت مراد
اس سی اُلٹا بهنا دریا کا اور بهاٹها مخالف اس کا بیان اسکا عجائب
المخلوقات میں یون لکها هی که هر دریا مین یهه نهین هوتی مگر شور دریا
مین یا وی دریا جو اس سی متصل هین ساتهه اسکی اُنکی عمق مین پتهر
بهی نهایت سخت هووین پهر جس وقت ماه محاذی اُنکی سطح سی هووی
اور شعاع اُسکی اُن پتهرون پر پڑی پهر وهان سی پلٹتی پانی کهولنی لگتا هی
اور رقیق هوتا جاتا هی پس موجب زیادتی کا لطافت هوتی هی اور اُسکو
مکان وسیع چاهیی ندان بعضی اجزای آب بعضی دیگر کو تموج سی تکراتی
هوئی کناری سی اُبهر کر دیتی هین لیکن یهه گهٹنا بڑهنا موافق حرکت قمر هی
غرض جس وقت چاند آسمان کی بیچون بیچ پهنچتا هی جوار کامل هوتی
هی جهان وهان سی زایل هوا بهاٹهی کی ابتدا هوئی یعنی پانی کا علیان

گھٹنی لگا آخرِ حالتِ اصلی پر آ جاتا هَی جب ماه اُفقِ غربی پر پہنچتا هَی پھر جوار شُروع هوتی هَی اَور بڑھنی لگتی جہان وتدُ الارض پر آ چُکتا هَی کمال طغیانی اُسکی هوتی هَی جب وهاں سی سرکتا هَی بهاٹہا شُروع هوتا هَی رفته رفته پانی پھر اپنی طَور پر نہیں لگتا هَی جس وقت قمر پھر اُفقِ شرقی پر پہنچا جَوار کا آغاز هُوا لیکن اِسکی اَور اُسکی اِبتدای حقیقی هرگز محسوس نہیں هوتی مگر عُرفی عرض هَیجانِ بحر مانندِ هَیجانِ اخلاطِ بدنِ آدمی هَی جیسی اُسکی گھٹنی بڑھنی کی علّت حُکما کی نزدیک قمر پڑتا هَی وَیسی هی اُسکی بھی عرض اُس ساعت پانی بہان کی دریا کا پینی والی کی حق مین سم هَی بلکه آب تبع دو دم خُدا نخواسته جسنی اُسکو پیا وه بیچاره کب جیا پس اکل و شرب خلق کا تالاب کی پانی پر ٹهہرا اِسی واسطی بنا تالاب کی اِس مُلک مین اکثر هَی اَور ایک نامِ خاص بھی بعضی بعضی تالابون کی لئی مثلاً لال دِگّی چورنگی و غیره اَور سوای اِس جَوار بهاٹهی کی وسطِ ماه کی تین تاریخون مین اَور آخرِ ماه کی ایک دو دن رات مین پانی بصورتِ دیوار بُلند هوکر نہایت زور شور سی دریای شور کی طرف سی آتا هَی جہاز بھی اُسکی تلاطم سی هِل جاتا هَی پھر ناو تو کیا چیز هَی اُس وقت اگر کہری پانی مین هوئی تو بچی اَور جو کِناری سی متّصل لگی تھی

تو اُنکی صدمی سي خشکي مین جا پڑي اَور ٹکڑي هو گئي اِسی واسطی
ملاح اَیامِ مذکور مین چھوٹي بڑي ناوین بھاري بھاري لنگر ڈال کر کناری سي
دُور رکھتي هَین بنگلا زبان مین اِس طرح کي مَوج کا ناون ھُما هَي لیکن
برسات مین اِس قُوت و شورش سی نہین آتا سبب یقینی اِسکا نشر بتلا
نہین سکتا اَور لِم اِسکي کوئي پا نہین سکتا مگر حُکما کي نزدیک شعاعِ
شمس هَي لیکن اَیامِ مُعینه اَور اَوقاتِ مُتقررہ مین پر باڈھاي مُختلِف کو
بھی اِس مین مُداخلت هَي اَور اُنکی کمتي زیادتي مین فُصولِ اَربع کو
بِي آلوافع شعاعِ آفتاب مین حِدت بمرتبه هَي پھر علیاَن بھي اُس سي
اَیسا هِي کُچھ هوگا ٭ آب و هَوا بھي یہانکی به نِسبت زمانهٔ سابق کي
بِالفعل اچھي هَی چندان بد نہین خُصُوصاً جاڑي کي رُت مین تو همیشه
اِعتدال پر رهتي هَي یُون درد دُکھ اِنسان کو کہان نہین هوتا کَونسا شہر هَي
کِه بیمار جہان نہین هوتا لیکن نَواسیر کُھلی داد ضُعفِ معدہ پُورب مین
بکثرت هَي اَور پچھم مین بقِلت اَور نکوا سانجر فیل پا گھینگا خاص
اِسي سرزمین مین هوتا هَي وهان مُطلق نہین مگر کبھي کہین کِسي کو
بسببِ نُدرت اَور اَرمني محلي مین بڑي بازار و چینی بازار کي بیچ اَرمني
گِرجه هَي بہت اُونچا کُشادہ مشہُور بھي سب گِرجون سي زِیادہ تعمیر

اُسْکي. آغا ناطِر اَرمنِیون کي سرْدار نے سنِ ایک هزار سات سَو چَوبیس عِسوَي
مین کي، اگرْچِه اِس شہر مین گِرجي. انگریز و پرْتکیش وغیره عِسائیون کي
بہت هَین پر شُہرت اِسکي بیشْتر هَي ۔ اَور گهڑي بهي. اُسْکي نِہایَت
مُعْتبر ۔ مسْجدین بهي یہان کثیر هَین لیکن نه قابلِ تحْریر. مگر رمضانی
دررِي نے ایک مسْجدِ پُخته مُربّع نَو بُرْج کي سِتْهل هتّي مین، سائي هَي
وارِعي تعْمیر اُسْکي اُسْکي حَوصِلي سي باهر هَي ۔ اَور یہان کي سب
مسْجِدون سي بہتر ۔ اِمام باڑي بهي، علي هذا القِیاس، بہتیري کیونکه کوئي
سرْکار و جمْعدار، خانساماں ناظر و غیره ہوگا که جِسْنے اپنی حَویلی کي مُتّصِل
نه بنایا هو لیکن ایک چهوٹا سا گُنبد دو تِین هاتھ کا اُونچا اَور چبُوتره بهي اِسي
قدر لنبا چَوڑا مگر بعْضي بعْضي، چوندار جمْعدار نے یا کِسي صاحِب کي
هِنْدوستانی بي بي نے مُحوّطه اَور مکانات کي سانه بهی بنایا هَي ۔ اَور بہت
سا پَیسا اُسْکي تیّاري مین اُٹھایا هَي ۔ لیکن اَیسي اشْخاص تعْمیر کي سلیقي
اَور تعْزیه داري کي طرِیقي سي کیا واقِف هَین تا هم اگر اِیمان کي ساتھ هَي
اَور نیّت بهي بخَیر تو عُقْبیٰ مین کُچھ رُسْتگاري هوگي ۔ و اِلّا دونون جہان
مین ذِلّت و خواري ۔ اَور مُحرّم کي ساتوِین کو یہان کي باشْندي، جِتنے
تعْزیه دار هَین، شدّي اَور علم اُٹھاکر بیٹھک خانے تلک شیون کرتے هوئي

لیجاتي هَین ؛ اَور وهاں سی اِسِي هَیئت سيَ پهِر اپْني گهر آتي هَین ؛ رسْتون مبن خلاَیِق کِي کثْرت سی رستہ کم مِلْتا هَي ؛ اَور شاني سي شانہ چلْني والون کا چهِلْتا هَي ؛ سِپهْرِ سي رات تلک یِهِي عالم . اَور هر ایک گلی کُوچي مین ماتم رهْتا هَي اُسکا نام یہاں کی لوگون ني دو پهْرِیا ماتم رکْها هَي اَور اُسِی دِن هر ایک چهوتي بڑی اِمام باڑي مین یہاں کی زن و مرْد مُرْغ کا سالن اَور روتِي یا پُلاؤ پکا پکا لیجاتي هَین ؛ اَور اُس پر فاتِحہ اِمام کِي دِلاتي هَین ؛ عرض مُرْغ اِس قدر ذبْح هوتي هَین کہ اُس دِن اگر شهْر مین ڈهُونڈهي تو ایک پر بهِي نپاوي ؛ مگر اُنکي لهُو کا ایک نالا هر گلِي کُوچی مین بہتا نظر آوي ؛ سِواي اِسْکي یہان کي پوَاچ و ارْرال . اُس روز اِمام باڑون مین جاتي هَیں ؛ اَور عجِیب عجِیب سوَانْگ لاتي هَین ؛ مِثلاً جِس شخْص ني ایک اِمام باڑي مین عہْد کِیا تها کہ میرِي یِہہ مُراد اگر اِس سال مین بر آیگي تو مَین یہان بیتْهکر اپنی سِر پر چُولْها رکْهہ کهِیر پکاونگا وُہ کهِیر پکانا هَي اَور جِسْني اپْنِي مِنّت کي بر آنِي پر قُفْل لگاني کا وهان عہْد کِیا تها وُہ اپْني مُنْہہ مین قُفْل لگاتا هَي هرچنْد کہ اُسْکي دونون گال چهِد جاتي هَین کیُونْکہ اُسْکي اِدهر اُدهر دو پتْرِیان لوهي کِي هوتي هَین اَور بیچ مین ایک پتْلا سا سِیخْچہ شکْل اُسْکي گهوڑي کِي دهاني سي کُچْهہ مِلْتِي هَي عرض یِہہ خرِ نا

مشخص اُسکو اپنی منهه سن لگاکر امام باڑی کي گنبذ کی آس پاس پهرنا هي اگر تین پهري مین قفل کهلکر گر پڑا تو ایسی جانا که مری نذر بهایت قبول هوئی اور اگر ساتوین پهری مین گرا تو فی الجمله اور وه جو کهپر سر پر لگانا هي وه حالت اپنی ایسی ساتا هی که لوگ جانین اسکو تهنڈ لگی هي کچهه اوڑه بهی لیتا هی گو که گرمي کي رت هووي غرض اسکي حالت کدائی کو اور قفل کي خود بخود گر پڑني کو چهوٹي امت کرامت سمجهتي هیں اور اجابت کي علامت طرفه تریه که اس جاهل کا ساتهه اسکي یه بهي عقیده هي که اگر کسي اور امام باڑي مین سواي امام باڑه معهوده یه کام کرین تو نه کهپر پکي اور نه قفل کهلي احیانا اگر کوئي عالم اس جاهل کو چاهي که اس فعل نا شائسته سی باز رکهی کیا مجال بلکه جناب امام کی بهی مانع هووي سي ترک اسکا اس سی امر محال (مصرعه) هر کس بخیال خویش خبطي دارد اور عشري کي دن کوئي خاص طور یهان نهین دیکها و الا لکهني مین آتا اور یهان کي هنود کي بهي بعضي بعضي پوجا کا طور جدا هي چنانچه درگا پوجا مین اور کالي کی پوجا مین اور کاتک پوجا مین یي اپني اپني گهرون مین بڑي بڑي روغني بت هر ایک کي تشبیه معین پر بنواکي رکهتي هین اور انکو روز معهود بڑي دهوم دهام اور باجي گاجي سي دریا مین

لجاکر ڈال دیتے ہیں عوام یہانکی اسکو بھسان کہتے ہیں عرض درگا پوجا بہت دھوم اور ہجوم کی ساتھ ہوتی ہے " اور اسکے لوازم میں یہانکے خلقت بہت روپیا پیسا اپنا کھوتی ہے " نام اسکا نوراتر ابتدا اسکی کوآر سدی پرواسی§ اور انتہا دسمی کو لیکن چھٹھ سی ستمی اشٹمی نومی تک تھاپنا کرکے پوجتے ہیں یعنی ایک کوری گھڑی میں پانی بھرکر اسکے آگے پرستش میں مشغول ہوتی ہیں اور دسمی کو بسرجن کرتی ہیں یعنی درگا کو دریا میں ڈال دیتے ہیں اور ایام مذکور میں خصوصا چھٹھی سی دسوین رات تلک اکثر ہندو بنگالی اپنی حوصلے اور مقدور کی موافق مجلس عیش کی جماتے ہیں " اگرچہ بیشتر ان میں تھوڑدلے ہیں پر اس کام میں بہت سا روپیا اٹھاتے ہیں " چنانچہ یہانکے اعزہ متمول مسلمانوں کی بھی دعوت کرتے ہیں بلکہ صاحبان عالیشان کی بھی عرض اکثر قوم کی اشخاص اور سردار مجلس میں جاتے ہیں " اور ایک حظ اٹھاتی ہیں " فرش رنگ برنگ کا ہر مکان میں اور شمیانے کی تلے نہایت پاکیزہ و مصفا " شیشے کی جھاڑ فانوسین قندیلین متعدد روشن جا بجا " پاندان عطردان نقرئی و طلائی قرینوں سی دھری ہوئی " سیکڑوں چنگیروں میں ہار

§ *purwāsi*, for پورن ماسي *pūrnamāsi*, the full moon.

پھول طرّي بھری ھُوئي " بھانڈ بھگتیون اَور کنچنیون کي طایفي دس دس بِس بِس " پوشاکین بھي اُنکي گلوں میں بِعیس بِعیس ؛ (اَبیات) مُسلسل کِناري بنت کِی چمکٹ ؛ کڑی اَور توڑی کِي تِسپر جھنکٹ ؛ نظر چشم کِی کِس طرح تاب لائي ؛ کہان تک دِلِ عاشقان پس نجائي ؛ سطحِ فرش کِي ھر دو جانب اَنگریزیون پرتکشوں اَرمنیوں کِی بِبیان اَور مسِتیسائین پُر تکلّف لِباس پہني ھُوئي کُرسِیون پر جلوَه گر ؛ حُسن کا بازار لگا ھُوا اِدھر اُدھر ؛ (اَبیات) جو یوسُف بِھي اُس بزمِ دِلکش میں آئي ؛ تو دِل ایک نظاري پر بیچ جائي ؛ یِہه ھرمه کا چمکا ھُوا رنگ ھَي ؛ کِه اِندر کِي بِھي اپچھرا دنگ ھَي ؛ ھر ایک اپني جوبن سي مغرُور ھَي ؛ قِیامت ھَي آفت ھَي بس دَور ھَي ؛ جو آوي پري اِس شبِستان میں ؛ تو جاوي نه ھرگِز پرِستان میں ؛ پھر اِنسانِ ناچیز کا طرف کیا ؛ حَواس اُسکي کیونکر رھین یہان بجا ؛ سچ تو یِہه ھَي کِه ھر قوم کِي مجلِس اَور خُوبرُوون کِي شان جُدي ھَي " اَور ھر گروه کي گُلرُخوں کِی آن بان جُدي ؛ (مِصرعه) ھر گُلی را رنگ و بُوي دِیگر اَست ؛ قِصّه مُختصر ھر شب سحر تلک ناچ راگ کا سمان بندھا رھتا ھَي اَور تماشایِیون کا ھُجُوم لگا رھتا " پھر دسوین کو تیسری پھر سي شام تلک دریا پر بِھي ایک کَیفِیّت اَور زن و مرد کِي کثرت رھتِي ھَي سِواي اِسکي اَور بِھي کَیي میلي

اپني اپني موسم مين يہان ہوتي ہين لیکن نہ اِس خوبي و کیفیت کي ساتھ
بِنابر اِسکي طور اُنکا تحریر کیا " اور اُنکي تفصیل مین فائدہ معتدبہ ندیکھا "
شہر سی اندک فاصلي پر جنوب کي طرف فورٹ ولیم قلعہ ہي بِنا اُسکي
پلاسي کي فتح کي بعد کربیل کلمو کي عہد مین ہوئي لیکن معلوم یہہ ہوتا ہي
کہ گویا آج بنا ہي اور ابہي تیار ہوا معہذا اسباب و لوازم جِتني کہ قلعي کو
اور اُسکي باشندون کو درکار ہون ہمیشہ مہیا رہتي ہین بلکہ دِن بدِن اِن
اُمور کي ترقي و زیادتي ہی ساخت کا تو اُسکی مذکور کیا ساخت ہِی جدي "
عِمارت کي طرز ہي نئي " اِس بلاد کي کِسي قلعی سی نہین مِلتي چار
دیواري باہر سی تو پُشتي کي مانند " اور اندر سي نِہایت بلند " گنج گاو
اُسکي کون پا سکي " اور بچاؤ لگاؤ کِسکي مجال جو بتا سکي " واقعي ایک
عالم کي لیئي حکم طِلسم کا رکھتا ہي " دِید اُسکي حیراني بڑھاتي ہي " اور
سیر سُرت بھلاتي ہي ؛؛ (اَبیات) حِصار اِس طرح کا زمین پر کہین ؛؛ کوئي
دوسرا ہمني دیکھا نہین ؛؛ عجب کیا جو مِعمارِ قُدرت اُسي ؛؛ کہي ہي یہي
حِصنِ حصین ؛؛ اور قلعي کي پیچھم دریا کي پار لیکن کِناري پر بعد ایک باغ
کي قدري فاصلي سی صاحِبانِ کمپني دامَ ظِلّہم کا باغ سراپا بہار ہي لیکن بی
محوطي پر بہت بڑا اور کُشادہ کہ عقل کي اِحاطي مین آ نہین سکتا " پِیر

محوطه اسکي گرد کوئي کهونکر بناوي ؛ اور فضا اسکي حد سي زیاده که طایر وهم اسکي باهر جا نهین سکتا ؛ بهر سثر اسکي اودهر کهونکر حاوي ؛ سچ یو بهه هي جیسی اسکي مالک ریاست و حکومت مین حکام زمان سي برتر هین ؛ ویسی هي بهه لطافت و کیفیت مین باغهاي جهان سي ؛ جس طرح انکي حشمت کو زمانی مین ترقي هي اسي طرح اسکي درختون کي کثرت کو ؛ في الواقع که اسکا هر ایک چمن گلدار کي برابر ؛ اور نقشه باغ ارم کي نقشي سي کهین بهتر ؛ زمین اسکي سراسر صاف و هموار ؛ اور روشین لال لال اس مین بجوبي نمودار ؛ سبزه زارون کي گرد انواع و اقسام کی سیکڑون اشجار ؛ اور پتي انکي سبز زمرد وار (ابیات) هر ایک خار اس باغ کا مثل گل ؛ گیاه اسکي چمنون کي سنبل سي کل ؛ شگفته هو اس مین کس طرح دل ؛ هوا اسکي رهتي هي نپ معتدل ؛ هین رنگ مین بهتر جواهر سي پهول ؛ جو دیکهي انهین جائي سرپت اپني بهول ؛ سبي وهان کي طایرکي جس ني صدا ؛ نه طالب هوا راگ کي تان کا ؛ پهولوں پهلون کي بهي درخت هزارها ؛ بلکه اکثر ایسي جنکا نام بهي کسي ني نهین سنا ؛ اور بعضي ایسي که جنکو اکثر اشخاص ني نهین دیکها ؛ چنانچه لونگ جائي پهل دار چیني کباب چیني کافور کي درخت اس مین متعدد هین بلکه جائي پهل کا درخت ایک آد

پهلا هُوا بهي وهان ديكهني مين آيا هَي ؛ اَور اُسكي پتّي كو جامن كي پتّي سي كُچّهه مُشابهت پايا ؛ لكِن جهُمكا ايكث پهُول هَي كه وُه خاص اِنهين مُلكون مين هوتا هَي. اُسكي پتّي سي تو مُشابهت كُلّي هَي اَور لَونگث كا پتّا بهي كُچّهه وَيسا هِي پر دارچينِي كا بهر كي پتّي سي مِلتا هَي اَور كافُور كا شفتالُو كي پات سي ؛ تالاب بهِي اُس مين بهُت سي هَين اَور نهرين بهِي كِتني هَين ناودابين اُنكي دريا سي مُتّصِل چُنانچِه جوار كي وقت جِن دِنون شِدّت هوتِي هَي پاني اُنهين كِي راه سي نالاون مين آتا هَي ؛ اَور بهاتهي كي وقت نِكل جاتا هَي " مكان بهِي اُس مين تِين چار هَين لكِن لبِ دريا ايكث عِمارتِ انگريزِي نِهايَت دِلچسپ پر مُختصر " اَور خُوش اُسلُوب سراسر " ساخت اُسكِي بڑي بڑي عِمارات سي فائِق " سانهه اِسكي هر مَوسِم كي لائِق " هَوا اُسكِي هر مِزاج كو راس آوي " ساكِن اُسكا بسا اَوقات حظّ اُٹهاوي ؛ (ابيات) نه گهبرائي تنها بهِي وهان آدمِي ؛ كبهُو هو نه هرگز اُداس اُسكا جِي ؛ طِلِسمات كا سا هَي اُس مين سمان ؛ پهر اِنسان چهوڑ اُسكو جاوي كهان ؛ اَور چار رَوِش كِي وسط مين كرسل كِست كا مقبره هَي مُحوّطه اُسكا هشت پهلُو اَور اُسكي گُنبد مين آٹهه سُتُون دروازي بهي چار اندر اُسكي سنگِ مرمر كا ايكث سُتُون تِس چار هاتهه لمبا ليكِن نِهايَت خُوب ترشا هُوا " اَور شِيشه سا چمكتا " اُوپر اُسكي

صاحبِ قبر کي تصوير اور پاس اُسکي، ايک عورت کِي بهِي شبيهِ دِلپذير "
جائي، عبرت هَی کيونکِه يِهه رکنِ حکومت ايک دِن يهان حکومت کر رها تها
آج اِس ستون کي نِيچي گڙا هوا هَي " اور هر ايک عضوِ بدن خاک مين مِلا
هُوا " ايک روز اِس ستون کا بهِي حال دِگرگون هو جائيگا " اور گنبذ کي بهِي
نقشي مين تغيّر آئيگا ؛ (بيت) عمارت کِي تعمير سي هاتهه اُٹها ؛ ٹک ايک
خانهٔ آخرت کو بنا ؛ يِهه هَي چندروزه همیشه نَهِين وو ؛ تو اِسکي لِئي ويسي
گهر کو نه کهو ؛ قِصّه مختصر يِهه باغ همیشه ڈهڈها اور هرا بهرا رهتا هَي سببِ
ظاهري اِسکا يِهه هَی کِه سِواي داروغه اور کارکُنون کي سو باغبان بهِي نوکر هَين
اور وي رات دِن درختون کِي غور پرداخت کيا کرتي هَين اور دريا بهِي نِهايت
مُتّصِل هَي ليکن حقيقتاً مالِکون کِي نِيّت کيونکِه سو باغبان اِسکي ايک ضِلعي
کي درختون کو بهِي سِينچ نهِين سکتي اور دريا کا قُرب بسا اَوقات مزارِع و باغ
کو مُضِر پڑتا هَي پس حاکِم کا خُوش نِيّت هونا عجب چيز هَي چُنانچِه ايک
پادشاه کِي نقل هَي بعضي اشخاص بهرام گور سي اِسکو منسوب کرتي هَين کِه
ايک دِن شِکار کهيلتا هُوا تنها پياسا کِسي قصبي کِي نواح مين جا نِکلا وهان
ايک باغچه تها ليکن اَيسا جيسا گاؤن گنوين مين هوتا هَي اور ايک شخص
دروازي پر اُسکي کهڑا يا بيٹها تها اُن نے اُس سي پاني مانگا وُه بولا کِه مِيان

سوار تم گھوڑی سي. اُتر بیٹھو ٹک. دم لو جلد پانِي پِسا اچّھا نہیں یہہ کہکر
اندر گیا اور دو انار بڑي بڑي توڑ لایا ایک کی دانی نِکال کر جو پیالي میں
نچوڑی مُلبّب بھر گیا اور کاسه بھي سبر بھر کي اندازي سی کم تھا بادشاه
نے پیا اور خُوب مزه اُٹھایا کیونکه ساتھ کلانِي کي وه میٹھا بھي بہت تھا بعد اِسکي
پُوچھا که سرکار میں تم اِس باغ کا محصُول کیا دیتي هو اُسي نہایت کم
بتلایا وونہیں خاطِرِ مُبارک میں آیا که کُچھ بڑھایا چاهیئي بعد ایک دم کي
جو دُوسرا انار اُسي پیالی میں نچوڑا تو چونتھائي خالي رها حضرت نے مالِک
کِي طرف تعجّب سي دیکھا اُس نے کہا میاں سِپاهِي معلُوم هوتا هَي که اِس
وقت حاکِم کِي نیّت ڈانواں ڈول هوئي اور اُسیَ کِي بیّت سي رعیّت کِي
". برکت هَي (بیت) کیا کر دِیا مہکدي کِي بھي سَیر ". و لیکن تُو رکھ اپنی :.
نیّت بخیر * چندن نگر عُرف فراش ڈانگا چھوٹا سا ایک شہر هَي کلکتّي
سي باره کوس کي فاصِلي پر فرانسِس کِي کوٹھی اُسی میں هَي عمل دخل بھي
وهاں همیشه اُنہیں کا تھا صاحِبانِ انگریز کُچھ مُداخلت نکرتي تھي لیکن چند
سال سی عِناد و فساد جو باهم هُوا بنابر اِسکي صاحِبانِ عالیشان نے اُس کو
چھین لیا بالفِعل بھي اِنہیں کي تحت میں هَي * چوچره§ هُگلي کي نزدیک

§ Perhaps it should be written چِنچُڑه

دکہن کِي طرف ایک کوس کي تفاوت سي همیشه ولندیز کي تحت و تصرف مین تها کَيي برس سي صاحبانِ انگریز ني اُس پر بهي قبضه کر لیا سبب اِسکا هوا اُنکا فراسیس سي * شیورام پُور بهي دریاي مذکور کي کناري پر ایک چهوتي بسي بسْني هَي کلکتي سي چهه کوس پر اُس پار اچانک کا اَور اُسکا آمنا سامنا دریا بیچ مین علاقه اِسکا دِنامار سي صاحبان کو کُچهه کام نهین کوتهي اُسي فرقي کِي وهان اَبتلک قایم هَي لیکن اچانک کلکتي کي مُتعلقات سي هَي چُنانچه وهان بهي لارڈ ولزلي بهادر ني ایک عمارت خوش نُما اَور باغِ پُرفضا بنایا هَي صحن اُسکا مانند زمین کي وسیع اَور هوا هر موسم مین مثلِ هواي ربیع وحشي اُس مین اکثر بي مثال اَور طایر بهتیري نادر جمال دیکهکر اُنکو انسان نقش دیوار بن جاي اَور خدا کِي قدرت یاد آئي مُشرک بهي بي اختیار فتبارکَ اللّهُ احسنُ الخالقین پڑهني لگي اَور کافر بهي بي تامّل الحمدُ لِلّهِ ربِّ العالمین کهه اُٹهي سڑک بهي وهان سي کلکتي تلک اَیسي میٹهي هموار بنائي کِه کہیں نام کو نرهي ساتهه اِسکي دو رسته درختِ سایه دار لگواکر رسته گلدار کیا اَور چلني والون کو سَو طرح کا آرام دیا (بیت) همیشه هَي اُس پر هوا باغ کِي فضا اُسکي هَي گویا فضا باغ کِي * سرکار سلهت آبادي اُسکي پهاڑون مین هَي گینڈي کي تهال

وهانکي مشهور فِي الواقع نهايت مخوب و خوش اُسلوب هوتي هَي هندوستان کي کِسي مُلک مين اَيسي سِرر کِهين نهين بنتي ميوي بهي وهان کي اکثر خوش ذائِقه چُنانچِه بِهتر سي بِهتر اُن مين کَولا هَي احوال اُسکا سابِق اِس سي لِکها گيا سِواي اِسکي چوب چِيني بکثرت بهم پهنچتي هَي اَور اگر کي درخت بهي بهتايت هي وهان کي پهاڑون مين هوتي هَين آخِر برسات اُنکو کاٹ کر آب و هَوا مين ڈال ديتي هَين بعد چند روز جهان سي جِتنا اگر اچّها هاتّهه لگا اُسکو رکّهه چهوڑا اَور بُري کو پهينک دِيا خواجه سراوٌن کي اِفراط اُس دِيار مين فقط خُلاصة التَوارِيخ سي دريافت هُوئي اَور خِلاف اِسکا بيشتر سُنا ليکِن رِياض السّلاطِين مين هونا بِهونا کُچهه ندیکها اِسی لِئي احوال اُنکا ترک کيا کُچهه نه لِکها * سرکارِ رنگ پُور گهوڑا گهاٹ * ريشم وهان بکثرت بهم پهنچتا هَي اَور ايک ميوه ضخامت مين مِثلِ چار مغز اَور مزي مين مانندِ انار بيچ اُس مين تين اَور نام لٹکن اِسي سرزمين سي تعلّق رکّهتا هَي ٹانگن بهي اَبلق پهاڑون سي لاکر وہين بيچ جاتي هَين اَور ليني والي اُن سي اَور مُلکون مين نفعي اُٹهاتي هَين * سرکارِ بنگاله سنّتر کي کِناري وهان بهي ايک قلعه تها چار طرف اُسکي درخت گُنجان بيشمار تهي اَور جَوار بهاٹها بطَورِ کلکتّي کي اُس مقام مين بهي آتا هَي ليکن اکبر کي اُنتيسوين سالِ جُلوسي

مین پھر دِن رھي ایک روز عجب ایک سَیل نُمود ھُوئي تمام شہر ڈُوبا راجا وھان کا ناو پر چڑہ کر بھاگا غرض پانچ ساعت جوش طُوفان کا رھا ؛ اَور تموّج دریا کا نه گھٹتا ؛ سانپھ اِسکی بجلِی چمکا کِی بادل گرجا کِیی مینہہ برسا کِیا آخِر دو لاکھ جاندار حَیوان و اِنسان سي نَسلِ فنا مین غرق ھُوئي اَور خُلاصۃُ اَلتّوارِیخ متن یہہ لِکّھتا ھَي کِه شُرُوع ماہِ ھِلالِي سي چودَھوین تلک وھان کي دریا سي مَوجین پہاڑ کِي برابر ھر روز اُٹّھتِي ھَین اَور پندرھوین سی بتدرِیج گھٹتِي ھین لیکن تارِیخ بنگاله سي یہہ بات دریافت مہین ھوتِي قریب اُسکی ✻ کام رُوپ ھَی اُسِي کو کانورو بھي کہتي ھَین عورتین وھان کِي نِہایَت شکیل ؛ فنِ جادُو گرِي مین بي عدِیل ؛ دُور از عقل اُن کِي فُسُون سازِي و شعبدہ بازِي کِي نقلین کرتِي ھَین از آن جُمله یہہ ھَي کِه جس دانا کو چاھین ایک آن مین دِیوانه کر دیوین بلکِه جِس اِنسان کا اِرادہ کرین ایک پل مین حَیوان بنا لیوین نباتات بھي وھان کي عجِیب و غرِیب ھَین چُنانچہ پھولین کِي پاس توڑِي کِي بعد کئِي مہینِي تلک بدستُور رھتِي ھَي اَور آم کي درخت انگُور کِي مانند تاکون پر پھیلکر پھُولتِي پھلتِي ھَین اِس سي بھي نادر تر یہہ ھَي کِه درخت اگر کاٹِیي تو عرق شِیرین ٹپکنِي لگي یہان تک کِه پیاسون کِي پیاس بُجھا دیوِي اَور رِیاضُ السّلاطِین سي یہہ معلُوم ھوتا ھَي کِه زمانه سابِق مین

وهان عمل کوچ بہار کي راجاؤن کا تھا لباس وهان کي زن و مرد کا فقط ایک
لنگي اور لہجه گفتگو کا کوچ بہار کي باشندون سي ملتا هوا قریب اسکي *
ولایت آشام هي نہایت وسیع بیچ مین اسکي دریاو برمہاپتر مغرب سي مشرق
کي طرف بہتا هي آب و هوا اس کي کناري کي متوطن و مسافر کي لیئي
مساوي هي لیکن اسي دور کي متوطن سي تو موافق اور غیر کي حق مین سم
برسات آٹھ مہیني کي اور چار مہیني جاڑي کي بھي مینھ سي خالي نہين
پھول اور پھل بھي هندستان و بنگالي کي وهان بیشتر بهم پہنچتي هین بلکه
سواي ان کي بہتیري خاص اس سرزمین مین پیدا هوتي هین دهان کي نہایت
کثرت ؛ لون کي بمرتبه قلت ؛ اور گیہون جو مسور مطلق نہین بوتي اگرچه
زمین وهانکي قابل هي جو کچھ بوئين سو اگي مرغ اس سرزمین کا بڑا لڑاکا
آپ سي چوگني کي مقابل هو اور یہان تک لڑي که مغز اسکا پاش پاش هو
جائي ؛ پر لڑائي سي باز نه آئي ؛ مر مٹي حریف کي آگي سي نه
هٹي ؛ هاتھي بھي ادھر کي جنگل مین بیشتر خوش جمال و کلان ؛ هرن
باره سنگي نیل گاو مینڈھي فراوان ؛ اور دریا کي ریتل مین سونا پیدا هوتا هي
لیکن کھوٹا چنانچه آٹھ روپي توله بکتا هي طرفه تر یهه که وهان کا راجا ایک
بلند مکان پر بیٹھا رهتا هي زمین پر پاون نہین رکھتا احیانا اگر رکھ دي راجائي

اُسکِي جاتِي رهي عقیدہ باطِل وهان کي راجاؤن کا یِهہ هَي کِہ آبا و اجداد اُنکي آسْمان پر تهی کِسِي وقْت سوٹی کِي سِیڑهی رکْھ کر اُتری اَور پاؤن اپْنا زمین پر رکْهّا بنابر اِسْکي وهان کي راجا کو سرگي کهتي هَس سرگ لفظِ هِندِي هي مَعني اُسْکي آسْمان قِصّہ کوتاہ جب راجا اُس دِیار کا مرْتا هي بعضي بعضي مرْد رنْڈِي اُسْکي خَوَاص و خِدْمتِي زِنْدہ معہ قدْري تجمُّل و اسْباب مثْلہ لِباس و طعام بهِي اُس کي ساتهہ سرْدابی مین دفْن کر دیتي هَین اَور کِتْنِي گهِي کي چراغ بهِي جلاکر اُس مقام مین دهر دیتي هَین ⁂ مُتّصِل اُسّي * تِبّت اَور تِبّت سی قریب * ماچین شہر جاں مابع دارُالحُکومت اُس وِلایت کا هَي دریاي شور اِس سی چالیس دِن کِي راہ کهتي هَس کِہ شہرِ مذکور سی سمُنْدر تلک ایک نہرِ کلان کهود کر دوبو کِناري اُسْکي سنگِین و پُختہ بناٸي هَین سِکنْدرِ رُومِي اُنهِین کِی راہ اُس وِلایت مین گیا اَور تمام مُلْک کِی سَیر کرکي دریا کِي راہ سي نِکلا مشهُور هَي کِہ حسبُ الحُکم سُلْطانِ موصُوف کي حکِیمانِ والا دانِش و دانایانِ عالي مِیش نی وَهین دریاي شور پر ایک طِلِسْم آدْمِي کي پنْجي کِي صُورت سایا هَي جب جهاز اُدهر کو آتی لگْتا هَي وہ اِشاری سی منع کرتا هَي اَور درمیانِ مشرِق و جنُوب * شہرِ ارحنگ ایک برا مُلْک هَي بنْدرِ چاٹگام وهاں سی نِهایت مُتّصِل هاتهِیون کِي وهاں کثرت بهت هَي یہاں

تک بھورا ہاتھی بھی وہان مُیَسّر آتا هَی لیکن گھوڑا یا یابُو اُونٹ گدھا بہت مہنگا گاے بھینس نایَید پر ایک جانور مِثل اُنکی برنگ اَبلق دُودہ دیتا هَی وہانکی لوگون کا مذہب و مِلّت نِرالا هِندُو مُسلمان سی جُدا سِوای ماں کی ہر عَورت کو جورُو کر لیتی هَین چُنانچہ بھائی بہن سی اِحتِراز نہین کرتا سِوای اِسکی یہہ رَسم هَی کہ سِپاهیون کی رنڈیان دربار مین سردار کی مُجرے سلام کو حاضر ہوتی هَین اَور خاوِند اُنکی گھرون مین بَیٹھی رہتی هَین طُرفہ یہہ کہ زن و مرد وہانکی کالی اَور کھوسی پر اپنی پیشوا و سردار کی خِدمت و اِطاعت خُلُوصِ دِل سی کرتی هَین اَور نِہایَت اُس سی ڈرتی هَین لقب اُسکا والی هَی اَور فریب ارخنگ پگو قوم اُس مُلک کی فقط ہاتھی اَور پیادی حدّون مین اُنکی ولایت و جَواہرات کی کھانین اِسی واسطی پگو اَور ارخنگ کی باشِندی اَور مگھ آپس مین عِناد و فساد رکھتی هَین قِصّہ کوتاہ صُوبہ بنگ نِہایَت وسیع و بمرتبہ آباد هَی بہتر ین دریا بہانکی دریاؤن مین گنگا اَور برہماپتر طُول صُوبی کا چاٹگام سی تیلیا گڑھی تلک شرقاً و عرضاً چار سَو کوس اَور عرض کوہستانِ شِمالی سی تا سرکارِ مداران دو سَو کوس مشرِق کی طرف اُسکی دریای شور مغرِب کی سمت صُوبہ بِہار اَور جانِب جنوب و شِمال کوہسار پر رِیاضُ آلسّلاطِین مین یہہ هَی کہ دونبای شور جانِب جنوب اَور

کوہِستان، حاجب، مشرق، و شمال اَور مُتعلق اُسي مست سٹھ سرکار، تابع اُنکي
ایک ہزار ایک سو نو محال آمدني اگلي زماني مین چھیالِس کروڑ اُنتیس
لاکھ دام لیکن صاحب رِیاض السلاطین اٹھائیس سرکار و ستاسی محال لِکھتا هي
اَور آمدني مُوافِق زمانہ سابِق کي پچاس کروڑ چَوراسی لاکھ اُنسٹھ ہزار تین
سَو اُنیس دام جِسکي ایک کروڑ اُنسٹھ لاکھ ایک ہزار چار سَو بیاسي رُپَي
سِکّي پندرہ آني کسری زیاد ٭ سپاہ دائمي تئیس ہزار تین سو تیس سوار اَور
اِکاسي ہزار ڈیڑہ سَو آٹھ پیادي توپین چار ہزار دو سو باون چار سو ٭

صُوبہ اُڑیسہ ٭ آگي اِس مین اُنتیس قلعي پُختہ تهي دو تین اب بهي هین
اَور آب و هوا بهلي چنگي لیکن آٹھ مهیني برسات نِن مهیني ٹھنڈ ایک
مهیني گرمي پهول بهي اچهي اپني رُت مین بهت هوتي هین خُصوصاً چنبیلي
نہایت نازُک خُوشبو اَور کیوڑا نو حکل جنگل پهولتا هي ہاں بهي اقسام کي
پَیدا هوتي هین دهان کی کهیت اکثر اَور خوراک وهاں کي لوگون کي خُشکا
مچهلي بَیگن بستر پر زات کو پکاتي هین صُبح کو کهاتي هین سِواي اِسکي خط
و کِتابت تاڑ کي پتون پر فُولاد کي قلم کو مُٹھي مین پکڑکر لِکهتي هین کاغذ
سِیاهي کا اِستعمال بهت کم اَور وهاں کي ایک گاون مین هیجڑي بهت هوتي

هَين اِس لِئِي وُہ هِجڑا گاؤن کہلاتا هَي کپڑا بهِي اُس مُلک کا بُرا نہِين هوتا اَور چلن اکثر کوڑِيون کا " دکهن طرف درياي شور کي کِناري شہر * پرسوتم پُور هَي مُتخانه جگناتهه کا راجا اِندرسبن ني وهِين بُنياد کِيا کُچهه اُوپر چار هزار برس اُسي گُذري قرِيب اُسکي ايک اَور دبهرا هَي اُسکو آفتاب سي منسُوب کرتِي هَين بارہ برس کا حاصِل اُس مُلک کا اُس مين لگا هَي دِيوارون کِي اُچّان ڈيڑہ سَو هاتهه اَور چوڑان اُنِيس هاتهه اکثر جهان دِيدہ اُسکو ديکهه کر مقامِ حَيرت مين آتي هَين بلکه نقشِ دِيوار بن جاتي هَين * سِريا راج بهِي وَهان سي نہايت قرِيب هَي مرد اُس نواح کي رنڈيون کا سا بناؤ کرتي هَين اَور گہنا بهِي وَيسا هِي پہنتي هَين لیکن عَورتين فقط سترِعَورت پر اِکتِفا کرتي هَين اَور پوشِش بيشتر پتونکي وهان رائِج هَي باهر کا کاروبار بهِي رنڈيون سي تعلّق رکهتا هَي اَور اندر کا مرد سي " طُول اِس صُوبي کا ايک سَو بِيس کوس اَور عرض سَو کوس سرکارين جليسر کٹک و عَمرہ پنڈرہ اَور محالّ اُنکي تعلّقي کي دو سَو بتِيس آمدني چالِيس کروڑ اِکتالِيس لاکهه پانچ هزار دام

صُوبه مُبارک بُنياد اَورنگ آباد " بعضي تاريخون سي معلُوم هوتا هَي کِه اگلي زمانه مين اِس شہر کو دهاراگر کہتي تهي بعد اِسکي نام اِسکا ديوگِير هُوا جب

سُلْطان محمّد فخرُ الدّین جوناں دِہلی کی بادشاہ نی تمام دکْھن چھِین لِیا نام اِسْکا دولت آباد رکْھا اَور قلْعی کو دارُ السّلْطنت بنایا بعْد سُلْطانِ مَوْصُوف تمام دکْھن دِلّی کی سلاطِین کی تصرّفی سی نِکل گیا جب تین سو برس گذری شاھجہاں نی قلْعۂ مذکُور پر پھِر قبْضہ کیا اَور عالم گِیر کو صُوبۂ مسْطُور کی صُوبہ دارِی عِنایَت کِی شاھزادی نی قرِیت اُسْکی ایک شہْر بساکر اَورنْگ آباد نام رکْھا رنْگ ڈھنْگ اُسْکی آبادِی کا دیکْھکر آنْکھین حظّ اُٹھاتین ہیں کُشادگی سی اُسْکی دِل بسْتہ یک لحْت کھُل جاتین ہیں ہوَا اُسْکی بادِ بہارِی کی طرح خُوش آیَند ہی عِمارات وھاںکی ہر ایک صاحِب طبْع کی پسنْد ہیں پانِی مین وھاںکی شرابِ انْگُورِی کا اثر ہی ہر فصْل اُس مقام مین مانندِ ربِیع تازہ و تر ہی شرُوعِ جَوزا سی سُنْبلہ کی آخِر تک میْنہ برْسا کرْتا ہَی اَور باغ و جنْگل مین پھل بھِی ہر ایک قِسْم کا بکثْرت خُوش ذائِقہ و خُوش رنْگ لگا کرتا ہَی ساتھ اِسْکی غلّی کی فراوانِی اناج کی ارْزانی ہمیشہ ہی کپْڑا خُوش قُماش قِسْم قِسْم کا ہی جَواھِرِ گراں بہا چوکْھا ہر وقْت مَوْجُود سِوای اِسْکی تُحْفہ جات ہر مُلْک کی اَور نادِرات ہر جزِیری کی جِس وقْت چاھو لو باشِنْدی بھِی وھاںکی خُوش لِباس و خُوش معاش و اھْلِ دَولت و صاحِب ثروَت بیشْتر ہیں اَور خُوب رُو بھِی حُسْن و ادا مین بی مانند یکْسر ہیں طُول

صُوبي کا ڈیڑه سَو کوس کا اَور عرض سَو کوس آٹھ سرکارین مُتعلّق اُن سي اسّي
محال آمدني اِکاون کڑوڑ باسٹھ لاکھ اسّي هزار دام

صُوبهٔ بِرار " ایک مُلک هَی دکّهن کِي طرف کي دو پہاڑون مین ایک کا نام
بندا کاوبل نرباله و میل گڈه اُسي پر هَس اَور دُوسري کا سبّها ماهُور و رام گڈه
اُسکي اُوپر آب و هَوا وهاںکي بد نہین اطراف مین اُسکي زراعت کِی بہتایت "
اَور جنگلوں مین هاتهیون کِی کثرت ؛ پر مُلک مذکور مین چَودهَری کو دیس
مُکه .قدوں گو کو دیس پانڈ مُقدّم کو پٹیل پٹواري کو کُل کرنِي کہتي هَین *
پہار ایک قلعه هَي نہایت مُستحکم و سنگین بُلند پُشتي پر اُسکي تین طرف
کو دو ندیون نے اِحاطه کیا هَي مفتُوح هونا اُسکا نہایت اِشکال ؛ اَور لینا اُسکا
بِدُوں اَهلِ قلعي کِي سازش اَمرِ محال " * کهلا سطحِ زمین پر پتّهر کا ایک گڈه
هَي بُلندي مین فلک فرسا ؛ اَور اُستواري مین پہاڑ سا " اندر اُسکی ایک
چهوٹی سي پہاڑي هَي قریب اُسکي جاکر بهینٹ و زاري کرتي هَین ؛ اَور
دُعائین مانگت مانگت ماتهي رگڑتي هَین " چار کوس وهان سي ایک کُوا هَي
جس جانور کِي هڈي اُس مین گِرتِي هَي سنگ بن جاتِي هَي اَور میل گڈه
کي پاس جو ایک چشمه هَي اُس مین تو کوئي چیر گِري سنگ هِي بني *

پراگندہ مبن ھِمري کِي کہان " اَور کپڑا بھِي وھان کا مُصوّرِ حیرت افزاي جہان "
* اندرو و * برمل مین کانِ فُولاد اَور ظُرُوف سنگین وھان کي نادِر روزگار بیل
بھِي وھان کا بِہایَت خُوب سِواي اِسکي کرک ناتھ مُرغ اَیسا کِہ جِسکي ھڈّي
تلکت سِیاہ ؛ اَور اُسِي صُوبي کي مُتعلِقات سي * بِشن گیا ایک بڑِي پرستِش
" گاہ هي پَکُنڈہ اُسکا کونش بھرہ کي طُول و عرض مین چار طرف اُسکي اُونچي اُونچي "
پہاڑ اَور بندر وھان بیشُمار پانِي اُسکا کہارِي لیکن مایَہ صابُونِ و شورِي کا اُس
سي حاصِل ھونا ھي بلکِہ آنِیي کا بھِي ؛ اگرچِہ اِس صُوبِي مین دریاؤ بہُت ھین
لیکن گوتمِي کو سب پر ترجیح جیسي گنگا کو مہادیو سي علاقہ ھي اُسکو گوتم
مُنِي سي عجِیب و عرِیب نقلین حِکایَتین اُسکي بھِي لِکھ گیي ھین اَور آج
تلک پرستِش کرتي ھین پاس اُسکا کوہ سنہا سي اَور جوش مارتا ترنبک کي
قرِیب نعد اِسکي بہہ ندِي احمد نگر مین ھو برابر مین آئي ؛ اَور وھان سي
سرکارِ تلنگانا کِي طرف جا نِکلِي ؛ جب مُشترِي بُرجِ اسد مبن آتي ھي دُور
دُور سي سیکڑون ھِندُو وھان آتي ھین ؛ اَور ثوَاب جانکر نہاتي ھین ؛ یہہ میلا
اکثر مُلکون مین مشہُور ھي نابِي و تپتِي کو بھِي صِدقِ دِل سي مانتي ھین
اَور پرستشگاہ جانتي ھین لیکن پُورنا دیول گانون کي مُتصِل جارِي ھي پر ایک
سِرا اُسکا بارہ کوس بالاتر تابي سي اَور دُوسرا نزدیک گانون مذکُور کي اَلقصّہ طُول

اِس صُوبي کا پتمالي سي پیراگڈّہ تلک دو سَو کوس اَور عرض ندر سي ھنڈیا تلک ایک سَو اِسّي شرق رُو اُسکی پیراگڈّہ غرب رُو مکھراباد شِمالی کِي طرف؛ ھنڈیا جنُوب کِي طرف تلنگانا سرکارین دس مُتعلّق اُن سي دو سَو محال آمدنی ساٹھ کڑوڑ بہتّر لاکھ ستّر ہزار دام

صُوبہ خاندیس ؛ دارُ الخِلافت اُسکا برھان پُور تپتي کي کِناري عرض و طُول مین بہت بڑا " آبادي اُسکي حدّ سي زِیادہ ؛ باشندی وھاں کي بیشتر صاحبِ ھُنر ؛ اَور اطراف مین باغاتِ اکثر ؛ میوي بھانت بھانت کي جہاں تہاں ؛ پھُول قِسم قِسم کي اپني رُت مین فراوَان ؛ اجناسِ قیمتي ھر مُلک کِي بازار مین بیشُمار ؛ صندل و اگر کي دُکانون مین جِدھر نِدھر انبار ؛ گرمیون مین آندھیون کِي شِدّت ؛ اَور برسات مین کیچڑ کِي بہتایت " کھیتیان جوار کِي اکثر ؛ اَور دھان کِي کمتر ؛ لیکن چانول وھاں کا نِہایت اعلیٰ اَور خُوش ذایقہ پانون کِي فراوَانِي اَور ترکاریون کِي ارزانِي بیشتر رھتي ھَي کپڑا موٹا مہین اقسام کا بہم پہنچتا ھَي لیکن الایچہ سِرِیصاف سہرون وھاں کا نِہایت خوب ھوتا ھَي آگي یہہ مُلک عریب خاں حاکِم کِي نام پر تھا جب شیخ ابو الفضل نِي آسِیر کا قلعہ لِیا صُوبہ مذکُور اکبر بادشاہ نِي اپنِي

دوسري ستي کو جس کا دايپال نام تها ديا اور نام اُسکا دان بهبس رکها رسدار اُسکي اکثر بهيل کولي گوندي ہیں * چانک دبو ايک گاؤں هی اُسکي قريب تپتي اور پورنا ناهم ملي هين هندو اُس مقام کی پرستش کرتي هين کور چکر تبرّته اُسکو کهتي هين قصه مختصر درياؤ اِس صوبی مين بهتيري هين ليکن اعلي اُن مين تاپی اور وه گوندواني و برار کي بيچ سي نکلي اور پورنا بهي وهين سي نکلي کرتی اور نبتي ي چوپري کی متصل اتصال پايا اُس مقام کو بهي هنود معبد جانکر دور دور سي پوجا کو آتي هين * اور اپني گمان مين بهره کامل اُٹهاتی هين * قصه کوتاه طول صوبي کا نور گاؤں سي که هنڈيا کي متصل هي تا تلنگ که احمد آباد سي قريب هي پچهتر کوس اور عرض جاموده سي که قريب برار هي پال تلنک اور وه مالوي سي نزديک هي پچاس کوس شرق کي طرف اُسکي برار غرب کي طرف کوه جنوبي جنوب رخ حالنا شمال رو مالوا سرکارين اُسکي پانچ اور متعلق اُن سي ايک سو باره محالی آمدني چواليس کڑور چهتيس لاکه نوي هزار دام

صوبه مالوا * دار السلطنت اُسکا اُجين راجا وهاں کا بير بکرماجيت اوصاف اُسکي قياس سي باهر اهل سلف اُنکو تحرير کر گئي هين * بلکه دفتر کي دفتر

بھر گئی ہیں * واقعی اِس دھن کا راجا ہندوستان میں پھر پیدا ہوا * اور
محتاجوں کا کام کسی نے اِس خوبی سے نہیں کیا * سن اُسکی ہند میں آج
تلک لکھتے ہیں ساتھ اِسکی شہرِ مذکور کی بھی وسعت میں بہت سا
مبالغہ کیا ہی بلکہ کتابوں میں لکھا ہی دریای شپرا اُسکی تلی موج مار رہا
ہی عجب تر یہہ کہ کبھو کبھو ایک آدھ موج دودھ کی بھی اُس میں آجاتی
ہی * اور ایک خلق تیلیاں ہانڈیاں بھر لاتی ہی * کہتے ہیں کہ یہہ اچنبھا
بارہا لوگوں نے دیکھا اور یہی عمل کیا * چندیری ایک قدیم شہر ہی بہت
بڑا بہت دلکشا بود و باش اُس میں اقوام کی بازار تین سو چوراسی سرائیں تین
سو ساٹھ اور مسجدیں بارہ ہزار * لومن ایک قصبہ بتما ندی کی کناری ایک
آدھ جل مانس بھی کبھو کبھو دریای مذکور میں نظر آجاتا ہی * اور تماشائیوں
کو گردابِ حیرت میں غوطے کھلاتا ہی * سوای اِسکی قصبۂ مسطور میں ایک
بتخانہ اِتنا بڑا ہی اگر نقارہ اُس میں بجی تو باہر آواز کوئی نہ سنی * مندسو
ایک بڑا شہر ہی بارہ کوس کی [illegible] میں چند مدت حاکم نشین بھی تھا
قلعی میں اُسکی ایک حصار ~~سنت سنگین بی~~ نظیر * غرض اُسکی تعمیرات
قدما کی بہت کلاں و دلپذیر * اور مزار سلاطین خلج کی بھی اکثر لیکن
عجب یہہ ہی کہ سلطان محمود ابن سلطان ہوشنگ کی گنبد سی گرمیوں

میں پانی ٹپکا کرتا ہے نادان اُسکو مُدّتوں سے کرامت سمجھتے ہیں پر دانا
اُسکی حقیقتِ حال کو ادنیٰ تأمّل میں پا جاتے ہیں کہتے ہیں کہ اُس دیار
میں پارس پتھر بھی کبھو کبھو نکل آتا ہے " لوہا تانبا و غیرہ جو اُس سے
لگے سونا ہو جاتا ہے دھارہ ایک قصبہ ہے اگلے زمانے میں راجہ
بھوج کی تخت گاہ تھا بلکہ اَور بھی راجاؤں کے وقت میں وہی چند گاہ
دارُالحکومت رہا القصّہ زمین اِس صوبے کی بہ نسبت بعضی زمینوں کے کچھ
اُونچی ہے اَور سب کی سب قابلِ زراعت دونو فصلیں خوب ہوتی ہیں
غلّہ سب طرح کا بہتایت سے خصوصاً گیہوں خشخاش اَور میووں میں گنّا آم
خربوزہ انگور لطف یہ ہے کہ حاصلِ پور میں انگور دو بار پھلتا ہے اَور پان
بھی اچھی سے اچھا ہوتا ہے بارش چار مہینے تلک ہوا اکثر اعتدال پر
چنانچہ جاڑوں میں روئی دار کپڑے کی حاجت اَور گرمیوں میں شوری کی
پانی کی نہیں ہوتی لیکن برسات میں کبھی کبھی بالا پوش کی احتیاج پڑتی
ہے چھوٹی بڑی وہاں کی دس برس کی عمر تلک لڑکوں کو افیون دیتے ہیں
اگرچہ دریا اُس صوبہ میں مذکور بہت ہیں لیکن بہترین دریا نربدا شپرا کالی
سندہ و بیما و کودی اَور کناری ہر ایک دریا کے دو دو تین تین کوس تلک
ہموار و صاف علاوہ اِسکے اُن پر پھول بھی اقسام کے رنگیں و خوش بو " بلکہ

سُنْبُل و درخت سایہ دار ہر ایک سو " اَور جنگلون مین بھی بشتر تالاب و سبزہ دَہْدَما " درخت سہاونی سہاونی ہرا ہرا " طول صُوبی کا کوٹی کی بلی سی بانسواڑی تلک دو سو سَتالیس کوس اَور عرض چندیری سی تا بدربار دو سو تیس کوس جانب شرقی اُسکی باندھو غربی گجرات و اجمیر شمالی برور جنوبی بگلانا اجین و رائسین و سارنگ پُور و بیجا گڈہ و منڈو و تمرہ بارہ سرکارین مُتعلِق اُن سی تین سو بو محال آمدنی چھتیس کروڑ نوی لاکھ ستر ہزار دام

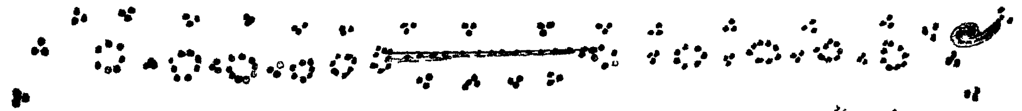

صُوبہ دار الخیر اجمیر " قدیم شہر ہی نہایت خوش آب و ہوا بتھل گڈہ سی لگا ہوا سواد اُسکا صاحبانِ طبع کا مرغوب " اَور آبادی اُسکی بہابت خوب " درگاہ خلاصہ عارفین خواجہ مُعین الدین چشتی کی بستی کی اندر جہالری کی کناری ہی اَور قریب اُسکی اُسی نواح مین سید حسن مشہدی بہی آسودہ عوام اُسکو خنگ سوار کہتی ہین القصہ حواجہ ممدوح بیتا خواجہ غیاث الدین چشتی کا اَور قوم کا حُسَینی سید تولد اُسکا پانسو سینتس ہجری مین سجستان کی بیچ لیکن جب پندرہ برس کا ہوا " پدر عالیمقدار اُسکا قضائی الہی سی موا " اُنہین دنون ابراہیم قندوری کی نظر توجہ اُس پر

پڑی حذنه طریقت نی ﷲیِ آلفور اُسی کهبانچا وونہین رسْتا معْرِفت کا وِه ڈهونڈهنی لگا بداں هرون مین حا بکلا وهان خواجه عثْمان چِشْتی کی صُحبت سی بهره کامِل اُٹھایا پهر عِبادت و رِیاضت مین عرق هُوا جب بِیس برس کِی عمْر هُوئی نی شیخ عبدُ آلقادِر گِیلانی سی کُچّهه فائِده حاصِل کِیا جب کِه سُلْطان شِهابُ آلدِّین غوری هِنْدُوستان کو فتح کرکی دِهْلی مین آیا " تب یِهه بُزُرگ گوشه نِشینی کی قصْد سی اجْمیر مین تشْرِیف لایا " ایک عالم اِسْکی پَیرَوِی سی منْزِلِ مقْصُود کو پهُنْچا زِنْدگانی اِسْکی دُنْیا مین ستانوی برس کِی آخِر رجب کِی چهٹهی کو هفْتی کی دِن سن چهه سو چهتیس هِجری مین وفات پائی مزار اُسْکا آج تلک خلْق کِی زیارت گاه هی جِتْنی بادْشاه کِه اِس بُزُرگ کِی وفات کی بعْد هِنْد مین هُوئی اِسْکی درگاه مین نذرین چڑهایا کِئی خُصُوصاً جلالُ آلدِّین مُحمّد اکْبر کِه زِیاده تر اِعْتِقاد رکهتا تها بارها پِیاده پا اجْمیر مین آکر زِیارت سی اِسْکی اَور سَیِّد حُسَین خِنگ سَوار کِی مُسْتفِید هُوا لیکِن سَیِّدِ ممْدُوح بِلا شُبْهه شِیعه مذْهب تها اَور خواجه موْصُوف کا بهی اغْلب کِه یِہی طرِیقه هو کیُونْکِه بعْضی رُباعِیات سی اُسْکی محبّت جنابِ امیر علَیهِ آلسّلام کِی تراوُش کرْتی هی اَلْعِلْم عِنْدَ آللّه " اجْمیر سی تِین کوس پری * بهدر هی عمْق اُس تالاب کا آج تلک کِسی نی نہین پایا ته کو

اُسکي پاؤن کِسیکا نہیں لگا ہُنُود کا قدِیم تِیرتّھہ هَي بلکِہ ساري نِرتّھون کا گُرُو عقِیدہ اِنکا یِہہ هَي کِہ اِنسان اگر ساری تِیرتّھون میں پھِری اَور رُوی زمِین کی مندِرون کِي پُوجا کري جب تلک اُس مین نہ نہاویگا ثواب کُچّھہ نہ پاویگا * چِیتُوڑ مشہُور قلعہ هَی اِسی صُوبي کي مُتعلِّقات سي اَور کوکنڈہ کِہ تابع اُسکا هَي وهان جسْت کِي کهان اَور جِین پُور میں تانْبي کِي لیکِن یِہہ مقام علاقہ مانْڈل سي رکّھتا هَی سابِق رانا کی تصرّف مین تها اکبر بادشاہ نی ایک مُدّت لڑکر اُسي لِیا قِصّہ اُسکا مشہُور و معرُوف هَي اَور زمانہٴ سابِق میں یہان کي رئِیسون کو راوَل کہتي تهي اب ایک مُدّت سي رانا کہتي هَین قوم اِنکي کهلُوت لیکِن اپني گُروہ کو اَولاد نَوشیروانِ عادِل کِي جانتي هَین اَور اِس وجہ سي کِہ اُنکي دادا ني اپني بُود و باش موضعِ شیسودہ مین کِي تهِی شیسودیہ کہلاتي هَین سِوائي اِسکي ایک برہمن جو اُنکا غمخوار هُوا تها اُس جہت سي اپني تئِین برہمن بهِي ٹهہراتي هَین اَور اِنکی خاندان کا یِہہ دستُور هَي کِہ رانا جب مسندِ حکُومت پر بیٹهي قشقہ آدمِي کي لہُو سي اپني ماتهي پر کهینچي * قصبہٴ سانبھر لون وهان کا نِہایَت مشہُور هَي اَور بیشتر کهاني مین بهِي وُهِي آتا هَي شہر کي نزدِیک چار کوس لنبا کوس بهر چوڑا ایک چشمہ هَي پانِي اُسکا نِپٹ کهارِي لیکِن تأثِیر اُس کِي یِہہ هَي جهان زمین

کھودکر پانی نہیں لیتے پھر دیا اور زمین نے جذب کیا تمام قطعہ اُسکا نمک
آلود ہو جاتا ہَے جہاں کھودکر اُسکو کناری پر ڈال دیا اور پانی چھڑکا لون صاف ؛
اُس مِن سے نکل آتا ہَے ہر سال کَئی لاکھ رُپے کا لون وہاںکے بیوپاری بیچتے
ہَیں اور محصول سرکار والا مِیں داخل کرتے ہَیں الغرض تمام زمین صوبۂ
مذکور کی ریتلی پانی دور تلک جو کھودے تو نکلے بوے جونے کا مدار بارش
پر اِسی سبب زراعتِ ربیعی بقلت ہوتی ہَے اور فصلِ خریف مِیں باجرا
جوار موٹھ بکثرت ساتواں یا آٹھواں حصہ علی کا دیوان کو دیتے ہَیں مال
گذاری کا رواج کم ہَے جاڑے مِیں وہاں جاڑا قریب باعتدال " اور گرمی مِیں
گرمی کمال " اکثر مقامون مِیں جنوب کی طرف کوہسار " اور بیشتر زمینیں ؛
دُشوار گذار " بنابر اِسکی کچھواہی اور راٹھوڑ سوای اُنکی اور بھی راجپوت سلاطِین
سے چنداں دبتے نہیں لشکرِ بادشاہی ایک بار وہاں جا نہیں سکتا علاوہ
اِسکی کوسوں پانی نہیں مِلتا طول صوبے کا آنبیر سے بیکانیر و جلمیر تلک
ایک سَو اٹھ ستھ کوس عرض بہایتِ سرکارِ اجمیر سے بانسواڑے تک ڈیڑھ
سَو کوس پورب طرف اُسکی اکبر آباد پچھم طرف دیپالپور تابعِ ملتان
اُتر طرف قصاتِ دہلی دکھن طرف گجرات اور سرکاریں اُسکی اجمیر
رنتنپور جودھپور ناگور وغیرہ سات متعلق اُس سے ایک سَو ستائیس محال ؛
آمدنی پچیس کروڑ تین لاکھ ساٹھ ہزار دام ؛

صُوبۂ گُجرات " کُتُبِ تاریخ سی خُصُوصاً وُہ تاریخ جو سُلطان بہادُر والیِٔ گُجرات کی تصنِیف ہَي اُس سی یِہہ ظاہِر ہوتا ہَي کِہ شہرِ پٹن اَور چندی چانپانیر بھي تختگاہ تھی جب سُلطان احمد اِبنِ سُلطان مُحمّد اِبنِ سُلطان مُظفّر شاہ سنِ آٹھہ سَو بارہ ہِجرِي میں تختِ سلطنت پر بَیٹھا اَور دریاي سابرمتي کي کِناری ایک قلعۂ متِین بنا کِیا بلکِہ عِمارات بھِي نَئي نَئي وضع کِی سنگِین و رنگِین ساکر ایک شہر نِہایَت وُسعت کي ساتھہ آباد کِیا نام اُسکا احمد آباد رکھا اَور دارُ السّلطنت اُسی قرار دِیا سِواي اِسکي بتِیس برس اَور چھہ مہیني اپني حُکُومت کی اَیّام آبادِی کي اِنتظام میں جو اُس ني صرف کِئی ایک شہرِ عظِیم بس گیا لیکِن شہرِ مذکُور میں دِیوارین تو گھرون کِی خِشتِي اَور چُونی کِي پر چھت کِي جاگہہ کھپریلین ہان بعضي دُور اندیش تبوین پتّھر کِي چوڑِي چوڑِي قائِم کرکي دِیوارین کاواک ساتي ہَین اَور اُن میں مخفِي راہ رکھتي ہَیں کِہ وقتِ ضرورت وہاں سي نِکل جائِین اَور بعضي مالدار تمام عِمارت چُونی کي بناکر اِس طرح کي تہ خاني اُس میں بناتي ہَین کِہ مینہہ کا پانِي بِھرا اُس میں جائي اَور بھرا رہي کیُونکِہ تمام سال اُسیکو پِیتي ہَین باشندي وہان کی اُس کو ٹانکہ کہتي ہَیں اَور نقّاش و خاتِم بند سِواي اِنکي اَور بھِي کارِیگر وہانکي سِیپ کي نقشِي قلمدان اَور صندُوقچي نِہایَت خُوش اُسلُوب و خُوش

قطع بسہولت بناتي هَين ؛ اَپني هُنرمندي و دست کاري کي طرزين دِکھاتي هَين ؛ اَور کمخواب و زربفت و خارا و مخمل و زرباف چیری پنکي وهانکي عدیم المِثل هَين اُن کاریگرون چهت کِسکي تاب و طاقت جو اُس قماس کا ایک وصلچه بن سکي ؛ مگر حسرت سی نا چار هوکر اَپنا سِر دهُن سکی ؛ سِواي اِسکي تقلید بهِي اُن پر ختم هَی کیونکِه روم و فرنگ و اِیران مین جو کپڑا کِه اعلیٰ هَي یی اُسکی مُقابِل بن دیتي هَين سر مُو فرق نہین پڑتا دُور دُور اُس کو بطریقِ تُحفه لیجاتی هَين ؛ اَور صاحِبانِ نِعمت سی اِنعام پاتی هَين ؛ تلوار بهی وهانکي دم خم مین مغربی تلوار سي مُقابله کرتي هَي ؛ کٹاري کی آبداري سي بجلی بهی ڈرتي هَی ؛ اَور تیر و کمان بهی زمانهٔ سابِق مین وهان قابِل تعریف بنتا هوگا چُنانچه صاحِبِ خُلاصه و مُصنِفِ آیینِ اَکبري دونو مُعترِف هَين لیکن ایک مُدّت سي کمان لاهور کي اِس دِیار مین مشہور هَی اَور اُس سي اُترکر فرید آباد و کهجوي کي مگر روپیا وهان عِراق و رُوم وغیره سي لاتی هَين اُسکي نواح مین پیدا نہین هوتا اَور جواهِر کي بهي خرید فروخت بیشتر رهتي هَي غرض شہرِ مذکور نہایت خوش آب و هوا اَور اجناس و متاع کي بہم پہنچني مین بی همتا هَي باهر بهی اُسکي تین سو ساٹھ معموري خاص خاص وضع پر آباد هوئي کِه هر ایک کو بُرا کہتي هَين شہرون کي

ضُروریات هر ایک مین مُہَیّا " لشکرون کي اسباب تبّار جا بجا " چُنانچِہ
چَورامِي پُری ںو عالمگیر کي وقت تلکث آباد تهي سِواي عِمارات و باغات
هرار مسجِدین سنگِین دو دو مِینار کِي اُن مین بهِن کِتابي بهِي اُنکي اَیسي
بَادِر اَور خُوش خطّ کِه اُنکو دیکهه کر اِنسان دُرُود بهیجي اَور کنده کار کی حق
مںں آفرِبن کهي ایک پُري کا ناؤن رسُول آباد هَي شاه عالم بُخارِي وُهںں آسُوده
هَین اکثر اُس بُزُرگ کِی کرامت وِلایَت کي قائِل اَور بہتیري اُسکي مُرید و
مُعتقِد احمد آباد سي تِین کوس * بٹوه ایک قصبه هَي نِہایَت دِلکُشا اکثر
اَولیا وهاں بهِي مدفُون هَںں لیکِن قُطُب العالم شاه بدرِ عالم بُخارِي کي باپ کِي
قبر پر هاتهه بهر کا ایک کپڑا هَی کوئِي اُسکو سنگ کوئِي چوب کوئِي آهن
خیال کرتا هَي اَور عجِیب و غرِیب حِکایات اُس سی منسُوب کرتی هَںں *
پٹن ایک پُرانِي بستِي هَي اگلي زمانِي مین وهانکي سلاطِین کِي تختگاه بهِي قلعی
بهِی اُس مںں دو هَین ایک سنگِین اَور ایک خِشتِي لیکِن نِہایَت مُستحکِم
اَور گاي بَیل اُسکِي نَواح مین نِہایَت خُوب هوتي هَین * چانپانیر ایک قلعه
هَي پہاڑکي ایک بُلند ٹیکری پر چڑهائِي اُسکِي اڑهائِي کوس کِي دشواري بهِي
کَئِي لیکِن راه نِپٹ اَوبهٹ اِسِي واسطي ایک طرف سي ساتهه گز کي قرِیب
پہاڑ کو کاٹ کر تختون سي پاٹتا هَي وقت پر اُٹها لیتي هَین پر موضعِ مذکُور

چند مدت دار الحکومت رها هي * بندر سورت نامي ايک شهر هی
بعضي بنادر اسکي تابع هين دریای نپتي اسکي قریب سي بهتا هوا هي سات
کوس پر جاکر دریاي شور سي ملا میوي اس مین اقسام کی بکثرت خصوصا
اناس بہت رسیلا خوشبو خوش ذایقه پیدا هوتا هي اور پهول بهي رنگ
برنگ کی بهتایت سی پهولتي هين ساته اسکی پهلیل بهي کسی طرح کا بمرتبه
خوشبو کهچتا هي اور اهل فارس مین سي ايک قوم نی آکر وهان بود و باش
اختیار کي هي رات دن هنگامه آتش پرستي کا گرم رهتا هي سورت و ندربار
کي بیچ ايک کوهستان خوب آباد هی * بگلانا اسکو کهتي هين واقعي بمرتبه
معمور و آب و هوا اسکی بنهايت خوب میوي بهي وهان بهتیري هوتي هين
لیکن شفتالو انگور سیب انناس انار ترنج آم هر ايک لا ثاني هي اور سات
قلعی نامي اس سي متعلق هين انهين مين سي سالیر اور مولیر بهي
لیکن شهرت ان کي زیاده هي اور زمیندار وهانکي راتهور * بهروچ ايک بڑا
محکم قلعه هی نربده اسکي بیچي سي گذرکر سمندر سي جا ملي هي کتني
بنادر اسکی بهی تابع هين اقسام کا کپڑا وهان بنا جاتاهي لیکن الاچا وهان کا
مشهور سوداگر شهر شهر لیجاتي هين اور فایدي اتهاتي هين * سرکار سورته
ايک جدا ملک تها حاکم وهان کا پچاس هزار سوار و لاکه پیادیکامالک پر

احمد آباد کي فرماں روا کا فرمان بردار تھا لیکن خانخاناں اکبرشاہی نی اُس
کي ملک پر قرار واقعي قبضہ کر لیا طول اُسکا بندر گھوگہ سي بندر اراسرا
تلک سوا سو کوس عرض اِبتدای دھار سي بندر دیو تلک بہتر کوس آب و ھوا
اُسکي مزاجوں سي مُوافِق پھل پھول کِي بھي اپني اپني موسِم مین بہتایت
انگور خربوزی سی تاکین اور فالیرین معمور لیکن اُس مُلک کي نو حِصّي
ھین اور ھر ایک مین اُنس جُدا سبب اِسکا درختوں کِي فراوانی اور گنجایي
ساتھ اِسکي پہاڑون کِي باھم پیچیدگي مسکن اُنکي بہایت مامون و محفوظ
ھین فوجین اِکٹھي وھان جا نہین سکتین جو تنبیہ قرار واقعي کرین * جونان
گڈہ ایک سنگین قلعہ ھي نہایت متین حصانت و متانت مین ویسا دوسرا
نہین سُلطان محمود گجرت کي بادشاہ نی بہت سي لڑائیاں لڑکر برور اُسي لیا
اور پاس اُسکي ایک اور قلعہ بنا کیا * گرنال ایک قلعہ ھي پہاڑ پر ھنود
کا بڑا معبد اُس مین بہت سی چشمی ھین قریب اُسکی اکثر دریای شاید
دریای شور سی مِلی ھین اور اُس مقام مین مچھلیاں ایسي نازک ھوتي ھین
اگر ایک دم دھوپ مین رکھیي تو پگھل جاین اطراف مین اُسکي اونٹ گھوڑا
نہایت قوي و چالاک ھوتا ھي * سومنات قدیم بتخانہ ھي نہایت مشہور
شور دریا اُس سی دس کوس تابع اُسکي پانچ بنادر سرستي بھي قریب اُس

مي نِکلِي هَي هِندُو اُسکو بڑا تِيرتھ جانتي هَين مشهُور هَي کِه پانچ هزار برس
اُس سي آگي پانچ چھ کڑوڑ آدمِي جادُوگرون کِي قَوم سي سرستِي اَور هرن کی
درمِيان هنسِي خُوشِي آپس مين لِپٹ لِپٹ کر گِري اَور ڈُوب ڈُوب گئي
سومنات سي اڈھ کوس * سانگھا ايک مکان هَي سرِي کِشن کي پاؤن مين
وُنهِين ايک صَيّاد کي هاتھ کا تِير لگا اَور سرستِي کي کِنارِي پِيپل کي درخت
تلي بَيکُنٹھ باسِي هُوا بِسار اِسکي اُس مکان کو معبد جانتي هَين اَور اُس
درخت کو پِيپل سر کهتي هَين * قصبه مول مين ايک معبد هَي مهاديو
سي منسُوب هر سال برسات سی پهلِي روزِ مُعَيّن ايک پرنده کبُوتر سي
چھوٹا پر چونچ اُسکي موتِي رنگ سِياه گُنبد اُس ديهرِي کِي چھت پر آ
بَيٹھتا هَي اَور ايک دم کلولين کرکي يهان تلک لوٹتا هَي کِه جِي سي گُذر
جاتا هَي اُس دِن شهرون کي لوگ وهان جمع هوتی هَين اَور طرح طرح کي
بخُور کرتي هَين پھِر سِياهِي و سُفَيدِي سي اُسکي اندازه بارش کا يعنِي سِياهِي
سي تفوّلِ بارش اَور سُفَيدِي سي خُشکِي " متّصِل اُسکي * دوارِکا هَي جگت
بھِي اُسکو کهتي هَين بڑا معبد هَي جب سرِي کِشن متھرا سي باهر نِکلا وُنهِين
آکر اُنهِي باسا لِيا اِس لِئي اُسکو بھِي پرستِش گاه جانتي هَين نزديک اُسکَي *
گانبھِي ايک قصبه هَي اهِيرون کا مسکن وي هِندُوون کي طرِيقي سي خارِج هَين

پر زن و مرد حسین ہوتي ہین جب نیا حاکم وہان آتا ہی اُس سی قول لیتي ہین کہ عورات سي بد کاري کا مؤاخدہ نکري تب بود و باش اِختیار کرتي ہین و اِلّا وطن چھوڑ دیتي ہین نزدیک اُسکي ایک زمین ہي طول مین نوي کوس برسات سي پہلي سمندر اُبلتا ہي اور پاني مین وہ تمام ڈوب جاتي ہي جب بارش موقوف ہوتي ہي پاني گھٹني لگتا ہي آخر زمین نکل آتي ہي اور لون بہت سا ہاتہہ لگتا ہي * کچھ ایک جدي ولایت ہي عرض طول اُسکا اڑھائي سو کوس کا سندہ اُسکي پچھم طرف زمین وہان کي بیشتر ریتلي اونٹ وہان کثرت سي پیدا ہوتي ہین اور بکریون کي بھي اِفراط ہی سِواي اِسکي تازي گھوڑي وہان کي مشہور و معروف وجہ اِسکي یہہ ہی کہ کسي زماني مین ایک سوداگر کتني عربي گھوڑي دریا کي راہ سي لئي جاتا تھا اِتفاقاً اُسکا جہاز ٹوٹ گیا کئي گھوڑي ایک تختي پر بہتي ہوئي کناري پر آ لگي اور اُس مُلک مین پہنچي آج تلک اُنکي نسل اُس نواح مین باقي ہي القصہ ہوا اِس صوبي کي اِعتدال پر رہتي ہي جوار باجري کي پیدایش بیشتر چنانچہ مدار خلایق کي خورش کا اُسي پر ہي اور زراعت ربیعي کمتر گیہون بلکہ بیشتر غلّي مالوي اجمیر سي اور چانول دکھن سي آتي ہین اور جنگلون مین یہان کي درخت اِس کثرت سي ہین کہ لذتِ شکار سي لوگ اکثر محروم

رهتي هَين آم کي بهي يهه اِفراط هَي کِه پٹن سي تا بروده سَو کوس کا عرصه هَي
يک لخت اُسيکي درخت نظر آتي هَين ساتهه اِسکي آم نمرتبه ميٹهي اَور
خوش ذايقه بلکه کبريان بهي حلاوت سي خالي نهين انگور و انجير بهي علي
هذا القياس عجيب تر يهه هَي کِه خربوزه گرمي اَور جاڑي مين بافراط ميسّر
آتا هَي اَور پهول بهي هر رُت کا اِس کثرت سي هوتا هَي کِه بازار گلزار بن
جاتا هَي اگرچه درندي اَور بهي اِس نواح مين هَين ليکن چيتونکا اِس قدر
وفور هَي کِه هر سال صيّاد سيکڑوں پکڑ لاتي هَين اَور صيد افگني اُنکو سکهلاتي
هَين نيل بهي وهاںکي خوش ظاهر قوي فربه گران قيمت چنانچه ايک جوڑي
اگر پان سَي روپي سي کچهه زياده کو آئی تو سستي هَي اَور چالاک بهي ايسي
هوتي هَي کِه تمام دِن مين پچاس کوس طَي کري مطلق نه تهکي دريا چهوٹي
بڑي اِس صوبي مين بهت هَين ليکن نامي سابرمتي ماترک مهندري نربدا
سرستي هين طول اُسکا برهان پور سي دوارکا تلک تين سَو دو کوس عرض جالور
سي تا بندرِ دامن دو سَو ساٹهه کوس شرق رُو اُسکي خانديس غرب رُو دوارکا
شمال رُو جالور اَور ايدر جنوب رُو بندرِ دامن اَور کنهايت احمد آباد پٹن
نادوت بهڑونچ بروده چانپانير کودهره سورٹهه اِسلام نگر نو سرکارين تابع اُنکي
ايک سَو اٹهاسي محال تبره بندر آمدني اٹهاون کڑوڑ اٹهتيس لاکهه نوي هزار دام

۱۰ ــ ــ ــ ــ ــ ــ ـــــــــــــ ــ ــ ــ ــ ــ ــ ــ

صُوبہٗ ٹھٹھہ ٭ اگلي زماني مين برھمن آباد ايک بڑا شہر يہان کي تختگاہ تہا ٭ قلعي مين اُسکي چودہ سو برج تھي تھوڑي تھوڑي تفاوت سي چنانچہ اب تک اُسکي برجون اَور دِيوارون کا کُچھ نِشان باقي هَي بعد اِسکي ديور پائي تحت هُوا بِالفعل ٹھٹھہ دارُ الحُکُومت هَي ديبل بهي اِسکو کہتي هَين فِي الواقع ايک شہرِ کلان و عظيمُ الشّان هَي دُنيا کي چيزين اُس مين مِلتي هَين خُصُوصًا موتي سِواي اِسکي اکثر نادِر کي اجناس پر دستُور اِس مُلک کا يِہہ هَي کِہ زمينداد تيسرا حِصّہ زراعت کا سرکار مين داخل کري اَور دو آپ ليوي لیکِن کانِ نمک و آهن سي محصُول بہت سا هاتھہ لگتا هَي اَور چهہ کوس شہر سي پري زرد پتھر کي کهان هَي جس اندازي کا سنگ چاهين اُسي نِکال کر ترشوائين اَور عِمارت مين لگوائين لیکِن مدارِ کار بيشتر کِشتيون پر چُنانچہ وي انواع و اقسام کي چهوٹي بڑي چاليس هزار کي قريب وهان کي دريا مين تيّار رهتي هَين اگرچہ اُسکي نواح مين شِکار اقسام کا هاتھہ لگتا هَي لیکِن گورخر و خرگوش و کوتاہ پاچہ و خوکِ صحرائي و ماهي کا شِکار بکثرت اَور خوراک وهان کي لوگون کي اکثر دهي خُشکا مچهلي بلکِہ مدار خُورش کا اِسي پر هَي يہان تک کِہ مچهليون کو سُکها تيل مين ڈال کِشتيون مين بهر اکثر

بنادر و اطراف مىں ليجاتى هَىں اَور لوگ اُنکو مول لىکر کهاتى هَىں پهر تسل کو وي ناووں کي کام مىں لگاتى هَىں اَور پلوه ايک مچهلى نهايت لذيذ هوتى هَى لىکن خاص اُسى مُلک مىں وُه بهي بهت مزي دار و با حلاوت ساته اُسکى چار مهىنى تلک پکڑتي هىں اَور باغوں مىں رنگ برنگ کى پهولوں کي نهايت اقسام کى ميووں کى کثرت خصوصًا آم بهت خوش مزه هوتا هَي لُطف يه هَي کِه خربوزى کى ريندِياں جنگلوں مىں خود رو پيدا هوتى هَىں ديکهني کي لائق بلکِه کهاني کي قابل " ڈايَىن بهي ٹهٹهي کي مشهور هَىں کِه لڑکوں کي کليجي منتر کي زور سى تُرت ليجاتي هَىں " اَور اُنکى ماوں کي دِلوں مىں داغ دي جاتي هىں " کهانا تو اُن کي حضور کِسيکو کهانا لازم نهىں کيونکِه اُس وقت اُنکا تيرِ نظر جِس پر چلي اُسي مار هي رکهي سِواي اِسکي کبهو کبهو اَيسى حالت اُن پر طاري هوتي هَي کِه اُس وقت جِسکو ديکهتي هَىں هوش مىں وُه نهىں رهتا پهر کَيي داني انار کي مانند اُسکي پاس سي اُسکى هاته لگتي هَىں کِسى حِکمت سي ايک لمحه اُنکو اپنى پنڈلىوں کي اندر رکهه چهوڑتي هَى سب ملک وُه بيچاره بيهوش پڑا رهتا هَي بعد آگ پر اُنکو رکهه ديتي هَي جب وي پهيل کر طباق کي صورت پکڑتي هىں تب اپني همجِنسوں مىں حِصّي کرکي کها جاتي هَي وهاں اُسکا کام تمام هو جاتا هَي اِتفاقًا

اگر وہ بد ذات پکڑی جائی تو لازم ہی کہ اُسکی پنڈلیون کو چیر ڈالیں فوراً وی دانی نکل پڑینگی چاہیی کہ جسکی جگر کو صدمہ پہنچا ہی اُسی کھلا دیوین خدا کی قدرت سی وہ شفا پائیگا " اور کلیجا اُسکا بچ جائیگا " اور بہہ پلشت چرغ کو بہی منتر کی زور سی ایسا رام کرتی ہی کہ اُس پر سوار ہوکر دور دور تلک جاتی ہی " بلکہ بعضی ملکون کی خبر لاتی ہی " اور جو کوئی عامل چاہی کہ اُسکو اِس چلن سی باز رکھی تو اُسکی کنپٹیان داغی اور آنکھون مین لون بہرکر چالیس دن تلک لٹکا رکھی کھانا بی نمک کھلائی ساتھ اسکی پڑھنت بہی اُسکی بطلان عمل کی لیئی پڑھی تب وہ اپنا منتر بہول جائیگی " اور اُس چلن سی باز آئیگی " لیکن بیشتر اِس پیشی کی رنڈیان ہوتی ہین اور مرد کم صاحب خلاصہ لکھتا ہی کہ مین نی بچشم خود ایک لڑکی کا کلیجا ایک ڈائن کو لیجاتی دیکھا ہی ہرچند کہ عقل مین نہین آتا کہ جنس بشر مین اِس طرح کی عورت یا مرد ہو کہ جگر کسیکی سینی سی بدون چاک کیئی نکال لیجائی اور کوئی ندیکھی لیکن خدا کی قدرت معمور ہی اُسکی صنعت سی کچھ دور نہین بعض انسان کو یہہ بہی قوت دی ہو اگر ہماری مدرکی نی ادراک نکیا تو یہہ لازم نہین کہ وہ حقیقت مین بہی نہووی یا اُسکی نظر مین موثر حقیقی نی ایسی تأثیر دی ہو کہ جس

لڑکی کِي طرف نِگاہِ بد سي دیکھي اُسکي جِگر کو صدمۂ عظیم پہنچي یا کوئي افسون اُسي ایسا یاد ہو کِہ جِس مین اِس طرح کا اثر ہو مکارًا اگر اہلِ عُرف بی کلیجا لیجاتا یا کہا جاتا کہا تو مُصایقہ نہین سِوای اِسکی ڈائِنین اور ایک منتر ایسا جانتي ہین اگر کوئِي چکّي کا پاٹ اُنکي گلي مین ڈال کر ڈبو دي تو نہین ڈوبتِین اور آگ مین جلا دیوي تو نہین جلتِین * ہِنگلاج ایک مکان ہي ٹہٹہي سي ستر کوس دُرگا سي منسوب اُتر اور پچّھم مین دریای شور کی نزدیک لیکن پانِي کِي نا یابِي اور راہ کِي خرابِي نہایت ہی علاوہ اِسکي بہلوں کِي رہزنِي کا خوف اِس لِئی ہر کوئِي وہان جا نہین سکتا مگر بعضي ایسے خُصوصًا سناسِي بھوکھ پیاس کو گوارہ کرکی وہاں جاتي ہین اور پرستِش کرتی ہین عرض آتي جاتي پندرہ دِن سی کم نہین لگتي * سرکارِ سِوستان تابع اِس صُوبي کي دریای سِندھ کي کِناري نزدیک اُسکي ایک بڑا تالاب ہي طُول اُسکا دو دِن کِي راہ کِتني ماہِي گِیر اُس پر ایک سطحِ خاکِي بناکر ساکِن ہُوئی ہین ہر روز مچھلِیان مارتي ہین " اور اپنِي اوقات گُذارتي ہین " اور اِس صُوبي مین مُلتان و اُوچ کِی حدون سی ٹہٹہي و کچھ مکران تلک شِمال رُو بُلند بُلند پتّھر کِي پہاڑ ہین اکثر بلوچوں نے اور بعضي پٹھانون نی اپنِي بُود و باش وہین مُقرّر کِي ہي اور اُوچ سي تا گُجرات جنوب رُخ ریتل کي پہاڑ بہتون

کی گروہ نی اِستقامت اپنی وہان ٹھہرائی لیکن اُنکی رئیسوں کی سکونت حلمسر مسن هی اور راجپوتون کی اکثر قومون نی بھکر سی بصر پور و امرکوٹ تلک سکونت کی سوای اِنکی سودہ و چاریچہ تلکہ بہتری اشخاص وہان آکر ساکن ہوئی دریاؤ بھی اِس صوبی مین کئی ہین لیکن برا دریا سندہ چنانچہ اکثر سوداگر ملتان اور بھکر سی اسباب و اجناس دریا کی راہ سی کشتیون پر تھٹھی مین لیجاتی ہین یہان تلک کہ جمیع مسافر بلکہ بڑی بڑی لشکر تھٹھی کی طرف غیر از راہِ دریا نہین جاتی ایسا وقت کم ہوا ہوگا کہ خشکی کی راہ سی لوگ اُدھر کو جائین " اور پانی کی نا پایی و راہ کی دشواری سی رنج نہ اُٹھائین " طول صوبی کا بھکر سی کیچ مکران تلک اڑھائی سو کوس عرض قصبہ بدین سی تا بندرِ لاهری سو کوس شرق رو اِسکی گجرات احمد آباد غرب رخ کیچ مکران شمال رو بھکر جنوب رخ دریای شور سرکارین اِسکی تھٹھہ سیوستان بصر پور امرکوٹ چار متعلق اُنکی ستاون محال اور پانچ سادر آمدنی نو کروڑ اُنچاس لاکھ ستر ہزار دام ॥

* * *

صوبہ ملتان قدیم شہر ہی ہر صنف کی اشخاص اُس مین آباد اشیا بھی ہر ملک و ہر قسم کی بیشتر موجود خرید و فروخت کا بازار مدام گرم رہتا

هَيْ عِرَاقِي گهوڑي قنْدْهار كِي راه سي سَوداگر لاتي هَين " اَور وهان بينْچ جاتي هَين " جاڑون كِي هَوَا مُعْتَدِل گرْمِي كي مَوسِم مين گرْمي شِدّت برسات كم رہان وهانكي باشِنْدون كِي لاهَورِي لَيكِن سِنْدهِي اُس مين مِلِي هُوئِي شطْرنْجيان اَور قالِين بهي گُلْزار وهانكِي مشْهُور هَين سِواي اِسْكي سلِيقه تقْلِيد كا اِس دِيار كي كارِيگرون كو خُوب هَي چُنانْچه بنْدر كِي چهيٹون كِي نقْل اَيسِي سابي هَين " كِه اصْل كر دِكهاتي هَين " قلْعه وهانْكا خِشْتِي اَور مزار مخْدُوم بهاءُ آلدّين زكرِيّا كا بهِي وهِين سُنا هَي كِه شَيْخ مذْكُور بيٹا شَيخ قُطْبُ آلدّين مُحمّد اِبنِ كمالُ آلدّين قُرَيشِي كا هَي پانْسو پَينْسٹھ هِجْرِي مين كوٹ كڑوڑ كي بيچ پَيدا هُوا اَور خُورْد سال تها كِه باپ اُسْكا اِس جهان سي اُٹه گيا لِيكِن شَيخ كِي طبِيعت از بس كِه اچهِي تهِي تحْصِيلِ عِلْم مين اكْثر مشْغُول رها " آخِر فضِيلت كي مرْتبي كو پهُنْچا " پهِر مُسافرت اِخْتِيار كِي بعْد اِيران و تُوران كِي سِياحت كي بغْداد مين آيا " اَور شَيخ شِهابُ آلدّين سُهْرَوَرْدِي كا مُرِيد هُوا " چنْد روز مين پايهٔ خِلافت كو پهُنْچا " چُنانْچِه شَيخ عِرَاقِي و مِير حُسَينِي شَيخ مَوْصُوف هِي سي فَيضْياب هُوئِي پهِر اُس بُزُرگ ني بغْداد سي مُلْتان مين آكر اِسْتِقامت كِي وهان بهِي بهُتون ني اُس سي اَيك مرْتبه پايا " اَور فَيض اُٹهايا " كهتي هَين كِه شَيخ فرِيد شكر گنْج سي شَيخ ممْدُوح كو كمال ربْط و اِتّحاد تها

مُدّتون ایک جا مُعاشرت کِي آخِر ماہِ صفرکِي ساتوِین کو سنِ چھ سَو پَیسٹھ ہِجرِی مین کِسی پِیر مَردِ تُورانِی نی ایک خطِ مُہرِي لاکر اُسکی فرزند شَیخ صدرُ آلدِّین کِي ہاتھ مین دِیا اَور اُسنی گھر مین جاکر شَیخِ مرحُوم کو گُدرانا پڑھتی ہِي اُسنی جان بحقِ تسلِیم کِي وُنہِین اُسکِي گھر سي غُل اُٹھا کِہ دوست سی مِلا سِواي اِسکِي اَور بِہِي حِکایاتِ عجِیب و غرِیب اُس بُزُرگ کِی زبان زدِ خلایِق ہَین بعد اُسکِي شَیخ صدرُ آلدِّین اُسکا قایِم مقام ہُوا اکثر اشخاص اُسکی بِہِي دایِرۂ بَیعت مین آ ئي بلکِہ بعضي تو صاحِبِ حال و قال ہُو ئي نِدان سنِ سات سَو نَو ہِجرِي مین اُسنی بِہِی اِس سرایِ فانِي سي رخت ہستِي باندھا پِھر شَیخ رُکنُ آلدِّین نی بِہِي طرِیقہ اپنی باپ دادا کا مُدّتِ حَیات مین بخُوبِی جارِی رکّھا " آخِرِ کار منزِلِ بقا کا رستا لِیا " اَور شہرِ مذکُور مین مدفُون ہُوا " سِواي اُسکِي بہت سي بُزُرگون کِي مزارِ پُر انوار اُس شہر مین زِیارت گاہِ خلایِق ہَین اَور شہرِ مذکُور سي چار کوس کی تفاوُت سَیّدِ زَینُ آلعابِدِین کِي درگاہ سُلطان سرور پِتا اُسِي بُزُرگ کا ہَی وہاں بِہِي گرمِیون مین چار طرف سي لوگ زِیارت کو آتي ہَین کَئِي روز بِہِیڑ بِہاڑ رہتِي ہَي اَور چالِس کوس وہان سي پرِي مغرِب رُو دریا کي اُس پار ایک پہاڑ کي دامنی مین بلُوچون کا شہر سُلطان سرور وُنہِین مدفُون ہَي کہتي ہَین کِہ سَبَدِ مرحُوم

اِبتداي شباب سي عِبادت و رِياضت مين رها تصفِيهٔ باطِني اُسکو حاصِل هُوا اِتفاقاً ايک وارِدات اَيسي در پيش هُوئي بسبب اُسکي ايک قوم سي لڑکر اپني بهائي سميت شهِيد هُوا پهِر اُسکي اهلِيه بهي اُسکي غم مين مر گئي بلکه ايک لڑکا خورد سال اُسکا راتا کو مشهور تها اُسني بهي والِدين کا ساتهه دِيا اَور سب کي سب وُنهِين دفن هُوئي لوگ وهانکي اُنکي مدفن کو مزارِ شهِيد کهتي هَين اِتفاقاتِ حسنه سي ايک سوداگر قندهار سي مُلتان کو جاتا تها جِس وقت اُس بزرگ کي مزار کي نزديک پهنچا اُسکي اُونٹ کا پاؤن ٹوٹ گيا وُه بيچاره گهبرايا کِه بوجهه کِس پر لادي آخِر مزارِ شهِيد پر جاکر مِنت ماني فِي الفور خُدا کي حُکم سي پاؤن اُسکا دُرست هو گيا تاجِر ني اُسي وقت نذر چڑهائي اَور اُونٹ کو لادکر وهان سي راهي هُوا يهه قِصه اطراف و اکناف مين پهيلا اَور اکثرون ني سُنا پهِر تو مزار اُسکا ايک خلق کي زِيارت گاه هو گيا علاوه اِسکي ايک اندها دُوسرا کوڑهي تِيسرا نا مرد اُنهون ني وهانکي مُجاوِري اِختيار کي تهي اِس واسطي کِه اچهي هو جائين چُنانچه قُدرتِ اِلٰهي سي تِينون شخص تندرُست هُوئي اِس بات سي اَور بهي خلق کا اِعتِقاد بڑها الغرض هر طرف سي ايک خلق وهان زِيارت کو آتي هَي " اَور نذرين چڑهاتي هَين " خُصُوصاً جاڑونکي دِنون مين دُور دُور سي لوگ آتي هَين يهان تلک کِه مُلتان سي اُسکي مزار تک

چالس کوس کا فاصله هَي کوئي رستا آدمِيون کِي بهيڑ سی خالِي نهين هوتا هر جاگهه جنگل مسن دنگل هِي دِکهائي ديتا هَي * اَور قصبه اُوچ مين قبر شيخ جلال اِبنِ سيّد محمود اِبنِ سيّد جلال بُخارِي کِي هَي مخدُومِ جهانيان اُسکو کهتي هَين سنِ سات سَو سات هِجرِي مسن شب برات کو وه مُتوَلِّد هُوا هرچند کِه جا نشِين و مُرِيد اپني باپ کا هَي لکِن شيخ رُکنُ الدِّين ابو الفتح سهروردِي سي بهي بهت سا فايده اُسني پايا هَي بعد اِسکي دِهلِي مين آکر شيخ نصِير الدِّين چراغِ دِهلِي سي بمرتبه قَص اُٹهايا آخر چهار شنبي کو اِتفاقًا عِيدِ قُربان بهي اُسي دِن تهي وفات پائي ملنگ و جلالِي فقير اُسيکي خاندان کي مُرِيد هَين اَور * شهرِ پٹن کِه اجودهن بهي اُسيکو کهتي هَين ديپال پُور کِي وه سرکار هَي مُلتان کي پُورب طرف وهان شيخ فرِيد شکر گنج اِبنِ شيخ جلالُ الدِّين سُلَيمان فرخ شاه کابلِي کِي اَولاد وطن اُنکا قصبه گهتوال مُلتان کي نزديک اِبتداي جوانی مين طالبِ علمي کرني مُلتان مين وارِد هُوا اِتفاقًا خواجه قُطب الدِّين بختيار کاکِی سي مِلا اَور قَص اُسکی صُحبت سي بمرتبه اُٹهايا آخرش همراه اُنکي دِلّي مين آکر کمندِ ارادت اپني گلي مين ڈالِي " دَولتِ ابدِي حاصِل کِي " اَور بعضي کهتي هَين کِه بمُوجب حُکمِ خواجه مُلتان سی قندهار و سِيستان کو جاکر عِلم تحصِيل کِيا بعد اِسکي دِلّي مين آکر اُسکي خِدمت

مین مُشرف هُوا پهر رِیاضتین سخت سخت عِبادتین شاقّ شاقّ بجا لایا " اَور خواهِشِ نفسانِي سي یک لخت هاتهه اُٹهایا " چند روز کي بعد خَواجه سي رُخصت هوکر هانسي مین آیا اَور سُکوت اِختیار کِي جو کِه خَواجه قُطب الدِّین نِي وقتِ رِحلت فرمایا تها کِه خِرقه و عصا وغَیره جو کُچهه کِه مُجهه کو پیر سي پہُنچا هَي اُسکو شَیخ فرید کي حَوالي کِیجِیو یِهه سُنکر وهان سي پهر دِلّي مین آیا اَور اُس امانت کو لیکر شهرِ مذکور سي چل نِکلا جب پٹن مین پہُنچا مُتوطِن هُوا وهان بهِي ایک عالم اُس سي فَیض کو پہُنچا مشهُور هَي کِه اُسکِي نِگاه کِي تأثِیر سي خاک کي تودي کي تودي شکر هو گَیي تهي اِسِي سبب سي لقب اُسکا شکر گنج هُوا بِدان پانچوِین مُحرّم کو هفتي کي دِن چهه سَو ستّسٹهه هِجرِي مین پٹن کي بِیچ مُلکِ عدم کا راهِي هُوا قِصّه کوتاه سرکارِ دِیپال پُور مین دو قَوم ڈوگر و گُوجر سِواي اِنکي اَور بهِي قَومین کِه تمرُّد و رهزنِي اُنکِي شُهرت رکهتِي هَي ساکِن هَین جب برسات آتِي هَي ستلج و بیاه دونو دریاؤ کَیي فرسخ پهیلتي هَین سرکارِ مذکور کي محالّون کِي زمین پر اکثر اَوقات ایک سطحِ آب هو جاتِي هَي غرض هر سال وهاں طُوفان آتا هَي " اَور طُوفانِ نُوح کو یاد دِلاتا هَي " پهر جِس وقت دریاؤ هٹ جاتا هَي رُطُوبت و طراوت کي باعِث اَیسا گُنجان جنگل هو جاتا هَي کِه پیاده بهِي راه نهِین چل سکتا

سَوار کا تو کیا مقدور اِسي سبب اُس دِیار کو لُٹیرے جنگل کہتي هَین اَور مُفسِدِ مذکور اُسیکي پناہ کي سبب اَور اِس باعث کہ دریاؤ کَئي ٹُکڑي هوکر اُنکي مساکِن مین بہتا هَی رهزني و دُزدي نِدھڑک کرتي هَین اُمرا و حُکّامِ بادشاهي سي اُنکي تنبیہ فرارِ واقعي هو نہین سکتي جاڑا اُس دِیار مین مِیانہ گرمي بشِدّت خریف مین زِراعت جوآر کي ربیع مین گیہوں کي بخوبي هوتي هَي اَور مُلتان کي پچّھم طرف پانچ کوس کی نفاوُت سي دریاي چناب پر بلوچونکا مُلک هَی اُس مین اُنکي دو سردار ایک تو داودي کہ بیس هزار سَوار اَور پچاس هزار پیادہ اپني سانھ رکّھتا هَي دُوسرا هوت کہ بیس هزار سَوار تیس هزار پیادیکا سردار تھا دونو آپس مین مُخاصمت کي سبب اپني اپني سرحدّ پر آکر اکثر لڑا بھڑا کرتي تھي لیکِن بادشاہ کي جادۂ اِطاعت سي قدم باهر نہین دھرتي چُنانچہ پیشکش معمولي همیشہ حُضُورِ اعلیٰ مین پہنچاتي تھي اَور اپني اپني مُلک کو نصرف پادشاهي سي بچاتي وکیل بھی هر ایک کي طرف سي صُوبۂ مُلتان کي حُضُور حاضِر رهتا تھا کہ احکام پادشاہ کي اَور امر صُوبہ دار کي بخوبي بجا لاوي تغافُل شِعاري و سہلِنگاري کا شیوہ اِختیار نکری عرض وِلایت بلوچونکي نِپٹ آباد اَور زِراعت دونو فصلوں کي اُس مین بافراط هوتي بھي حاصِل بھي علیٰ هذا آلقیاس سِواي اِسکي چوروں اَور رهزنوں کا وهاں

گُذر نہین" کہتي هَین کِه مُلْتان کا مُلْک سُلْطان علاءُ اَلدّین ثانِي کِي سلْطنت مین دِهْلِي کي علاقي سے نِکل گیا تها اَور اُس پر قَومِ لنْگاه مُتصرِّف هُوئي نِهي پهر سُلْطان حُسَین لنْگاه حاکِمِ مُلْتان ني اپْنِي حُکُومت مین جب مِلِک سُهراب و غَیره بلُوچون کو کُمک کي لِئِي کیچ مکْران سي بُلْوایا کڑوڑ کوٹ سي دهنْکوٹ تلک اُنْکي جاگِیر مین دِیا بلْکه اکْبر کي عهْدِ سلْطنت مین بهِي راجا توڑل مل دِیْوانِ بادْشاهِي ني اُس وِلایَت کو بلُوچون هِین پر مُتعَیّن رکْها اَور خُراسان و هِنْدُوسْتان کی ما بَین ایک لشْکرِ جرّار مُتعَیّن کِیا سِوای اِسْکي اُنْکي حدّون مین ایک دِیْوارِ مُسْتحْکم بنا کِي جنُوب رُخ مُلْتان کي * بهکر ایک قلْعه بِهایَت متِین اَور بہت سنْگِین هَي کُتُبِ تَوارِیخ سابِق مین نام اُسْکا منْصُوره لِکْهه گَئِي هَین طُرْفه اِتِّفاق هَي کِه دریای سنْده پنْج رُودِ پنْجاب سي مِلْکر قرِیب اُسْکي پہنْچا پهر دو ٹُکڑی هوکر بقدرِ ایک حِصّي کي قلْعهٔ مذْکُور کي اُتّر طرف گیا اَور بقدْرِ دو حِصّه دکْهن طرف غرض مُحْکمِي اَور مضْبُوطِيءِ اُسْکي اطْراف مین مشْهُور هَي هرچنْد فَوج کثِیر هو پر اُسي لی سکي گرمِی کِي اُس دِیار مین اِفْراط اَور بارِش کِي قِلّت میْوه بهِي اقْسام کا پاکِیزه و لطِیف هوتا هَي لیکِن ایک جنْگل لَں و دِق بهکر و سیْوي کی ما بَین واقِع هَي گرْمِیون مین تِین مہینِي تلک بادِ سمُوم وهان چلْتِي هَي جب دریای سِنْده کَئِي برس کي

بعد دکھن کی طرف سی شمال کی جانب آتا هی دیہات ادهر کی خراب هو جاتی هین بنابر اسکی چھپر کی گھرون مین باشندی وهانکی اوقات گذراتی هین رواج پکی عمارتون کا کم هی طول صوبی کا فیروز پور سی سنوستان تلک چار سو کوس و عرض خطر پور سی جلمیر تلک ایک سو پچس کوس اور جو ٹھٹھی کو اس مین ملائین تو طول کچ مکران تلک چھ سو ساٹھ کوس کا ٹھہرتا هی شرق رو ملا هوا سرکار سرهند سی غرب رو اسکی کچ مکران شمال کی طرف پشور جنوب کی سمت صوبہ اجمیر ملتان و دیپال پور و بھکر تین سرکارین تابع انکی چھیانوی محال آمدنی چوبیس کروڑ چھیالیس لاکھ پچیں هزار دام ۔ ۱۲ ــــه

صوبہ لاهور قدیم شہر هی راوی کی کنارے کہتی هین کہ راجا رامچند کی بیٹی بلو نی اسی آباد کیا اور بعضی تاریخون مین نام اسکا لہور و لہاور لکھی گئی هین جب کہ آسمان کی گردش سی بعد گذرنی کتنی دورون کی آبادی اسکی ویران هوئی اور تھوڑی سی نشان کہین کہین رہ گئی تب دار الحکومت اس ولایت کا سیالکوٹ ٹھہرا بعد اسکی جس وقت سلطان محمود غزنوی نی هندوستان کو فتح کیا ملک آیاز کہ اسکا منظور تھا اس شہر کی آباد کرنی پر

متوجہ ہوا یہان تلک کہ ایک پکا قلعہ بناکر نئی سر سی شہر آباد کیا پہر سلطان محمود کی فرزندوں مین سی خسرو شاہ و خسرو ملک دونون باپ بیٹوں نی بارہ اِس ولایت کو فتح کرکی لاہور کو دار السلطنت کیا عرض اٹھتیس برس تلک دار الحکومت سلطان محمود کی اولاد کا رہا بعد اُنکی کسی ہند کی بادشاہ نی اِس شہر مین اِستقامت نکی سبب اِسکی بی رونق پہر ہوگیا آخر ایک مدت کی بعد تاتار خان سلطان بہلول کی ایک امیر نی دار الامارہ اِسکو مقرر کیا اُسکی بعد بابر بادشاہ کی بیٹی کامران مرزا نی وہاں بود و باش کی پہر تو آبادی اِسکی زیادہ بڑہ گئی بعد اُسکی اکبر نی اپنی عہدِ سلطنت مین اِسکی آبادی پر توجہ فرمائی اَور ایک شہر پناہ خشتی اِسکی گرد بنائی بلکہ ایک دولتخانہ بہی تعمیر کیا وہ اِسکی رونق کا موجب زیادہ تر ہوا پہر نور الدین محمد جہانگیر نی بڑی بڑی عمارتین بناکر ایک مدت نزولِ اِجلال فرمایا " اَور رونق کو اِسکی زیادہ بڑھایا " چنانچہ وی عمارتین عالمگیر کی وقت تلک بہی موجود تہیں سوای اِسکی کچہہ کچہہ عمارتیں حویلیان شہزادوں نی بہی شہر مذکور مین بنیاد کین بلکہ اُمرای والاشان نی بہی خصوصاً عمارت ابو الحسن آصف خان اِبنِ اِعتقاد الدولہ کی نہایت زینت بخش ہوئی اَور شاہجہان کی بہی بادشاہت مین آبادی اِسکی دِن بدِن بڑھا کی جب عالمگیر کا وقت آیا

تب دریای راوی ایسا چڑھا کہ شہر کی اکثر باغات و عمارات کو صدمہ عظیم پہنچا تب بادشاہ نی چوتھی سنِ جلوسی میں ارشاد کیا کہ ایک باندھ مستحکم بنائیں کہ عمارات کو بارِ دیگر اِس طرح کا صدمہ نہ پہنچی فرمان برداروں نی بھی ویسا ہی باندھ مضبوط کوس بھر کی طول کا باندھا اور اکثر جاگھہ سیڑھیاں پکّی دریا میں بناکر کناری کو خوش اسلوب کر دیا بلکہ عمارتیں پکّی پکّی اور حویلیاں اچھی اچھی لب دریا بناکر شہر کو بھی صفحہ تصویر بنا دیا عرض چوتھی سال کی شروع سی چالیس برس تلک ہر سال مرمت و تعمیر اسکی سرکارِ والا سی ہوتی رہی اور مبلغ کثیر خرچ ہوا کسی پھر بو یہہ خجستہ بنیاد یک دست آباد ہوا لوگوں کی کثرت اور ہنرمندوں کی نہایت ایسی کم کسی شہر میں ہوئی ہوگی مفلسی و تنگدستی کی درواری بیک لخت مفقود " اجناسِ ہفت کشور بلکہ اشیای بحر و بر بافراط موجود " خرید فروخت لیل و نہار " لین دین کا ہمیشہ گرم بازار " اگرچہ کوچہ و بازار مسجد سی خالی نہ تھا لیکن دریا کی کناری مقابل دولتخانہ عالمگیر کی ایک مسجد سنگین عالیشان ایسی تعمیر ہوئی جسکی بنا پر پانچ لاکھ رپی صرف ہوئی سوای اسکی شہر کی بیچوں بیچ وزیر خان عرف حکیم علم الدین شاہجہانی نی ایک جامع مسجد ایسی خوش قطع بنا کی کہ شہر کی رونق

نو چند هو گئي مزار بهي اكثر بزرگوں كي شهر مين هَين خصوصاً پير علي هجويري كه جامع فضيلت و ولايت تها وه بهي وهين آسوده هَي ليكن آنا اُس بزرگ كا عزنين سي لاهور مين سلطان محمود كي ساتهه هُوا بلكه سلطان ممدوح كا عقيده يهه هَي كه صوبهٔ مذكور كي فتح اُسيكي يمن قدم سي هوئي اَور مقبره جهانگير بادشاه كا دريايي راوي كي اُس پار شاه دري كي متصل واقع هَي لگا هُوا اُس سي مقبره آصف خان ابو الحسن جهانگيري كا اگرچه حواشيء شهر مين باغ اكثر پُر فضا هَين ليكن باغ شالامار كه شاه جهان ني نقل باغ كشمير كي سايا هَي اُسكي سَير سي اكثر خاطر بسته كو شگفتگي اَور دل پژمرده كو تازگي هوتي هَي جب كه احوال دار السلطنت كا قدري لكهني مين آيا لازم هُوا كه كچهه كچهه قصبات كا بهي تحرير كيجيي * جالندهر ايك قصبهٔ قديم دوآبي مين هَي شاه ناصر الدين وهين مدفون هُوا " اَور مزار اُسكا زيارت گاه خلائق تههرا " خصوصاً گرميون مين اكثر اشخاص وهان زيارت كو جاتي هَين " اَور نيازين نذرين اُسكي قبر پر چڑهاتي هَين " كهتي هَين كه شيخ مرحوم اپني وقت مين صاحب ولايت و خلاصهٔ اهل رياضت تها اَور مزار شيخ عبد الله سلطان پوري كا بهي اُسي كي نواح مين هَي كمالات و حالات اُسكي مشهور و معروف خطاب اُسكا سليم شاه كي سلطنت مين شيخ الاسلام تها پهر همايون و اكبر كي

عہد میں مخدوم الملک تھہرا اور اُسي دوآبہ مین ٭ بجواڑہ بھي ایک پُرانا قصبہ هَي سرِیصاف و بافتہ ڈوریہ بچتولیہ جھونہ سفید چِمرہ پٹکا سُنہري آنچل دار وهان کا هِند مین مشہور هَي لیکن چھینٹ سُلطان پُور ہِي مین خُوب چھپتي هَي بلکہ بادلہ بھي وہین کا نہایت چمک کی ساتھ هوتا هَي اَور دوآبي مین ٭ هَیبت پُور بھتي ایک پرگنہ هَي وهانکي گھوڑي عِراقي کِي مانند هوتي هَین چُنانچِہ بعضي بعضي دس دس پندرہ پندرہ هزار رُپے کو بکتي هَین اَور بھتي هَیبت پُور کي مُعلّقات سي جگت گُوردھر گوبند ایک مقام هَی اُس مین ایک باغ نہایت پُر فضا ٭ اَور ایک تالاب بہت خُوشنما ٭ سَیر کي قابِل اَور دید کي لایق هَی چُنانچِہ بیساکھی کي دِن وهاں هزارون آدمي جمع هوتي هَین اَور اُس سي دو تین کوس پر ٭ رام تیرتھ ایک بڑي پرستشگاہ هَي هِنُود وهانکي بھي پرستش کا نتیجہ ثواب عظیم جانتي هَین کئي کوس وهان سي ٭ پٹالہ ایک قصبہ دِلکُشا اَور معمُورہ خُوش آب و هَوا هَي بسانی والا اُس شہر کا رائي رام دیو بھتي هَي کہ کپور تھل کا زمیندار اَور اپني قوم کا سردار تھا مشہور هَي کہ سابق اِس سي ایک مرتبہ پنجاب مین اِس طرح کا طُوفان آیا کہ ستلج سي چناب تلک تمام زمین سطح آب هو گئي سبب اِسکي عِمارتین ڈھگئین اَور بستیان خراب هوئین بلکہ هزارون ذي حیات بھي

ڈوب کر ہلاک ہوئي. چنانچه طوفاں کي جاتيکي بعد بهي ایک مدّت یہه
سرزمین ویران پڑي رهي. بعد ایک عمر کی بعضی بعضی جاگہه آباد هوئی
لیکن مغل بلخي و کابلي. از بس کِه هر سال پنجاب پر دوڑا کرتي تهي اِس
جهت سي یہه ولایت مدّتوں خراب رهي زراعت اِس میں بہت کم هوتي تهي
حاصل بهی چنداں نه تها جب. سلطان بہلول لودی کا وقت آیا تب تاتارخان
صوبه دار لاهور کا هوا اور اُس سي. رائي رام دیو بهٹي ني تمام پنجاب کو نو
لاکهه ٹکي پر اجارہ لیا اِتّفاقاً ایسی. واردات در پیش هوئي کِه رائی مذکور
مسلمان هوا اور یہه هي اُسکي پیش. آمد کا باعث ٹهہرا بعد اِسکی آٹهه سو
ستہتر هجري اور پندره سو بیرنگرماجیتي. میں خانِ موصوف کي اِجازت سي
پٹالي کو کِه محض ایک. جنگل تها آباد کِیا وجهِ تسمیه اُسکي یہه هي کِه شہر
کي بنیاد کي وقت بد شگني هوئی تهي، سبب اِسکي جاگہه بدلي مریب هي
اُسکي ایک پشتي پر بنا اُسکي پهر ڈالي اور پٹالا پنجابي زبان میں مبادلي کو
کہتي هیں اِس واسطي قصبهٔ مذکور کا یہي نام رکها پهر بہت سي جنگل کٹواکر
گاؤں بسائي کهیت بوائي آخر ایک پرگنه مقرر هو گیا چنانچه تحصیل اُسکي
اورنگزیب کي وقت میں تو گنجِ قارون سي بهي کچهه افزود تهي القصّه قصبهٔ
مذکور اِبتدا میں، چنداں آباد نه، تها شمشیر خان، خوجه اکبر کی وقت جو

وهان کا کٹروڑا ہُوا اُنْسي ایکٹ مکانِ حاکم نِشِین اَور تالابِ لطیف و باغِ وسیع وهان بناکر رَونق اُسکي دو چند کردِي " پھرِ دِن بدِن آبادِي بڑھنی گئی " یہان تک کِہ ایک شہرِ معمُول ہُوا بعد اُسکي شیخُ المشائخ کٹروڑي نی ایک عِمارت نِہِت اُونچِي اَور پھُلواري بہت خاصِی بنائی اُسی آبادِي کو اَور ترقّي دِي " اَور بہارِ تازہ بخشِي " پھرِ اَورنگ زیب کي وقت وزِیر خان عُرف مِرزا مُحمّد خان جب امِین ہُوا اُسی عالمگیر کی بارھوین سنِ جُلُوسی میں تمام دُکانین بازار کِی پُختہ کر دِین اَور بانکي رائي اَور سجان سِنگ دونون قانُون گوؤن نی بلکِہ اُنکي بیٹون نی بھی کِتني مکاناتِ پُرفضا بنائي سِواي اُنکی ایک کارْوان سراي اَور پُرہ بھِي بنا کیا بعد اِسکي قاضِي عبدُالحَیّ نی عِمارتین سنگین و رنگین بنائین ساتھ اِسکي ایک بازارِ کارْوان سرا بھِي نِہایَت وسیع اَور ایکٹ مسجدِ جامِع بمرتبۂ رفیع بنوائي بلکِہ ایک باغ بھِي بہت بڑا دِلکُشا بنوایا پھِر تو شہرکي رَونق چوگنی ہوگئی " اَور آبادِي حدّ سی زیادہ بڑھِي " بعد اُنکي گنگا دھر ہیرانند کي بیٹی نی ایک پکّا کُوا شہرکي بازار مین کھُدایا " ساتھ اِسکي ایک باغ معہ باؤلي سَوادِ شہر مین لاھَور کي رستي پر بنایا " عرض دونون مقامون کو آبرُو بخشِي " اَور وھانکي باشِندونکو بلکِہ مُسافِرون کو راحت دِي " از بس کِہ دونون کا پانِي آبِ گنگا سي مُساوِي ہَی بسبب اِسکي اُنکي

پانی کا ناو گنگادھر مشہور ہوا اگرچہ اطراف شہر میں باغ بی شمار و گلزار پر بہار ہیں لیکن امرسنگ فابون گو نی ایک باغ شالامار کی مشابہ بہایت مطبوع و دلچسپ بنایا اور اسکی تین درجی رکھی اوپر کا درجہ شمشیر خان کی تالاب پر مشرف ہی القصہ اسکی سیر کوئی غم نہیں جسی نہیں کھوتی "اور اسکی دید سی طبیعت کسیکی کبھی سیر نہیں ہوتی" سوای عمارات و باغات کی اندر شہر کی اور باہر اسکی اطراف میں بہت سی مردان خدا آسودہ ہیں انہیں میں سی شہاب الدین بخاری و شاہ اسمعیل و شاہ نعمت اللہ و شیخ اللہ داد ہیں کہ ہر ایک اپنی عصر میں اہل کمال و صاحب حال تہا اور وہاں سی دو کوس پر موضع * مسالی اس میں مزار شاہ بدر الدین کا ہی سلسلہ اس عزیز کا پیر دستگیر کو پہنچتا ہی چار کوس پٹالی سی * دیپال ڈال اس میں درگاہ شاہ شمس الدین دریائی کی ہی اس بزرگ کی بہی کرامات و خرق عادات زبان زد خلایق ہیں چنانچہ اسکی حین حیات کی ایک سرگذشت یہہ ہی کہ ایک ہندو دیپالی نام بڑا راسخ الاعتقاد تہا جب گنگا کی نہان کا موسم آیا اور ہندوونکی گروہ کی گروہ جانی لگی دیپالی نی بہی اس بزرگ سی رخصت مانگی انہی فرمایا کہ جب روز معہود آوی مجھی یاد دلائیو چنانچہ جب وہ دن آیا دیپالی نی عرض کی فرمایا کہ آنکھیں

نند کر جونہین کِسن اپنے تَئین گنگا کی کِناری پر دیکھا اَور بھائي نندون سی مُلاقات کرکی اُنکي ساتھ نہایا اُنھون نے بھي اُسي دیکھا پھِر جونہین آنکھین کھول دِین اپني تَئین اُس ہادِي کِي مجلِس میں پایا نِہایَت حیران ہُوا جب کِہ اُسکي بھائِی بند اپني اپني گھروں مین آئي اَور اُسکو وطن مین دیکھا ہر ایک نے کہا کِہ دیپالِي ہمارا شرِیک تھا چُنانچِہ باہم گنگا میں نہائي بھِي تھي لیکِن مُراجعت کي وقت ہم سي پیش قدمِي کرکی یِہہ پہلی پہنچا ہم پِیچھي آئي آخِرُالامر حقِیقتِ حال سی واقِف ہُوئی ٭ اَور ایک مُدّت دریای حَیرت مین غرق رہی ٭ نادِر تر اِس سي یِہہ ہَی کِہ اُسکي اِنتِقال کي چند سال بعد بڑھیون نے کلانور کي حاکِم کی حُکم سي سِرس کا درخت کِہ اُسکي قبر کی نزدِیک تھا اُسی کاٹ کر عِمارات کي واسطي ٹُکري ٹُکري کِیا ایکا ایکي ایک آوازِ ہَیبت ناک آئي اَور زمِین وہانکي کانپني لگي پھِر اُس درخت کا تنہ خُود بخُود اُٹھ کھڑا ہُوا بڑھئی اِس سانِحي سي ڈر کر بھاگ گَئی وُہ ٹھنٹھ پھِر سر سبز ہُوا اِس وارِدات نے اطراف میں شُہرت پکڑي ٭ اَور خلق کِي رجُوع زِیادہ ہُوئي ٭ غرض ابتلک بھِي اُسکِي درگاہ چھوٹي بڑون کِي زِیارت گاہ ہَي ہر جُمعرات کو وہان بھِیڑ ہوتِي ہَي خُصُوصاً نَوچندِي جُمعرات کو نو زن و مرد بکثرت دُور دُور سي بھِي آتي ہَین ٭ اَور نذرِین قِسم قِسم کِي چڑھاتي ہَین ٭

بلکه اپني مطلبوں پر نذریں مانتي هیں اور مرادیں پاتي هیں پر اچنبها زیاده یه هي که اس بزرگ کي درگاه کی خادم هندو هیں دیپالی کی اولاد سي هر چند اهل اسلام ني چاها که اس جماعت کو وهان سي دفع کریں اور اس خدمت کو چهین لیں پر کچهه پیش رفت نهوا چنانچه عالمگیر کی وقت تلک بو مجاور وهي لوگ تهی اب کی جدا جانب قریب اسکی ❋ دهیان پور ایک مکان هی وهان بابا لال ایک درویش بڑا موحد صاحب کمال رهتا تها با وجود اسکي سلیقه تقریر کا بهي اسکو خوب تها چنانچه وحدانیت و معرفت الهي اس خوبي سي بیان کرتا تها که سامعین حظ وافر اٹهاتي تهي اور اسکی کلام کي سنني کو اکثر لوگ آتي تهي اور نظم هندي بهي اسکي اس مضمون کي بهت هي بلکه اکثر اشخاص اسکو ورد وظیفي کي طور سي پڑهتي هیں اور بهت سي خاص و عام اعتقاد اسي رکهتي هیں کهتي هیں که دارا شکوه کي اس بزرگ سي بیشتر ملاقات بهي اور کلمه و کلام عارفانه بهي باهم اکثر رهتي تهي چنانچه چندربهان منشي شاهجهانی ني طرفین کی جواب و سوال کو جمع کرکي ایک کتاب عبارت فارسي میں نهایت مربوط لکهي هي باره کوس پتالیه سي راوي کي کناري ❋ بابا نانک کا مکان هي عالمگیر کي وقت تلک اسکي اولاد ونهیں رهتي تهي غرض اپني وقت میں وه بڑا جوگي تپشي دهرمي تها

هِندُوون کی اَکثر فِرقی اُنْکِي کرامات کي مایِل هَین خُصُوصًا سِکّهه اُنْکو بہُت مانْتي هَین اَور اِنیتون مین ایکْ فِرقه نانکْ پنْتّھون کا جو هَی اُنْکا سِلْسِله اُسِي کو پہُنْچتا-هَی بہُت سي دوهْري اُنْکي جِن سي وحْدانِیت و معْرِفت ٹپْکِي پڑتِي هَي مشْہُور هَین چُنانْچِه اَکْثر اهْلِ مذاق اُنْکو ذَوق شَوق کِی حالت مین پڑهْتي هَین.'' اَور آنْسُو اُنْکي ٹپکْ پڑْتِي هَین '' قِصّه کوتاه پنْدْره سَو چهبیس-بِیرْبِکْرماجِیتي مین مُطابِق جِسْکي آٹّهه سَو چورانَوي هِجْرِي مین تلْونْدِي کي بِیچ یِه تپسْی پَیدا هُوا اَور وُنْہِین اپْنی باپ کي گهر مین پلا لیکِن لڑکائِي هي سي اِسْکو جپ تپ کا دهْیان تها رام سي دِن رات لَو لگائِي هي رهْتا چُنانْچِه آثار فقْر کي اَور کشْف و کرامت کي اُسِی سِنّ مین اِس سي ظاهِر تهي اَور اَکْثر اشْخاص اِسْکي مُعْتقِد آخِر بہُت سی مُلْکون کِی سَیر کرْکی پٹیالي مین آیا وُنْہِین کدْخُدا هُوا اَور قصْبه مذْکُور کی ایکْ گاؤن مین دریا کِناری رهْنا اِخْتِیار کِیا از بس کِه شُہْره حقّ شِناسِي اَور خُدا پرسْتِي کا اُسْکی مُلْکْ بمُلْکْ پہُنْچا ایکْ عالم اطْرافِ ممالِکْ سي آکر اُسْکا مُرِید هُوا چُنانْچِه ایکْ گویّا مرْدانه نام اُسْکا بڑا مُقرّب تها وُه اُنْکي اَکْثر دوهْری اِس لُطْف سی گاتا '' کِه ایکْ عالم رِیجْهه جاتا '' بلْکِه اُنْکي کمال کا اِعْتِقاد لاتا '' بِداں وُه تپسْیون و رِیاضتِیون کا پیشْوا سلِیم شاه افْغان کی عہْدِ سلْطنت مین ستّر برس سي کُچّهه

اوپر هوکر سکھنتھ باسي هوا اگرچه لکھمبداس اسکا بیٹا سپوت تها لیکن جوگ
کي دولت جو اسکي قسمت میں نه بهي الهه نام کهتري کو که اسکا خاص
مصاحب تها گروانگد خطاب دیکر مرتي وقت اپنا قایم مقام کرگیا وه تره برس
اسکا جا نشین رها جب مرني لگا لا ولد تها بنابر اسکي اپني داماد کو که اسکا
امرداس نام تها خلیفه کیا ان نے بهي بائیس برس تلک سررشته فقر کا جاري
رکها " اور ایک خلق کو گرویده کیا - پهر بیکنتهه کا رسته لیا " اگرچه اولاد
اسکی بهی لیکن آخري وقت اسي بهي اپني داماد رام داس کو اپني جاگهه پر
بٹهلایا اسي سات برس تلک زندگي کی اور وهي راه چلي " آخر هستي کي
سني تجي " بعد اسکي گرو ارجن اسکا بیٹا اسکي مقام پر بیٹها آخر پچیس
برس کی بعد اسکا بهي انتقال هوا پهر گرو هرگوبند اسکا خلف خلیفه هوا اٹهتیس
برس تلک جیا اور اسي چلن پر چلا اسکي بعد گرو هر راي اسکا پوتا جا نشین
ٹهہرا کیونکه بیٹا اسکا اسکي آگي هي مر چکا تها قصه کوتاه وه بهي اپني گهراني کي
مریدون معتقدون کو ستره برس راه بتاتا رها اسکی پیچهي گروهرکشن اسکا بیٹا
خورد سال تها تین برس تلک جوگ کي مسند پر بیٹها رها لیکن اسکي بعد
ایک چهوٹا بیٹا گرو هرگوبند هي کا تیغ بهادر نام پهر جا نشین هوا اور گیاره
برس تلک اپني جد و آبا کي طریقي کو بدستور اسني جاري رکها آخر الامر

بادشاهي امیرون کي قید مین پهسا قصه کوتاه سن ایک هزار اکاسي هجري مین که مطابق اُسکي ستره سن عالمگیري تهي حسب الحکم بادشاه کي شاه جهان آباد مین مارا گیا لیکن خلاصة الهند کي تصنیف کي وقت گرو هر گوبند رائي گرو نسع بهادر هي کا بیتا اپني باپ کا جا نشین تها اَور بائیس برس اُسکي سجّاده نشیني کو گذري تهي القصّه مُرید بابا نانک کي اکثر صاحب حال و قال هوتي هَین اَور اُنکي خاص عِبادت یه هَي کِه اپني مُرشدون کي دوهري راگ مین گاین " اَور لوگون کي دِلون کو لُبهاین " دوست و دُشمن کو ایک سا جانین " سواي اپني هادیون کي کِسي سی علاقه نرکهین " في الواقع جو نانک پنتهیون کا فِرقه اپني مُرشدون سي اِعتقاد رکّهتا هَي اَیسا کوئي اَور کم هِي رکّها هوگا چُنانچه وارِد صادِر کي خِدمت اپني مُرشِد کي نام پر عِبادت عظیم جانتي هَین هرچند کِه کَیسا هِي اجنبي هو بلکِه چور اَور رهزن تلک جب بابا نانک کا نام اُنسي لیا پهر یه اُسکو اپنا بهائي هِي سمجهینگي اَور مُوافِق مقدُور کي خِدمت بهي کرینگي بٹالي سي دو کوس * اچل نام ایک مکان هَي سام کارتِک مهادیو کي بیٹي سي منسُوب قدیم پرستِشگاه وهان ایک بڑا گڑها هَي آگ سي معمُور لیکن آگ اُسکي تاثیر آب سرد کي رکّهتي هَي موسِم بهار مین هزارون اتیت جوگي اَور بڑي بڑي تپشي رِیاضتي آکر وهان اُترتي هَین سِوایه

اِنکی اَور بہي ہِنْدُو چھوٹي بڑے زن و مرْد اطْراف و اکْناف سی آتی ہَین کثرتِ خلائِق کوسوں چھ دِن تلک رہْتي ہَي ایک جماعت کو فقط فُقرا ہِی کي زِيارت سي سُرُور " ایک گُروہ دوستون آشْناؤن کِي مُلاقات سي مسْرُور " کِتْني اشْخاص قِسْم قِسْم کي لوگونْکا انْبوہ دیکْھکر خالِق کِي قُدْرت کِي نُدْرت کي حَیران " بہُتیري پرِي وَشون اَور خُوبْرُوؤن کی حُسْن و جمال پر نظارہ کُناں " بعْضي مِہْماں دوسْت لوگون کِي ضِیافتون سي شاد و خُرسنْد " بہُت سی مرِیض فُقرا کِی دَوَا دارُو مي سُودْمنْد " ایک طرف دو رسْتہ بازار لگا ہُوا " رسْتا زن و مرْد کِي کثْرت سي جہان تہان بھرا ہُوا " دُوکانون مین انْواع و اقْسام کِي جِنْس رنْگ برنْگ کي پہُول طرح بطرح کي میْوي بھانْت بھانْت کِي مِٹْھائِي جِسْوقْت چاھو مُہَیّا " جِدْھر تِدْھر دِیدہ کرو ایک عالم نظر آتي نَیا " کِسي دُوکان کِي دِیْوار رنْگ برنْگ کِي تصْوِیرون سِي لِپی ہُوئِي " کِسِي جاگہہ مِٹّي کِي مُورتون کِي ایک قِطار لگِي ہُوئِي " لیني دیني والون کا اِزْدِحام " خرِید فروخْت کِي جابجا دھُوم دھام " کِسي مجْلِس مین قِصّہ خَوانون کِي للْکار " کِسي مجْمع مین نَقْلیون کِي پُکار " کِسي سمْت دو چار گَوَیّي طنْبوري لِئي گاتي ہَین " کہِین دس پانْچ فقِیر نقاری ہِي بجاتي ہَین " کِسِي رسْتي پر تِین چار بھنْگي زنْگي جھگڑ رھي ہَین " ایک دنْگل مین پہلْوان کُشْتِي ہِي

لڑ رهي هَين ؛ (اَنباتم) کہِين ناچتي هَين بهولي کَبي ؛ کہِين نٹوي لبتي هَين ايک گت نَبي ؛ دِکهاوين کسب بهان مٹِيان اُدهر ؛ اِدهر کو چڑهين نٹِنيان بانس پر ؛ عرض چپّي چپّي پر ايک نَيا تماشا اَور قدم قدم پر ايک اچنبهي کا رَولا رات دِن رهتا هَي ؛ کان پڑي آواز سُني نہِين جاتي ؛ خلق کو کهاني کِي بهِي سُرت نہِين آتي ؛ اگر عالمِ عُلوي بهي وهان آتا ؛ تو ايک نظاري مين عجايبِ سماوي کو بهُول جاتا ؛ القِصّه رُبعِ مسکُون کي سَيّاحون ني ۰اَور۰بحر و بر کي ۰مسافِرون۰ني اِس طرح۰کا ميلا کِسي سرزمِين مين نہين ديکها اگر پٹالي کي۰باشِندي سَيکڑون کوس کِي۰مسافت پر کَيسي هِي جمعيت و حُکُومت و دَولت سي هون پر اُسکي دِيد کِي خواهِش اُنکو کيا معنِي جو نہو ناظِرين کو معلُوم هو راقِم ني پٹالي کا احوال اِتنا طُول و طَويل جو لِکها وجه اِسکي محض خُلاصةُ الهِند کِي مُطابقت تهِي اَور اُسکي مُولِّف ني جو اِس قدر بڑهايا بجا کِيا کِه مقامِ مذکُور اُسکا مَولِد تها اَور پچاس کوس پٹالي سي اُسي دوآبي مين اُتر طرف کي پهاڑون کي بيچ * گڑه کانگڑه ايک قلعه هَي حصانت و متانت اُسکي شُهرت رکهتِي هَي اَور نِيچي اُسکي نگرکوٹ ايک قدِيم معبد هَي ٹهکُراَين وهانکي بهوَاني برس مين دو مرتبي وهان بهِي خلايِق کا هُجُوم هوتا هَي لوگ ايک برس کِي راه سي بهِي پُوجا کو آتي هَين " اَور اپني مُرادين

جاتي هَين " بعْضي اپْني حاجت رَوَائي کي لِئي زبان کاٹ ڈالْتي هَين کِسيکی
تو کَئِي ساعت کي بعْد جون کِي نون هو جاتِي هَي اَور کِسِي کِي دو تِين دِن
کي پِيچْهي عجِيب تر اِسي بہہ هَي کِہ بعْضي اشْخاص اپْني سِر بن سي جُدا کر
ديتي هَين اَور رفِيق اُنْکی اُٹْهاکر دهڑ پر دهر ديتي هَين رام کِی دَيا سي بدسْتُور
لگ جاتي هَين اَور وي پهرْکر جِي اُٹْهتي هَين نگر کوٹ سي دو کوس پر *
جوالا مُکْهِي ايک مکاں هَي وهان کَئِي جاگهہ آگ کي شُعْلي بهڑکْتي هَين اکْثر
هُنُود پُوجا کو اُس مقام مين بهِي آتي هَين ؛ اَور طرح بطرح کِي اشْيا اُن شُعْلون
مين ڈال کر جلاتي هَين ؛ اَور راکْهہ هوئا اُسْکا اپْني حق مين اِکْسِير جانْتي
هَين * رچناو بهِي دوآبي مين قدِيم شهْر هَي راجا شل ني اُسي آباد کِيا تها
چُنانْچِہ کِتابِ مهابهارت مين کِہ اُسْکي تصْنِيف کو پانْچ هزار برس سي کُچْهہ
اُوپر هُوئي بُون لِکْها هَي اَور سالْکوٹ بهِي اُسی کہْتي هَين اِس وجْہ سي کِہ
بعْضي اُسْکو راجا سالباهن سي منْسُوب کرْتي هَين چُنانْچِہ ايک پکّا قلْعہ اُسْکا
اب تلک يادْگار هَي ايک زماني مين دارُ الْحُکُومت پنْجاب کا بهِي تها تِين
کوس کي عرْصي مين اُسْکِي آبادِي تهِي عرض عالمْگير کي وقْت سي سيالْکوٹ
مشْهُور هُوا جمِيع قصْبات سي يہہ صُوبہ زِيادہ آباد تها جب سُلْطان شِهاب
الدِّين غوري ني پانْچوين مرْتبہ سنِ پانْسَو هجْري مين آکر لاهَور کو گهيرا اَور

فتح یاب اُس پر ہہُوا نب سیال کوٹ کِي طرف آیا اَور وهاںکي پُرانِي قلعی کِی پہِر تعمِیر و مرمّت کِي بلکِہ کُچہہ فَوج بہِی اپنِي وہان چہوڑِي بعد ایک مُدّت کِي راجا مان سِنگ اکبرشاهِي جمُون کا فَوجدار اَور سیالکوٹ کا جاگِردار قلعي کِي مرمّت اَور شہر کِي آبادِي پر مُتَوَجِّه هُوا مِن بعد اُسکی صفدر خان جہانگیرِي جب کِه فَوجدارِي قصبهٔ مذکُور کِي اُسکو هُوئِي اَور پرگنهٔ مسطُور اُسکِي بہِي جاگِیر هُوا خانِ مَوصُوف نِي تو قلعي اَور بُرجون کو نَئِي سِر سي بنایا بعد اُسکي بہِي اکثر حاکِم مرمّت کرتِي رهي عرض یہہ شہرِ قصبِ بُنیاد دِن بدِن آراستہ و آباد هوتا رها چُنانچِه وِي قانُون گو جو قَومِ ندهره سي تہي اُنهون نِي بہِي عِمارتس نِهایَت مطبُوع و دِلچسپ بنائِن بلکِه بعضِي اَور بہِي اشخاص اکثر اَوقات تعمِیر مین مشغُول رهي اِس سبب رَونق مُدام بڑهتِي گَئِي اَور آراستگِي اُسکِي مرتبهٔ اعلیٰ کو پہنچِي کاغذ بہِي شہرِ مذکُور مین خُوب بنتا هَي خُصُوصًا مان سِنگِي اَور حرِیرِي ایک کاغذ کِه جہانگِیر نِي فرمایِشي بنوایا تہا وُه بہِي نِهایَت سُفَید و صاف و خُوش قُماش و پایدار هونا هَي چُنانچِه اُسکو بہِي بعضِي اطراف و نَواح مین بطرِیقِ تحایف بہیجتِي هَین اگرچِه دستکارِي کِي طرِیقي وهانکي اهلِ حِرفه اکثر طرح کِي رکہتِي هَین خُصُوصًا ریشم و کلابتُون کِي چِکن کِي بہان پٹکِي چِیرِي سوزنیان دسترخوان اداقچِي خوانپوش و غَیره

بہایت صفائي و خوبي کي ساتھ بناتي ہین " فایدی بہي اُسکي بیع و شرا مین اُٹہاتی ہین " چنانچہ اورنگ زیب کي وقت تلک ہر سال مین چکن دوزون کو لاکھ رپي کا انتفاع ہوتا تہا اور ہتہارون مین وہاں کتاري برچہي بہایت آندار و خوش قطع بنتي ہي باغ بہي اس شہر کي اطراف مین بہت سي ہین خصوصًا نذر محمد بہوني کا باغ نہایت پر بہار و میوہ دار ہي رنگ برنگ کي پہول اُس مین بہتایت سي پہولتي ہین ایک خلق وہاں سیر کو جاتي ہي اور حظ اُٹہاتي ہي متصل اُسکي ایک نالہ بہتا ہي کہ سرچشمہ اُسکا جمون کی پہاڑ مین ہي عرض وہ نالہ شہر سي آگي بڑہ کر دس دس کوس کی عرصي مین پہیلا ہي اور اطراف مین متفرق ہوا ہي لیکن جب موسم برسات مین خوب چڑہتا ہي تب شہر کي باشندي لنگیان باندہ باندہ مشکین لي لی وہاں آتي ہین " اور آب بازی کي کیفیتین اُٹہاتي ہین " اور اس خطہ برکت افزا مین حضرت امام زین العابدین کي کسي فرزند کا مزار ہي چہوتي بڑي وہان بہي اکثر زیارت کو آیا کرتي ہین " کہتي ہین کہ وہ سید بزرگ بہت سي مسلمانون کو ہمراہ لیکر بقصد جہاد ہندوستان کي طرف متوجہ ہوا تہا اتفاقًا ایک روداد در پیش ہوئي کہ سیالکوٹ کي طرف آ نکلا قصہ مختصر وہان ہنود سي لڑ کر درجہ شہادت کو پہنچا علما فضلا بہي اکثر

شہرِ مذکور مین وارد صادر ہُوا کیئی بلکہ بعضون نی توطّن بھی وُنہین اِختیار کیا چُنانچہ اکبر کی وقت مولانا کمال سرا صاحب کمال زُندہٗ فُصلا و خُلاصہٗ عُلما کشمیر کی حاکم سی رنجیدہ ہوکر نو سَو اِکہتر ہجری مین آیا اَور عِلم کا اُسی وہان رواج دیا طالبِ عِلمون کو سالہای سال پڑھایا بعد اُسکی شاہ جہان کی سلطنت مین خُلاصہٗ فُضلای جدید و قدیم مولوی عبدُ الحکیم کہ ایک بحرِ مواج تھا وُہ مُدرّس ہُوا چُنانچہ اکثر کتابون پر اُسکی حاشیی ہَین حاصل یہہ ہَی کہ اُسکی مُدرسی مین دُور دُور سی طالبِ عِلم آئی اَور فراغ حاصِل کرگئی بعد اُسکی رحلت کی مولوی عبدُ اللّٰہ اُسکا دُوسرا بیٹا کہ فی الواقع خلفُ الصدق تھا وُہ اُس کام مین مشغُول ہُوا طالبِ عِلمون کو درس دینی لگا ایک عالم اُسی فیض کو پہنچا کیونکہ صاحبِ عِلمِ ظاہری و باطِنی تھا فضیلت اُسکی درویشی سی ہم آغوش تھی " اَور عِلمیّت معرِفت کی ساتھ ہمدوش " آخِر قضای اِلٰہی سی عالمگیر کی چھتیسوین سن مین اُسنی وفات پائی " اَور جنت مین آرامگاہ بنائی سیالکوٹ سی بارہ کوس پر * دھونکل ایک مکان ہَی کہ اُسکو سُلطان سرور سی منسوب کرتی ہَین اگرچہ وُہ ہمیشہ زیارت گاہِ خلائق ہَی لیکن گرمیون کی موسم مین اکثر مُلکون سی زن و مرد کی غول کی غول غٹ کی غٹ وہان زیارت کی لیی آتی ہَین بہتیری نذرین چڑھاتی ہَین نو

مہنی تلک خلق کا وہان انبوہ رہتا ہی اور پندرہ کوس شہر مذکور سی * پور مندل ایک مکان جمون کی پہاڑون مین ہی ٹہاکر اُسکا مہادیو بسناکہی مین وہان ایک دنیادہاتی ہی " اور بہت سی خلقت آتی ہی " یہان تلک کہ ایک بڑا انبوہ ہو جاتا ہی پہر پہاڑ کا راجا بہی ایک دہوم دہڑلی سی آتا ہی " اور اپنی تیراندازی کی کرتب اور کمال اُس دنگل کو دکہاتا ہی " اور مقام مذکور سی ایک دریاو بہی نکل کر ظفر ڈال و غیرہ کی دیہات و حدود مین ہوتا ہوا شاہ دولا کی پل تلی جا پہنچا پہر دولت آباد و فیروز آباد و غیرہ سی گذرتا ہوا راوی سی جا ملا اور جمون مین قلعی کی کہان بہی ہی پتہریان لوہی بدی سی لاکر ونہین آنچ دیتی ہین ایسی قلعی سفید و پاکیزہ و صاف و پایدار بنتی ہی کہ ویسی کہین نہین ملتی * ساڈہورا ایک بڑا قصبہ چناب کی کناری پر ہی شاہ جہان کی وقت مین نواب علی مردان خان نی متصل اُسکی ابراہیم آباد ایک بڑا شہر اپنی بیٹی کی نام پر بسایا " اور ایک بڑا باغ پر فضا رشک شالامار بنایا " سوای اُسکی اور بہی عمارات و مکانات عالیشان تعمیر کیی اور ایک نہر بہی دریای لوہی سی اُس باغ کی واسطی لایا غرض چہ لاکہ رپی اُنکی تعمیر و ساخت مین خرچ ہوئی اور ساڈہوری کی دیہات مین سی ایک گاؤن سرکار اعلیٰ سی باغ و شہر مذکور کی مرمت و

تعمیر کی واسطی بطریقِ اِنعامِ آل تمغا نوّابِ موصوف کي نام پر مقرر هُوا اَور دوآبي میں * چهوٹي گجرات ایک قصبه هَي کِه اکبر بادشاه کِي سلطنت میں بسا اَور سیالکوٹ کي علاقي سي کُچهه گاؤں نِکالکر اُس سي متعلِّق کِئي اَور ایک پرگنه جُدا قرار دِیا لیکِن اِبتِدا مین یِهه قصبه چندان رَونق نرکهتا تها جب سي خُلاصهٔ عُرفا شاه دولا نی اُس مین رهنا اِختِیار کِیا اَور تالاب کُوئي مسجِدین بنائین بلکِه دریا پر بهي پُل بندهوایا تب سي آبادِي اُنکي زِیاده هُوئي اَور رَونق بڑهي " کهتي هَین کِه شاه صاحِبِ مذکور اَوایل مین کمایِنهر سیالکوٹي کا غُلام تها لیکِن محبّتِ فُقرا سي بدل رکهتا خُصُوصاً سیِّد نادِر کِي خِدمت اکثر بجا لاتا اَور بیشتر اُنکي حُضُور حاضِر رهتا جب سیِّدِ موصُوف کِي رِحلت کا وقت پہنچا اُنکي نظرِ توجه اُس پر پڑ گئي فِي الفور ایک حالتِ تازي هُوئي اَور چشمِ باطِن ني روشنِي پکڑِي پهر سیالکوٹ سي گجرات مین جاکر مُقِیم هُوا اَور بہُت سي مکان بنوائی پُل بندهوائي خُصُوصاً امن آباد سي پانچ کوس دریاي ڈیک پر لاهور کِي سمت شاه راه مین ایک پُل بڑا محکم بندهوایا ایک خلق کو آرام پهنچایا سخاوَت بهي اُس مین اِسقدر تهي کِه حاتِم کا اگر مُعاصِر هوتا تو کوئي اُس کا نام بهي نه لیتا جِسقدر خلایِق دُور نزدیک کِي اُسکي حُضُور نقد و جِنس و غیره بِطریقِ نذر لیجاتي " اُس سي دوگنا چوگنا اِنعام پاتي " آخر

وۓ بزرگوار عالمگیر کي سترھوین سن جلوسي مین جہان بحق ھوا قریب شہر اُسکي درگاہ آج تلک زیارت گاہ ایک عالم کي ھَي قصہ مختصر ھر طرح کي آدمي وھان رھتي ھَین اَور ھر دیار کي اجناس بہم پہنچتي ھَي بلکہ تحایف روزگار اگر درکار ھون تو میسر ھوویں چنانچہ تلوار جمدھر وھان بہتر سي بہتر بنتي ھَین اَور کام چکن کا بھي وھان کي کاریگر سیالکوٹ والون سي توجہ احسن کرتي ھَین سواے اِسکي ملک مذکور مین گھوڑا عراقي کي مانند پیدا ھوتا ھَي بعضا سو دس ھزار روپي قیمت پر بکتا اَور * سندہ ساگر کي دوآبي مین نمک سنگ اَیسا لطیف لگتا ھَي کہ روي زمین مین اُسکي لطافت کا شور ھَي قدرتِ الٰہي سي سارا پہاڑ کا پہاڑ لون کا خلق ھوا ھَي طول اُسکا سَو کوس سی کچھ زیادہ بتاتي ھَین نام اکبر نامي مین کوہ جودہ لکھا ھَي اِسواسطي کہ جودہ نام ایک رئیس جھنجھواھي کي قوم کا تھا یہہ پہاڑ اُسکي نام پر مشہور ھوا اَولاد اُسکي اَورنگ زیب کي وقت تلک کرچھاک و نندنہ و مکھالي و غیرہ پرگنون مین سکونت و ریاست رکھتي تھي اَور وُہ جماعت کہ لون وھان سي نکالتي ھَي نام اُسکا لاشہ کش ھَي العرض پہاڑ کي دامني مین کتني لاشہ کش ایک نقب تین سَو گز کي گہري کھود کر ننگي مادر زاد ایک کدال کندھي پر رکھ کر چراغ ھاتھ مین لي اُس اندھیري سرنگ مین جاتي ھَین "

اَور دو تِین من کا ایکٹ لون کا ڈلا کھود کر نِکال لاتي هَین " ناظِمون سي مزدوري بهي مُنہہ مانگي پاتي هَین از بس کِہ مشتاق هُوئي هَین اُس اندهیري سُرنگ کِي آمد و رفت سي اَور لون کي کهودني اَور لاني کي رنج و صُعوبت سي خَوف و تکاهُل نہین کرتي لیکِن هَوَا اُس نقب مین هر ایکٹ مَوسِم کي بیچ مُعتدِل رهتي هَي هرچند کِہ لون نِکالني کي اَور بهي مقام هَین پر کهوهرہ اَور کهیوہ دونو بڑي سُرنگین شمشاد آباد کي مُتصِل واقِع هُوئِین هَین هر سال کَئِي لاکه من نمکٹ وهاں سي نِکلتا هَي اَور محصُول پرگنون کي حاصِل سمست سرکارِ اعلٰي مین ضبط هوتا هَي اَکثر کاریگر وهان لون کي طبق رکابیان سرپوش چراغدان بنا بنا بیچتي هَین اَور نفعي اُٹهاتي هَین قریب اُسکي دونهبا پتهر کِي کهان هَي بڑي بڑي آدمیون کي مکانات مین چُونا ونہین کي پتهرون کا بناکر پهیرتي هَین یا رکابِي پیالي آبخوري نفِیس نفِیس اُنکي بناکر بیچتي هَین اَور مُتصِل اُسکي منکهیالي کِي حدون مین * کتاچهہ ایکٹ تالاب هَي کِہ اُسکِي تهاہ کِسِیکي هاتهہ نہین لگِي هِندُوون کا قدِیم تیرتهہ هَي جب سُورج مِین کا هوتا هَي یعنِي آفتاب بُرجِ حُوت مین آتا هَي هر ایکٹ چهوٹا بڑا اُنکا وهان نہاني کو جاتا هَي یهان تکٹ کِہ چند روز ایکٹ مجمع رهتا هَي عرض اِعتِقاد اِس قَوم کا یہہ هَي کِہ زمین کِي دو آنکهین هَین داهنِي آنکهہ تالاب بهکر اجمیر کي مُتصِل اَور بایِن

آنکھ بہہ تالاب اَور اُسي پہاڑ پر سات کوس پري * رهتاس گڈّه ایک قلعه هَی بالا ناتھ جوگي اُسی مین تپشا کِیا کرتا تھا چڑھائي اُسکي چار کوس کِي لیکن اَیّامِ معہود مین خُصوصًا شِیورتْ کي دِن وهان بڑي بھیڑ هوتي هَی بہت سی جوگي اِتیت بھي جمع هوتي هَین اَور پُوجا کرتي هَین اَلقصه تھوڑا سا احوال اماکِنِ مشہورہ مین سي پانچ دوآبي کا لکھني مین آیا اب احوال چھ دریاؤن کا بھي کُچھ لکھنا ضرور هُوا کیونکه وي بھي اِسي صُوبي سی علاقه رکھتي هَین * پہلا ستلج کوهِ بھونت سي نِکلا اَور کلود کِي حدّون مین پہنچکر شہر مین آیا بعد اِسکي شہر گڈّه کي پہاڑ مین هوتا کھلَور کِي حُدُود مین گذرا اَور مُلکِ مذکور کو تِین طرف سي اِحاطه کِیا بنابرِ اِسکي اَور پہاڑون کي قُرب کی باعِث باشِندي اُس وِلایَت کي بادشاهي امیرون سي بچي رهتي هَین پھر دریاي مذکور پہاڑ سي نِکل دو گنگ هو ماکورال و کِیرت پُور کي تلي آیا اَور قصبه روپر تلک پہنچتي پہنچتي پھر ایک هو گیا اَور اُسي هَیئت سي ماچھی واڑي کي قریب هوکر لُودھیانی مین پہنچا بلکه شاه راه مین واقع هُوا پھر وهان سي قصبه تلون وتھاره کي قریب گذر مُتّصِلِ مَوضع پُور کِه مُتعلّق پرگنه هَیبت پُور پھتي کا هَی دریاي بیاه سي جا مِلا اَور دوآبا جو اِن دو دریاؤن کي درمیان هَي اُسکو جالندھر و سہروال کہتي هَین * دوسرا بیاه وُه بھي بھونت کي پہاڑ

كي ايك تالاب سي نِكلا اَور قصبهٔ كلون كي تلي بهتا هُوا منڈي مين جا پهُنچا پهر سوكهيت اَور مملورِي كِي حدّون مين گذرتا شهرِ نندون مين كه كوهستان كي فوجدار كِي بُود و باش كا مكان هَي جا نِكلا پهر وهان سي اطرافِ دهوال و سِيبه و گوالِيار مين آيا گو كِه گوالِيار كُچهه بڑا مُلك نهين لِيكن راجا وهان كا اُس دريا كي هايِل هونی سي اَور پهاڑ كي اِتصال كي سبب اُمراي بادشاهِي سي اكثر اَوقات بِگڑا رهتا هَي بعد اِسكي دريای مذكور نور پُور كي دِيهات سي گذرتا هُوا ايك پهاڑ پر گيا پهر وهان سی زمين پر اُتر گانواهن كِه ايك شِكارگاهِ بادشاهِي هَي اُسكی پايِين آ نِكلا پهر قصبهٔ رهله كي تلي هوتا هُوا شهرِ گوندوال مين پهُنچا اَور وهان سي كوه كي قرِيب ستلج سي مِلا پهر دونون اِكٹهي هو فِيروز پُور اَور ممدوت مين جا نِكلي اَور وهان سی سركارِ دبپال پُور كي محالون مين پهنچ دو ٹُكري هُوئي ايك سوتا تو دكهن كِي طرف گيا نام اُسكا ستلج هُوا دُوسرا اُتر كِي سمت گيا نام اُسكا بياه ٹههرا بعد كَئي فرسخ كي پهر دونون مِلكر فتح پُور كهرور و غيره كِي اطراف مين جا پهُنچي نام اُس مجموعي كا اُس مقام مين كهلوگهارا هُوا پهر بلُوچون كِي حدّ مين پهُنچكر سِندهه و راوِي و چناب سي مِلي اُس مقام مين هَيئتِ مجموعي كا نام سِندهه ٹههرا * تيسرا راوی اُس مين اَور بِياه مين ايك دوآبه بارِي مانجها مشهور هَي دريای مذكور مين مهس

پهاڑ سي نِكْلا مكانِ مذْكُور قدِيم تِيرْتْهه هَي ٹهاكُر وهان كا مهاديو اَور وهان سي شْهرِ جسْمه كِه دارُ الْحُكُومت وهان كي حاكِم كا هَي اُسْكي نِيچي گُذْرا مُلْكِ مسْطُور كِي هَوا برْف كي پڑْني سي كابُل و كشْمِر كِي سي هَي مَيْوي بِهي اكْثر لطِيف و شِيرِين وهان پَيدا هوتي هَين حاكِم وهان كا مملُكت كِي وُسْعت سي جمِيعت كِي كثْرت سي اَور پهاڑون كِي نِهايَت سي بي پرْوا هَي بادْشاهون كو كُچهه نهِين جانْتا اَور مُطْلقًا اُنْكا حُكْم نهِين مانْتا الْغرض بِسوهْلي كِي بهِي حدّون سي گُذر شاه پُور كي تلي جا نِكْلا اَور وهان سي چار نهْرين اُس سي نِكْلِين ايك تو لاهَور مين شالامار كي بِيچ آئي دُوسْرِي پرگنه پٹهان مين تِيسْرِي پٹالي مين چَوتهِي پرگنه هَيبت پُور مين اكْثر محالّون كِي زِراعت كو اُن سي فَيض پهنْچْتا هَي پهِر درْياي مَوْصُوف قصْبه مذْكُور سي بهْتا هُوا پرگنه بٹهان و كانهو و كلانور و پٹاله و امْن آباد و غَيره كِي اطْراف مين جا پهُنْچا اَور وهان سي لاهَور مين آ بادْشاهِي عِمارت كي پائين بهْني لگا پهِر وهان سي سِنْدهْوان و فرِيد آباد و ڈيك و راوِي مين هونا هُوا سِنْده سراي كي قرِيب مُلْتان سي بِيس كوس پري چناب سي جا مِلا * چَوتْها چناب اُس مين اَور راوِي مين رچْناو ايك دُوآبه مشْهُور هَي ليكِن هِنْدِي كِتابون مين نام اُس درْياو كا چنْدر بهاكا لِكْها هَي ماجرا اِسْكا يُون هَي كِه درْياي چنْدر چين

کِي طرف سی آکر جنبہ سي گُذرتا هُوا کِشتوار مںن کہ زعفران جہانکی مشہور هَي پہنچا اَور دریاي بهاکا تِبت کِي طرف سي آکر اُس سي مِلا اِس لِئي نام اُسکا چندر بهاکا ٹهہرا پهِر وهاں سی سپال و بهونپال مںن هوتا هُوا بركتا کہ تابعِ حمُون اَور بهَوانِي سي منسُوب هَي اُسکي قرِيب آ نِکلا اَور وهان سی امبار آنان و اکهنور کی تلي پہنچا پهِر ايک پہاڑ مںن جاکر بِہايَت آب و تاب سي بہني لگا چُنانچِہ مکانِ مذکور طُرفہ سَيرگاہ و نادِر تماشاگاہ هَی پانِي بہنِي وهان کا بِہتر از شربتِ نبات و پِياسوں کی حق مںن آبِحَيات هَي القِصّہ دریاي مذکور وهان سي گُجرات آگي بڑہ کر اٹهارہ ٹُکري هُوا لیکِن بہلول پُور پہنچتي پہنچتي بارہ کوس کِي مسافت پر پهِر اِکٹها هو گیا بعد اِسکي سالکوٹ کي دِيهات سي گُذر سادهوري کي تلي هوتا هُوا وزِير آباد مين جا پہنچا سالکي لکڑي سَوداگر کوهِستانِ جنبہ و غيرہ سي اُسِي دريا کِي راہ سي وزِير آباد مںن لاتي هَين " اَور بہت سي اِنتِفاع اُٹهاتي هَين " پهِر اُسکي کِشتِيان بناکر بطَورِ تجارت دريا کِي راہ سی ٹهٹهي بهکر کِي طرف ليجاتي هَيں بعد اِسکی وہ دريا جاکوتار و لودهِيانہ و بهونہ منزِل اَور هزاري مںن آ پہنچا چار کوس پري هزاري سي قبر هِير رانجها کِي اُسِي درياؤ کي کِناري پر هَي عِشق اُنکا مشہور پنجابِيون نے اُنکِي محبّت و بيقرارِي کي بَيَان مين سَيکڑون سدِين

کہتے ہیں چنانچہ گویّے وہانکے اُنکو اکثر گاتی ہیں » اَور اہلِ درد کو رولاتی ہین » پہر وہان سی چند لوت کی نزدیک دو چہوتی پہاڑون مین سی ہو نکلا شہرِ مذکور مین مزار شاہ بُرہان کا ہَی اکثر لوگ اُس بُزرگ سی بہی اعتقاد رکہتی تہی پہر وہان سی بہتا ہُوا جہنگ سیالی مین آکر دریای بہت سی مِل گیا * پانچوان دریاو بہت مابَین اُسکی اَور چناب کی جوتہہ ایک دوآبہ مشہور ہَی عرض دریای مذکور کوہستانِ تبت میں ایک حوض سی نکلا اَور کشمیر مین آکر کوچہ و بازار مین بہنی لگا چنانچہ شہرِ مذکور مین جابجا پُل بندہی ہین اکثر باغات و عِمارات و سیرگاہین اَور مکانات اُسکی کناری پر ساتہہ ایک فرینی کی واقع ہین پہر کشمیر سی نِکل کر کِشن گنگ سی پکلی مین مِلا پہر وہان سی دانگلی کی تلی آ نکلا قصبۂ مذکور کہکردن کی سرگروہ کا دارُالحکومت ہَی پہر اُسکی حدون سی اَور میرپور سی گذرتا ہُوا جہلم کی تلی پہنچا اَور شاہ راہ مین واقع ہُوا نام اُسکا موضعِ مذکور کا تہہرا پہر وہان سی کرجہاک و سدی و عمرہ سی گذرتا ہُوا جہنگ سیال میں جاکر چناب کی ساتہہ مِلا ہم نام اُسکا ہُوا * چہٹہا دریاو سِندہ ما بین اُسکی اَور دریاو بہت کی وِلایت بونہوہار اور سِندہ ساگر کا دوآبہ مشہور ہَی اَور یہی ہِندوستان و کابُلستان کی بیچ حائل لیکن سرچشمہ اُسکا ظاہِر نہین وہان

بعضي سیّاح کہتي ہَیں کِہ ملماق کی کِسی مقام سي نِکل کر حُدُودِ کاشغر و
کافرِستان و تِبّت و کشمیر و بگلي و دمتور مین پہنچا پھر وہاں سي یُوسف زَئی
کي اولکي مین حا نِکلا اَور دریاي بیلاف کَئي ندیون سمیت ملعہ اٹک
بنارس کي ندی دریاي مذکُور سي مِلا ار س کِہ پاٹ اُسکا وہان چھوٹا ہَي
نِہایت رور شور سي بہتا ہَي یہان تک کِہ دیکھني والون کِي نِگاہ خِیرگي
کرتي ہَی مُطلقًا و اصلًا نہین ٹھہرتي تموّج کِي شِدّت سي نہنگون کا جِگر آب ہو
جاتا ہَی اَور پہاڑون کا سِینہ موجون کي صدمی سي ٹکری ٹکري مگر دریای
مذکُور اُس جگہہ شاہ راہ مین واقِع ہَی گُذاري کِي ناوین پاني کِي تیز رَوي کي
سبب اِس کِناري سي اُس کِناري طُرفۃ العَین مین پہنچتین ہَیں مغرب کِي
طرف وہان جلالیہ نام ایک سِیاہ پتھر ہَی کبھو کبھو ناو اُس سي ٹکر کھاکر پھٹ
جاتي ہَي بنابر اِسکي ملّاح ہمیشہ اُس سي کِشتي کو بچاتي ہَیں اَور حتّی
المقدُور اُسکي طرف نہین لاتي وجہِ تسمِیہ اُسکی بقولِ عوَامّ یہہ ہَي کِہ اُسکي
اُوپر ایک بزرگ کِي قبر ہَي نام اُسکا جلالِیہ تھا لیکن خوَاصّ اِس امر مین یُون
کہتي ہَین کِہ اکبر کی وقت مین ایک پٹھان جلالِیہ نام نِہایت مفسِد و شور
پُشت تھا اِتفاقًا بادشاہ سَیرِ شِکار کي واسطي اُس دریاؤ سي پار اُترتي تھي یک
بیک جوَاہِر خاني کِي ناو اُس سي ٹکر کھاکر ٹوٹ گَئي فِي الفور حضرت کِي

زبانِ مُبارک سی نِکلا کِہ یِہہ پتّھر بھِي جلالِہ ھُوا تبھی سي یِہہ نام اُسکا ٹھہرا نزدِیک اُسکي راجہ ھودی کِي عِمارات ھَیں نِہایَت سنگین و رنگین اگلي زماني میں وُھِي وھان کا راج کرتا تھا اَور اُسِي کی کِناری شرق کِي طرف قلعہ اٹک ھَي ھر وارِد و صادِر اُس مین ھوکر آتا جاتا ھَی کیُونکِہ سِواي اُسکي اَور رستا نہین عِمارات بھِي اُس مین نِہایَت پُر فضا و دِلکُشا لبِ دریا خُصُوصًا مکانِ حاکِم نشِین کِہ بمرتبہ فرحت افزا و نِہایَت اعلٰی ھَي آب و ھَوَا بھِي نِہایَت اِعتِدال کي ساتھ گویا ھِندُوستان و کابُلستان مین یِہہ ایک برزخ واقِع ھَي اِس طرف اُسکي رَوِیّي اور چلن ھِندُوستان کی اَور بولِي بھِي وہین کِي اَور اُس طرف طَور وآئین پٹھانون کی اَور زبان بھِي اُنکِي اَلقِصّہ یِہہ دریاؤ کوھستانِ افغان ختک و غَیرہ سي نِکل کر سنبھل کي پٹھانوں کِی حدّ مین پہُنچا اَور وھان سي بلُوچِستان و مُلتان مین جا نِکلا عرض پانچ دریا پنجاب کِي اُتر طرف کِي پہاڑ سي نِکلي اَور اُس طرف مُلتان کي ایک دُوسري سي جُدا بلُوچون کِي حدّ مین اِس دریاؤ سي مِلي نام مجمُوعي کا سِندھ ٹھہرا پھِر وھان سی ایک دریاي کلاں ھُوا اَور قلعہ بھکر کو دو گنگ کی بیچ مین لي لیا بنابر اِسي کي وُہ قلعہ بي لگاؤ محفُوط ھَی بعد اِسکي دریاي مذکُور وِلایَتِ سِوِستان سي ھوتا ھُوا ٹھٹھي مین آیا پھِر بندرِ لاھرِي کي قریب دریاي شور سي جا مِلا بندرِ

مذکور شہر مسطور سے بیس کوس پر ہی حاصل یہہ ہے کہ صوبہ لاہور نہایت خوش آب و ہوا " و بمرتبہ فرحت افزا " گرمیون مین وہان گرمی اور سردی مین سردی ہندوستان سے زیادہ خربوزہ انگور وہان مانند ایران و توران " اور آم مثل ہندوستان " چانول وہان کا بنگالے سے بہتر " اور گنّے دکھن سے اعلی تر " اکثر مدار زراعت آب چاہ پر چنانچہ تین سو ساٹھ چھوٹی بڑی لکڑیان اور سو سے کچھہ اوپر لوٹے رسّون مین باندہ کر ایک بڑا چرخ بناتے ہیں اور اسکو جرّ ثقیل کی صنعت سے جوڑی بیلون کی ایک گردش مین کوئے سے پانی بھر نکالتے ہیں دفعتاً کئی سو من پانی کھیتی کو پہنچ جاتا ہے " اور زراعت کو سبز کر لاتا ہے " لیکن مدار فصل خریف کا بارش پر ہے اور بعضی مکانون مین خصوصاً دریای بیاہ اور بہت کی کناری پر اگر ریگ شوئی کرین تو سونا ہاتھہ لگے اور شمالی پہاڑون پر بعضی مقامون مین روپے تانبے جست کی کہان بھی ہے نکالنے والون کو بعد محصول دینے کی بھی نفع مِل رہتا ہے طول اس صوبی کا دریای ستلج سے تا دریای سندہ ایک سو اسّی کوس عرض بہتر سے چوکھنڈی تلک ستاسی کوس پورب طرف اسکی سرہند پچھم طرف ملتان اتر رخ کشمیر جنوب رو دیپال پور متعلق اس سے پانچ دوآبے یعنی پانچ سرکارین تابع انکی تین سو سولہ محال آمدنی نواسی کروڑ تیپنتیس لاکھہ ستر ہزار دام صوبون مین بے نظیر

صُوبهٔ کشْمِیر ॰ دارُ الحُکُومت اِس وِلاَیت کا مُدّت سی سرِي نگر هَي آبادِي اِسْکِي چار فرسخ کِي دریاي بهت و غیره نِس دریاؤ شهر کی اندر بہتي هَين ॰ عُلما و فُضلا بهِي یہان بکثرت رهتي هَين ॰ بلْکِه برهمنون پنڈتون کا بهی شهر مین نِہایت وُفور ॰ اَور یہانکی کاریگر هُنرمند جہان مین مشْهُور ॰ چُنانچه پشْمِینه طرح طرح کا نِہایت نفاست کي ساتْه بُنا جاتا هَي ॰ بیل بُوٹا اُسْکا عالم باغ کا دِکْهاتا هَي ॰ خُصُوصًا شال تو بیمِثال هوتِي هَي ॰ ساوت اُسْکِي دیکهْني والون کي هوش کهوتِي هَي ॰ مُلْک بمُلْک اُسْکو بطرِیقِ تحائِف لیجاتي هَين ॰ اَور فایِدي اُٹهاتي هَين ॰ باغات شهرِ مذکُور کِي بهِي بہت مُلاَئِم خُوش نُما ॰ پتّو و غیره بهِي نفاست و لطافت مین مانند هُوا ॰ بازار مین خرِید و فروخت کِي رسْم کمتر ॰ اَور گهرون مین اکثر ॰ اَور گهر سب چهوتِي بڑِي چوبِي بناتي هَین درجي اُنکي چار یا چارسي زِیاده رکهْتي هَین نِیچي کا چار پاؤن اَور کُچْه اسْباب کی لِیئي دُوسْرا آسایِش کِي خاطِر تِیسْرا چَوتْها اسْباب خانگِي کي واسْطي لیکِن بهونْچال کِي شِدّت کي سبب حَوِیلیان خِشْتِي اَور سنگِین نہِین بناتي بلکِه چار دِیوارِي بهِي چهتون پر لاله بوتي هَین چُنانچه بہار کي دِنون مین هر شخْص کا بامِ خانه رشْکِ گُلْزار و بہتر از لاله زار هو جاتا هَي غرض

شہرِ مذکور مین با وجود اِس لطافت کی ایک بہہ خوبی ہی کہ وہان سانپ
بچھو و عقرب گزندی جانور کمتر ہین لیکن مچھر مکھی اور جوئین اکثر نزدیک
شہر کی ایک تالاب بہت بڑا کئی فرسخ لنبا ایک جانب اُسکی پرگنہ
بھاک سی متصل وہانکی لوگ اُسکو ڈال کہتی ہین سال و ماہ لبریز رہتا ہی
اور پانی اُسکا نہایت لطیف و شیرین مزا بہہ ہی کہ برسون بہن بگڑتا اگرچہ
لوگ بارِ گران کو پُشتاری باندھکر گھاٹیون سی چڑھتی اُترتی ہین پر باربرداری کی
واسطی اکثر وہان کشتیان ہین اِس سبب سی بڑھئیون اور ملاحونکی خواہش
بیشتر رہتی ہی اور زبان وہان کی باشندون کی خاص بھی ہی لیکن ہندی
کتابین بیشتر سنسکرت کی بولی مین تصنیف کرتی ہین اور کاغذ مین لکھتی
ہین بلکہ بیشتر پوتھیان ایک درختِ خاص کی پوست پر چنانچہ اکثر پرانی
پوتھیان اُسی پر تبت ہین نام اُسکا توز اور سیاہی بھی ایسی بناتی ہین کتنا
ہین دھوئیی پر نہین چھٹتی ہرچند کہ اہلِ ہند اِس ولایت کی عجیب و
غریب قصی کہتی سنتی ہین اور سب کی سب تربہہ جانتی ہین لیکن
بعضی مکانون کو بہت مانتی ہین چنانچہ سندھیا براری کی قریب ایک
چشمہ ہی چھہ مہینی تلک خشک پڑا رہتا ہی روزِ معہود کسان اُس
سرزمین کی جاکر عجز و الحاح کرتی ہین بلکہ بھیڑین بکریان چڑھاتی ہین ندان

پانی اُس میں حوض مارنی لگتا ہی اور پانچ موضع کی زراعت کو سیراب کر دیتا ہی احیاناً جو کبھو زیادتی اُسکی دبکھتی ہیں اُسی طرح پھر گڑگڑانی لگتی ہیں فی الفور پانی تھکانی پر آ جاتا ہی متصل اُسکی * کوکر ناگ نام ایک چشمہ ہی پانی اُسکا بہت خنک و شیرین و سبک اگر بھوکھا پئی سیر ہو جائی " اور اگھاتا پئی بھوکھ لگ آئی " * مسن پور میں بارہ ہزار بگھی زمین زعفران کی کھیتوں کی ہی فی الواقع قابل دید و لائق سیر غرض بیساکھ کی آخر سی لی سارا مہینا جیٹھ کا کشت کار ہل چلا زمین کو نرم کر کدالوں سی ہر ایک قطعہ اُسکا قابل بونی کی سا زعفران کی گٹھی بو دیتی ہیں ایک مہینی کی بعد لہلہا اُٹھتی ہی اور کاتک کی آخر مرتبہ نمو کا تمام ہو چکتا ہی لیکن ایک بالشت سی زیادہ نہیں بڑھتی اور جب پوری ہو چکتی ہی تب پھولتی ہی لیکن ہر پودھی میں آٹھ پھول بتدریج پھولتی ہیں پنکھڑیاں ہر ایک میں چھ " رنگ اُن میں سوسنی " درمیان اُنکی چھ تار ستر تین زرد اور تین لال زعفران اُنہیں کی ہوتی ہی جب کہ پھول بیز چکتی ہیں تب تنہ اُنکا سر ہو جاتا ہی پر پھولنی سی پہلی سفید رہتا ہی اور ایک مرتبی کا بوا کھیت چھ برس پھولتا ہی پہلی برس کم کم دوسری برس بہتایت سی تیسری برس کمال کو پہنچتا ہی اگر چھ برس

کی بعد اُسکي کٹھي وهان سی اُکھاڑکر اَور جاگھہ نبوئن تو پھُولنا کم هو جائے اِسي واسطي اُکھاڑکر اَور جاگھہ لگاتی هَین * ربوں میں ایک چشمه هے اُسي بڑا بیربھہ جانتي هَین اُنکي گمان مین یہہ هَی کہِ زعفران کی بیج اِسي سي نکلي هَین چُنانچِه اِسکي شروع مین کِشت کار اُس چشمي کي پاس جاکر بہت مِنت و زارِي کرتي هَین اَور گائي کا دُودہ اُس مین ڈالتي هَین اگر وہ پانِي تلي بَیٹھہ جانا هَي تو فالِ نیک لیتي هَین اَور زعفران بھِي خاطِر خواہ هوتِي هَي اَور جو پانِي پر پڑتا رهي نہ شگُنِي جانتي هَین بِست مین ایک بڑا غار هَي اُسکي اندر برف کا ایک جِسم هَي نام اُسکا * امر ناتھہ اُس مقام کو بھِي معبدِ بزرگ جانتي هَین جب ماہ تحتُ آلشّعاع سی نِکلتا هَي اُس غار مین ایک برف کِی لاٹ نمُود هوتِی هَی اَور تھوڑِي تھوڑِي زور بڑھتِي هَي یہان تک کہِ پندرھوین دِن دس گز کِي هو جاتِي هَی جب چاند گھٹني لگتا هَي وُہ بھِي گھٹني لگتِي هَي ماوس تلک اُس کا نِشان بھِي نہین رهتا هِندُو اُسکو مہادیو کا پَیکر قِیاس کرتي هَین اَور حاجت بر آر اُسکو جانتي هَین * شنکر ناگ ایک چشمہ هَي تمام سال آب اُس مین نا یاب لیکن جِس مہینے مین نوین تارِیخ جُمعي کي دن هو صُبح سي شام تلک پانِي اُس مین بہتا هَئ " اَور دِن بھر ایک عالم وهان جمع رهتا

هَي " * پاتہال ایک بُتخانہ هَی دُرگا سي منسُوب جو کوئي اپنا احوال اَور دُشمن کا جانا چاهي دو هانڈیون مین چانوَل بهرکر ایک اپني نام پر اَور دُوسري دُشمن کی نام اُس بُتخاني مین رکهہ دی اَور دروازہ اُسکا بند کري دُوسري دِن عاجِري سي احوال کِي تجسّس کري جِسکي نام کِی هانڈِي زعفران اَور پهُولوں سي بهرِي نِکلي اُسکا احوال بہابت رَونق پکڑي اَور جِس کي نام کِي خس و خاشاک سي بهرِی نِکلي اُسکا احوال تباہ هو جائي عجب تریہ هَي کِہ جو کوئي پہچانا چاهي کِہ خُصُومت مین حقّ کِسکِي طرف هَي اَور ناحق پر کَون هَي تو دونو کو دو مُرغ یا دو بکري دیکر اُس معبد مین بهیجي اَور اُنکو زهر کهِلاکر پهِر هر ایک شخص اپنا هاتهہ پهیري جو شخص کِہ حقّ پر هوگا اُسکا جانوَر جِیتا رهیگا اَور دُوسري کا مر جائیگا * دیو سر ایک حَوض هَي بِیس گز کی طُول و عرض و عُمق مین پانِي اُسکي اندر رِهي اندر کهولا کرتا هَي جو کوئی اپني سال کا احوال نیک یا بد دریافت کِیا چاهي ایک هانڈِي سِفالِي کِي چانوَلون سي بهرکر نام اپنا اُسکي کِناري پر لِکهہ کر منہہ بند کري اَور اُس مین ڈال دي کِتنِي دیر کي بعد وُہ خُود بخُود پانِي اُوپر پر آویگي اُسکو کهول کر دیکهي اگر چانوَل اُس مین سي گرم اَور خُوش بو نِکلین وُہ برس اُسکو خَیر و خُوبِي سي گُذري اَور جو اُس سي کُوڑا کَرکَٹ نِکلي تو وُہ

شخص خراب احوال رهي * گوبهار مىن ايك چشمه هَي گياره سال سوكها
پڑا رهتا هَي جب مشتري برجِ اسد مىن آتي هَي پنجشنبه كي دِن پاني
اُس مىن جوش مارني لگتا هَي پهر سات روز تلك خشك رهتا هَي جب
پهر روزِ مذكور آتا هَي پُر آب هو جاتا هَي سال بهر بهي طَور چلا جاتا هَي *
سلطاني مىن ايك مقام هَي كِه وهان بهت سي درخت هىن عقاب اُن پر
بيٹهي رهتي هَي كلنگي كي واسطي پر وُنهىن سي ليتي هَين " اَور خورش
بهي اُنكو ديتي هَين " * تاكامو مىن ايك چشمه چاليس بِگهي كي عرصي
مىن هَي بِلَه ناك نام پاني اُسكا نِهايت صاف بِلكُون وُه بهي ايك بِرتّه
هَي گِرد اُسكي اكثر هنُود جاكر اپني تَئين جلاتي هَىن " اَور جِسم كو راكهه بناتي
هَين " بِسواي اِسكي شكّي بهي اُس سي ليتي هَىن اِس طرح كه حَوز كي
چار حِصّي كركي اُس مىن ڈالتي هَىن اگر طاق اُسكي پاني پر تِرتا رهي تو
نيك نهىن تو بد اگلي زماني مىن ايك كِتاب وُنهىن سي نِكلي هَي نام
اُسكا نيل مُنهه كشمِير كي حالات اَور خَواص پرستشگاهوں كي اُس مىن تفصيل
وار لِكهي هَين كهتي هَىن كِه پانِيه كي ملي وهان ايك شهر هَي نِهايت آباد و
معمور مدّو شاه كِي سلطنت مىن ايك برهمن اُس مىن كُركي غايب هو
جاتا اَور بعد دو تِين دِن كي پهر نِكلتا بهت سي تحايف لاتا خبرين بهي اكثر

دیتا * لار کي اُتر طرف ایک پهاڑ هَي نِهایَت بُلند دامني مین اُسکي دو
چشمي هَین ایک گرم حدّ سي زیادہ اَور دُوسرا سرد اُسي مرتبي لیکن تفاوت
اُن مین دو گز کا اُنکو بهي تیرتّهه جانتي هَین چُنانچه اُستُجوان اپني جِسم
کي وهان بهي اَیسي جلاتي هَین کِه راکهه هو جاتي هَین اَور وُنهین پهاڑ مین
ایک اَور بڑا تالاب هَي هڈّیان راکهه مُردون کي اُس مین بهي ڈالتي هَین اَور
وسیله نعرف کا جانتي هَین اتفاقاً اگر اُس مین کِسي جانوَر کا گوشت پڑ
جاوي تو برف شِدّت سي پڑي اَور مینهه بهت برسي * ناردا مین ایک
چشمه هَي اگر کوڑهی اِتوار کی دِن صُبح کي وقت اُسکي پاني سي اپنا بدن
دهووین اچّهي هو جائین * کوشر نام ایک بُتخانه هَي ٹهاکر وهان کا مهادیو
جو کوئي وهان پُوجا کو جاوي تمام باجون کي آواز سُني اَور کوئي نجاني کِه
یه آواز کهان سي آتي هَي * چهوٹي تِبّت مین ایک بڑا تالاب هَي اٹهائیس
کوس کي گِرد مین دریای بهت جب اُس مین آتا هَي ایک لحظه نا پدید
هو جاتا هَي * کر گانو مین ایک دره هَي پرسوتم نام وهان دس جریب
کي مِقدار ایک زمین هَي جب مُشتري اسد مین آتي هَي مهینا بهر وُه
اَیسي گرم رهتي هَي کِه درخت وهان هووي تو جل جائي اَور دیگ بهري
هُوئي جو اُس پر رکهه دیوین کهانا پک آئي قریب اُس سي * کامراج

ایک آباد قصبه هَي دره اُسکا ایک طرف کاشغر سي مِلا هُوا عرف رُو اُسکي پکلي وهان پانی کِي گُذرگاهون مین درخت کي نکل ڈال کر اُن کي سرون پر پتهر رکهه دیتي هَین اِس واسطي کِه بهه نجائین بعد دو تِس دِن کی اُٹهاکر دهُوپ مین دهرتي هَین اَور خُشک هُوئی پر جب جهاڑتي هَین دو بین تولی سونا جهڑ پڑتا هَی * کلکت نام ایک اَور دره هَي وُه بهِي کاشغر سي مُتصل وهانکي پهاڑون سي دو دِن کِي راه وِلایت داردو هَی مد منِي نام ایک دریاؤ وُنهین سي اُدهر آیا هَي اگر بیاري ربگ شوئي وهاں بیٹهه کر کرین اپنی مُٹهِیاں سونی سی بهرین کِناري پر اُسکي ایک سنگین بُتخانه هَی نام اُسکا * ساردا دُرگا سي منسوب هنود کا وُه بهِي بڑا معبد هَي اَور وهانکي پرستش کا ثواب اُنکي نزدیک بیحد سرکار پکلي بهِي اِس صُوبي مین داخل هَی لنبان اُسکا پینتیس کوس کا اَور چوڑان پچیس کوس تُوران کِي طرح وهان بهِي برف پڑتي هَي جاڑا بشتر رهتا هَي لیکِن برسات هِندُوستان کِي مانند اَور کهیتیون کِي شادابِي کا سبب تِس دریا کِشن گنگ بهت سِنده زبان مُلک مذکُور کِي کشمیر سي مِلتي هُوئي هِندُوستان و زابُلستان سي باهر غلّي کِي اقسام مین چنا اَور جَو بهت هوتي هین زرد آلو شفتالُو اخروٹ لیکِن خُود رو پر میوه توڑنی کِي رسم کم اسپ و شُترگاؤ گاؤ میش وجانور شکاري

نه تھوڑی نه بہت بکري اَور خرگوش کي کثرت القصه کشمير ايک ملک دلکشا اَور باغ پُر صفا هر موسم مين وهاں بہار رهتي هَی " اَور هَوَا باغ رضواں کيسي بہتي هَي " پاني وهاں کا خوشگوار هر گلزار مين جاري انہار و آبشار گل رنگ برنگ کي هزارها " خصوصًا گلاب و بنفشه و نرگس خود رو صحرا صحرا " غرض اُس ملک کي طرفه بہار و عجايب حيران هَي في الحقيقت وُه سرزمين باغ بوستان و لائق دوستاں هَي سواي شاه آلو و شہتوت ميوي بہت هوتي هَين خربوزه تربوز سيب شفتالو زرد آلو بہايت لذيذ و لطيف انگور اگرچه کثرت سی هوتا هَي ليکن اکثر بي مزه و کثيف با وجود که شہتوت کی درختوں کي نہايت هَی پر ثمر اُنکا کم کھاتي هَين " مگر اُنکي پتّي ريشم کي کيڑوں کو کھلاتي هَين " خورش وهانکي باشندوں کي مچھلي خشکه بلکه باسي بيشتر اَور ساگ پات اقسام کي چنانچه اُسکو سُکھا بھي رکھتي هَين هرچند که دهان کي بہتايت هَي پر اچّها کم هوتا هَي گيہوں بھي نيپٹ چھوٹا سياه بس پر قليل اَور مونگ وهانکي باشندي کم کھاتي هَين چنا اَور جَو تو نظر هي نہيں آتی زمين وهانکي سَيلابي اَور مرطوب جوتني کي ليئي بہايت خوب با وجود خلقت کي نہايت کي اَور وجه معيشت کي قلت کي، چوري اَور گدائي وهاں نہيں ساکن وهانکي بيشتر کثيف

الاوقات چنانچه ایک جامۀ شالي همیشه پهني رهتي هین لیکن قابل
دینداري و دنیاداري مین کامل یهه غلط هَي کِه سب کي سب نیک ظاهر و
بد باطن هوتي هین مگر اچهي کم اَور بُري بهت پر اونت اَور هاتهي وهان
نهین هوتا هان ٹانگن کثرت سی اَور نهایت زور آور چالاک رهوار گریوه گدار
لیکن گائین سیاه رنگ پر نوده انکا پیٹ گاڑها چکنا اَور ایک قسم کي بهیڑ
وهان هوتي هي لوگ اُس شهر کي انکو هندو کهتي هین گوشت اُسکا نهایت
لذیذ و خوش ذائقه " اَور داد و ستد نقد کي بهت کم راهین آمد شد کي
هندوستان مین اَور اُس مین چهه‌مس لیکن بهنبر و پکلي هوکر جانا بهتر هان
اتنا تفاوت هي کِه پهلي نزدیک تر اَور کبي شعبي رکهتي هَي مگر آمد و
رفت لشکر کي پرپنجال کي طرف سي احیانًا اگر وهانکی پهاڑ پر کوئی نعل
گهوڑا ذبح کري وونهین آندهي اَور بدلي بکثرت نمود هو پهر برف بهت سي
پڑي با منهه برسي طول اِس صوبي کا قمر سی لیکر کِشن گنگ تلک ایک
سو بیس کوس اَور عرض اسي کوس لیکن آیئن اکبري مین پچیس کوس لکها
هَي شرقي اُسکي پیرستان و چناب شرقي وجنوبي پانهال اَور جمّو کا پهاڑ
شرقي و شمالي تبت کلان غربي پکلي و دریای کِشن گنگ غربي وجنوبي
ولایت کهکر غربي و شمالي تبت خورد چو گرد پهاڑ متعلق اُسکي چهیالیس

محال آمدنی بارہ کڑوڑ باستھ لاکھ پچاسی ہزار دام علاوہ اِسکی دو ہزار چار سَو
کلگی کی پر بھی اِس صُوبی کی مداخل مین ہَین ؛ ؛ ؛ ؛

؛ ؛ ۱۸ ؛ ؛ ؛ ؛ ؛ ؛

صُوبہ کابُل قدیم شہر ہَی نہایت خُوب و خُوش آب و ہَوا پشنگ اِبنِ تُور
اِبنِ فرِیدُون نی اُسی آباد کِیا اَور اُسکو آباد ہُوئی عالمگیر کی سنِ چہلُمِ جُلُوسی
تک دو ہزار اَور ایک سَو برس کُچھ اُوپر گُذری قلعہ اُسکا نِپٹ اُستوار پائدار
اَور اَندر کا قلعہ ایک چھوٹی سی پہاڑ پر ؛ اُس پر مُشرِف ایک اَور پہاڑ
نام اُسکا حِصارِ عُقابَین اَور بعضی کوہِ صفا بھی اُسکو کہتی ہَین لیکن بلدہ مذکُور
کی بعضی سَیّاحوں کی زبانی یوں سُنا ہَی کِہ وُہ پہاڑ قلعہ اوّل کی عِمارات پر
مُشرِف ہَی غرض دامنی مین اُسکی باغ و گُلزار اکثر خُصُوصاً باغِ شہرآرا کِہ بابر
بادشاہ نی نَو سَی پچیس ہِجری مین بنایا تھا پھر قریب اُسکی جہانگیر نی باغِ
جہان آرا سنِ ایک ہزار سولہ ہِجری مین بُنیاد کِیا اَور لبِ دریا گُذرگاہ مین
مقبرہ بابر کا اَور ہندال مِرزا اُسکی خلف کا سِوای اِسکی مُحمّد حکِیم مِرزا
اِبنِ ہُمایُون کا بھی تعمیر ہُوا ہَی اَور اُس شہر کی نواح مین دو دریا ہَین ایک
جلندر سی آکر باغِ شہر آرا اَور جہان آرا و شہر کی گلی کُوچوں سی گُذرتا
ہَی نام اُسکا جوی خُطّبان اَور دُوسرا عربین و لوھگڈہ سی آکر دِہِ یعقُوب کی

پاس هوتا هُوا لاهوري دروازي كي آگي جا نكلا نام اُسكا حوي پلِ مستان پاني
اُسكا شفاف و خوش ذائقه بلكه بعضي بيماريون كي واسطي شربِ شفا * تومانِ دامنه كوه خورد كابل بهي اسكو كهتي هين پهول پهل اُس مس رنگ برنگ كي خوش بو و خوش رنگ و خوش مزه كثرت سي هين خصوصًا پمغان و كاهدره و فرزه و اُسترغچ و استالف و عمره قابلِ ديد و لائقِ سير چنانچه سلاطين اكثر اوقات وهان سير كيا كرتي تهي اور دير دير رها كرتي تهي بلخ كي طرف * تومان غوربند ايك قريه هي وهان كي لاله كي رنگ كو لعل نهين پهنچتا اور رياحين كي بو باس كو عطر نهين لگتا عرض لاله وهان ستيس قسم كا هوتا هي چنانچه ايك قسم تو گلاب كي باس ركهتا هي سا اسكي لاله بويا اُسكو كهتي هين اور كانِ لاجورد و نقره بهي وهان سي قريب هي سواي اسكي ايك ريگ زار هي نام اُسكا خواجه ريگ روان گرميون مين وهان سي ڈهول اور نقارے كي آواز آتي هي اور لم اُسكي جاني نهين جاتي نهي مقام لشكرِ توران كي رو برو اور حدودِ بلخ كي سامهني گويا ايك ديوارِ مستحكم هي * تومانِ ضحاك و تومانِ باميان يعني يي دونون مقام قدما كي آثار و نشان سي هين اور اس نواح كي پهاڑون مين كهودكر باره هزار سردابي بناكر گچ و نقاشي اُن پر كي هي سابق اس سي جاڑون مين وهان كي لوگ اپنا مال و

اسْباب اُن مين رکْهه کر دِلْجمْعِي سي اَوقات بسرکرتي تهي لُطْف يِهه هَي کِه ايک سرْدابي کي بِيچ تابُوت مين ايک شخْص مانندِ خُفْتگان آرام سي سوتا تها کہتي هَين کِه چار سَو برس سي کُچْهه اُوپر هُوئي کِه جنگِز خان کي عہد مين يِهه بُزُرگ شہيد هُوا تها اب تلک اعْضا اِسْکي جون کي تون هَين اَور مقام اِسْکا زيارت گاه راقم ني سِواى اِسْکي ايک عجيب و غريب نقْل آغا محمّد تاجرِ اصْفہانِي سى اِس تُومان کِي سُني هَي اِتِّفاقاً وُه بُزُرگ سن بارہ سَي بيس مين کلْکتّي کي بِيچ وارِد هُوا تها احْياناً حقِير سي اَور اُس سي ايک دِن مُلاقات هو گَئي بعْضي بِلاد کا بهِي مذْکُور درْميان آيا جب کابُل کا ذِکْر نِکْلا تاجرِ موْصُوف کہني لگا کِه سابِق اِس سى هم کَئِي شخْص شہْرِ مذْکُور کِي طرف جاني تهي ناگاه تُومانِ ضحّاک کِي سمْت جا نِکْلي جب قلْعي کي مُتّصِل پہُنچي اَندر گَئي جا بجا سي مکانات اُسْکي ٹُوٹي پاۓ بلْکِه کِتنِي دِيْوارين بهِي ليکن ايک پتّهر کا اِنْدازا نِہايَت کلاں پر خُشْک بي آب جون کا تون اُس پر ديکْها جا کهڑي رهي اِتْني مين نِگاه هر ايک کِي جو اپْني اپْني کپڑون پر پڑي اُنکو زُمرّد سي بهِي زِيادہ سبز ديکْها حال آنکِه سُفَيد تهي جب قلْعي سى باهر نِکْلي پهِر جَيسي کي تَيسي هو گَئي اگر يِهه آثار طِلِسْم سي هوں تو کُچْهه بعِيد نہِين اَلْغَيب عِنْدَ اللّه * تُومانِ غزْنين ايک قريَه هَي زابُل بهِي اُسي

کہتي ہَین اگلی زمانے مین سلاطینِ خُراسان کِي تختگاہ تھا خُصُوصًا سُلطان ناصرُ الدّین سبکتگِي و سُلطان محمُود غزنوِي و سُلطان شہابُ الدّین غوري کِي اَور حکِیم ثنائِي بھِي وہِین مدفُون ہَي بلکہ اکثر اَولیا اُسِي طَرفي مین آسُودہ ہَین جاڑي کِي شِدّت اَور برف کِي کثرت کي سبب اُسکو برابر تبریز و سمرقند کي جانتي ہَین اژدہات بھِي اُسکي اطراف مین بہت پَیدا ہوتا ہَی چُنانچہ ہِندُوستان مین بھِي وہِین سي جاتا ہَی نزدِیک اُسکي ایک چشمہ ہَي اگر پَول اُس مین پڑي تو ابر و برف کي آثار نمُود ہووین عرض یہہ مقام قندہار کِي حدّ سي قُرب رکھتا ہَي اُسکو دروازہ اِیران کا کہتي ہَین * لوہگڈہ افغان نشین ہَي نزدِیک اُسکي بادہ خواب شبِینہ ایک چشمہ ہَي کہ گنگا اُسکو کہتي ہَین لیکن کُتُبِ ہِندِي مین نام اُسکا لوہار گل لِکھا ہَي ہِندُو اُسکو بڑا تیرتھ جانتي ہَین روزِ مُعیّن وہان بھِي بڑي بھیڑ بھاڑ ہوتي ہَي پانی اُسکا بھِي گنگا کِي مانند اگر مُدّتون باسنون مین رکھي بد بو نہین ہوتا * تُومانِ مندراور عِلي شنگ ایک قریہ ہَی وہانکي زمیِنداروں کو کافر کہتي ہَین اُس جگہہ قبر حضرتِ نُوح علَیہِ السّلام کي باپ کِی ہَي نام اُس بُزُرگ کا لام اَور بعضي لمک بھِي لِکھہ گئي ہَین از بس کہ وہانکی باشِندي گاف کو غین سي بدلا کرتي ہَین اِس لِئي اُس نواحِي کو لمغان کہتي ہَین * تُومانِ بگراد ایک مقام

هَي چلغوزه وهان کا مشهور لُطف يِهہ هَي کِہ اُنکو وهان بجاي چِراغ جلاتي هَين چُنانچِه روشني اُسکي نِهايَت نُوراني هوتي هَي اَور اُسکي اطراف مين ايک جانور هَي اُنکو روباهِ پران کهتي هَين ليکِن اپني مسکن سي ايک دو اُڑان سي زِياده نهين اُڑتا اَور ايک چُوها بهي وهان مُشکبو هوتا هَي * تُومانِ بيک بهار ايک مقام هَي داروغه بِشن اَگلي زماني مين آدِينه پُور مشهور تها اکبر کي وقت مين جلال آباد کهلايا آبادي اُسکي دريای نيلاب کي کِناري ميوي اُس مين اکثر هوتي هَين لیکِن انار وهانکا لا ثاني هَي اَور دو کوس وهان سي باغِ صفا کِه چار باغ کر مشهور هَي اَور اُسي نَوَاح مين باغِ وفا بهي ايک يادگارِ بابر بادشاه نِهايَت پُر فضا و دِلکُشا هَي بيدانه انار وهانکا بي نظير هَي غرض اُس مقام مين برف نهين پڑتي اَور ٹهنڈ بهي چندان نهين هوتي وهان سي کافِر دره بهي قريب هَي از بس کِه وهان کافِر رهتي هَين اِس لِئي يِهي نام اُسکا ٹههر گيا * تُومانِ بجَور جانِبِ کاشغر قلعه حاکِم نِشين قدِيم سي هَي اَور هَوا گرمي مين زِياده گرم اَور سردي مين بيشتر سرد ليکِن تمام نَوَاح مين کيا جنگل کيا پهاڑ افغان هِي بستي هَين مگر قلعي کِي اطراف مين سُکُونت مُغلون کِي هَي ليکِن وي اپني تئين عرب جانتي هَين اِس طرح سي کِہ سُلطان سِکندر رُومي جب اُنهر سي گُذرا تو کِتني اپني خويش و اقربا وهان

چهوڑ گیا تها چنانچه عالمگیر کي عهدِ سلطنت تک اُنکي اَولاد وهان رهتي
بهي اَور افغانون پر بهي اُسکا غلبه تها اب خُدا جاني هَی کِه نهین عرض یہه
مقام پچیس کوس طُول مین اَور دس کوس عرض مین هَی * تُومانِ سَوَاد
یہہ بهي کاشغر کِي طرف هَي بہت سي دري اِس سي علاقه رکهتي هَین جاڑا
گرمي وهان بہت نہین لیکِن برف بہت پڑتي هَي پر صحرا مین دو تین دِن
سي زِیاده نہین رهتي مگر پہاڑون پر سال کي سال جاڑا " بہار کا مَوسِم
برسات کِي رُت هِندُوستان کِی سِي " پهُول تُوران و هِند کی وهان اکثر " بنفشه
و نرگس خُود رو صحرا صحرا " میوه خُود رُسته بهي علي هذا آلقِیاس لیکِن
شفتالُو و ناشپاتي وهانکي مشهُور بلکِه باز و جُره شاهین بهي وهان اچهي سب
اچها بہم پہنچتا هَي اَور کانِ آهن بهي اُسکي اطراف مین هَی * قصبهٔ
منگلور حاکِم نِشین هَي ساتهه اِسکی اُس تُومان کا طُول چالیس کوس کا اَور
عرض پندره کوس لیکِن فقط یُوسُف زیٔي اُس مین رهتي هَین * تُومانِ نگرام
مشهُور به پیشاَور هِندُوستان کِي سمت هَي انگُور شفتالُو خربُوزه وهان کا تُوران
کا سا اَور گرمي جاڑا بسنت رُت برسات هِندُوستان کِي سِي چانوَل وهان
کا مشهُور هَي فِي آلواقِع هِندُوستان مین اَیسا کہین نہین هوتا خُصُوصًا سُکهداس
بلکِه اقسام کي غلّي کِي بہتایَت اَور زراعت کِي کثرت وهان رهتي هَي

غرض یہہ تومان سب کا سب مسکن افغانون کا هي خصوصًا مہمند و عمرہ لیکن مال گذار هین نہي نہین * پشاور قدیم شہر هي کتب قدیم مین اُسکو پرشاور اور فرشاور بهي لکها هی نزدیک اُسکی * کورکهتري ایک پرستشگاه جوگیون کي مشہور تهی شاهجہان کي وقت مین مسمار هوئي لیکن پانچ تیرتهه اور بہت دلکشا وهان عالمگیر کي عہد تلک تهي بیشتر جوگي سناسي بیراگی سوای اُنکي اور بهي اتیت وهان ایک تالاب کی گرد حویلیان بیٹهکي بنا بنا رهتي تهی * تومان بنگشات ملتان کي سمت واقع هي آبادي اُسکي وسعت کی سانه لیکن پٹهانون کی قومین اُس دیار مین اکثر هین زراعت بهي کثرت سي هوتي هی خصوصًا دهان اس قدر کہ اور اطراف مین بهي جاتا هي سواي اسکي کان نمک و آهن بهي اُسکي نواح مین هي القصه جاڑا اس صوبي مین بہت پڑتا هي لیکن بي گزند اور گرمي ایسي کم کہ بدون اوڑهي سو سکي برف توران کي مانند افراط سي پڑتي هي لیکن میدانون مین چار مہینی اور پہاڑون مین همیشه رهتي هی غرض موسم بہار بہایت طراوت و شادابي کي سانه پهول رنگ برنگ کي بي شمار هوتي گوناگون خوشگوار اگرچه انگور کي بہت اقسام هین پر صاحبي و حسیني و قندهاري اور هي لطف و مزہ رکهتا هي اور زردالو کي اقسام مین محمودي

و قَیسِی و مِرْاِئي خرْبُوزون مىن كوكِ سبات و ماهتابِي و ناشْباتِي و عُشرِي و
نُودِ چراغِ بِهایَت لذِید و خُوش ذائِقه اَور علّی کِي اَقسام مىن جَو گیہُون
زِیادہ لیکِن جو زِراعت کِه ندِی نالون سي مُتعلِّق هَي اُسکا تِیسْرا حِصّه سرْکار
مىن داخِل کرْتي هَىن اَور کاریزِی سی دسْوان انْگُور و بادام سي بهي کُچھ نقد
بطرِیقِ تُحْفه لیکِن سرْدرختِي کا حاصِل مُعاف اَور گُسُم کي پھُولون کي حاصِل
سی قدْرِی قلِیل بهِي نہِىن دیتي مگر اُنْكي بِیجون سي تِیسْرا حِصّه باشِنْدي
اُس مُلْك کی سمرْقنْد و بُخارا کی ساکِنوں کِي مانند پرْگیي کو پنْجاب اَور
قرْبِي کو تُوماں کہتي هَىن با وُجُود اِسْکي ساکِنِ اِس صُوبِي کي گیاره زباں جانْتي
هَین هِنْدِی و فارْسِي و مُغلِي و تُرْکِي و اَفغانِي و لمْغانِي و عربِي و عَمره اَور مُغلِ
خاص نَوَاحِ کابُل مىن رہْتي هَىن لیکِن حاکِم کي آگي دسْت بسْته حاضِر اَور
مال گُذارِي مىن بي عُذْر طُرْفه تر یِہہ هَي کِه عَورتىن اِنْکِی مرْدون پر غالِب
چُنانْچِه نِکاح کی وقْت مِنْجُمْله مہْر ایک اَمْرِ مُحال لِکْھوا لیتي هَىن کِه مرْد
اُنْکي عُہْدی سي کبھُو نه نِکْلي یِہہ شیْوہ صاحِب عِصْمت بي بیون اَور پرْدہ
نشِینون کا هرْگز نہِىن سِوَای اِسْکي اپْني طَور پر باغونْکي سَیر کو اَور حمّام
مىن نہانے-کي لِئي جاتِیان هَىن خاوِنْد کو اَصْلاً و مُطْلقًا خاطِر مىن نہِىن
لاتیاں صاحِبِ خُلاصةُ التَّوارِیخ لِکْھتا هَي کِه مَین نی بعْضِي رنْڈِیون کو دیکْها

هَي کِه ايک خصم کو چهوڑا اَور وُنهين دُوسْرا کر لِيا عرض اپْني مُدّتِ عُمْر مين پنْدْرِه بِيس خصم تک کر لينا اُن سي دُور نهين قِصّه کوتاه اِس صُوبي مين کثْرت هزاره اَور افْغان کِي بهُت هَي ليکِن هزاره مُغل اپْني تَئِين اَولاد چغتائي خان اِبْنِ جنْگيز خان کِي جانْتي هَين اَور غزْنِين سي تا قنْدْهار تُومانِ مَيدان سي تا حُدُودِ بلْخ محالِ دُشْوار گُذار و جِبالِ پيچ دار مين رهْتي هَين اکْثر مکان اُنْکي بادْشاهون کي عمل سي خارِج اَور حاکِمون کي اِحاطهٔ حُکُومت سي باهر اَور افْغان اپْني تَئِين بنِي اِسْرائِيل کِي اَولاد کهْتي هَين اِنْکي جدِّ بُزُرْگ کا نام افْغان تها اُسْکي تِين بيٹي ايک کا نام ترِين دُوسْري کا غرْغشْت تِسْري کا بِمِين اِن تِين کِي اَولاد بکثْرت هُوئي اَور هر ايک اپْني جدّ و آبا کي نام سي مشْهُور هُوا اُلُوسِ ترِيني بربچ مِيانه خرسين اوڑمڑ کاسِي جمند شيرانِي خويشگِي داوُد زَئِي يُوسُف زَئِي خلِيل مهْمنْد اپْني نسب کا سِلْسِله ترين کو پهُنْچاتي هَين اَور سوراني جيلم ادرک زَئِي آفرِيدِي ختکِي کرانِي کاکري عبْدُ الرّحمانِي عرماني تارِن غرْغشْت کو اَور شيرْزاد خِضْر خيل علزي لودِي لوهانِي سورِي شروانِي کهکورِي بمِين کو اَور قَومين اُنْهِين کِي اَولاد هَين الْعرض يِي سب قَومين دَريايي سِنْدْه سي کابُل تلک سَو کوس کي عرْصي مين اَور قنْدْهار و مُلْتان کِي حدّون سي تا سَواد کِه حُدُودِ کافِرِسْتان و کاشْغر سي مِلا هُوا هَي

نِن سَي کوس تلک بستِي هَين اَور اشخاص اِنکي کوهسارِ دشوار گذار کي اَڑيلي سي بادشاهِي اُمرا کي آگي سِر نهين جهکاتِي بلکه کُچهه رُپي صُوبي دار سي بطريقِ اِنعام اَور مُسافِرون سي گهوڑي اُونٹ پيچهي بطور راهداري کي ليتي هَين با وُجود اِسکي کبهي کبهي مال و اسباب کاروان و غيره کا لُوٹ بهِي لاتي هين اَور اَيسي وَيسي مُسافِرون کو پکڑکر غلام بناتي هين بلکه بعضِي اَوقات سچ بهِي ڈالتي هَين غرض اَور اقوام مين چور کمتر هوتي هَين اَور افغان سب کي سب چور اَور مُنهه مرد لُطف يِهه هَي که تمام شهرِ کابُل اُنهين سي مُتعلِق هَي. اَور پيشاوَر سي نِن راهين کابُل کو جاتي هَين ايک راه بنگشت کي پر دُور دراز سِوَاي اِسکي رستي بهِي اَوبهت لشکر اُدهر سي بهت رنج کهينچکر منزِلِ مقصُود کو پهنچتا هَي دُوسري کهرپي کِي مگر جلال آباد پهنچکر شاه راه مِلتِي هَي يِهه بهِي درون کِي تنگِي نشيب و فراز کِي صُعُوبت پانِي کِي قِلت افغانون کِي لُٹس سي خالِي نهين تِسرِي راه علِي مسجِد و خيبر کِي چشمه جمرود سي دهکي تلک نيلاب کي کِناري دري سي اٹهاره کوس ليکن دره خيبر سي دو کوس تک بسبب نشيب و فراز کي بدشوار طي هوتي هَي پر به نسبت اَور راهونکي سهل چنانچه آمد و شد لشکرونکي اَور کاروانونکي اِسي راه سي هَي خُصُوصًا دهکي سي تا بهمله بتيس

کوس تلک نہایت ہموار اور بملي سي تا کابُل چالیس کوس بھي چنْدان
دُشْوار نہین ھرچنْد تیلی رسْتي مین پڑتي ہَین پر مُسافِر بہُت تصْدِیع نہین
کھینْچتا قِصّه مُختصر کابُل کي چار طرف گھاٹیان ہَین بِنابر اِسْکي فَوج غنِیم
کِي ایکا ایکی آ نہین سکْتي اَور دفْعتًا مُلْکِ مذْکُور کو قبْضي مین لا نہین
سکْتي اگرْچه یہہ صُوبہ چنْدان حاصِل نہین رکّھتا لیکن عقْلمنْدون کي نزْدِیک
درْوازہ ہِنْد کا ہَي اِسِي سبب سرْکارِ والا سي وھان کِي سِپاہ کي لِیئي مِلْح
خطیر پہُنْچتي تھي کہ ہر ایک سِپاہِي و سرْدار گُذران اپْني بخُوبِي کري اَور
کِسي وجْه سي تصْدِیع نکھینْچي کیُونْکہ بسبب اِسْکي اِیران تُوران کِي فَوجین
ممْلکتِ مذْکُور پر آ سکْتي تھِین سُنا ہَی کِہ اگْلي زماني مین کابُل جو ایک
بادْشاہ کي قبْضي مین آگئی تھي تو پنْجاب بہُت آباد ہُوئي تھِي اَور
ہِنْدوسْتان مأْمُون طُول اِس صُوبي کا اٹک بنارس سي ہِنْدو کوہ تلک ڈیڑہ
سَو کوس عرْض قراباغ قنْدھار سي تا چغان سرا سَو کوس شرْق رُو اِسْکي درْیاي
سِنْدہ مغرِب رُخ غُور شِمالِي اِنْدراب و بدخْشان و ہِنْدو کوہ جنُوبِي قرمل و
اَور گِرداگِرد پہاڑ زمِینِ مُسطّح و ہموار بہُت کم لیکن کھیتیان سب جاگہہ
سرکارین آٹھ اَور چھتیس تُومان آمدنِي بارہ کڑوڑ پینْسٹھ لاکھ اَور آٹھ ہزار
دام بِالْجُمْله لیکن ایک مُدّت سي کابُل و کشْمِیر مین شاہ دُرّانِي کا عمل ہَي

اَور لاهَور مین سِکّهون کا چُنانچه بِالفِعل کِه سنِ باره سَي بائِیس هِجري هَین صُوبه مذکُور کا حاکِم رنجِیت سِنگهه هَي اَور سنِ باره سَی اٹهاره هِجري سي صُوبه اکبر آباد و شاهجهان آباد مین بمُوجِبِ مرضِي ظِلّ اللّه شاه عالم بادشاه صاحبانِ عالِیشان نی عمل کر لِیا سابِق اِس سي مهاراجا دَولت رام سِیندهِیا بهادُر کا تها چُنانچه جرنیل لیک بهادُر دامَ اِقبالُهُ ني اُسکي سرداران فَوج کِي لڑائِیان مارین بلکِه قلعي بهِي اُن سي چهِین لِیي اَور اِسِي سن سي صُوبه اُڑِیسه بهِي مُوالِیانِ کمپنِي بهادُر دامَ ظِلُّهُم کي قبضي مین آیا آگي اِسکي رگهو جِي بهونسلی کا اُس مین عمل تها وهانکا بند و بست کرنیل هاکت بهادُر نی کِیا قِصّه مُختصر وِلایَتِ هِندُوستان ایک مُدّت سي طَوایِف المُلُوک هَي جِس شخص کي جو مُلک هاتهه لگا اُس پر اُسني قبضه کر لِیا بادشاه کا کِسي ني پاس نکِیا هان ایک صاحِبانِ عالِیشان ني اِطاعت و خِدمت ترک نهین کِي چُنانچه اب بهِی کِه سنِ باره سَي بائِیس هِجري هَین اَور اکبر شاه اِبنِ شاه عالم بادشاه هَي فِي الجُمله اُسکِي بندگِي بجا لاتي هَین اَور اِطاعت سي هاتهه نهین اُٹهاتي ●

یہہ مثنوی اِنتخاب کِی گَیِی ہَی کِتابِ سِحرُ البیان میں سی

تعریف سُخن کِی

پِلا مُجھہ کو ساقِی شرابِ سُخن ٭ کِہ مفتوح ہو جِس سی بابِ سُخن
سُخن کِی مُجھی فِکر دِن رات ہَی ٭ سُخن ہِی تو ہَی اَور کیا بات ہَی
سُخن کِی طلبگار ہیں عقلمند ٭ سُخن سی ہَی نام نِکویان بُلند
سُخن کِی کریں قدر مردانِ کار ٭ سُخن نام اُن کا رکھی بر قرار
سُخن سی وُہی شخص رکھتی ہیں کام ٭ جِنھیں چاہِیی ساتھہ نیکی کی نام
سُخن سی سلف کِی بھلائی رہی ٭ زبانِ قلم سی بڑائی رہی
کہاں رُستم و گیو و افراسیاب ٭ سُخن سی رہی یاد یہہ نقلِ خواب
سُخن کا صِلہ یار دیتی رہی ٭ جواہِر سدا مول لیتی رہی
سُخن کا سدا گرم بازار ہَی ٭ سُخن سنج اُس کا خریدار ہَی
رہی جب تلک یہ داستانِ سُخن ٭ اِلٰہی رہی قدردانِ سُخن

یہہ مثنوی مُسمّی بہ تنبیہُ الجُہّال اِنتخاب کِی گَیِی ہَی کُلّیاتِ مِیر تقِی
مین سی

صحبتیں جب تھیں تو یہہ فن تھا شریف ، کسب کرتے جنکی طبعیں تھیں لطیف

تھی مُمیّز درمیاں اِنصاف تھا ، خار و خس سے کیا یہہ عرصہ صاف تھا

دخل اِس فن میں نتھا اجلاف کو ، کچھہ بتاتے تھے بھی سو اشراف کو

تھی جو اُس ایّام میں اُستادِ فن ، نا کسوں سے وے نکرتے تھے سخن

پھر حصول اُسے نہ دُنیا ہے نہ دین ، کوئی حاجت اُسے وابستہ نہیں

گر چمار اِس کار خانے میں نہ ہو ، ٹوٹی جوتی کو کہاں لیکر پھرو

چار و نا چار اُس کنے جانا پڑے ، کوڑیاں دے جوتی گٹھوانا پڑے

حاجت اِس فرقے سے یاں مطلق نہیں ، جو نہو شاعر تو کچھہ نقصان نہیں

یہہ تو دُنیا میں ہے اِس فن کا کمال ، دین کا اِس فرقے کی پوچھو نہ حال

کفر ہو جس جاے روشن بخش شمع ، ڈھانکے دینداری رکھو اور دل کو جمع

جھوٹ آوے اِسقدر جب درمیاں ، کو یقین ایمان کیسا دین کہاں

ہم تلک تھی بھی وہی رسمِ قدیم ، یعنے جنکی ہوتی تھی ذہنِ سلیم

پیار کرتے تھے اُنہیں اُستادِ فن ، اُنکے ہوتے رہبرِ راہِ سخن

جلف واں زنہار پاتے تھے نہ بار ، شاعری کاہکو تھی اُنکا شعار

نکتہ پردازی سے اجلافوں کو کیا ، شعر سے ترازوں نداّفوں کو کیا

الغرض یاروں نے دین قیدیں اُٹھا ، جو کوئی آیا اُسے دے پاس جا

تنک نہ اِستعداد سي کي گفتگو ... کچھ نرکھي شاعِري کي آرزو
چارسکھيان کہہ کي دِين ناکس کي هاتھ ... پھِر اُسي محفِل مين لائي اپني ساتھ
آپ نتھي صدر مين وہ دستِ چپ ... کرني لاگي شاعِري سي حرف و گپ
بولي اُنکو آج کل سي هي خِيال ... ذهن اُنکا نيزي رکھتا هي کمال
هو رهيگي کچھ اگر صحبت رهي ... اَور همسي بھي اُنهين اُلفت رهي
جب هُوا ثابِت وہ اُنکا مستفِيد ... سب ني جانا اُسکو شاگردِ رشيد
کي اِشارت تا کہ وہ کھولي دهن ... آگي اُستادون کي هوگرم سخن
اُنکي اِيما سي وہ کچھ پڑھني لگا ... صاحبانِ فن کي منہہ جڑھني لگا
نِيم قد اُٹھ اُٹھ کي يي سُني لگي ... جا و بيجا سِر کي تِس دھني لگي
وہ سراپا جہل ناگہہ وقتِ کار ... هم سي تمسي کرني لاگا اِعتِذار
سر مين رکھہ کر دعوي طبعِ لطِيف ... مِير و مِرزا کا هُوا آخر حرِيف
کيسي کيسي يون گئين طبعين بہ باد ... آفرِينِ شاگرد و رحمتِ اُوستاد
جب تلک يان تھي تمِيزِ زشت و نيک ... کاهي کو يون شعر کہتا تھا هر ايک
اهلِ فن کي رهتي تھي سکو تلاش ... اُنکي هان کرتي تھي جاکر بود و باش
جو کہ خود سر رکھتي اُستادون سي عار ... اُنکي تئين هرگز نهوتا اِعتبار
زِندگي بلکہ اُنهون پر شاق تھي ... هاتھ گر لگ جاتي تھي شلاق تھي

حکایت

شائقِ فن تھا وزیرِ اصفہان " ایک دن آیا ہلالي اُسکي یان "

حاجبانِ در سي ہو آگاہ کار " کي اِشارت تا اُسي دین گھر مین بار "

عزّت و تعظیم کي حدّ سي زِیاد " پاس لي مسند پہ بیٹھا شاد شاد "

اُٹي کھینچي اُسکي مِرزائي بہت " بتھي بیٹھي رات جب آئی بہت "

شعر کي تقریب لاکر درمیان " کرني لاگا شاعري کا اِمتحان "

شعر خواني کي پڑھا سو تھا غلط " سنني ہی بھڑکا وہ شعلي کی نمط "

غصّي ہو بولا کہ ہان فرّاش و چوب " کھینچ لا میدان مین کي شلاقِ خوب "

اِس قدر مارا کہ بیدم ہو گیا " سوج دست و پا ہر اِک تھم ہو گیا "

کھینچ کر ڈلوا دیا دربار مین " یہہ خبر پہنچي جو ہر بازار مین "

وارث اُسکي لیگئي آ رات کو " جب بخود آیا تو پایا بات کو "

یعني دستورِ زمان دشمن تھا " یا وہ کچھہ نا آشنای فن نہ تھا "

غالبًا پایا غلط اشعار کو " خوش نہ آیا اُس کرم کردار کو "

ور نہ شیوہ اُسکا ہي لطف و کرم " جایزي مین دني ہي دینار و درم "

مجھکو کیون شلاق کرتا اپني شب " کاھیکو بد نام ہوتا بي سبب "

پس مجھي ہي تربیت اپني ضرور " جاکي بیٹھون اِک سرامد کي حضور "

صحبت اکثر رکھوں اس اُستاد سي “ شايد اُسکي دولتِ اِرشاد سي “
پہنچي اِک رُتبي کو مبري قيل و قال “ ہو مجھي اِس فنّ مين يک گونہ کمال “
اُٹھہ کي آيا مولوي جامي کني “ مشق کِي يک چند اُس نامي کني “
جب ہُوا کُچھہ شعر کا رُتبہ بُلند “ اور مولانا لگي کرني پسند “
پھر گيا اِک دِن درِ دستور پر “ حاجبِ درگاه ني کي جا خبر “
کاي اميرِ اُس روز کا شلاق خوار “ آج در اُوپر ہي پھر خواہانِ بار “
کي اِشارت سدِّ رہ کوئي نہو “ قصد ہي برخورد کا تو آني دو “
سامني آيا نو کي نِيچي نظر “ دھوپ مين جلتا رہا تو اِک پہر “
بعد از آن اِيماي اَبرو کي کہ ہان “ صحن ہي مين سي ہُوا وہ مدح خوان “
پھر وہين سي دي صِلہ رُخصت کيا “ اِک مُصاحب ني جگر کرکر کہا “
اگلي صُحبت کي نہي عزّت اِسقدر “ سو ہُوئي شلاق حدّ سي بيشتر “
ابکي اُسکو جايزہ دي کر گِران “ تُو ني فرمايا مُرخّص وان سي وان “
مين نہ سمجھا يہہ کہ وہ کيا تھا يہہ کيا “ در جواب اُس برگزيدہ ني کہا “
ايسي ہي ہوتي ہين نصحيکِ سلف “ دست ہو تو اُنکتين کرئي تلف “
اِسقدر اُسکا تنبہ تھا ضرور “ تا کہ پہنچي يہہ خبر نزديک و دور “
جو سُني سو خود سري سي باز آئي “ تربيت ہونيکو اُستادونکي جائي “

ور نه کرتا پوچ گوئي هر دبنگ " رفته رفته شاعري هو جاتي ننگ "

تب جو مین شلاق کي يه خام تها " اب جو آيا لابنِ انعام تها "

قصه کونه تهي ممیز درمیان " نیک هي کرم مراتبل پر بهي یان "

بي تمیزي سی هي رائج ابتري " جسکو دیکهو خود نمائي خود سري "

في بیان کا هي سلیقه ني زبان " اسپر هي هر ایک سحبانِ بیان "

بس قلم وقتِ زبان بازي نهین " چپ که دورانِ سخن ساري نهین "

کون حرفِ خوب کو کرتا هي گوش " بات کي فهمید کا هی کسکو هوش "

بي تمیزون سي بهرا هي سب جهان " هي دماغِ حرف همکو بهي کهان "

یه مثنوي انتخاب کي گئي هي کلیاتِ مرزا محمد رفیع سودا مین سی

مرزا فاخر مکین کي هجو مین

لوگ کهتي هین که ایک شخص نقل کرتا تها که مرزا فاخر مکین صاحب اپني تئین شیخ علي حزین کي برابر جانتي هین اور سب وضع انکي نشست و برخاست کي اختیار کي هي بلکه اپني تئین فضل و کمال مین ان سي بهتر جانتي هین اور انکي اکثر اشعار پر اصلاح کي هي چنانچه یه مثنوي حسبِ حال مرزا صاحب کي هي

ایک نقل آئی ہی مجھي اب یاد " ؞ سچ ہو وہ یا کِسیکا ہو اِیجاد "

ایک مُلّا بعہدِ شاہِ جہان " ؞ نہ تو عالِم تہا وہ نہ ہیچ مدان "

سن بین اُسکو کُچھ کُچھ آتا تہا " ؞ لڑکي مکتب مین وہ پڑھاتا تہا "

بسکِہ تہا وہ شعور سي معذور " ؞ لڑکي اُسي تهي خرّم و مسرور "

اُس سي دہشت کو تهي نہ دِل مین راہ " ؞ صحنِ مکتب تہا اُنکی بارِگاہ "

ایک جو اُن مین تہا فہیم و ذکي " ؞ مصلحت اُنّي لڑکون سي یون کي "

یارو ہم کهیلي سَو طرح کا کہیل " ؞ دیکهي ہم نی سبہي وہ بیجا کهیل "

کہیل اب مَین نیا نِکالا ہَي " ؞ ساری کہیلون سي وہ نِرالا ہَي "

لڑکي بولی کِہ بہائي جي فرماؤ " ؞ کیا ہَی وہ کہیل تُم ہمین بہي بتاؤ "

کہا اُن نی کِہ بادشاہ و وزیر " ؞ لڑکي جو بنتي ہَین صغیر و کبیر "

اُس مین چندان نہ یارو لُطف نہین " ؞ کہیل اُس سي یہہ خوشتر ہَي کہین "

میانجي کو کِسي طرح بہلاؤ " ؞ مِلکي شاہِ جہان سب اِنکو بتاؤ "

ہنسکي وہ بولي ہوئي یہہ کِس طرح " ؞ کہا اُنّي کِہ تم سنو اِس طرح "

صبح مکتب مین پڑھني جو آوي " ؞ منہہ میانجي کا تک تکي رہ جاوي "

پوچهین جو کیا ہَي دیکهني کا سبب " ؞ کہي قدرت خدا کي دیکهون ہون اب "

ہوگئي شب مین آپ کي صورت " ؞ کچھ سي کچھ حقّ کي ہَي یہہ کیا صنعت "

کیا کہوں مَیں کہ آج کَیسِي هَي " شکْل شاہِ جہاں کِي جَیسِی هَی "
بحرِ حَیرت میں هُوں یِہہ دیکْھ کي غرْق " سرِ مو کُچّھ رہا نہ باهم فرْق "
پر یِہہ هَي شرْط جاوي جو اُن پاس " کہي کھا کھا قسم بِلا وسْواس "
تُم تو سمْجْھو هو اُنکِي عقْل و شُعُور " بیٹھگي حو بناوگي بضرُور "
مطْلب اُنکي جو کُچّھ کِہ ٹھہرائِي " لڑکوں سی بات سب وہُ سن آئي "
رہا اُنکو یِہہ بنا یہاں تک " شکْلِ شاہِ جہان هُوں مَیں بي شکّ "
نہ کِہ ٹھہرا یِہہ اُنکی دِل مین خِیال " هوگا شاہِ جہان کا جب کِہ وِصال "
اُنکي ارکان نہ لاکي تابِ فِراق " میری دِیدار کي هو سب مُشْتاق "
آوینگي دیکّھني کو میري گھر " پس مِري واسْطی هَي یِہہ بِہتر "
کِہ مَیں پَیدا کرُوں وہُ خصْلت و خو " خلْق شاہِ جہاں سمجّھ مجّھکو "
کریں مُجرا سلام اَور تسْلِیم " بکْروں مَیں فِرشْتي کِي تعظِیم "
عرض آفاق مین جِسی هو عقْل " سمجّھی اِنکی مُطابِق اب یِہہ نقْل "
بنِي یِہہ شَیخ اپْني یوں بہ گُماں " جَیسی مُلّا بنا تھا شاہِ جہاں "
شَیخ کي سي نہ بخْت هَیں نہ کمال " شَیخ هونا اِنھیں هَي امْرِ محال "

بعضی خطون کی نقلین نوسکھون کی فایدی کی واسطی

دوستون کی نوازش فرمانی والی سلامت

شوق ملاقات کا ایسا نہین ہی جو لکھنی کی قابل ہو خدا کی درگاہ مین رات دن دعا مانگا کرتا ہون کہ کوئی ایسا سبب ہو جس سی جلدی خیر و خوبی کی ساتھ دیدار آپ کا میسر آوی جنابعالی سی توقع یون ہی کہ ہمیشہ ملاقات کی حاصل ہونی تلک اس دوستدار کو خط لکھا کرین اور جو کچھ کام خدمت اس ملک مین ہو بی تکلف تحریر فرماوین کہ مین اپنی سعادت جانکر اسکو بجا لاؤن

حضرت سلامت

بہتسون برسون گذر گئی کہ آپ نی کوئی خط مجھی نہین لکھا اس لیی مین حیران تھا کہ اتنی نامہربانی کا سبب کیا ہی آخر لوگون کی زبانی معلوم ہوا کہ بعضی دشمنون نی کچھ افترا لگاکر آپ کی مزاج کو پھیرا ہی خدا شاہد ہی کہ مین نی کبھی ایسی بات نہین کہی ہی تعجب ہی کہ آپ نی ایسی جھوٹھ بات کو باور کر لیا اور اس قدیم دوست کو دشمن تصور کیا امید وار ہون کہ

آپ هِي اِس بات کا اِنْصاف کِيجِئي اَور دُشْمنون کِي باتون پر دوسْتون سي آزُرْدَه نهوجِئي

خُداوَنْدِ نِعْمت سلامت

کَيفِي هفْتي هُوئي کِه چار هزار رُپَي اِس پرْگني کي محْصُول کِي بابت شَيخ اِمام بَخْش جمعْدار کي معْرِفت حُضُورِ پُر نُور مين بهيجي هَين اَور اَبْتک رسِيد اُسْکِي حُضُورِ فَيض گنْجُور سي اِس فِدْوِي کو نهين پهُنْچِي اِس لِئي کمال تشْوِيش لاحِق حال هَي اُمّيد کِه جلْدِي سي دو کلِمي مبْلغِ مذْکُور کِي رسِيد مين اِرْقام فرْمائِي کِه اِس خاکْسار کِي خاطِر جمْع هو

ميري مِهْرْبان خُدا تُمْکو سلامت رکْهي

مُدّت کي بعْد تُمْهارا خطّ پهُنْچا اَور اُسْکي پڑهْني سي بڑي خُوشِي حاصِل هُوئي شَيخ اِمام بَخْش کِي تقْصِير مُعاف کرْني کي لِئي جو کُچهه کِه تُمْني لِکْها تها معْلُوم هُوا اگرچِه شَيخ مذْکُور واجِبُ الْقتْل هَي اَور خِيانتين اُسْکِي بَيان سي باهر بهُت سا رُپيا پرگنون کِي آمْدنِي مين سي تصرّف کِيا هَي پر از بسْکِه تُمْهارِي خاطِر عزِيز تهِي تقْصِير اُسْکِي مُعاف کرْني مين آئِي

غریب نوَاز سلامت

کل بسبب بارش کي مَین حضُورِعالي مىن پہنچ نہ سکا اَور آج مُجھي کُچھ
ضرور کام در پیش هَي اَور کل بھِی فُرصت نہ هوگي کیُون کِہ مُجھي کِسی
دوست کی یہان جانا هَي اُمید وار هُون کِہ یِہہ دو دِن مُجھی مُعاف رکھِیگا
اِنشاءَ اَللّٰہ تعالیٰ پرسون خَواہ مخواہ حاضِر هُونگا

زِیادہ حدِّ ادب

بندہ پرور سلامت

آپ کا عِنایَت نامہ مصحُوب مُحمّد خان کي پہنچا جو کُچھ خانِ مذکُور کِي
سِپارِش مین اِرقام هوا تھا سو مفصّل اِس حقیر کو معلُوم هُوا فِي اَلْوَاقِع
خانصاحِب مَوصُوف نِہایَت مردِ دانا اَور صاحِبِ کمال هَین فِدوِي اِنکي مُلاقات
سي کمال محظُوظ هُوا اِس شہر مین کِسي شخص سي فِدوِي کو اِتني اُنس و
محبت نہین هَي جِتنِي اِن دو تِین هفتي کي عرصي مین اِن سي هُوئي هَي
اکثر همارِي اِنکي چرچا عِلمِ ریاضِي کا رهتا هَي اَور هر روز باهم تِیر اندازِي کِي
مشق کِیا کرتي هَین اِنشاءَ اَللّٰہ تعالیٰ یِہہ خاکسار اپني مقدُور بھر اِنکي مُقدمي
کرني کا جان و دِل سي اِنکِي خِدمت کریگا

بندہ نوار سلامت

حقیر تراب بیگ کورنشن بجا لاکر گدارش کرتا هَي کہ اِن دِنون اِس شہر مىں ایک بڑا سا باغ جِس مین طرح طرح کي پھول جَیسي گلاب یاسمن نرگس گیندا چنپا شب بو سلا اَور بھانت بھانت کی میوی جَیسي سب ناشپاتي بہي انار انگور شفتالو پھولتي اَور پھلتي هین بکاؤ هَی اگر آپ کو خریدنا اُسکا منظور هو تو لکھہ بھیجِئي کہ فدوي اِسکي مالِک سي قِیمت اُسکي فیصل کرکر حضورِ عالي مین اِطّلاع کري

حضرتِ خداوندِ نعمت مدّ ظلّہُ

آپ کي شقّي بہ شرفِ وصول ارزانی فرمایا اَور اِس فِدوي کو سرفراز کِیا ایک پُختہ حَویلي جو دریا کي کِناري پر بنانی کي لِئي حُکم هُوا هَی سو بندۂ درگاہ نی نوازش نامۂ عالي کی پہنچتی هي راج مزدور بڑھئي لُہار سنگتراش اَور چُونا سُرخي اِینٹ پتھر وغیرہ لوازم و ضروریات کي لائي اَور تیار کرنی کي واسطي جہاں تہاں لوگ مُقرّر کِئي اِنشاءَ اللّٰہ تعالیٰ تہوڑي دِنون مین حَویلي مذکُور بن کر تیّار ہوگي زیادہ حدِّ ادب

CORRECTIONS.

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۵	۱	مَقرّر	مُقرّر
۷	۴	مص	فَيض
۹	۲	اُنْكي	اُنْكي
۱۰	۵	اِزْدِحام	اِزْدِحام
۱۶	۳	ڈبو	ڈُبو
[illegible]	۳	اِتّغلف	اِتّفاق
۱۹	۱۶	اس	اُس
۳۱	۶	هُتُود	هُنُود
۳۱	۲۳	تسبب	بسبب
۳۸	۱۰	چنْك	جنْك
۴۰	۸	بِكن	لیكن
۴۰	۱۰	چهپر	چهپّر
۴۴	۹	چنْيا	چنْپا
۴۴	۱۳	حنْگ	جنْگ
۴۴	۱۴	نِرْيِه	بريِنه
۴۴	۱۶	اُسْكي	اِسْكي
۵۱	۴	شامل	شامِل
۵۲	۳	اس	اِس
۶۰	۱	عُلُوم	عُلُومِ
۸۷	۱۰	كي	كِي
۱۱۹	۲	هَي	هُوا
۱۳۵	۲	علاقي	علاقيِ سي
۱۳۷	۱	مِتَوَجِّه	مُتَوَجِّه
۱۵۰	۱۱	بڑهايا	بڑْهايا
۱۵۶	۱۰	تارِي	تارِي
۱۵۷	۷	يِكْتا	يِكْتا هَي
۱۵۸	۱۶	بايِن	بايِن
۱۵۹	۴	پُوحا	پُوجا
۱۶۹	۱	پاني	پانِي
۱۷۰	۱۶	بهتا	بهْتا

ADVERTISEMENT.

IN the description of India which occupies a considerable portion of these selections, a few names of places have, on the authority of the خلاصة التواريخ been written differently from what they are in the آرایش محفل: and, such uncertainty exists with respect to the reading of some names of places and a few other provincial words, which have occurred in the Arabic characters without points only, that they are necessarily retained, as found, void of the orthographical marks to define the exact pronunciation of them. But, the like uncertainty with respect to the orthography of many proper names must continue to exist in all local descriptions of India, till through the well directed attention of individuals or care of Government, the correct reading of them is ascertained, and is denoted in characters which, like the Nagari for instance, admit not of ambiguity The indulgence of the reader is appealed to, to correct and to excuse the following errors or failures in the impression.

सफ़्ह़:	सत्र	ग़लत़	सह़ीह़	सफ़्ह़:	सत्र	ग़लत़	सह़ीह़
४	५	हेश	हे़श	२६	३	हए	हूए
६	१	न	ने	३३	२	जा	जो
१६	८	नही	नहीं	३८	८	ज़ुंदा	ज़ुदा
१६	९	कर	जान्कार	४३	१३	हंसंगे	हंसेंगे
१९	१६	तीका	टीका	४३	१८	कहीं	कहीं
२२	४	कर	कर मुझे	४४	१५	मं	में

MUNTAKHABĀT-I-HINDĪ,

OR

SELECTIONS IN HINDUSTANI,

WITH A

VERBAL TRANSLATION AND GRAMMATICAL ANALYSIS
OF SOME PART,

FOR THE

USE OF STUDENTS OF THAT LANGUAGE.

BY JOHN SHAKESPEAR,

ORIENTAL PROFESSOR AT THE HONOURABLE EAST-INDIA COMPANY'S
MILITARY SEMINARY.

VOL. II.

LONDON:
PRINTED FOR THE AUTHOR,
By Cox and Baylis, 75, Great Queen-Street, Lincoln's-Inn-Fields,
And sold by BLACK, KINGSBURY, PARBURY, and ALLEN, Booksellers to
the Honourable East-India Company, Leadenhall Street.

1818.